

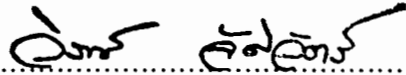
การศึกษาวิถีชีวิตและความเชื่อของชาวล้านนาจากจารึกล้านนา

A STUDY ON LANNA WAYS OF LIFE AND BELIEFS
FROM LANNA INSCRIPTIONS

ธนพร แดงขาว

งานวิจัยนี้ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ
กระทรวงวัฒนธรรม
ประจำปีงบประมาณ ๒๕๔๘

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร อนุมัติให้วิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาวิถีชีวิตและความเชื่อของชาวล้านนาจากจารึกล้านนา” เสนอโดยนางสาวธนพร แดงขาว เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทย

(รองศาสตราจารย์ ดร.วิสาข์ จิตวิตร)

รองอธิการบดีฝ่ายวิชาการ รักษาการแทน

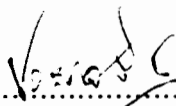
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

วันที่ ๓๐ เดือน พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๕๙

ผู้ควบคุมวิทยานิพนธ์

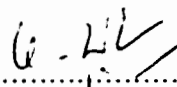
ผู้ช่วยศาสตราจารย์กรรณิการ์ วัฒนเกษม

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

 ประธานกรรมการ

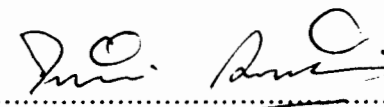
(ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร)

๒๓ / พฤษภาคม / ๒๕๕๙

 กรรมการ

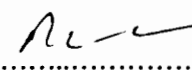
(ศาสตราจารย์รัชวัช ปุณโณทก)

๒๓ / พฤษภาคม / ๒๕๕๙

 กรรมการ

(นางสาวพิมพ์พรรณ ไพบูลย์หวังเจริญ)

๒๓ / พฤษภาคม / ๒๕๕๙

 กรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์กรรณิการ์ วัฒนเกษม)

๒๓ / พฤษภาคม / ๒๕๕๙

K ๔๔๑๐๓๒๑๑ : สาขาวิชาจารึกภาษาไทย

คำสำคัญ: จารึกล้านนา วิถีชีวิต และ ความเชื่อ

ธนพร แดงขาว : การศึกษาวิถีชีวิตและความเชื่อของชาวล้านนาจากจารึกล้านนา (A STUDY ON LANNA WAYS OF LIFE AND BELIEFS FROM LANNA INSCRIPTIONS)

อาจารย์ผู้ควบคุมวิทยานิพนธ์ : ผศ.กรรณิการ์ วัฒนเกษม ๓๓๗ หน้า. ISBN 974-11-6477-7

วิทยานิพนธ์นี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาวิถีชีวิตและความเชื่อของชาวล้านนาที่ปรากฏในจารึก ตลอดจนความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนในสังคมล้านนา โดยศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูลจากจารึกล้านนาที่มีการจารึกตั้งแต่ พ.ศ.๑๙๒๒ จนถึง พ.ศ.๒๕๖๘ จำนวน ๑๘๖ หลัก ที่พบบริเวณ ๘ จังหวัดภาคเหนือของประเทศไทย ได้แก่ จังหวัดพะเยา เชียงราย เชียงใหม่ น่าน ลำปาง ลำพูน แพร่ และแม่ฮ่องสอน

วิถีชีวิตของชาวล้านนาที่ปรากฏในจารึกเป็นวิถีชีวิตการทำบุญ ของคน ๒ สังคม คือ

๑. วิถีชีวิตของสังคมอาณาจักร คือ การทำบุญของพระราชา เช่น กษัตริย์เมืองเชียงใหม่ พระราชมารดา เจ้าเมือง ขุนนาง และชาวบ้าน โดยกษัตริย์เมืองเชียงใหม่ พระราชมารดา มีสิทธิ์ ในการถวายที่ดินให้แก่วัด สำหรับเจ้าเมืองค่างๆ ขุนนาง ชาวบ้าน หรือกลุ่มคนอื่นๆ ในอาณาจักร ไม่มีสิทธิ์ในการถวายที่ดิน ยกเว้นแต่ ถ้องขอพระบรมราชานุญาตจากกษัตริย์ และพระราชมารดาเมืองเชียงใหม่ก่อนทุกครั้ง นอกจากนั้นแล้วยังมีการ ทำบุญถวายคนให้คู่แล้ว ถวายทรัพย์สินเงินทอง รวมถึงการสร้าง บูรณปฏิสังขรณ์ วัด วิหาร พระธาตุ และ พระพุทธรูป เป็นต้น

๒. วิถีชีวิตของสังคมพุทธจักร คือ การทำบุญของพระสงฆ์ ข้าวัดหรือข้าพระ คือคนหรือ ครอบครัวที่ถูกถวายให้คู่แล้วและพระสงฆ์ โดยอาศัยอยู่ในวัด มีการแบ่งหน้าที่ต่างๆ ในการดูแลภายในวัดและ ได้รับสิทธิ์โดยไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงานให้แก่ราชการ ข้าวัดหรือข้าพระมีสาเหตุหลายประการที่มาเป็นคนของวัด เช่น การถูกซื้อตัว ถูกไถ่ตัว หรือคนเหล่านั้นติดหนี้วัดแล้วไม่มีเงินมาใช้จึงมาเป็นข้าวัดหรือข้าพระ วัดยังเป็น สถานศึกษาถ่ายทอดวิชาความรู้ด้านการเรียนภาษาบาลี การเรียนตัวอักษรฝักขาม อักษรธรรมล้านนา การเรียน วิธีการประพันธ์ร้อยแก้วและร้อยกรอง การเรียนวิธีการกัมภีร์ใบลาน และการช่างฝีมือ ให้แก่สังคมในอาณาจักรล้านนา

ความเชื่อของชาวล้านนาที่ปรากฏในจารึก พบว่าชาวล้านนาผูกพันกับพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก มีความศรัทธาและความเชื่อต่อพระพุทธศาสนา ส่งผลให้เกิดการทำบุญทำกุศล ซึ่งการทำบุญนี้เป็นผลมาจาก ความเชื่อในกฎแห่งกรรม นิพพาน อายุของพระพุทธศาสนา ๕,๐๐๐ ปี พุทธศาสนายุคพระศรีอริยเมตไตรย พระธาตุ เทวดาพุทธ และการอุทิศส่วนบุญส่วนกุศล ทั้งให้แก่คนที่เสียชีวิตไปแล้วและคนที่ยังมีชีวิตอยู่ นอกจากนี้แล้ว ยังมีความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติต่างๆ ตลอดจนความเชื่อเรื่อง โหราศาสตร์ อีกด้วย

ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ปีการศึกษา ๒๕๕๘

ลายมือชื่อนักศึกษา.....*ธนพร แดงขาว*.....

ลายมือชื่ออาจารย์ผู้ควบคุมวิทยานิพนธ์.....*กรรณิการ์ วัฒนเกษม*.....

K 44103211 : MAJOR : THAI EPIGRAPHY

KEY WORD : LANNA INSCRIPTIONS, WAYS OF LIFE AND BELIEFS

THANAPORN THANGKAW : A STUDY ON THE LANNA WAYS OF LIFE AND BELIEFS FROM LANNA INSCRIPTIONS. THESIS ADVISOR: ASST. PROF. KANNIKA WIMONKASEM
337 pp. ISBN 974-11-6477-7

The thesis is a study of the way of life and beliefs of the Lanna people as appeared in the Lanna inscriptions. The study includes the relationships among the people in Lanna society. The study is based on the information from 186 inscriptions inscribed during 1279 – 1935 (1822 – 2478 B.E.) found in eight Northern provinces in Thailand; namely Pa-yao, Chiang-rai, Chiang-mai, Nan, Lampang, Lamphoon, Prae and Mae-hong-sorn.

The way of life of Lanna people as appeared in the inscriptions was mainly based on merit making of devout Buddhists. It may be distinguished into 2 categories as follows :

1. The way of life of secular society :

Merit making of Lanna people was of different social levels. It depended on the rank of people ranging from the king, governor and noblemen to commoners. Not everybody in the society was entitled to donate land except the king, his mother and those who were granted a permission from the king or his mother. It was believed that one could entrust his man to work for the monastery. Most of merit makings were construction and restoration of temples, stupas and Buddha images, etc.

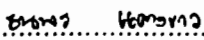
2. The way of life in the sanctuaries :

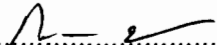
A monastery was a place for educating peoples. Temple serfs might be there as a redeemer of their parents' debts or by family consent to work for monastery. Once they were there, they maintained the same right of monks to be exempted from recruitment for public service. According to the inscriptions, the beliefs of Lanna people were mainly based on Buddhism. Thus the motivation in merit making originated from the concept of Karma, Nirvana, the era of 5,000 years of Buddhism, the Age of Sri Arya, the sacred relics, the Buddhist divinity and the dedication for the deads and the livings. Supernatural and astrological beliefs were significant too.

Department of Oriental Languages

Graduate School, Silpakorn University

Academic Year 2005

Student' signature.....

Thesis Advisor's signature.....

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์นี้สำเร็จเรียบร้อยได้ด้วยความอนุเคราะห์จากผู้มีพระคุณหลายท่าน ผู้วิจัยรู้สึกสำนึกในพระคุณทุกๆท่านไว้ ณ โอกาสนี้

ขอกราบขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์กรรณิการ์ วัฒนเกษม ที่ได้ตรวจและให้คำปรึกษาด้วยความเมตตาและเอาใจใส่เป็นอย่างดียิ่ง จนทำให้ผู้วิจัยสามารถสำเร็จการศึกษาในที่สุด ผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้งในความเมตตาของอาจารย์เป็นอย่างสูง

ขอกราบขอบพระคุณ ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร ประธานกรรมการผู้คุมสอบ ศาสตราจารย์ ดร. กุสุมา รักษ์มณี ที่กรุณาเป็นประธานสอบหัวข้อวิทยานิพนธ์และปรับแก้บทคัดย่อภาษาอังกฤษ ศาสตราจารย์ รัชวัช ปุณโณทก และอาจารย์พิมพ์พรรณ ไพบุลย์หวังเจริญ กรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ที่กรุณาให้ความรู้อันมีคุณค่ายิ่ง ตลอดจนข้อเสนอแนะที่มีประโยชน์เพื่อปรับปรุงแก้ไขวิทยานิพนธ์ฉบับนี้จนเสร็จสมบูรณ์ในที่สุด รวมถึงคณาจารย์ในภาควิชาภาษาตะวันออกทุกท่านที่ได้ประสาทความรู้อันมีค่ายิ่ง และเจ้าหน้าที่ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากรทุกท่านที่ช่วยเหลืออำนวยความสะดวกให้แก่ผู้วิจัยในทุกๆเรื่อง

ขอบพระคุณพ่อ แม่ พี่สาว น้องสาว เพื่อน และผู้บังคับบัญชา พี่ น้อง เพื่อน ที่ทำงานในสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติทุกท่าน ตลอดจนผู้ที่คุ้นเคยรอบข้างที่คอยให้กำลังใจ คอยช่วยเหลือในทุกๆ ด้านเท่าที่จะช่วยเหลือได้ ที่มีอาลัยได้คือ คุณนันทิชา จันทรามบุเรศ ที่ช่วยเหลือในการพิมพ์งานวิจัยเล่มนี้ คุณปวริน พูนกุล คุณอุรุษยา อินทรสุขศรี ที่ช่วยแปลบทคัดย่อภาษาอังกฤษ เจ้าหน้าที่ห้องสมุดวัฒนธรรม ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย ที่เมตตาให้ยืมหนังสือได้เป็นกรณีพิเศษเพื่อใช้ในการวิจัย และขอขอบพระคุณสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติที่ได้ให้การอุดหนุนทุนการวิจัยในครั้งนี้

ขอบคุณเพื่อนร่วมรุ่นจาริกภาษาไทยทุกคน รุ่นพี่และรุ่นน้อง คุณชุตพร นาคสุข คุณอุเทน วงศ์สถิตย์ ที่ช่วยเหลือผู้วิจัยทุกอย่างตั้งแต่วันแรกที่เริ่มศึกษาจนกระทั่งสำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัยในฝันอันทรงเกียรติเช่น มหาวิทยาลัยศิลปากร แห่งนี้

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญตาราง.....	ช
บทที่	
๑ บทนำ.....	๑
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	๑
วัตถุประสงค์ของการศึกษา.....	๑๐
ขอบเขตของการศึกษา.....	๑๐
ขั้นตอนของการศึกษา.....	๑๑
ข้อตกลงเบื้องต้น.....	๑๑
แหล่งข้อมูล.....	๑๓
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	๑๓
๒ บทสำรวจทั่วไปว่าด้วยจารีกล้านนา.....	๑๔
เกริ่นนำ.....	๑๔
๑.ประวัติศาสตร์ล้านนา.....	๑๖
๑.๑ กษัตริย์สมัยราชวงศ์มังรายปกครองอาณาจักรล้านนา	
(พ.ศ. ๑๘๓๕-๒๑๐๑).....	๑๗
๑.๑.๑ กษัตริย์ในสมัยสร้างอาณาจักร.....	๑๗
๑.๑.๒ กษัตริย์ในสมัยอาณาจักรล้านนารุ่งเรือง.....	๑๘
๑.๑.๓ กษัตริย์ในสมัยเสื่อมและอาณาจักรล้านนาสลาย.....	๒๓
๑.๒ การปกครองสมัยอาณาจักรล้านนา.....	๒๔
๑.๒.๑ สถาบันกษัตริย์.....	๒๔
๑.๒.๒ สถาบันขุนนาง.....	๒๕
๑.๒.๓ โครงสร้างทางการปกครองอาณาจักรล้านนา.....	๒๕

๑.๒.๔ การจัดระเบียบการปกครองของเมือง.....	๒๖
๑.๒.๔.๑ การแต่งตั้งข้าราชการ.....	๒๖
๑.๒.๔.๒ ระบบพินนา.....	๒๖
๑.๒.๔.๓ การควบคุมไพร่.....	๒๗
๑.๓ เศรษฐกิจสมัยอาณาจักรล้านนา.....	๒๘
๑.๓.๑ พื้นฐานทางเศรษฐกิจ.....	๒๘
๑.๓.๒ ลักษณะการค้าในอาณาจักรล้านนา.....	๓๐
๑.๓.๓ การค้าภายในและการค้าระหว่างรัฐ.....	๓๑
๑.๔ สมัยอาณาจักรล้านนาถูกพม่าปกครอง (พ.ศ. ๒๑๐๑-๒๓๑๗).....	๓๒
๑.๔.๑ อาณาจักรล้านนากับการปกครองของพม่าในช่วงแรก :	
พ.ศ. ๒๑๐๑-๒๒๐๗.....	๓๒
๑.๔.๑.๑ นโยบายของบุเรงนอง.....	๓๒
๑.๔.๑.๒ การขยายอำนาจสมัยนอกเขตลุ่มและลุ่มน่าน	
พ.ศ. ๒๑๔๘-๒๑๕๑.....	๓๕
๑.๔.๒ อาณาจักรล้านนากับการปกครองของพม่าในช่วงหลัง :	
พ.ศ. ๒๒๐๗-๒๓๑๗.....	๓๗
๑.๔.๒.๑ การส่งขุนนางพม่ามาปกครอง.....	๓๗
๑.๔.๒.๒ การยกฐานะเมืองเชียงแสนเป็นศูนย์อำนาจ	
พม่าทางตอนบน พ.ศ. ๒๒๔๔.....	๓๘
๑.๕ สมัยเป็นเมืองประเทศราชแห่งราชอาณาจักรสยาม	
(พ.ศ. ๒๓๑๗-๒๔๔๒).....	๔๒
๑.๕.๑ การฟื้นฟูล้านนา.....	๔๒
๑.๕.๑.๑ การฟื้นฟูและ การเข้าสวามิภักดิ์ต่อพระเจ้า	
กรุงธนบุรี.....	๔๒
๑.๕.๑.๒ เจ้าเจ็ดตนกับการฟื้นฟูล้านนา.....	๔๓
๑.๕.๑.๓ การตั้งเมืองเชียงใหม่ พ.ศ. ๒๓๓๕.....	๔๓
๑.๕.๑.๔ การเมืองการปกครองเชียงใหม่ในฐานะเมือง	
ประเทศราช.....	๔๔
๑.๕.๑.๕ การปกครองภายในเมืองเชียงใหม่.....	๔๗

บทที่	หน้า
๑.๖ สมัยจัดการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ.๒๔๔๒-๒๔๗๖)	๔๘
๑.๖.๑ การปฏิรูปการปกครองในลัทธิ.....	๔๘
๑.๖.๑.๑ สมัยก่อนจัดการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล :	
พ.ศ.๒๔๒๗-๒๔๔๒.....	๔๙
๑.๖.๑.๑.๑ การปฏิรูปการปกครองหัวเมืองลาวเฉียง :	
พ.ศ.๒๔๒๗-๒๔๓๕.....	๔๙
๑.๖.๑.๑.๒ สมัยปฏิรูปการปกครองมณฑลลาวเฉียง :	
พ.ศ.๒๔๓๖ -๒๔๔๒.....	๕๐
๑.๖.๑.๒ สมัยจัดการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล :	
พ.ศ. ๒๔๔๒-๒๔๗๖.....	๕๑
๑.๖.๑.๒.๑ การสถาปนาระบบมณฑลเทศาภิบาล :	
การสถาปนาเมืองประเทศราช	
พ.ศ.๒๔๔๒-๒๔๔๕.....	๕๑
๑.๖.๑.๒.๒ การสร้างสำนักกรมบูรณาการสิทธิราชย์	
“เอกภาพแห่งชาติ” : พ.ศ.๒๔๔๕-	
๒๔๕๘.....	๕๑
๑.๖.๑.๒.๓ การยกเลิกเขตพิเศษมณฑลพายัพ	
พ.ศ.๒๔๗๖.....	๕๒
๑.๗ ลำดับยศตริย์ปกครองลัทธิ (พ.ศ. ๑๙๓๕-๒๔๗๕).....	๕๓
๒ ระเบียบวิธีการจารึกของจารึกลัทธิ.....	๕๖
๒.๑ ตัวอักษรที่ใช้ในการจารึก.....	๕๗
๒.๑.๑ อักษรฝักขาม	๕๗
๒.๑.๒ อักษรธรรมลัทธิ.....	๕๙
๒.๑.๓ อักษรไทยสุโขทัย	๖๑
๒.๒ ภาษาที่ใช้ในการจารึก.....	๗๓
๒.๓ การเรียงลำดับเนื้อหา.....	๗๔
๒.๓.๑ บทเริ่มต้นหรือตอนปรารภ.....	๗๔
๒.๓.๑.๑ ควณฤกษ์.....	๗๔

บทที่	หน้า
๒.๓.๑.๒ รายละเอียดของระยะเวลา.....	๗๖
๒.๓.๑.๓ ผู้ทำกิจกรรม.....	๗๖
๒.๓.๒ เนื้อหา.....	๗๖
๒.๓.๒.๑ เนื้อหาหลัก.....	๗๖
๒.๓.๒.๒ เนื้อหารอง.....	๗๘
๒.๓.๓ ประกาศเจตนา.....	๘๐
๓ ศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อและวิถีชีวิตของชาวล้านนาจากจารึกล้านนา.....	๘๓
เกริ่นนำ.....	๘๓
๑ วิถีชีวิตในสังคมอาณาจักร.....	๘๕
๑.๑ การทำบุญของกษัตริย์เชียงใหม่หรือพระราชมารดาของ กษัตริย์เชียงใหม่	๘๖
๑.๒ การทำบุญของเจ้าเมือง พระ และชาวบ้าน.....	๙๔
๑.๒.๑ การทำบุญของเจ้าเมือง.....	๙๔
๑.๒.๒ การทำบุญของพระสงฆ์.....	๙๘
๑.๒.๓ การทำบุญของชาวบ้าน.....	๑๐๒
๑.๓ ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนในสังคม.....	๑๐๔
๑.๔ ภาพรวมของวิถีชีวิตในสังคมอาณาจักร.....	๑๐๔
๒ วิถีชีวิตในสังคมพุทธจักร.....	๑๒๐
๒.๑ วิถีชีวิตของพระภิกษุสงฆ์.....	๑๒๑
๒.๑.๑ พระสงฆ์ชั้นผู้ใหญ่เป็นประธานฝ่ายสงฆ์ในการ ทำบุญร่วมกับกษัตริย์หรือเจ้าเมือง.....	๑๒๑
๒.๑.๒ พระสงฆ์ชั้นผู้ใหญ่ถวายวัดแด่พระมหาเทวีเจ้า.....	๑๒๒
๒.๑.๓ พระสงฆ์ถวายโคมอุปัฏฐากและเป็นพยานร่วมกับ ข้าราชการในการตั้งศาลจารึก.....	๑๒๓
๒.๑.๔ พระสงฆ์ชั้นผู้ใหญ่เป็นประธานในการสร้างอาราม	๑๒๔
๒.๑.๕ พระสงฆ์ปฏิบัติศาสนกิจ เช่น การรับไทยทานจาก ฆราวาส.....	๑๒๕

๒.๒	วิธีชีวิตของข้าพระหรือข้าวัด.....	๑๒๕
๒.๒.๑	สาเหตุของการเป็นข้าวัดหรือข้าพระ.....	๑๒๖
๒.๒.๑.๑	เป็นลูกเมีย ญาติพี่น้อง หรือข้าใน ปกครองของบุคคลใดบุคคลหนึ่งที่ ต้องการทำบุญโดยการถวายคนให้ เป็นข้าวัด หรือข้าพระ.....	๑๒๖
๒.๒.๑.๒	เจ้าเมืองผู้มีอำนาจถวายเป็นข้าวัดหรือ ข้าพระ.....	๑๒๗
๒.๒.๑.๓	สมัครใจยินดีที่จะเป็นข้าวัดหรือ ข้าพระ.....	๑๒๘
๒.๒.๑.๔	การถูกไถ่ตัวจากการเป็นลูกหนี้ของวัด หรือของนายเงินแล้วนำมาถวายวัด.....	๑๓๐
๒.๒.๑.๕	เป็นลูกหนี้ของวัด ถือกู้ยืมเงินวัดแล้ว ไม่สามารถใช้คืนได้	๑๓๑
๒.๒.๑.๖	ถูกซื้อหรือถูกไถ่ตัวมาให้เป็นข้าวัด หรือข้าพระ	๑๓๑
๒.๒.๒	บทบาทหรือหน้าที่ของข้าวัดหรือข้าพระ.....	๑๓๒
๒.๒.๒.๑	หน้าที่อุปฐากอุปัชฌ์ พระมหาเจดีย์ และพระพุทธรูป.....	๑๓๓
๒.๒.๒.๒	หน้าที่ดูแลพระสงฆ์.....	๑๓๔
๒.๒.๒.๓	หน้าที่รักษาหอปิฎก.....	๑๓๕
๒.๒.๒.๔	หน้าที่ถวายอาหารพระสงฆ์ทุกวันและ ดูแลเก็บเกี่ยวผลประ โยชน์.....	๑๓๘
๒.๓	ผลประโยชน์ที่ได้จากการถวายที่ดินให้แก่สังคมพุทธจักร.....	๑๓๙
๒.๔	การศึกษาเรียนรู้ของชาวล้านนาในสังคมพุทธจักร.....	๑๔๕
๒.๔.๑	การศึกษาเรียนรู้ภาษาบาลี.....	๑๔๖
๒.๔.๒	การศึกษาเรียนรู้อักษรฝักขามและธรรมล้านนา.....	๑๔๘
๒.๔.๓	การศึกษาเรียนรู้ด้านการประพันธ์.....	๑๕๑

บทที่	หน้า
๒.๔.๔ การศึกษาเรียนรู้ด้านโหราศาสตร์.....	๑๕๕
๒.๔.๕ การศึกษาเรียนรู้ด้านการจารึกัมภีร์ใบลาน.....	๑๖๒
๒.๔.๖ การศึกษาเรียนรู้ด้านช่างฝีมือ.....	๑๖๕
๒.๕ ภาพรวมของวิถีชีวิตในสังคมพุทธจักร.....	๑๗๓
๔ ศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อของชาวล้านนาจากจารึกล้านนา.....	๑๗๕
๑ ความเชื่อในคำสอนของศาสนาพุทธ	๑๗๖
๑.๑ ความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม.....	๑๗๖
๑.๒ ความเชื่อเรื่องนิพพาน.....	๑๗๘
๑.๓ ความเชื่อเรื่องอายุพระพุทธศาสนา ๕,๐๐๐ ปี.....	๑๗๙
๑.๔ ความเชื่อเรื่องพุทธศาสนายุคพระศรีอาริยมตไตรย.....	๑๘๒
๑.๕ ความเชื่อเรื่องพระธาตุ.....	๑๘๔
๑.๖ ความเชื่อเรื่องเทวดาพุทธ.....	๑๘๕
๑.๗ ความเชื่อเรื่องการอุทิศส่วนบุญส่วนกุศล.....	๑๘๖
๒ ความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติ.....	๑๘๙
๒.๑ ความเชื่อเรื่องเรือนยันต์.....	๑๘๙
๒.๒ ความเชื่อเรื่อง เลื้อบ้าน เลื้อเมือง เลื้อวัด.....	๑๙๑
๓ ความเชื่อในโหราศาสตร์.....	๑๙๒
๔ ภาพรวมความเชื่อของชาวล้านนา	๑๙๕
๕ บทสรุปและข้อเสนอแนะ.....	๑๙๘
๑ ระเบียบวิธีในการจารึก.....	๑๙๙
๑.๑ ตัวอักษร.....	๑๙๙
๑.๒ ภาษา.....	๑๙๙
๑.๓ ลำดับในการจารึก.....	๑๙๙
๒ วิถีชีวิตของชาวล้านนาจากจารึกล้านนา.....	๒๐๐
๒.๑ วิถีชีวิตในสังคมอาณาจักร.....	๒๐๐
๒.๒ วิถีชีวิตในสังคมพุทธจักร.....	๒๐๑
๓ ความเชื่อของชาวล้านนาจากจารึกล้านนา.....	๒๐๔
๓.๑ ความเชื่อในคำสอนของศาสนาพุทธ.....	๒๐๔
๓.๒ ความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติ.....	๒๐๕

บทที่	หน้า
๓.๓ ความเชื่อในโหราศาสตร์.....	๒๐๕
๓.๔ ภาพรวมความเชื่อของชาวล้านนา.....	๒๐๖
ข้อเสนอแนะ.....	๒๐๗
บรรณานุกรม.....	๒๐๘
ภาคผนวก.....	๒๑๑
ภาคผนวก ก สรุปเนื้อหาจรรีกล้านนา จำนวน ๑๘๖ หลัก.....	๒๑๑
ภาคผนวก ข ตารางแสดงรายละเอียดจรรีกล้านนา จำนวน ๑๘๖ หลัก.....	๒๔๔
ประวัติผู้วิจัย.....	๓๓๗

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
๑	อักษรที่ใช้ในการจารึก.....	๖๓
๒	รูปพยัญชนะที่ปรากฏในจารึกล้านนา.....	๖๔
๓	รูปสระที่ปรากฏในจารึกล้านนา.....	๖๘
๔	รูปวรรณยุกต์ เครื่องหมายต่าง ๆ ที่ปรากฏในจารึกล้านนา.....	๗๑
๕	รูปตัวเลขที่ปรากฏในจารึกล้านนา.....	๗๒
๖	ภาษาที่ใช้ในการจารึก.....	๗๓

บทที่ ๑

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

อาณาจักรล้านนา นับเป็นอาณาจักรหนึ่งที่สำคัญในหน้าบันทึกของประวัติศาสตร์ ก่อนที่จะรวมกับกรุงรัตนโกสินทร์ เพื่อตั้งประเทศไทยขึ้น มีพื้นที่กว้างใหญ่จนได้ชื่อว่า “ล้านนา” ตั้งอยู่บริเวณภาคเหนือตอนบนในพื้นที่ของ ๘ จังหวัด ได้แก่ จังหวัดเชียงใหม่ เชียงราย ลำพูน ลำปาง พะเยา แพร่ น่าน และแม่ฮ่องสอน แม้ว่าสภาพภูมิศาสตร์ทางภาคเหนือจะเป็นเทือกเขาที่ สลับซับซ้อนเป็นจำนวนมากแต่ก็มีที่ราบลุ่มระหว่างหุบเขามีแม่น้ำไหลผ่านมีที่ราบที่อุดมสมบูรณ์ ทำให้มีผู้คนอยู่อาศัยรวมตัวเป็นรัฐอิสระมาเป็นเวลายาวนานจนถึง พุทธศตวรรษ ๑๙ พระยามังราย ได้รวมกลุ่มบ้านเมืองต่างๆตั้งเป็นอาณาจักรล้านนาขึ้นใน พ.ศ. ๑๘๓๕ มีเมืองเชียงใหม่เป็นศูนย์กลาง โดยราชวงศ์มังรายเป็นผู้ปกครอง จนถึง พ.ศ. ๒๑๐๑ อาณาจักรล้านนาค่อยๆอยู่ภายใต้การปกครอง ของพม่าจนถึง พ.ศ. ๒๓๑๗ พระยาภาวดีได้ร่วมมือกับพระเจ้าตากสินมหาราชขับไล่พม่าออกไป ซึ่งนับจากนั้นเชียงใหม่มีฐานะเป็นดินแดนหัวเมืองของไทยจนมาถึงสมัยรัชกาลที่ ๕ มีการปรับปรุง การปกครองประเทศตามแบบตะวันตกเป็นเหตุให้รัฐบาลกรุงเทพต้องเข้าไปดูแลหัวเมืองล้านนา จนรวมหัวเมืองล้านนาเข้ากับส่วนกลาง ใน พ.ศ. ๒๔๒๗ จนถึง พ.ศ. ๒๔๗๖ เชียงใหม่กลายเป็น จังหวัดหนึ่งของประเทศไทย ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงทางด้านระบบเศรษฐกิจ การเมือง การศึกษา สังคมใหม่และจัดให้เข้าสู่ระบบเดียวกับกรุงเทพมหานคร*

เรื่องราวของอาณาจักรล้านนาที่มีความเป็นมาที่ยาวนานนั้นได้ถูกบันทึกไว้ในศิลาจารึก และเอกสารโบราณเป็นจำนวนมาก ศิลาจารึก จัดเป็นเอกสารอ้างอิงอันดับหนึ่ง คำนานจัดเป็น เอกสารอ้างอิงอันดับสอง เพราะศิลาจารึกมักจะกล่าวถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในสมัยนั้นและ ไม่ได้ ถัดลอกผิดพลาดตกหล่นต่อกัน ส่วนตำนานกล่าวถึงเรื่องที่กล่าวขึ้นมานานแล้วเป็นเวลาร้อย หรือ พันปี บางที่เป็นเรื่องเล่าด้วยปากต่อกันมาหรือคัดลอกผิดบ้างถูกบ้างหลายทอด**

* ประวัติศาสตร์ล้านนา [Online], accessed ๒๐ มิถุนายน ๒๕๕๘. Available from <http://www.elanna.net/history>

** ประเสริฐ ณ นคร, สารนิพนธ์ ประเสริฐ ณ นคร (กรุงเทพฯ:มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๑), ๑๐๒.

กรมศิลปากร ได้ขึ้นทะเบียนจารึกล้านนาไว้ ๔๒๕ หลัก แบ่งเป็นทะเบียนอักษร ชร. (เชียงราย) ๖๓ หลัก ชม. (เชียงใหม่) ๑๖๖ หลัก นน. (น่าน) ๒๐ หลัก พย. (พะเยา) ๘๕ หลัก พร. (แพร่) ๑๐ หลัก ลป. (ลำปาง) ๒๓ หลัก และ ลพ. (ลำพูน) ๕๗ หลัก มส. (แม่ฮ่องสอน) ๑ หลัก^๑ จารึกล้านนาที่มีเป็นจำนวนมากนี้ได้มีการรวบรวม ศึกษา อ่านและแปลจารึกในประเทศไทยอย่างต่อเนื่องและก้าวหน้ามาโดยตลอด มีการตีพิมพ์เผยแพร่ทั้งในหนังสือและวารสารเป็นจำนวนมากจัดทำโดยหน่วยงานหรือสถาบันการศึกษาที่เกี่ยวข้อง อาทิ สำนักนายกรัฐมนตรี จัดทำหนังสือประชุมศิลปจารึก กรมศิลปากร จัดทำหนังสือจารึกในประเทศไทย จำนวน ๕ เล่ม และจัดทำวารสารศิลปากรที่เผยแพร่เรื่องราวของจารึกอย่างต่อเนื่อง มูลนิธิเจมส์ เอช ดับเบิลยู ทอมป์สัน จัดทำหนังสือจารึกล้านนาภาค ๑ เล่ม ๑ จารึกจังหวัดเชียงราย น่าน พะเยา แพร่ และจารึกล้านนาภาค ๑ เล่ม ๒ ภาพจารึกเชียงราย น่าน พะเยา แพร่ ในโครงการวิจัยการปริวรรตและชำระจารึกล้านนา และสถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ จัดพิมพ์หนังสือประชุมจารึกล้านนา จำนวน ๘ เล่ม ฯลฯ จากการรวบรวมและศึกษาจารึกล้านนาของนักวิชาการหลายท่านนั้นพบว่าเนื้อหาของจารึกส่วนใหญ่มีข้อความเกี่ยวกับการทำบุญอุทิศที่ดิน สิ่งของ วัตถุอาราม และข้าพระ^๒ให้แก่ศาสนา

แสดงให้เห็นว่าชาวล้านนามีความศรัทธาต่อพระพุทธศาสนา ส่งผลต่อวิถีปฏิบัติของคนในสังคม รวมไปถึงการได้รับข้อยกเว้นต่างๆ ในกฎหมายบ้านเมือง เช่น ข้าพระไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงาน ดังปรากฏในศิลปจารึกหลักที่ ๑๐๐ จังหวัดพะเยา พ.ศ. ๒๐๓๕ พระมหาราชเทวีเจ้าให้คนขอครัวรักษาพระพุทธรูปและพระมหาเถรเจ้าใคร่อย่ารบกวณข้าพระเหล่านี้ หรือ จารึกหลักที่ ๑๐๔ จังหวัดเชียงใหม่ พ.ศ. ๒๐๕๕ ห้ามมิให้นำข้าพระไปทำศึก แม้ข้าศึกมาประชิดเมืองก็จะเกณฑ์ข้าพระไปรักษาเมืองไม่ได้ อย่าเรียกเก็บส่วยไร อย่าให้ไปราชการทางน้ำทางบก อย่าเกณฑ์ให้เกี่ยวหญ้าช้างม้า^๓

การทำบุญในรูปแบบต่างๆ ของชาวล้านนาส่วนมากจะมุ่งหวังให้ได้รับแต่สิ่งดีๆ ในชีวิต ในชาตินี้และในชาติภพหน้าดังปรากฏในศิลปจารึกวัดป่ารวก จังหวัดลำพูน พ.ศ. ๒๐๒๘ (ลพ. ๒๘) ความว่า ...บุญอันกูได้กระทำหอมขั้บมานี้ จึ่งคำดังกูหื้อได้เป็นอรหันต์ คน ๑ วิเศษนัก สำนักพุทธเมตไตรยเจ้าตน จักมาภานหานี้ ทิน...^๔ และศิลปจารึกบางหลักปรากฏคำอธิษฐานซึ่งแสดงถึงความ

^๑ รงเรข กลอวุฒิวัฒน์, “คำไวยากรณ์ในจารึก พ.ศ. ๑๕๕๔-๒๑๐๐” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๕), ๔๗.

^๒ ข้าพระ คือ คนที่มีผู้อุทิศให้แก่วัด เพื่อรักษาวัด พระพุทธรูปและพระสงฆ์ เป็นต้น

^๓ ประเสริฐ ณ นคร, สารนิพนธ์ ประเสริฐ ณ นคร, ๔๔๖.

^๔ ฮันส์ เพนซ์, พรหมเพ็ญ เครือไทย และศรีเลา เกษพรหม, ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๓ จารึกในพิพิธภัณฑสถานลำพูน (เชียงใหม่: โรงพิมพ์มิ่งเมืองนวัตน์, ๒๕๔๒), ๒๑๔.

ห้วนเกรงในโรคภัยไข้เจ็บในสมัยนั้นของชาวล้านนา ดังเช่น ศิลาจารึกคำอธิบาย จันทวัดพะเยา พุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๒ (พย. ๑๙) ความว่า

...จักเกิดแห่งใดก็ดี ขอจงให้กูเป็นผู้ดี มีสรี(ระ)...(ม)ลาภงามหนักหนา เป็นคนก็ดี จูงอย่าให้รู้ว่า.. (ง)มคังนางพิสาขา ครอบไปได้แก่อร์หัตผล มีอาตมสนิอันอ่อนเกลี้ยงคังผิคำอัน ท่านชดสา พยาธิอันบดี อันมีในตน ว่าไข้เจ็บเลียบเหนือบ(เมื่อย)ห้านคร้านอด เป็นหิดเป็นฝี ปดิกกล่าว ผีตา...

ชาวล้านนานอกจากจะมีความเชื่อและศรัทธาในพุทธศาสนาแล้วยังเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เทวดา ดังปรากฏในศิลาจารึกวัดช้างค้ำ จังหวัดน่าน พ.ศ. ๒๐๕๑ (น.๓) ความว่า ...ธ ก็ให้เจ้าเรณู ถวายถึงแก่เทพยดา อินทร์ พรหม ขมราช แลท้าวจตุโลกบาลทั้ง ๔ อันเป็นที่พำนักสถิตแก่บาป...

วิถีชีวิตของชาวล้านนาอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขและโดยพื้นฐานจิตใจของคนล้านนามีความอ่อนโยน เมตตา ปราณี และมีความรู้ความสามารถด้านช่างฝีมือเห็นได้จากการที่อาณาจักรล้านนามีความเจริญรุ่งเรืองทางด้านศิลปะและวัฒนธรรม มีสถาปัตยกรรมต่าง ๆ ที่สวยงามมากมาย ประกอบกับมีช่างฝีมือเป็นจำนวนมากที่สร้างสรรค์งาน ดังปรากฏในจารึกเจ้าม้าวังคำฯ ช่อมพระธาตุแช่แห้ง จังหวัดน่าน พ.ศ. ๒๓๘๕ (น.๑๒) ความว่า

...แล้ววรองค์ท่านก็เสด็จยatraมาสถิตอยู่ท่าหน้าทรวงช้างยี่ พร้อมกับด้วยอัครราชเทวี ศรีกัญญาขัตติยราชวงศา แลเสนาอำมาตย์ชู้ต่น ชู้คน ท่านจึงมีพระราชอาชญาหาเอาตัวช่างก่อธาตุ ช่างเหล็ก ช่างเก็ง ช่างเงิน ช่างคำ ช่างไม้ทั้งหลายเข้ามาแลได้นิมิตคณะสงฆ์เจ้าในจักรวรรดิเมิง ...

อาณาจักรล้านนาเป็นอาณาจักรที่มีอาณาเขตกว้างใหญ่คั้งนั้นจึงต้องมีรูปแบบการปกครองในกลุ่มบ้านเมืองของอาณาจักรที่ชัดเจนโดย มีโครงสร้างแบ่งเป็น ๓ เขต คือ ๑. บริเวณเมืองราชธานี คือ เชียงใหม่และลำพูน เนื่องจากอยู่ในแอ่งที่ราบเดียวกันและใกล้กัน กษัตริย์จึงปกครองโดยตรง ๒. บริเวณเมืองข้าหลวง กษัตริย์จะแต่งตั้งข้าหลวงไปปกครอง เป็นเจ้าเมืองส่วนใหญ่จะเป็นเชื้อพระวงศ์ เจ้าเมืองมีอำนาจสูงในการจัดการภายในเมืองของตน เช่น การแต่งตั้งขุนนางตำแหน่งต่างๆ การจัดตั้งพันนา การค้าภายในเมือง และการควบคุมกำลังไพร่ ๓. บริเวณเมืองประเทศราช เป็นเขตเจ้าต่างชาติ ต่างภาษา การปกครองตนเองตามประเพณีท้องถิ่น

^๑ ประเสริฐ วน นครและคณะ, จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ (กรุงเทพฯ: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๔), ๑๔๑-๑๔๒.

^๒ เรื่องเดียวกัน, ๕๕.

^๓ เรื่องเดียวกัน, ๘๒.

เมืองประเทศราชเป็นรัฐตามชายขอบล้านนา เช่น เมืองเชียงตุง เมืองน่าน เมืองยอง^{๑๑} รูปแบบการปกครองของเมืองในอาณาจักรล้านนามีปรากฏในจารึกหลายหลัก เป็นการกล่าวถึงชื่อตำแหน่งในการปกครอง ดังเช่น จารึกวัดเชียงราย จังหวัดลำปาง พ.ศ. ๒๐๓๕ (ลป.๖) ความว่า ...ไว้คนทั้งมวลฝูงนี้กับวัดบ้านด่านในพินนาเชียงคิแล เจ้าแสนกัลยาณ เจ้าหมื่นลานนา โหราธิบดี เจ้าพันหนังสือ สร้างเมืองมังกล รับอาชญาพระเป็นเจ้าให้อมาตย์จารึกฝังไว้ต่อเท่าสิ้นศาสนาตราบใด...^{๑๒} หรือ ปรากฏในจารึกวัดมหาวัน จังหวัดเชียงราย พ.ศ.๒๐๓๒ ที่กล่าวถึงนายแกเค็กญอย ถวายวัดมหาวัน ที่ตั้งอยู่ในเมืองอ้อยแค้นหาเทวี โดยมีรายชื่อของพยานในการทำกุศลครั้งนี้ ซึ่งรายชื่อเหล่านี้มีชื่อตำแหน่งในการปกครองอยู่ด้วย ความว่า...รายชื่อพยานมีดังนี้ เจ้าหมื่นทองบ้านอ้อย ก็รู้หมื่นน้อยหาญรู้ ปาก(ของ)หนังสือเมืองสินผญา ลำพันจรี เฒ่าเมืองขวาพ่ออิน เฒ่าเมืองซ้ายแก้ว แสนข้าวพ่อตาน ท้าวลาน เจ้าพันหลวงเงิน ...^{๑๓}

นอกจากการปกครองภายในอาณาจักรแล้ว อาณาจักรล้านนาก็มีความสัมพันธ์กับต่างประเทศด้วย ดังปรากฏในจารึกวัดพระธาตุหริภุญไชย จังหวัดลำพูน ราว พ.ศ. ๒๐๖๖ (๓๔๗/๑๘ หรือ ลพ.๑๔) ซึ่งจารึกนี้คงเป็นสำเนาหรือคำแปลราชสาสน์ ที่กษัตริย์ต่างประเทศส่งมาถึงกษัตริย์เชียงใหม่ เพื่อถวายคำสัตย์ปฏิญาณ เรียกเจ้าเมืองเชียงใหม่ว่า“น้ำ” ความว่า

...แล้ว โลกัตถจริยานี้...ด้วยตน ด้วยปาก ด้วยใจ บ่มิให้กลาดคลา...จึงแล ภัยอันตรายแห่งน้ำเรา ก็ดี แห่ง...สมบัติน้ำเรา ก็ดี เราบ่จงจักให้บังเกิดมีเลย...อันใดอันหนึ่งหากเกิดมีแก่น้ำเรา และเราได้...จักช่วยน้ำเราให้มีสุขจุ้ประการ ในประมาณ...นี้ เป็นคำพระสัตย์ปฏิญาณแห่งเราแล ^{๑๔}

ชาวล้านนามีวิถีชีวิตที่สงบสุขมีความผูกพันกับพุทธศาสนาแม้แต่การนำเงินคอกผลจากการกู้ยืมเงิน หรือการให้ภายินา ก็นำเงินเหล่านั้นไปบำรุงศาสนาดังปรากฏ ในจารึกวัดพระธาตุหริภุญไชย จังหวัดลำพูน พ.ศ. ๒๐๕๒ (๓๒๗/๑๘ หรือ ลพ. ๑๕) ความว่า ...เงินจ่านำไว้เป็นมูล

^{๑๑} มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ เล่ม ๑๑ (กรุงเทพฯ: บริษัท สยามเพรส แมเนจเม้นท์ จำกัด, ๒๕๔๒), ๕๕๒๕.

^{๑๒} เทิม มีเต็มและประสาร บุญประคอง, “คำอ่านศิลาจารึกอักษรไทยฝักขามและภาษาไทย จ.ศ. ๘๕๘,” ศิลปากร ๑๔, ๔ (พฤศจิกายน ๒๕๑๓): ๕๕-๑๐๐.

^{๑๓} อันส์ เพนซ์, พรหมเพ็ญ เครือไทย และศรีเลา เกษพรหม, ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๑ จารึกในพิพิธภัณฑสถานเชียงแสน (เชียงใหม่: โรงพิมพ์มิ่งเมืองนวัตน์, ๒๕๔๐), ๗๓.

^{๑๔} อันส์ เพนซ์, พรหมเพ็ญ เครือไทย และศรีเลา เกษพรหม, ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๓ จารึกในพิพิธภัณฑสถานลำพูน, ๑๖๑-๑๖๖.

ให้เอาดอก(เบี้ย)เป็นค่าหมาก เมื่อบูชาพระธรรม๑,๑๐๐ เงิน...เงิน ๕,๑๐๐ ไว้เป็นมูล เอาดอก(เบี้ย) เป็นข้าวใส่บาตรบูชาพระธรรมเจ้า...^{๙๙}

ความศรัทธาในพุทธศาสนาของชาวล้านนา นอกจากจะมีในรูปแบบของการถวายที่ดิน การสร้างหรือบูรณะวัด หรือการมอบคนให้แก่วัดเพื่อดูแลรับใช้ในศาสนาแล้ว ยังปรากฏในรูปแบบของการทำพิธีกรรมประกาศเจตนาของตนภายหลังจากที่ตนเสียชีวิตไปแล้ว โดยผู้เป็นเจ้าของ มีเจตนา ยกทรัพย์สินสมบัติของตนให้แก่พระพุทธรูป ดังปรากฏในจารึกวัดกานโถม จังหวัดลำพูน พ.ศ. ๒๐๔๒ (ลพ.๓๑) ความว่า...(นางบุญยวงทำพิธีกรรมว่า) บ้าน สวน หมาก ข้าคน เข้าของ (เหล่านี้) ลูกเมีย ภู พ่อแม่ พี่น้องพงศา บ(ได้)หื้อแก่ภู ภูได้เพื่อพระเจ้าวัดกานโถม ภูจักใช้กินเมื่อภูยัง (มีชีวิตอยู่) สุดชั่วภู ภูทานเขา ไว้หื้ออยู่รักษาพระเจ้าตนนี้...^{๑๐๐} จากที่กล่าวมาข้างต้นนี้จะเห็นได้ว่า จารึกล้านนาเป็นแหล่งข้อมูลทางการศึกษาที่สำคัญจึงทำให้มีผู้ศึกษาค้นคว้าจารึกในด้านต่างๆ เช่น

การศึกษาวิจัยจารึกล้านนาในด้านอักษรวิทยา โดยศึกษารูปอักษรและอักษรวิธี เช่น

กรณีการ วิมลเกษม ศึกษาเรื่อง อักษรฝักขามที่พบในศิลาจารึกภาคเหนือ มีจุดมุ่งหมาย เพื่อศึกษารูปแบบและอักษรวิธีของอักษรฝักขามที่ปรากฏในศิลาจารึกภาคเหนือ จำนวน ๑๐ หลัก ระหว่าง พ.ศ. ๑๙๕๔- ๒๓๗๐ ผลการศึกษาพบว่า อักษรฝักขามมีรูปคล้ายคลึงกับอักษรสุโขทัย สมัยหลังพ่อขุนรามคำแหงต่างกันเล็กน้อยตรงที่อักษรฝักขามเขียนตัวอักษรพอมสูงกว่าอักษรสุโขทัย และลากเส้นให้โค้งงอเหมือนฝักขาม รูปพยัญชนะเดี่ยวมี ๔๑ รูป รูปพยัญชนะประสมปรากฏเป็นรูป พยัญชนะสองรูปต่อเนื่องเป็นรูปเดียวกัน โดยใช้เส้นหลังของรูปพยัญชนะตัวหน้าเป็นเส้นหน้าของ รูปพยัญชนะตัวหลัง รูปสระมีทั้งหมด ๒๒ รูป และรูปเครื่องหมายต่างๆ ด้านการประกอบรูปคำ จะนำเอาส่วนประกอบของคำมาประกอบเข้าด้วยกัน คือ รูปพยัญชนะต้น รูปสระ รูปพยัญชนะ ตัวสะกด และรูปเครื่องหมาย^{๑๐๑}

นัยนา โปร่งธุระ ศึกษาเรื่อง อักษรธรรมล้านนา มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษารูปอักษรและ อักษรวิธีของอักษรธรรมล้านนา จากข้อมูลศิลาจารึกและใบลาน ระหว่าง พ.ศ. ๑๙๑๙ - ๒๔๒๕ โดยเก็บข้อมูลทั้งรูปอักษรและรูปคำเพื่อดูวิวัฒนาการของอักษรดังกล่าว สรุปผลการวิจัยดังนี้ รูปอักษรธรรมล้านนาประกอบด้วย รูปพยัญชนะ ๔๒ รูป รูปสระ ๒๖ รูป เครื่องหมายต่าง ๆ ๕ ชนิด และตัวเลข ลักษณะของรูปอักษรกลมและมีการเปลี่ยนแปลงน้อยมากรูปพยัญชนะจะเขียน ๓ ระดับ คือ ระดับใต้เส้นบรรทัด ได้รูปพยัญชนะ และบนรูปพยัญชนะ ด้านอักษรวิธีมีการเขียน

^{๙๙} เรื่องเดียวกัน, ๑๑๕-๑๓๐.

^{๑๐๐} เรื่องเดียวกัน, ๒๕-๓๒.

^{๑๐๑} กรณีการ วิมลเกษม, อักษรฝักขามที่พบในศิลาจารึกภาคเหนือ, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (นครปฐม: แผนก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาดินแดน, ๒๕๑๗), ๑-๑๘.

รูปพยัญชนะซ้อนกัน ทั้งที่เป็นรูปพยัญชนะต้นและรูปพยัญชนะตัวสะกด รูปอักษรบางตัวใช้เป็นทั้งรูปพยัญชนะและรูปสระ การประสมสระคล้ายคลึงกับรูปอักษรไทยปัจจุบัน^{๑๑}

การศึกษาวิจัยจารึกล้านนาด้านภาษาศาสตร์ ลักษณะการศึกษาเป็นการเก็บข้อมูลจากจารึกต่างสมัย แล้วนำข้อมูลที่ได้นำวิเคราะห์ด้วยทฤษฎีทางภาษาศาสตร์ เช่น การสร้างคำ ประโยค และการเชื่อมโยงความ เช่น

รจเรข กลอุฎฉิวัฒน์ ศึกษาเรื่อง คำไวยากรณ์ในจารึกล้านนา พ.ศ. ๑๙๕๔ – ๒๑๐๐ มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาลักษณะ หน้าที่ และความหมายของคำไวยากรณ์ที่ปรากฏในจารึกล้านนา สมัยราชวงศ์มังราย มีอายุระหว่าง พ.ศ. ๑๙๕๔ – ๒๑๐๐ จำนวน ๖๑ หลัก ผลการศึกษาพบว่า คำไวยากรณ์ในจารึกล้านนา พ.ศ. ๑๙๕๔ - ๒๑๐๐ มีจำนวน ๕๑๗ คำ แบ่งเป็น ๒๑ ชนิด มีลักษณะ ๘ ประการ คือ ๑. เป็นคำที่ไม่สามารถปรากฏและทำหน้าที่ตามลำพัง ๒. เป็นคำที่แสดงความหมายทางโครงสร้างได้ ๓. ความหมายทางโครงสร้างของคำไวยากรณ์ในหมวดเดียวกันอาจแตกต่างกันได้ ๔. สามารถนิยามความหมายประจำคำตามพจนานุกรมและการสันนิษฐานของผู้เชี่ยวชาญการอ่านจารึกได้ ๔๙๔ คำ ๕. มีจำนวนคำน้อยกว่าคำหลักและคงจะไม่เพิ่มขึ้นอีก ๖. คำไวยากรณ์แต่ละชนิดจะมีแบบการเรียงคำต่างกัน ๗. ชนิดของคำไวยากรณ์มีทั้งที่เป็นคำเดี่ยวและคำเดียวกับคำผสม และ ๘. คำไวยากรณ์ส่วนใหญ่จะมีความหมายและหน้าที่เหมือนกับที่ใช้ในภาษาไทยกลางปัจจุบัน^{๑๒}

การศึกษาวิจัยจารึกล้านนาด้านประวัติศาสตร์ ลักษณะของการศึกษาจะดำเนินการเก็บข้อมูลด้านสังคม การปกครอง และความเชื่อที่ผูกพันกับพระพุทธศาสนา เช่น

ยุพิน เข้มมุกด์ ศึกษาเรื่อง สถาบันสงฆ์กับการเมืองและสังคมล้านนา พ.ศ. ๑๙๑๗-๒๑๐๑ มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาบทบาทและอิทธิพลของสถาบันสงฆ์ที่มีต่อเสถียรภาพและความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและสังคมล้านนาโดยเฉพาะในช่วง พ.ศ. ๑๙๕๔-๒๑๐๑ (พระเจ้าสามฝั่งแกน ถึง ท้าวแม่กุ) และศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันสงฆ์ ผู้นำทางการเมืองและชนชั้นต่าง ๆ ในสังคมตลอดจนถึงอุดมคติของสถาบันสงฆ์ที่ได้รับการเน้น เพื่อเป็นอุดมการณ์ของรัฐ นอกจากนั้นยังได้ศึกษาปฏิสัมพันธ์และผลกระทบของสถาบันสงฆ์ต่อการเมือง เศรษฐกิจและสังคมล้านนา ในช่วงเวลาดังกล่าว ผลการศึกษาพบว่าความพยายามที่จะสร้างเสถียรภาพทางการเมืองสิ่งที่สำคัญประการหนึ่งของกษัตริย์ล้านนาในช่วงครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ถึงพุทธศตวรรษที่ ๒๑ คือการสถาปนาอุดมการณ์ของรัฐขึ้นใหม่ ให้สอดคล้องกับอุดมคติของสถาบันสงฆ์และความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมที่ขยายกว้างมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ในระยะเวลา

^{๑๑} นัยนา โปร่งรุระ, อักษรธรรมล้านนา (นครปฐม: แผนกบริการกลาง สำนักงานอธิการบดี พระราชวังสนามจันทร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร นครปฐม, ๒๕๑๘), ๑-๑๑.

^{๑๒} รจเรข กลอุฎฉิวัฒน์, “คำไวยากรณ์ในจารึก พ.ศ. ๑๙๕๔-๒๑๐๐”, น-ง.

ของพระเจ้าดีโลกราช เป็นต้นมา จนถึงพระยาเมืองแก้วสถาบันสงฆ์มีบทบาทและอิทธิพลในการสร้างคนให้เกิดภูมิปัญญามากขึ้นแม้ว่าสังคมจะประกอบไปด้วยคนหลายชนชั้นที่มุ่งสอนให้คนเกิดภูมิปัญญาด้วยสาระทางพุทธธรรม เพราะจะช่วยนำไปสู่การปฏิบัติที่ประกอบด้วยกุศลกรรมอุดมการณ์ของรัฐในทางพุทธศาสนามีสาระว่ากษัตริย์เป็นเหมือนพระโพธิสัตว์ ปฏิบัติพระราชภารกิจในรูปแบบธรรมราชาธิราชทั้งฝ่ายพุทธจักรและอาณาจักร

เรื่องพฤติกรรมการอุทิศถวายที่ดิน และผลประโยชน์รวมถึงผู้คนให้กับวัดต่าง ๆ โดยเฉพาะอารามหลวงเพื่อเป็นทานแก่พระพุทธศาสนาในอาณาจักรล้านนามีมาอย่างต่อเนื่องส่งผลให้ประชาชนเหล่านั้นเป็นอภิสิทธิ์ชน หลุดจากอำนาจรัฐได้รับการยกเว้นภาระหน้าที่ที่มีต่อฝ่ายอาณาจักร ในช่วงเวลานั้นราชวงศ์มีความขัดแย้ง และมีการรุกรานจากภายนอกเป็นอุปสรรคต่อสภาพการเมืองมาก ปัจจัยแรกที่มีผลกระทบต่อความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรกับพุทธจักรซึ่งเกี่ยวเนื่องไปถึงสถานะ ทางสังคมและเศรษฐกิจด้วย การเสียดุลระหว่างฝ่ายอาณาจักรกับศาสนจักรเป็นผลจากการเพิ่มอิทธิพลของฝ่ายศาสนจักรทั้งด้านจำนวนคนและลาภสมบัติ ความเปลี่ยนแปลงเช่นนี้ทำให้ผู้นำรัฐที่มีบุญญาบารมีทั้งทางฝ่ายอาณาจักรและศาสนจักร เช่น บุเรงนองกษัตริย์พม่าฉวยโอกาสเข้าครอบครองล้านนาได้^{๙๕}

ระวีวรรณ ภาคพรต ศึกษาเรื่อง การก่อกำเนิดในล้านนาไทย ตั้งแต่กลางพุทธศตวรรษที่ ๒๐ - ต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๒ มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาสาระและรูปแบบของการก่อกำเนิดในล้านนา ผลการศึกษาพบว่าทั้งแนวความคิด ความเชื่อทางพุทธศาสนาตลอดจนสภาพการเมืองทั้งภายในและภายนอกเป็นปัจจัยสำคัญช่วยส่งเสริมการก่อกำเนิดในล้านนาไทย ในช่วงตั้งแต่กลางพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๒ และยังพบว่ากษัตริย์และมหาเทวีเจ้าเป็นผู้นำในการให้การอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา และเป็นผู้กระทำการก่อกำเนิดร่วมกับชนชั้นปกครองในหัวเมืองต่างๆจึงมีผลทำให้วัดและสถาบันสงฆ์มีผลประโยชน์จากการก่อกำเนิด เช่น การเป็นเจ้าของที่ดิน เป็นนายเงินและเป็นเจ้าสังกัดควบคุมแรงงานคน ทั้งยังศึกษาความคิดและความเชื่อในลัทธิศาสนา สภาพทางการเมืองตลอดจนชนชั้นที่ปกครองล้านนาไทย^{๙๖}

^{๙๕} บุพิน เจริญมุกด์, “สถาบันสงฆ์กับการเมืองและสังคมล้านนา พ.ศ. ๑๕๑๗-๒๑๐๑” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๑), ๑.

^{๙๖} ระวีวรรณ ภาคพรต, “การก่อกำเนิดในล้านนาไทย” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖), ๑.

จากการรวบรวมและศึกษาจารึกล้านนาทั้งในรูปของการจัดพิมพ์หนังสือประชุมจารึกต่าง ๆ การเผยแพร่ข้อมูลในนิตยสาร หรือจากการศึกษาวิจัยของนิสิตนักศึกษาในระดับปริญญาโทของมหาวิทยาลัยศิลปากร และจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ทั้งในด้านอักษรวิทยา ภาษาศาสตร์และประวัติศาสตร์ นั้นทำให้ได้รับความรู้ด้านภาษาและประวัติศาสตร์ล้านนาเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะการศึกษาวิเคราะห์ทางประวัติศาสตร์ของยุพิน เข้มมุกด์ และระวีวรรณ ภาคพรต สะท้อนให้เห็นถึงบทบาทของสถาบันสงฆ์ที่มีต่อสถาบันการเมือง ต่อวิถีชีวิตและสังคมของชาวล้านนา โดยอาศัยความศรัทธาในพระพุทธศาสนาของชาวล้านนาเป็นปัจจัยสำคัญต่อการดำเนินชีวิต ด้วยเหตุนี้ทำให้ผู้ศึกษามีความสนใจที่จะศึกษาเรื่องวิถีชีวิตและความเชื่อของชาวล้านนาจากจารึกล้านนาที่มีความแตกต่างไปจากงานศึกษาวิจัยของยุพิน เข้มมุกด์ และระวีวรรณ ภาคพรต ดังนี้

๑. ข้อมูลในการศึกษา ผู้ศึกษาจะทำการศึกษาและเก็บข้อมูลจากจารึกล้านนา โดยเริ่มจากการศึกษาจารึกวัดบางสนุก (พร.๑) จังหวัดแพร่ พ.ศ. ๑๘๘๒ ในสมัยพระเจ้าผายู (พ.ศ. ๑๘๘๐-๑๘๘๕) จนถึง จารึกวัดจริม จังหวัดน่าน พ.ศ. ๒๔๙๘ ในสมัยที่ดินแดนล้านนา ถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรสยามมีการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล การศึกษาในครั้งนี้จะทำการศึกษาข้อมูลขั้นต้นคือ จารึก ซึ่งมีระยะเวลา ๕๐๐ กว่าปี และในช่วงเวลานี้ อาณาจักรล้านนามีการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองการปกครองแบ่งได้เป็น ๓ สมัย คือ ๑. สมัยราชวงศ์มังรายปกครองอาณาจักรล้านนา (พ.ศ. ๑๘๓๕-๒๑๐๑) ๒. สมัยอาณาจักรล้านนาถูกพม่าปกครอง (พ.ศ. ๒๑๐๑-๒๓๑๙) และ ๓. สมัยอยู่ร่วมกับราชอาณาจักรสยาม (พ.ศ. ๒๓๑๙-๒๔๘๘)

ผู้ศึกษามีขอบเขตระยะเวลาในการศึกษาที่ยาวนานกว่าของยุพิน เข้มมุกด์ ที่ศึกษาในช่วง พ.ศ. ๑๘๑๙-๒๑๐๑ และการศึกษาของระวีวรรณ ภาคพรต ที่ศึกษาในช่วงตั้งแต่กลางพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๒

๒. ประเด็นในการศึกษา ผู้ศึกษาจะทำการศึกษาด้านวิถีชีวิตและความเชื่อของชาวล้านนา

ด้านวิถีชีวิต ศึกษาวิถีชีวิตของบุคคลที่มีภารกิจ บทบาทหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับการทำบุญทำกุศลในพระพุทธศาสนา โดยมี ๒ กลุ่มสังคมที่เกี่ยวข้องกับการทำบุญ คือ

๑. วิถีชีวิตในสังคมอาณาจักร คือ วิถีชีวิตการทำบุญของชนราชวงศ์ ได้แก่กษัตริย์เมืองเชียงใหม่ พระราชมารดาของกษัตริย์เมืองเชียงใหม่ เจ้าเมืองในอาณาจักรล้านนา ขุนนาง พระและชาวบ้าน ที่มุ่งเน้นการทำบุญทำกุศลถวายวัดในรูปแบบต่าง ๆ ตามอำนาจและบารมีของแต่ละบุคคลในสังคมโดยศึกษาวิเคราะห์ในรายละเอียด ดังนี้

๑.๑ การทำบุญของกษัตริย์เชียงใหม่หรือพระราชมารดาของกษัตริย์เชียงใหม่

๑.๒ การทำบุญของเจ้าเมือง พระ และชาวบ้าน

๑.๓ ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนในสังคม

๑.๔ ภาพรวมของวิถีชีวิตในสังคมอาณาจักร

๒.วิถีชีวิตในสังคมพุทธจักร คือ วิถีชีวิตของคนที่อยู่อาศัยในวัด และได้รับผลประโยชน์จากวัดหรือเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ในพื้นที่ที่เป็นอาณาเขตวัด เช่น พระเถระชั้นผู้ใหญ่ พระสงฆ์ สามเณร เด็กวัด ข้าราชการ หรือข้าพระที่มีหน้าที่ดูแลรักษาผลประโยชน์ภายในวัด อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากการทำบุญของฆราวาสในสังคมอาณาจักร นอกจากนั้นแล้วจะศึกษาวิเคราะห์บทบาทของวัดในฐานะที่เป็นสถานศึกษาที่สำคัญในสังคมล้านนา สะท้อนให้เห็นว่าคนในสังคมมีการศึกษาเป็นอย่างดี ในวัดมีการศึกษาเรียนรู้วิชาการ ในด้านการเรียนภาษาบาลี การเรียนอักษรฝักขาม และธรรมล้านนา การเรียนด้านการประพันธ์ร้อยแก้วและร้อยกรอง การเรียนด้านช่างฝีมือ การเรียนโหราศาสตร์ และการเรียนวิธีการจารคัมภีร์ใบลาน โดยศึกษาวิเคราะห์ในรายละเอียด ดังนี้

๒.๑ วิถีชีวิตของพระภิกษุสงฆ์ สามเณร และเด็กวัด

๒.๒ วิถีชีวิตของข้าพระ หรือข้าวัด

๒.๒.๑ สาเหตุของการเป็นข้าพระหรือข้าวัด

๒.๒.๒ บทบาทหน้าที่ของข้าพระหรือข้าวัด

๒.๓ ผลประโยชน์ที่ได้จากการถวายที่ดินให้แก่สังคมพุทธจักร

๒.๔ ภาพรวมของวิถีชีวิตในสังคมพุทธจักร

ด้านความเชื่อ ศึกษาความเชื่อ ในพระพุทธศาสนา และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ รายละเอียด ดังนี้

๑. ความเชื่อในคำสอนของศาสนาพุทธ ได้แก่

๑.๑ ความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม

๑.๒ ความเชื่อเรื่องนิพพาน

๑.๓ ความเชื่อเรื่องอายุของพระพุทธศาสนา ๕,๐๐๐ ปี

๑.๔ ความเชื่อเรื่องพุทธศาสนายุคพระศรีอริยเมตไตรย

๑.๕ ความเชื่อเรื่องพระธาตุ

๑.๖ ความเชื่อเรื่องเทวดาพุทธ

๑.๗ ความเชื่อเรื่องการอุทิศส่วนบุญส่วนกุศล

๒. ความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติ ได้แก่

๒.๑ ความเชื่อเรื่องเรือนชั้นด

๒.๒ ความเชื่อเรื่องเสื้อเมือง

๓. ความเชื่อในโหราศาสตร์

การศึกษาวิจัยนี้เป็นการศึกษาวิเคราะห์วิถีชีวิตของคนในสังคม ซึ่งมีคนในชนชั้นผู้ปกครองและผู้ถูกปกครอง นับเป็นวิถีชีวิตของฆราวาส มุ่งเน้นในวิถีแห่งการทำบุญทำกุศล เป็นสำคัญว่ามีแนวทางในการปฏิบัติตนในสังคมอย่างไร และมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันอย่างไรบ้าง สิ่งเหล่านี้จะส่งผลกระทบต่อกลุ่มคนในอีกสังคมหนึ่งคือ สังคมพุทธจักร อันได้แก่พระสงฆ์ ข้าราชการหรือข้าพระว่าจะมีบทบาทอย่างไรในสังคม รวมทั้งศึกษาวิเคราะห์การศึกษาเรียนรู้ของคนล้านนาในด้านต่างๆ ซึ่งล้วนแต่เป็นไปเพื่อประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา ตลอดจนความเชื่อของชาวล้านนามีความสัมพันธ์สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชาวล้านนา นับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

เพื่อศึกษาวิถีชีวิตและความเชื่อของชาวล้านนาจากจารีกล้านนา

ขอบเขตของการศึกษา

๑. ศึกษาจารีกล้านนา พ.ศ. ๑๙๙๒ – ๒๕๓๘ ที่พบบริเวณ ๘ จังหวัดภาคเหนือของประเทศไทย ได้แก่ จังหวัดพะเยา เชียงราย เชียงใหม่ น่าน ลำปาง ลำพูน แพร่ และแม่ฮ่องสอน

๒. เอกสารที่ใช้ในการศึกษา

๒.๑ ประชุมจารีกล้านนา เล่ม ๑-๘ รวบรวมโดยสถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

๒.๒ จารีกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ และ ๒ โดย ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร และคณะ มุลนิธิเจมส์ เอช ดับเบิลยู ทอมป์สัน จัดพิมพ์ในวโรกาส สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี พระชนมายุครบ ๓ รอบ โครงการวิจัยการปริวรรตและชำระจารีกล้านนา

๒.๓ ประชุมจารีกล้านนาจังหวัดพะเยา สุจิตต์ วงษ์เทศ บรรณาธิการ จัดพิมพ์โดยสำนักพิมพ์เมืองโบราณ

๒.๔ นิตยสารศิลปากร ปีที่ ๑๕ ฉบับที่ ๖ มีนาคม ๒๕๑๕

๒.๕ ตำเนจารีกล้านนา ภาควิชาวาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

ขั้นตอนของการศึกษา

๑. ศึกษาและรวบรวมข้อมูลจากหนังสือประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๑-๘ รวบรวมโดยสถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ หนังสือจารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ และ ๒ จัดทำโดยศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร และคณะ มุลินธิเจมส์ เอช ดับเบิลยู ทอมป์สัน จัดพิมพ์ในวโรกาส สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีพระชนมายุครบ ๓ รอบ โครงการวิจัยการปริวรรตและชำระจารึกล้านนาหนังสือประชุมจารึกจังหวัดพะเยา สุจิตต์ วงษ์เทศ บรรณาธิการจัดพิมพ์โดยสำนักพิมพ์เมืองโบราณ นิตยสารศิลปากร ปีที่ ๑๕ ฉบับที่ ๖ มีนาคม ๒๕๑๕ และสำเนาจารึกของภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร รวมทั้งเอกสารอื่นๆ ที่มีการอ่านและเผยแพร่ในรูปแบบต่างๆ

๒. สอบทานความถูกต้องจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง

๓. กำหนดขอบเขตและวางโครงเรื่องที่จะศึกษา ได้แก่

๓.๑ การศึกษารูปแบบในการบันทึกของจารึกล้านนา

๓.๒ การศึกษารวบรวมเนื้อหาจารึกล้านนา

๓.๓ ศึกษาและวิเคราะห์วิถีชีวิตของชาวล้านนา

๓.๔ ศึกษาและวิเคราะห์ความเชื่อและความศรัทธาที่มีต่อศาสนาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์

๓.๕ ศึกษาและวิเคราะห์สภาพแวดล้อมทางสังคมและการเมืองการปกครอง

๓.๖ ศึกษาและวิเคราะห์รูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนในสังคม

๔. ศึกษาและวิเคราะห์รายละเอียดต่าง ๆ ตามโครงเรื่องที่จะดำเนินการศึกษาจากข้อมูลหลัก ข้อมูลรอง และเอกสารอื่นๆ เช่น มังรายศาสตร์ ธรรมศาสตร์หลวง ธรรมศาสตร์ราชกือนา และชินกาลมาลีปกรณ์ เป็นต้น เพื่อเป็นประโยชน์ในการวิจัย

๕. เรียบเรียงสรุปผลการศึกษาวิจัยและให้ข้อเสนอแนะ

๖. เสนอผลการวิจัย

ข้อตกลงเบื้องต้น

๑. ผู้ศึกษาจะศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลจากจารึกล้านนา ในช่วง พ.ศ. ๑๘๘๒ – ๒๔๗๘ จำนวน ๑๘๖ หลัก ที่พบบริเวณ ๘ จังหวัดภาคเหนือของประเทศไทย ได้แก่ จังหวัดพะเยา เชียงราย เชียงใหม่ น่าน ลำปาง ลำพูน แพร่ และแม่ฮ่องสอน อันเป็นอาณาเขตของอาณาจักรล้านนามาแต่เดิม ซึ่งผู้เชี่ยวชาญการอ่านจารึกไปปริวรรตเป็นคำอ่านภาษาไทยปัจจุบัน โดยใช้ข้อมูลที่เป็นเอกสารซึ่งได้กำหนดไว้ในขอบเขตของการศึกษา

๒.ผู้ศึกษาจะศึกษาจารึกทั้งที่เป็น ศิลาจารึก จารึกบนแผ่นไม้ จารึกบนฐานพระพุทธรูป และจารึกบนโลหะ เป็นต้น

๓.ผู้ศึกษาจะศึกษาวิถีชีวิตของชาวล้านนาใน ๒ สังคม คือ สังคมอาณาจักร และสังคมพุทธจักร

๔.ผู้ศึกษาจะศึกษาความเชื่อในพระพุทธศาสนา เรื่องกฎแห่งกรรม นิพพาน อายุของพระพุทธศาสนา ๕,๐๐๐ ปี ยุคพระศรีอริยเมตไตรย พระธาตุ เทวคาพุทฺธ การทำบุญอุทิศส่วนกุศล รวมทั้งความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติ เรื่องเรือนยันต์ และเสื้อเมือง ความเชื่อในโหราศาสตร์ ดังปรากฏในวงดวงหรือดวงฤกษ์ที่จารึกอยู่ด้านบนสุดของจารึก

๕.เลขทะเบียนจารึกที่ปรากฏในงานวิจัยชิ้นนี้ มีการเขียนเลขทะเบียน ๒ แบบ คือ

๕.๑ เลขทะเบียนจากหอสมุดแห่งชาติ ปรากฏข้อมูลเลขทะเบียนในหนังสือจารึกล้านนาภาค ๑ เล่ม ๑ และ ๒ จัดทำโดยศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร และคณะ มูลนิธิเจมส์ เอช ดับเบิลยู ทอมป์สัน จัดพิมพ์ในวโรกาส สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีพระชนมายุครบ ๓ รอบ และ หนังสือประชุมจารึกจังหวัดพะเยา สุจิตต์ วงษ์เทศ บรรณาธิการ จัดพิมพ์โดยสำนักพิมพ์เมืองโบราณ โดยรูปแบบการให้เลขทะเบียนจะเริ่มต้นด้วย อักษรย่อของจังหวัดที่พบจารึก แล้วต่อด้วยลำดับที่ของจารึก เช่น จารึกวิหารจันทรอาราม เลขทะเบียน ชร.๑ หมายถึง จารึกวิหารจันทรอาราม พบที่จังหวัดเชียงราย และเป็นจารึกหลักแรกที่พบจึงได้มีเลขทะเบียนในลำดับที่ ๑

๕.๒ เลขทะเบียนจากคลังข้อมูลจารึกล้านนา สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ปรากฏเลขทะเบียนในหนังสือประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๑-๘ รวบรวมโดยสถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ โดยผู้วิจัยได้บันทึกเลขทะเบียนที่ปรากฏบนจารึก เช่น จารึกวัดพระสิงห์ : บูรณะรอยพระพุทธบาท เลขทะเบียน ๓๘/๒๕๑๖ และ CM.๔๓๗/๔๐ และจารึกบางชิ้นไม่ปรากฏเลขทะเบียน เป็นต้น

๖.การจัดกลุ่มจารึกล้านนาไว้ใน ๘ จังหวัดภาคเหนือของไทยได้แก่ จังหวัดพะเยา เชียงราย เชียงใหม่ น่าน ลำปาง ลำพูน แพร่ และแม่ฮ่องสอน ได้ใช้เกณฑ์ในการจัดกลุ่มตามจังหวัดที่พบจารึกเป็นครั้งแรก

แหล่งข้อมูล

๑. หอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศิลปากร วังท่าพระ กรุงเทพฯ
๒. ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร วังท่าพระ กรุงเทพฯ
๓. หอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตพระราชวังสนามจันทร์ นครปฐม
๔. ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร ตลิ่งชัน กรุงเทพฯ
๕. หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร กรุงเทพฯ
๖. ห้องสมุดวัฒนธรรม ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑. ทำให้ได้รู้และเข้าใจวิถีชีวิตและความเชื่อของชาวล้านนา รวมถึงความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนในสังคมล้านนา ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในอดีตจากจารีกล้านนา
๒. ผลจากการศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการสะท้อนให้เห็นถึงวัฒนธรรมของกลุ่มคน ซึ่งจะสร้างความรู้ความคิด และความเข้าใจมนุษย์ ทำให้สามารถนำมาพัฒนาให้เป็นแนวทางในการศึกษาเรียนรู้ในด้านคติชนวิทยา และมนุษยวิทยาในภาคที่ด้วยวัฒนธรรม รวมทั้งเป็นแนวทางในการศึกษาเปรียบเทียบวิถีชีวิตของกลุ่มคนในวัฒนธรรมอื่นๆ ที่ใกล้เคียงกันได้

บทที่ ๒

บทสำรวจทั่วไปว่าด้วยจารึกล้านนา

อาณาจักรล้านนาเกิดจากการรวบรวมแว่นต่าง ๆ ในดินแดนภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย โดยองค์ปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์มังราย คือ พญามังราย ใน พ.ศ.๑๘๓๕ และได้มีพัฒนาการของสังคม วิถีชีวิตอย่างต่อเนื่องจนถึง พ.ศ.๒๔๗๖ อาณาจักรล้านนาได้ถูกรวมเข้ากับอาณาจักรสยามโดยสมบูรณ์ รวมระยะเวลาของประวัติศาสตร์อาณาจักรล้านนาได้ถึง ๖๓๗ ปี

ระยะเวลาทางประวัติศาสตร์ล้านนา มีช่วงของพัฒนาการที่ยาวนาน รวมทั้งผ่านระบบการปกครองที่หลากหลาย ทั้งการเป็นอาณาจักรที่เป็นอิสระปกครองโดยราชวงศ์มังราย มีความเจริญรุ่งเรืองและเสื่อม ตลอดจนการตกอยู่ภายใต้การปกครองของพม่าและสยาม แต่อย่างไรก็ตาม อาณาจักรล้านนาก็ยังคงมีวิถีชีวิตที่เรียบง่าย มีเอกลักษณ์เฉพาะกลุ่มชน ภายใต้ระบบความเชื่อแบบผสมผสานทั้งศาสนาพุทธ ศาสนาพราหมณ์ และนับถือผี สิ่งเหล่านี้สะท้อนให้เห็นได้จากมรดกทางวัฒนธรรม อาทิ ศาสนสถาน โบราณสถาน โบราณวัตถุ เอกสาร โบราณต่าง ๆ เช่น คัมภีร์ใบลาน พับสา สมุดไทยและจารึกล้านนาเป็นจำนวนมาก

มีการจารึกบนวัสดุต่าง ๆ เช่น ศิลาจารึก แผ่นไม้กระดาน พระพุทธรูป ระฆัง ฯลฯ จากการสำรวจและศึกษาจารึกล้านนาของสถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ได้เก็บรวบรวมข้อมูลจารึกไว้ในคลังข้อมูลจารึกล้านนาเป็นจำนวน ๑,๗๗๘ หลัก* (ข้อมูลเมื่อวันที่ ๓๑ ธันวาคม ๒๕๔๕) และคาดว่าจะเพิ่มจำนวนขึ้นทุกปี อีกทั้งกรมศิลปากรได้ขึ้นบัญชีจารึกล้านนาไว้จำนวน ๔๒๘ หลัก^๑

ศิลาจารึกเป็นเอกสารโบราณ ที่เชื่อได้น่าจะเป็นหลักฐานที่รายงานโดยผู้ที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์หรือหลังเหตุการณ์ไม่นานนัก จึงถือได้ว่าเป็นเอกสารชั้นต้นที่เชื่อถือได้ และมีความคลาดเคลื่อนจากข้อเท็จจริงน้อย ฉะนั้นข้อความในจารึกจึงมีความสำคัญและจำเป็นที่จะต้องนำมาใช้เป็นข้อมูลในการศึกษาวิจัยทางด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดี ศิลปวัฒนธรรม ประเพณี ศาสนา อักษรวิทยา และภาษาถิ่นของบรรพชนได้เป็นอย่างดี^๒

* วรรณิการ์ วัฒนเกษม และคณะ, ภาษา-จารึก ฉบับที่ ๕ (นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๖), ๓๕.

^๑ รุ่งเรือง กลอวุฒิวัฒน์, “คำไวยากรณ์ในจารึก พ.ศ.๑๕๕๔-๒๑๐๐” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๕), ๔๗.

^๒ วรรณิการ์ วัฒนเกษมและคณะ, ภาษา-จารึก ฉบับที่ ๕, ๑๒๐.

โดยเหตุที่จารึกมีความสำคัญดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น จึงได้มีการศึกษาทางจารึกวิทยา (Epigraphy) โดยตรง คำว่า Epigraphy มาจากคำศัพท์ภาษากรีกคลาสสิก คำว่า “epigraphcin” หมายถึง “เขียนลงไป, ชูคชีด” และคำว่า “epigraphic” หมายถึง “จารึก” จารึกวิทยาจัดเป็นศาสตร์สาขาหนึ่งที่มุ่งศึกษาเนื้อหาของข้อความที่ถูกบันทึกลงบนวัสดุที่แข็ง หรือวัสดุที่มีความคงทนถาวร เช่น ศิลา แผ่นไม้ แผ่นทองแดง เป็นต้น วัสดุที่ถูกจารึกทั้งหลายจึงเป็นสิ่งที่ให้ข้อสนเทศที่มีคุณค่าของแหล่งอารยธรรมต่างๆ ของมนุษย์ จารึกวิทยาจึงเป็นวิชาสำคัญที่จะช่วยสืบทอด (recovering) ข้อความบันทึกลายมือของยุคโบราณ ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าจารึกวิทยาเป็นองค์ประกอบที่สำคัญในการศึกษาเกี่ยวกับมนุษย์ยุคโบราณ เพราะเป็นหลักฐานสำคัญที่ให้ข้อมูลชั้นต้นที่ถูกบันทึกไว้แต่ครั้งอดีตอันเป็นประโยชน์อย่างมากต่อการศึกษาวงประวัติศาสตร์และภาษาศาสตร์^๔

ดี.ซี.สิริจร. (D.C.Sircar) ได้ให้คำจำกัดความของจารึกวิทยาไว้อย่างกระชับว่า คือ การศึกษาเกี่ยวกับจารึก และจารึก “Inscription” หมายถึง การจารเป็นรอยลึกลงบนวัสดุบางชนิด^๕

วิลเลียม เบนทอน (William Benton) ได้อธิบายความหมายของจารึกไว้ว่า จารึก คือ เอกสารที่ถูกจารลงบนวัสดุบางอย่างที่แข็งหรือวัสดุที่มีความคงทนถาวร โดยใช้รูปเขียนเป็นตัวอักษร หรือสัญลักษณ์ตามธรรมเนียมนิยม โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อสื่อข้อสนเทศบางประการ หรือเพื่อบันทึกข้อความนั้นไว้^๖

การศึกษาวິธีชีวิตและความเชื่อของชาวล้านนาจากจารึกล้านนา เป็นการศึกษาวิเคราะห์ วิถีชีวิต สังคม ความเชื่อของชาวล้านนาในทุกชนชั้น โดยศึกษาข้อมูลจากจารึกล้านนาเป็นหลัก ซึ่งข้อมูลได้ถูกบันทึกลงบนวัสดุที่แข็งหรือวัสดุที่คงทนถาวร เช่น หิน แผ่นไม้ โลหะ และดินเผา เป็นต้น เรื่องราวต่าง ๆ ที่ชาวล้านนาในอดีตได้บันทึกนั้นถูกถ่ายทอดผ่านตัวอักษรโบราณ และใช้อักษรวิธีโบราณ อันได้แก่ อักษรธรรมล้านนา อักษรฝักขาม และอักษรสุโขทัย

^๔ มณเฑียร ผาทอง, “จารึกสุโขทัย : การศึกษาวิเคราะห์สารัตถะและสัมพันธภาพ”(วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๗), ๑๐-๑๑.

^๕ D.C.Sircar, *Indian Epigraphy* (Delhi: University of Calcutta, ๑๙๖๕), ๑.

^๖ William Benton, “Epigraphy,” *Encyclopaedia Britannica* (Chicago : Maclopaedia, ๑๙๗๔), ๕๑๕.

๑. ประวัติศาสตร์ล้านนา

ในระยะเวลาก่อนการสร้างอาณาจักรล้านนานั้นกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ได้รวมตัวกันก่อตั้งแคว้นอิสระขึ้น ๕ แคว้น คือ

๑. แคว้นโยนก (โยน) เป็นแคว้นเก่าแก่แคว้นหนึ่งซึ่งตั้งอยู่ในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำกก แม่น้ำสาย และแม่น้ำโขง มีเมืองหลวงชื่อ หิริญนครเงินยาง หรือเชียงแสน

๒. แคว้นพะเยาตั้งอยู่ในดินแดนแถบลุ่มแม่น้ำกก และแม่น้ำโขง มีเมืองพะเยาเป็นเมืองหลวง ปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์นี้ คือ ขุนจอมธรรม ผู้สืบเชื้อสายมาจากราชวงศ์ลัวะจกกราช เช่นเดียวกับกษัตริย์ผู้ครองแคว้นโยนก กษัตริย์ที่สำคัญพระองค์หนึ่งของพะเยา คือ พญาเงี้ยวเมืองผู้ทรงเป็นทั้งพระญาติและพระสหายสนิทของพญามังราย ปฐมกษัตริย์แห่งอาณาจักรล้านนา

๓. แคว้นหริภุญไชย ตั้งอยู่ทางตอนใต้ของแคว้นพะเยา ในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำกวัง แม่น้ำปิงตอนบน และแม่น้ำวัง มีเมืองหริภุญไชย หรือลำพูนในปัจจุบันเป็นเมืองหลวง พระนางจามเทวีธิดาแห่งกษัตริย์มอญกรุงละโว้ เป็นผู้ก่อตั้งแคว้นหริภุญไชยขึ้น ใน พ.ศ.๑๒๐๔ แคว้นหริภุญไชยจึงได้รับวัฒนธรรมส่วนใหญ่มาจากกรุงละโว้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านศาสนานิกายเถรวาทลังกาวงศ์แบบมอญ และความรู้ด้านอักษรศาสตร์

๔. แคว้นน่าน เป็นแคว้นเล็ก ๆ ที่ตั้งอยู่ในบริเวณลุ่มแม่น้ำน่าน เดิมมีเมืองหลวงอยู่ที่เมืองวรรณคร หรือเมืองบัวในปัจจุบัน ต่อมาย้ายเมืองหลวงมาอยู่ที่อำเภอเมืองน่านในปัจจุบัน

๕. แคว้นแพร่ เป็นแคว้นเล็ก ๆ ที่ตั้งอยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำยมตอนบน^๑

ในเวลาต่อมาพญามังรายทรงรวบรวมแคว้นอิสระเหล่านี้ขึ้นเป็นรัฐแบบอาณาจักร รัฐแบบอาณาจักรเป็นรัฐที่พยายามสถาปนาศูนย์กลางไว้ที่ราชธานี คือเมืองเชียงใหม่ การแผ่อิทธิพลไปยังแคว้นต่าง ๆ มีวิธีการมากมาย เช่น สร้างเครือข่ายทางเครือญาติ สร้างความเชื่อในพระพุทธศาสนาร่วมกัน เป็นต้น

การศึกษาประวัติศาสตร์ล้านนาตามพัฒนาการด้านการเมืองการปกครอง แบ่งออกเป็น ๔ ช่วง ตั้งแต่ พ.ศ.๑๘๓๕ จนถึง พ.ศ.๒๔๗๖ ดังนี้

๑. สมัยราชวงศ์มังรายปกครองอาณาจักรล้านนา (พ.ศ.๑๘๓๕-๒๑๐๑)

๒. สมัยอาณาจักรล้านนาถูกพม่าปกครอง (พ.ศ.๒๑๐๑-๒๓๑๗)

๓. สมัยเป็นเมืองประเทศราชแห่งราชอาณาจักรสยาม (พ.ศ.๒๓๑๗-๒๔๔๒)

๔. สมัยจัดการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ.๒๔๔๒-๒๔๗๖)^๒

^๑ รุ่งเรือง คลอวุฒิวัฒน์, “คำไวยากรณ์ในจารึก พ.ศ.๑๘๕๔-๒๑๐๐,” ๓๓-๓๕.

^๒ ประวัติศาสตร์ล้านนา [Online], accessed ๒๐ มิถุนายน ๒๕๕๘. Available from <http://www.clanna.net/history>

๑.๑ กษัตริย์สมัยราชวงศ์มังราย ปกครองอาณาจักรล้านนา (พ.ศ.๑๘๓๕-๒๑๐๑)

พญามังรายผู้ก่อตั้งอาณาจักรล้านนา เมื่อ พ.ศ.๑๘๓๕ มีนครเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางของอาณาจักร ทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและศิลปวัฒนธรรม

ในการสร้างเมืองเชียงใหม่ พญามังรายทรงเชิญพญางำเมือง และพ่อขุนรามคำแหงมาร่วมกันพิจารณาถึงชัยภูมิและการวางผังเมือง พญามังรายทรงใช้ระยะเวลาตลอดรัชกาลในการรวบรวมหัวเมืองใหญ่น้อยเข้ามาไว้ที่ศูนย์กลางเดียวกัน และสร้างความเข้มแข็งแก่อาณาจักรล้านนา การก่อตั้งอาณาจักรล้านนาของพญามังราย นับเป็นจุดเริ่มต้นของประวัติศาสตร์ล้านนา

อาณาจักรล้านนามีอายุ ๒๖๒ ปี นับตั้งแต่เริ่มก่อตั้งอาณาจักรใน พ.ศ.๑๘๓๕ จนถึง พ.ศ. ๒๑๐๑ ที่อาณาจักรล้านนาต้องตกอยู่ภายใต้การปกครองของพม่า เมื่อวิเคราะห์พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของอาณาจักรล้านนาสามารถแบ่งเป็น ๓ สมัย คือ

๑.๑.๑ กษัตริย์ในสมัยสร้างอาณาจักร (พ.ศ.๑๘๓๕-๑๘๕๘)

เป็นช่วงสร้างความเข้มแข็งให้อาณาจักร ซึ่งตรงกับสมัยราชวงศ์มังรายตอนต้น โดยเริ่มจากพญามังรายจนกระทั่งถึงสมัยพญาผายู รวมเวลา ๕๕ ปี สมัยสร้างอาณาจักรมีกษัตริย์ราชวงศ์มังราย ๕ พระองค์ ได้แก่

พญามังราย (พ.ศ.๑๘๓๕-๑๘๕๕) ทรงวางรากฐานความเจริญรุ่งเรืองให้แก่ล้านนาหลายประการ ดังจะเห็นได้จากพระราชกรณียกิจต่าง ๆ ซึ่งสรุปได้ดังนี้

ด้านการขยายอาณาเขต พญามังรายทรงสร้างอาณาจักรล้านนา โดยผนวกแคว้นโยนกับแคว้นพิงค์เข้าด้วยกัน จากนั้นขยายอาณาเขตต่อออกไปโดยรบชนะเมืองเขลางค์ (ลำปาง) อาณาจักรล้านนาในขณะนั้น ประกอบด้วยเมืองเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง เชียงราย นอกจากนั้นในสมัยนี้ยังได้สร้างเครือข่ายทางการเมือง โดยส่งเครือญาติออกไปสร้างเมืองนาซึ่งเป็นหัวเมืองไทใหญ่ ทั้งเมืองนาและเมืองเชียงตุงมีความสัมพันธ์กับเชียงใหม่ในฐานะบ้านพี่เมืองน้องที่เป็นพันธมิตรทางการเมือง และสร้างความผูกพันทางความเชื่อทางพระพุทธศาสนาร่วมกัน

ด้านการปกครอง เชียงใหม่มีฐานะเป็นศูนย์กลางของอาณาจักร พญามังรายทรงบริหารราชการบ้านเมืองที่เชียงใหม่ตลอดพระชนม์ชีพ ส่วนเมืองลำพูนทรงแต่งตั้งย้ายฟ้าปกครอง โดยอยู่ในฐานะเป็นเมืองบริวารของเชียงใหม่ระยะนี้ลำพูนเป็นศูนย์กลางทางศาสนาขณะที่เชียงใหม่เป็นศูนย์กลางการเมืองการปกครอง ส่วนเมืองเชียงรายได้มีความสำคัญอันดับรองจากเชียงใหม่

“ สรัสวดี อ๋องสกุล,ประวัติศาสตร์ล้านนา พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพฯ: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊ปจำกัด, ๒๕๕๔),๑๑๑.

พญามังรายจึงส่งขุนครามโอรสไปปกครอง ส่วนพญามังรายพบว่าดินแดนล้านนาแบ่งออกเป็น ๒ ส่วน คือ ตอนบน (แคว้นโยนก) มีเชียงรายเป็นศูนย์กลาง ส่วนตอนล่างมีเชียงใหม่เป็นศูนย์กลาง ลักษณะเช่นนี้จะสืบมาอีกหลายรัชกาล นอกจากนั้นเมืองอื่นๆ จะส่งโอรสหรือญาติตลอดจนขุนนางที่ไว้วางใจไปปกครองตามลำดับความสำคัญของเมือง นับเป็นรูปแบบการปกครองที่ขึ้นกับความสัมพันธ์แบบเครือญาติ ความเข้มแข็งของอาณาจักรจึงขึ้นกับกษัตริย์ที่ศูนย์กลาง

ด้านกฎหมาย พญามังรายปกครองโดยใช้กฎหมายที่เรียกว่า “มังรายศาสตร์” เข้าใจกันว่า มังรายศาสตร์อาจจะได้รับอิทธิพลมาจากกฎหมายของมอญที่หริภุญไชย มังรายศาสตร์คงใช้สืบต่อกันมาตลอดสมัยราชวงศ์มังราย

ด้านทำนุบำรุงศาสนา พญามังรายได้รับอิทธิพลพระพุทธศาสนาจากหริภุญไชย พระองค์โปรดให้สร้างเจดีย์กู่ก่า เลียนแบบเจดีย์กู่กุด สร้างวัดกานโถม (ช้างค้ำ) พร้อมกับสร้างเจดีย์สร้างพระพุทธรูป และกลัปนาที่ดินและข้าพระด้วย

ด้านความสัมพันธ์กับอาณาจักรใกล้เคียง พญามังรายมีความสัมพันธ์อันดีต่อพ่อขุนรามคำแหง และพญาเจ้าเมือง กษัตริย์ทั้งสามพระองค์อยู่ในฐานะพระสหายร่วมน้ำสาบาน การเป็นไมตรีที่ดีต่อกันนั้นก็เพื่อร่วมมือกันต่อต้านภัยจากมองโกลซึ่งกำลังขยายอำนาจในเวลานั้น

พระเจ้าคราม (พ.ศ.๑๘๕๕-๑๘๕๕) ครองนครเชียงใหม่ได้ ๔ เดือน แล้วมอบราชสมบัติให้พระเจ้าแสนภูราชโอรส แล้วไปครองแคว้นโยนก เนื่องจากอาณาจักรล้านนาในสมัยพญาไชยสงคราม ได้เริ่มประสบปัญหาการแย่งชิงราชสมบัติจากขุนเครือพระอนุชา ซึ่งสามารถยึดเมืองเชียงใหม่สำเร็จ แต่ก็ถูกจำกัดไปได้โดยพ่อขุนน้ำท่วมโอรสของพญาไชยสงคราม อำนาจของกษัตริย์จึงเริ่มถูกท้าทายจากพระบรมวงศานุวงศ์ พญาไชยสงครามสิ้นพระชนม์ที่เมืองเชียงราย

พระเจ้าแสนภู ครั้งที่ ๑ พ.ศ.๑๘๕๕-๑๘๕๖ พระเจ้าแสนภูครองเชียงใหม่ได้ ๔ เดือน เกิดศึกขุนเครือยี่นครหริภุญชัย พระเจ้าแสนภูจึงยกทัพไปแคว้นโยนก ขุนเครือยี่นครหริภุญชัยได้ เมื่อ พ.ศ.๑๘๕๖ ครองนครหริภุญชัยอยู่ ๕ ปี บุตรชายขุนเครือชื่อเจ้าโครน ครองนครหริภุญชัยต่อมาอีก ๒ เดือน เมื่อ พ.ศ. ๑๘๖๕ เจ้าขั้คคะ พี่ชายเจ้าโครนครองนครหริภุญชัยต่อมาอีก ๑ เดือน พ่อขุนน้ำท่วมราชบุตรพระเจ้าครามยกทัพมาจากเมืองตากมายึดนครหริภุญชัย เจ้าขั้คคะกลัวหนีไปนครเขลางค์นครพระเจ้าแสนภูยกพลมาจากแคว้นโยนก เข้าครองเชียงใหม่รบกับพ่อขุนน้ำท่วม และจับพ่อขุนน้ำท่วมไปถวายพระราชบิดา พ่อขุนน้ำท่วมครองเชียงใหม่ได้ ๗ เดือน ในช่วง พ.ศ. ๑๘๖๕-๑๘๖๖

ครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๑๘๖๖-๑๘๗๗ พระเจ้าแสนภูกลับมาครองเชียงใหม่อีก เมื่อ พ.ศ. ๑๘๖๖ แต่ครองอยู่ไม่นานจึงมอบให้ พระเจ้าคำฟู ครองเชียงใหม่ต่อมา ส่วนพระองค์ไปดูแล

พระเจ้าครามที่แคว้นโยนก(เชียงราย) จนกระทั่งพระเจ้าครามสวรรคต เมื่อ พ.ศ. ๑๘๖๕ ต่อมา พ.ศ. ๑๘๗๑ จึงได้สร้างเมืองเชียงแสน สวรรคตเมื่อ พ.ศ. ๑๘๗๘

พ่อขุนน้ำท่วม พ.ศ. ๑๘๖๕-๑๘๖๖ เป็นผู้นำผู้คนหนีภัยที่เมืองเชียงใหม่ จากพญาไชยสงคราม พระราชบิดา

พระเจ้าคำฟู (ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๑๘๖๖-๑๘๖๘ ครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๑๘๗๘-๑๘๘๐) เป็นกษัตริย์ล้านนาสืบต่อจากพระเจ้าแสนพู พระเจ้าคำฟูประทับที่เมืองเชียงแสน ส่วนเมืองเชียงใหม่ ทรงแต่งตั้งให้ท้าวผาญปกครอง อาณาจักรล้านนาในสมัยพระเจ้าคำฟูมีความเข้มแข็ง พระเจ้าคำฟูสามารถยึดเมืองพะเยาไว้ได้ การย้ายที่ประทับของกษัตริย์มายังเขตแคว้นดอนบนถึง ๓ รัชกาลติดต่อกันตามที่กล่าวมา ก็เป็นเหตุผลด้านยุทธศาสตร์ พระเจ้าคำฟูสิ้นพระชนม์ที่เมืองเชียงคำ

พระเจ้าผาญ (พ.ศ. ๑๘๘๐-๑๘๘๕) เสนาอำมาตย์ทั้งหลายอภิเษกท้าวผาญเป็นกษัตริย์ล้านนา พญาผาญไม่เสด็จไปประทับที่เมืองเชียงแสน ดังเช่น พระเจ้าคำฟู พระองค์ประทับที่เชียงใหม่ เหตุที่พระเจ้าผาญย้ายที่ประทับลงมาที่เชียงใหม่ อาจเป็นเพราะเขตทางดอนบนมีความมั่นคง โดยสามารถสร้างเมืองเชียงแสนเป็นปราการป้องกันศึกช้อได้อย่างเข้มแข็ง และสามารถผนวกพะเยาได้ ในขณะที่เดียวกันพระเจ้าผาญทรงสร้างความสัมพันธ์ทางเครือญาติกับเมืองเชียงของ ในเขตลุ่มแม่น้ำกก โดยการอภิเษกกับพระนางจิตราเทวีราชธิดาของเจ้าเมืองเชียงของ

พระเจ้าผาญครองเมือง “ชอบด้วยทศพิศราชธรรม ยินดีในวรพุทธศาสนา” ตลอดรัชสมัยทรงส่งเสริมพระพุทธศาสนา ทรงสร้างวัดลีเชียงพระ (วัดพระสิงห์) ให้เป็นวัดสำคัญในเมืองเชียงใหม่ การส่งเสริมพุทธศาสนาของพระเจ้าผาญจะเป็นพื้นฐานในการขยายตัวของพุทธศาสนา ซึ่งเจริญรุ่งเรืองอย่างเด่นชัดในสมัยพระเจ้าเกือนา

๑.๑.๒ กษัตริย์ในสมัยอาณาจักรล้านนารุ่งเรือง (พ.ศ. ๑๘๘๘-๒๐๖๘)

ความเจริญรุ่งเรืองของอาณาจักรล้านนา เริ่มพัฒนาการขึ้นอย่างเด่นชัดนับตั้งแต่สมัยพระเจ้าเกือนา (พ.ศ. ๑๘๘๘-๑๘๙๕) และสืบต่อมาจนถึงสมัยพระเจ้าเมืองแก้ว (พ.ศ. ๒๐๓๕-๒๐๖๕) สมัยรุ่งเรืองเป็นเวลา ๑๗๐ ปี ความเจริญสูงสุดจะอยู่ในสมัยพระเจ้าติโลกราช (พ.ศ. ๑๘๘๕-๒๐๓๑) ซึ่งเป็นยุคทองของล้านนา ในสมัยนี้อาณาจักรล้านนาแผ่อิทธิพลครอบคลุมไปกว้างขวาง โดยได้เมืองแพร่ เมืองน่านไว้ในอำนาจและแผ่อิทธิพลไปถึงเมืองต่างๆ ในเขตรัฐฉาน ดังเช่น เชียงตุง เมืองน่าน เมืองสีป้อ เมืองยองและเชียงรุ่งในเขตสิบสองปันนา ตลอดจนเมืองหลวงพระบาง ในประเทศลาว สมัยอาณาจักรล้านนารุ่งเรือง มีกษัตริย์ราชวงศ์มังราย ๖ พระองค์ ได้แก่

พระเจ้าเกือนา (พ.ศ. ๑๘๘๘-๑๘๙๕) ทรงปกครองด้วยทศพิศราชธรรม เลื่อมใสในพุทธศาสนาและทรงปรีชาสามารถในวิชาศิลปศาสตร์ทุกแขนง สภาพบ้านเมืองมีความสุขสมบูรณ์ทั่วไป เหตุการณ์สำคัญในรัชสมัยพระเจ้าเกือนาคือการรับพุทธศาสนานิกายลังกาวงศ์จาก

สุโขทัย โดยที่ก่อนหน้านี้พุทธศาสนาในด้านนา สมัยพญามังรายถึงสมัยพญาผาสุเป็นศาสนาที่สืบทอดมาจากหริภุญไชย และยังได้รับอิทธิพลของพุทธศาสนาจากหงสาวดีและอังวะ ผสมผสานกับความเชื่อดั้งเดิม พระเจ้ากือนาทรงอาราธนาพระสุมนเถระจากสุโขทัย ใน พ.ศ.๑๕๑๒ พระเจ้ากือนาทรงเลื่อมใสศรัทธาในพระสุมนเถระมาก เนื่องจากมีความเชื่อว่าพระภิกษุอรุณอุวาสีเป็นพระภิกษุที่มีความรู้ซึ่งในพระพุทธศาสนาและถือกันว่าพุทธศาสนานิกายลังกาวงศ์เป็นพระพุทธศาสนาที่บริสุทธิ์ เพราะทำการสังฆกรรมถูกต้องมาแต่สมัยโบราณ ดังนั้นพระเจ้ากือนาจึงอาราธนาพระนิกายเดิม อันนับถือสืบเนื่องมาจากสมัยพระนางจามเทวีให้บวชใหม่ถึง ๘,๔๐๐ รูป ใน พ.ศ.๑๕๑๔ พระเจ้ากือนาทรงสร้างวัดบุปผาราม หรือวัดสวนดอกในอุทยานป่าไม้พยอม เพื่อเป็นที่จำพรรษาของพระสุมนเถระ และได้สร้างเวียงสวนดอกให้เป็นเวียงพระธาตุเมื่อประมาณ พ.ศ.๑๕๑๖

พระเจ้าแสนเมืองมา (พ.ศ. ๑๕๒๕-๑๕๔๕) เมื่อพระเจ้ากือนาสิ้นพระชนม์ พระเจ้าแสนเมืองมา โอรสของพระองค์ได้เสวยราชสมบัติสืบมา ในทันทีที่พระเจ้ากือนาสิ้นพระชนม์ ท้าวมหาพรหม อนุชาของพระเจ้ากือนาซึ่งครองเมืองเชียงรายได้ยกทัพมาแย่งชิงเมืองเชียงใหม่ แต่ประสบความล้มเหลวท้าวมหาพรหมจึงไปขอความช่วยเหลือจากสมเด็จพระบรมราชาที่ ๑ (ขุนหลวงพะงั่ว) กษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยา ใน พ.ศ.๑๕๒๕ กองทัพอยุธยาจึงยกมาตีล้านนา โดยเข้าปล้นเมืองลำปาง ซึ่งไม่สำเร็จกองทัพอยุธยาเป็นฝ่ายล่าถอยกลับไป ครั้งนี้นับเป็นครั้งแรกที่อยุธยายกทัพขึ้นมาทำสงครามกับล้านนา

พระเจ้าสามฝั่งแกน (พ.ศ.๑๕๔๕-๑๕๘๕) เป็นโอรสของพญาแสนเมืองมา ขึ้นครองราชย์ใน พ.ศ.๑๕๔๕ ขณะที่พระชนมายุ ๑๒ พรรษา การขึ้นครองราชย์ของพระองค์ได้รับความสนับสนุนจากอา ซึ่งภายหลังพระองค์ปูนบำเหน็จให้ โดยแต่งตั้งให้เป็นเจ้าสีหมันครองเมืองพะเยา ในต้นรัชสมัยของพระเจ้าสามฝั่งแกน จึงมีสงครามทั้งจากด้านใต้และด้านเหนือ แต่หลังจากยุติสงครามกับฮ่อบ้านเมืองก็มีความสงบสุขตลอดมา พระเจ้าสามฝั่งแกนได้รับการยกย่องว่ามีพระปรีชาสามารถองอาจกล้าหาญ จัดการรักษากันเมืองในยามศึกสงครามดีมาก เข้าใจว่าพระองค์มีบุคลิกภาพเป็นผู้นำทางทหารที่เข้มแข็ง นอกจากนั้นพระเจ้าสามฝั่งแกนพยายามจัดการปรับปรุงการปกครองให้เป็นระเบียบแบบแผนมากขึ้น ดังจะเห็นได้ว่าทรงแต่งตั้งโอรสองค์ใหญ่ดำรงตำแหน่งอุปราชอยู่ใกล้ชิดกับพระองค์ที่เชียงใหม่ ซึ่งเท่ากับลดความสำคัญของเชียงรายมิให้มีสภาพเป็นเมืองอุปราช

พระเจ้าติโลกราช (พ.ศ.๑๕๘๕-๒๐๓๑) เป็นโอรสลำดับที่ ๖ ในจำนวนโอรส ๑๐ พระองค์ของพระเจ้าสามฝั่งแกน พระเจ้าติโลกราชได้รับการยกย่องให้มีฐานะเป็นพระเจ้าเท่ากับกษัตริย์อยุธยา ในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่จะยกย่อง พระเจ้าติโลกราชยิ่งกว่ากษัตริย์

พระองค์อื่น จึงเรียกว่า “พระเป็นเจ้าติโลกราช” “เจ้าพระญาติโลกราช” จึงใช้ พระเจ้าติโลกราช เพื่อชี้ให้เห็นถึงฐานะอันยิ่งใหญ่เหนือกว่ากษัตริย์องค์อื่น ตามปกติคำว่า “พระเจ้า” ในล้านนาจะใช้ กับพระพุทธรูป เช่น พระเจ้าแก้วต้อ พระเจ้าล้านทอง พระเจ้าติโลกราช เดิมชื่อท้าวลก ครองเมือง พริ้ว พระเจ้าติโลกราชทรงสร้างความมั่นคงภายในอาณาจักรล้านนา โดยใช้เวลาประมาณ ๑๐ ปี (พ.ศ.๑๕๘๕-๑๕๙๕) อาณาจักรล้านนาก็มีความเข้มแข็งดังจะเห็นได้ว่าพระเจ้าติโลกราชสามารถยึด เมืองน่าน เมืองแพร่ สำเร็จ นอกจากจะขยายไปด้านใต้และด้านตะวันออก โดยยึดเมืองน่านและ เมืองแพร่ได้แล้ว ยังได้ปกป้องล้านช้างหลวงพระบาง ให้รอดพ้นจากการคุกคามของไคยเวศ ด้านตะวันตกยังขยายออกไปถึงรัฐชานได้เมืองไลคา เมืองนวย เมืองสีป้อ เมืองของห้วย เป็นต้น พระเจ้าติโลกราชได้กวาดครัวเงี้ยวเข้ามาไว้ในบ้านเมืองล้านนาถึง ๑๒,๓๒๘ คน ด้านเหนือได้ เมืองเชียงรุ่ง เมืองของ ค่านานพื้นเมืองเชียงใหม่กล่าวถึงการกวาดครัวลื้อบ้านปงเมืองของ มาไว้ที่ลำพูน

ในสมัยพระเจ้าติโลกราชพุทธศาสนามีความเจริญรุ่งเรืองยิ่ง พระองค์ทรงเลื่อมใส และทำนุบำรุงพุทธศาสนา ทรงสนับสนุนคณะสงฆ์นิคายสีหฬ โดยพระองค์ทรงอาราธนาพระมหา เมธังกร พระภิกษุนิคายสีหฬจากเมืองลำพูนมาจำพรรษาที่วัดราชมณเฑียร และทรงสถาปนาให้ พระมหาเมธังกรเป็นพระมหาสวามี และพระองค์ทรงผนวชชั่วคราว ณ วัดป่าแดงมหาวิหารอีกด้วย การสนับสนุนคณะสงฆ์นิคายสีหฬทำให้พุทธศาสนาลังกาวงศ์ใหม่เจริญรุ่งเรืองอย่างมาก เป็นที่ เลื่อมใสของผู้คน นิกายสีหฬเน้นการศึกษาภาษาบาลี และการปฏิบัติตามหลักพระธรรมวินัย ที่ถูกต้อง ทำให้การศึกษาเล่าเรียนด้านปริยัติธรรมเจริญก้าวหน้าอย่างสูง

จากการที่พระภิกษุล้านนามีความเชี่ยวชาญในภาษาบาลี และพระไตรปิฎก อย่างสูง และการศึกษาปริยัติธรรมอย่างละเอียดลึกซึ้ง จึงเกิดการสังคายนาพระไตรปิฎกขึ้นใน พ.ศ. ๒๐๒๐ ที่วัดมหาโพธารามใช้เวลา ๑ ปีจึงสำเร็จ ซึ่งนับเป็นการสังคายนาครั้งที่ ๘ ของโลก พระไตรปิฎกฉบับที่ชำระในสมัยพระเจ้าติโลกราชถือเป็นหลักปฏิบัติของพระสงฆ์นิคายต่าง ๆ ใน ล้านนาสืบมา

พระเจ้าติโลกราชทรงสร้างวัดหลายวัด เช่น วัดมหาโพธาราม (วัดเจ็ดยอด) วัดราชมณเฑียร วัดป่าตาล วัดป่าแดงมหาวิหาร เป็นต้น ได้ทรงสร้างต่อเติมเจดีย์หลวง และทรง อัญเชิญพระแก้วมรกตจากวัดพระธาตุลำปางหลวงมาประดิษฐานไว้ที่หลวง ในสมัยนี้ยังได้ สถาปนาความเชื่อเรื่องพระธาตุตามเมืองต่าง ๆ ที่อยู่ในอาณาจักร โดยอาศัยความสัมพันธ์ทาง พระพุทธศาสนา เป็นสิ่งเชื่อมโยงความผูกพันของคนในรัฐ และการเขียนตำนานเมือง ค่านานพระธาตุก็มีส่วนสร้างสำนึกร่วมกัน ที่เห็นความเชื่อมโยงระหว่างเชียงใหม่กับเมือง ในอาณาจักร

พระเจ้าติโลกราชสิ้นพระชนม์ใน พ.ศ. ๒๐๓๑ ในช่วงเวลา ๔๕ ปี แห่งรัชสมัยของพระองค์อาณาจักรล้านนามีความเจริญรุ่งเรืองทุกด้านและความเจริญรุ่งเรืองนั้น สืบต่อมาจนถึงพระเมืองแก้ว (พ.ศ.๒๐๓๕-๒๐๖๕) พระราชนัดดาของพระองค์

พระยอดเชียงราย(พ.ศ.๒๐๓๑-๒๐๔๐) หรือ ท้าวยอดเมือง ไอรสของท้าวบุญเรืองไอรสองค์เดียวของพระเจ้าติโลกราช พระยอดเชียงรายปกครองบ้านเมือง ๘ ปี ไม่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จัก พระยอดเชียงรายทรงมอบราชสมบัติให้ไอรส

พระเมืองแก้ว (พ.ศ.๒๐๓๕-๒๐๖๕) ทรงเป็นไอรสของพระยอดเชียงรายและนางโป่งน้อย ดำเนินพื้นเมืองเชียงใหม่วะบุพระนามว่า “เจ้ารัตนราชบุตร” หรือ “พญาแก้วภูดาธิปติราชาเจ้า” คงเรียกสั้น ๆ ว่า พระเมืองแก้ว พระราชกรณียกิจด้านทำนุบำรุงบ้านเมือง พระเมืองแก้วทรงก่อกำแพงเมืองลำพูน ด้วยอิฐใน พ.ศ.๒๐๕๕ หลังจากกองทัพอยุธยาตีเมืองลำปางแตกใน พ.ศ. ๒๐๕๔ เมื่อกำแพงเมืองลำพูนเสร็จสมบูรณ์แล้ว ต่อมาจึงก่อกำแพงเมืองเชียงใหม่ (ก่อด้วยอิฐเป็นกำแพงสี่เหลี่ยมชั้นใน) การก่อกำแพงเมืองเชียงใหม่นี้ พญาแก้วโปรดให้รื้อปราสาทที่พระเจ้าติโลกราชทรงสร้างทับคูเมืองที่แจ้งศรีภูมิ เหตุที่ต้องระดมกำลังก่อกำแพงอิฐ เพราะในระยะหลังกองทัพจากกรุงศรีอยุธยาใช้ปืนใหญ่เข้าโจมตีจึงต้องปรับปรุงกำแพงเมืองให้แข็งแรง พระเมืองแก้วทรงอุปถัมภ์พุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง ในหนังสือชินกาลมาลีปกรณ์ กล่าวถึงพระราชกรณียกิจด้านทำนุบำรุงพุทธศาสนาของพระเมืองแก้วไว้เป็นอันมาก และศิลจารึกในภาคเหนือก็ระบุว่า ทรงสร้างและซ่อมแซมวัด

ตลอดจนถล่มปนาที่ดิน และเข้าพระท้าวอาณาจักร ตัวอย่างเช่น ในหนังสือชินกาลมาลีปกรณ์ได้กล่าวว่าพระเมืองแก้วทรงสร้างวัดบุพพาราม (วัดเม็ง) พ.ศ.๒๐๓๕ และทรงหล่อพระพุทธรูปขนาดใหญ่ “พระเจ้าเก้าตื้อ” (พ.ศ.๒๐๕๕) หรือในจารึกวัดศรีสุพรรณ จ.ศ. ๘๖๒ (ขม.๒๕) ได้กล่าวว่าทรงสร้างวัดศรีสุพรรณ

พระเมืองแก้วทรงสนับสนุนนิกายสิงหล เช่น ทรงแต่งตั้งพระนิกายสีหลเป็นสังฆราชา และทรงอุปสมบทนาถหลวงในนิกายสีหล พระภิกษุในสมัยพญาแก้วได้รับการส่งเสริมให้ศึกษาภาษาบาลี และพระไตรปิฎกเช่นเดียวกับสมัยพระเจ้าติโลกราชและผลของการสังคายนาพระไตรปิฎกในสมัยพระเจ้าติโลกราชคงมีส่วนทำให้พระภิกษุสมัยพระเมืองแก้วมีความรู้สูงยิ่ง พระภิกษุ จึงเขียนวรรณกรรมพุทธศาสนาเป็นภาษาบาลีจำนวนมาก และมีชื่อเสียงแพร่หลายไปสู่อาณาจักรใกล้เคียง เช่น ล้านช้าง พม่า พญาแก้วสิ้นพระชนม์ใน พ.ศ.๒๐๖๕ มีพระชนมายุ ๔๔ พรรษา^{๑๑}

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, ๑๓๑-๑๔๕.

๑.๑.๓ กษัตริย์ในสมัยเสื่อมและอาณาจักรล้านนาสลาย (พ.ศ.๒๐๖๘-๒๑๐๑)

ความเสื่อมของอาณาจักรล้านนาเกิดปลายสมัยราชวงศ์มังราย นับตั้งแต่สมัยพระเมืองเกษเกล้า ครั้งที่ ๑ พ.ศ.๒๐๖๘-๒๐๘๑ ครั้งที่ ๒ พ.ศ.๒๐๘๖-๒๐๘๘ จนกระทั่งตกเป็นเมืองขึ้นของพม่า ใน พ.ศ.๒๑๐๑ สมัยเสื่อมและสลายตัวเป็นช่วงเวลา ๓๓ ปี สภาพบ้านเมืองแตกแยกขุนวายเป็นอย่างหนัก ในช่วงระยะเวลานี้มีระยะหนึ่งที่ว่างเว้นไม่มีกษัตริย์ปกครอง ๔ ปี ช่วง พ.ศ.๒๐๙๑-๒๐๙๔ เพราะขุนนางขัดแย้งกันตกลงกันไม่ได้ว่าจะให้ใครเป็นกษัตริย์ สมัยอาณาจักรล้านนาเสื่อมมีกษัตริย์ราชวงศ์มังราย ๓ พระองค์ ได้แก่

พระเมืองเกษเกล้า (ครั้งที่ ๑ พ.ศ.๒๐๖๘-๒๐๘๑ ครั้งที่ ๒ พ.ศ.๒๐๘๖-๒๐๘๘) “พญาเทศหรือพระเมืองเกษเกล้า หรือพญาอ้าย หลังจากพระเมืองแก้วสิ้นพระชนม์ ขุนนางจึงไปเชิญพญาเทศอนุชาขึ้นครองราชย์ ก่อนหน้าจะครองราชย์ พญาเทศครองเมืองน้อย พระองค์จึงไม่มีฐานอำนาจในเมืองเชียงใหม่ ในการบริหารราชการพระองค์มีอุปสรรค เพราะถูกต่อต้านจากกลุ่มขุนนาง ต่อมา พ.ศ.๒๐๙๘ เกิดกบฏขุนนาง โดยหมื่นสัวยสามล้าน เจ้าเมืองลำปาง ก่อการกบฏ พญาเทศจึงได้ประหารชีวิต แต่ในที่สุด พ.ศ.๒๐๘๑ ขุนนางปลดพระองค์จากตำแหน่ง โดยส่งให้ไปครองเมืองน้อยตามเดิม ขุนนางเชิญท้าวชายโอรสพญาเทศขึ้นครองราชย์ (พ.ศ.๒๐๘๑-๒๐๘๖) แต่ก็ครองได้เพียง ๕ ปี ก็ถูกปลงพระชนม์ ขุนนางกลับไปเชิญพญาเทศให้ครองราชย์ เป็นครั้งที่ ๒ (พ.ศ.๒๐๘๖-๒๐๘๘) ซึ่งครองได้เพียง ๒ ปี ก็ถูกปลงพระชนม์

พระเจ้าทรายคำ (พ.ศ.๒๐๘๑ - ๒๐๘๖)

พระนางมหาเทวีเจ้าจिरประภา (พ.ศ. ๒๐๘๘-๒๐๘๘) “

พระเจ้าไชยเชษฐาธิราช (พ.ศ.๒๐๘๘-๒๐๙๑) หรือพญาอุปฮาด เป็นราชบุตรของพระเจ้าโพธิสารราชกษัตริย์ล้านช้าง (พ.ศ.๒๐๖๓-๒๐๙๑) และนางขอดคำทิพย์ธิดาของพระเมืองเกษเกล้า พระไชยเชษฐาจึงมีสิทธิธรรมในฐานะเชื้อสายราชวงศ์มังรายทางพระมารดา พระเจ้าไชยเชษฐาธิราช ได้รับการสนับสนุนจากขุนนางเชียงใหม่ให้มาครองอาณาจักรล้านนา พระเจ้าไชยเชษฐาธิราช ครองอาณาจักรล้านนา ๒ ปี หลังจากพระราชบิดาสิ้นพระชนม์จึงเสด็จกลับไปครองเมืองล้านช้าง หลังจากนั้นล้านนาวางกษัตริย์ถึง ๔ ปี คือ ระหว่าง พ.ศ.๒๐๙๑-๒๐๙๔ ช่วงนั้นเกิดสงครามกลางเมือง บ้านเมืองแตกแยกอ่อนแอยิ่ง ดำเนินพื้นเมืองเชียงใหม่ว่า “เกิดเป็นกลียุคมากนัก”

“ลำดับ พ.ศ. ในการครองราชย์ของกษัตริย์เมืองเชียงใหม่ ตั้งแต่ พญามังราย ถึง พระเมืองเกษเกล้า ใช้ข้อมูลจากหนังสือ ชินกาลมาลีปกรณ์ เรียบเรียงโดย พระรัตนปัญญาเถระ แปลโดย ศ.ร.ค.ท.แสง มนวิทูร

“กรณีการ วิมลเกษม, อักษรฝักขามที่พบในศิลาจารึกภาคเหนือ, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (นครปฐม:แผนกบริการกลาง สำนักงานอธิการบดี พระราชวังสนามจันทร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร นครปฐม, ๒๕๑๙), ๑๐.

ท้าวแม่กุ (พ.ศ.๒๐๕๔-๒๑๐๗) หรือพญาเมกุฎี หรือเจ้าขนานแม่กุ กษัตริย์ล้านนาลำดับที่ ๑๗ องค์สุดท้ายแห่งราชวงศ์มังราย ท้าวแม่กุเป็นเจ้ามาจากเมืองนายน ได้รับเชิญให้มาครองอาณาจักรล้านนา ท้าวแม่กุแก้ไขการขาดฐานอำนาจในเมืองเชียงใหม่ โดยมาพร้อมกับขุนนางเมืองนายนที่ใกล้ชิด ขุนนางที่ติดตามมาคงสร้างความไม่พอใจแก่ขุนนางท้องถิ่น เพราะมีการอ้างว่าขุนนางเมืองนายนใช้จารีตเจ็ว ท้าวแม่กุเชื่อฟังคนของตนใช้จารีตเจ็ว ทำให้บ้านเมืองเสื่อม ลักษณะเช่นนี้ก็ทำให้ขุนนางขัดแย้งกันเป็นปัญหามันเมืองไม่น้อย เมื่อล้านนาตกเป็นเมืองขึ้นพม่าแล้วท้าวแม่กุยังครองเมืองต่อไปได้ภายใต้อำนาจพม่า ภายหลังท้าวแม่กุถูกนำตัวไปพม่า ใน พ.ศ.๒๑๐๗ เพราะไม่ให้ความร่วมมือในราชการสงคราม หลังจากนั้นบุเรงนองจึงทำให้พระนางวิสุทธิเทวี เชื้อสายราชวงศ์มังรายดูแลบ้านเมือง^{๓๓}

๑.๒ การปกครองสมัยอาณาจักรล้านนา

๑.๒.๑ สถาบันกษัตริย์

สังคมล้านนาในสมัยรัฐแบบอาณาจักรมีศูนย์กลางอยู่ที่สถาบันกษัตริย์ กษัตริย์แห่งราชวงศ์มังรายมีอำนาจสูงสุดในการปกครองบ้านเมือง ลักษณะเด่นของสถาบันกษัตริย์ล้านนาคือ สถาบันกษัตริย์มีลักษณะเรียบง่าย ไม่แสดงความยิ่งใหญ่ในฐานะเทวราชา ชื่อของกษัตริย์จึงเป็นลักษณะของท้องถิ่น คือ ผาฮู กือนา แก้ว เกษ เป็นต้น คงเพราะสถาบันล้านนานั้นมีพัฒนาการมาจากความเป็นผู้นำชุมชนขนาดเล็กมาก่อน กษัตริย์ในราชวงศ์มังรายส่วนใหญ่ก็ใช้ “พญา” ยกเว้น พระเจ้าติโลกราช ที่ใช้ “พระเจ้า” เพื่อให้มีฐานะทัดเทียมกับกษัตริย์อยุธยาซึ่งกำลังแข่งขันแย่งชิงสมภารกัน พัฒนาการของสถาบันกษัตริย์ล้านนาอย่างค่อยเป็นค่อยไป โดยหล่อหลอมจากท้องถิ่น ทำให้จารีตประเพณีของล้านนาที่สืบทอดกันมามีลักษณะเน้นคำสอนให้ไพร่และนายรู้จักสถานะของคน และปฏิบัติตนให้เหมาะสมกับสถานะ กษัตริย์ล้านนาได้รับแนวคิดพุทธศาสนาลังกาวงศ์ โดยเฉพาะหลังจากพระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองในล้านนาระดับตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๐ เป็นต้นมา กษัตริย์ล้านนาจะเน้นตามแนวพุทธศาสนาที่เป็นสมมติราช คือมุ่งการสร้างและสะสมบุญบารมีอย่างโดดเด่น

แนวความคิดธรรมราชา คือ แนวคิดที่เน้นความเป็นกษัตริย์ผู้ทรงธรรม ตามคติพระพุทธศาสนา กษัตริย์จะปฏิบัติตนอยู่ในความดีงามในกรอบพระพุทธศาสนา ส่งเสริมพระพุทธศาสนาโดยถือว่าพระองค์คือองค์อุปถัมภ์ที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในอาณาจักร ซึ่งไม่มีใครเท่าเทียมได้จึงมีการสร้างวัดขึ้นมากมาย นอกจากนั้นการสถาปนาปีกายสงฆ์ใหม่ เช่น นิกายรามัญ ในสมัยพระเจ้ากือนา และนิกายลังกาวงศ์ ในสมัยพระเจ้าสามฝั่งแกน และสมัยพระเจ้าติโลกราช และการ

^{๓๓} เรื่องเดียวกัน, ๒๐๔-๒๐๗.

ทำสังคายนาพระไตรปิฎก ก็เป็นการแสดงถึงการสร้างบุญอันยิ่งใหญ่ ซึ่งสะท้อนบารมีและอำนาจทางการเมืองด้วย แนวคิดธรรมราชาจะเด่นชัดมาก ตั้งแต่สมัยพระเจ้ากือนาเป็นต้นมา ซึ่งถือว่าเป็นพุทธธรรมิกราช แนวคิดนี้ปฏิบัติกันสืบมาจนถึงสมัยราชวงศ์เจ้าเจ็ดคน^{๙๔}

สถาบันพระมหากษัตริย์ หรือชนชั้นปกครองในล้านนาไทยกับสถาบันทางพระพุทธศาสนานั้นมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด

๑.๒.๒ สถาบันขุนนาง

ขุนนางมีความสำคัญในฐานะที่มีบทบาทช่วยเหลือกษัตริย์ในการปกครอง เนื่องจากปัญหาการแย่งชิงราชสมบัติจากเมืองต่าง ๆ มีอยู่ตลอดเวลาและกลุ่มขุนนางนี้เองที่ช่วยเหลือสถาบันกษัตริย์ในการแก้ไขปัญหาดังกล่าวตลอดมา^{๙๕} ขุนนางในล้านนาจะค่อย ๆ เพิ่มพูนอำนาจ และในที่สุดก็ควบคุมการแต่งตั้งกษัตริย์ได้ในทางปฏิบัติก็ควบคุมขุนนางได้ยาก จึงใช้วิธีการอาศัยคำสอนให้ขุนนางมีคุณธรรม ขุนนางในล้านนามี ๒ พวก คือ ขุนนางที่เป็นเจ้ามีเชื้อสายเป็นญาติวงศ์ พวกนี้จะมีอำนาจในหัวเมืองใหญ่ และขุนนางที่ไม่ใช่เจ้า เป็นขุนนางสืบตระกูลกันมา ขุนนางกลุ่มหลังนี้รักษาดำแหน่งสำคัญ ไม่ให้พวกเชื้อเจ้าเข้ามาดำรงตำแหน่งได้แก่ “สิงเมือง” ประกอบด้วยขุนนางระดับสูง ๔ ตำแหน่ง อยู่ในเวียงเชียงใหม่คือตำแหน่งพญาแสนพิงค์ไชย (หรือแสนหลวง) ตำแหน่งพญาสามล้าน ตำแหน่งพญาจำบ้าน และตำแหน่งพญาเด็กชาย^{๙๖}

๑.๒.๓ โครงสร้างทางการเมืองอาณาจักรล้านนา

อาณาจักรล้านนาแบ่งเขตการปกครองเป็น ๓ บริเวณ

๑. บริเวณเมืองราชธานี ประกอบด้วย เมืองเชียงใหม่และเมืองลำพูน เป็นส่วนที่กษัตริย์มีอำนาจปกครองโดยตรงอย่างใกล้ชิด บริเวณเมืองราชธานีถือเป็นแกนกลาง (Core Area) ของอาณาจักรล้านนา ตั้งอยู่บนที่ราบลุ่มแม่น้ำปิงทางตอนบน ซึ่งมีขนาดกว้างใหญ่ที่สุดในอาณาจักร และมีความอุดมสมบูรณ์สามารถปลูกข้าวได้มาก นอกจากนั้นบริเวณเมืองราชธานียังสามารถติดต่อค้าขายกับหัวเมืองทางใต้ได้อย่างสะดวก เมืองราชธานีจึงมีฐานะเป็นศูนย์กลางการค้าที่สำคัญของอาณาจักรทำให้เป็นแหล่งที่ดึงดูดความมั่งคั่งได้มากกว่าบริเวณส่วนอื่นของอาณาจักร บริเวณราชธานีจึงมีข้อได้เปรียบกว่าบริเวณส่วนอื่น

^{๙๔} เรื่องเดียวกัน, ๑๕๐-๑๕๑.

^{๙๕} ถัดจากวลัย แซ่เขียว, ๒๐๐ ปี พมำในล้านนา (กรุงเทพฯ: TEN MAY PRODUCTION, ๒๕๔๕), ๕๖.

^{๙๖} ศรีสวัสดิ์ อ่องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, ๑๕๓.

๒. บริเวณเมืองที่ปกครองโดยข้าหลวง คือ “เจ้านายเชื้อพระวงศ์” หรือขุนนางข้าราชการเป็นบริเวณที่อยู่ถัดจากเมืองราชธานีออกไป กษัตริย์จะทรงแต่งตั้งข้าหลวงเป็นเจ้าเมืองไปกินเมือง และทรงมีอำนาจถอดถอนหรือโยกย้ายสับเปลี่ยนได้ เจ้าเมืองเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นเชื้อพระวงศ์เจ้าเมืองจะมีอำนาจสิทธิ์ขาดในการจัดการปกครอง ภายใต้ขอบเขตของตนอย่างเต็มที่จนเกือบเป็นอิสระ โดยที่กษัตริย์มีขอบเขตอำนาจเฉพาะในบริเวณเมืองราชธานีเท่านั้น ฉะนั้นแม้มีการศึกสงคราม กษัตริย์ก็ไม่มีอำนาจเกณฑ์ผู้คนจากหัวเมืองต่างๆ ที่อยู่นอกบริเวณเมืองราชธานีได้

๓. บริเวณเมืองประเทศราช เป็นบริเวณที่อยู่ชายขอบของอาณาจักรห่างไกลจากเมืองราชธานีมาก กษัตริย์จะให้เจ้าเมืองซึ่งเป็น “เจ้าต่างชาติต่างภาษา” ปกครองตนเองตามประเพณีท้องถิ่น และสามารถสืบทอดตำแหน่งเจ้าเมืองตามสายสกุลวงศ์ได้ แต่เจ้าเมืองประเทศราชจะต้องยอมรับฐานะที่เหนือกว่าของเมืองราชธานี โดยส่งบรรณาการมาให้เมืองราชธานี และแสดงความภักดีโดย “กินน้ำสัจจา” เมืองประเทศราชจะมีความผูกพันกับเมืองราชธานีน้อยกว่าเมืองที่ปกครองโดยข้าหลวง เมืองประเทศราชดังกล่าวไม่ได้ขึ้นตรงต่อเมืองเชียงใหม่มثلตลอดไป แต่จะขึ้นกับเมืองเชียงใหม่ในยามที่เชียงใหม่มีความเข้มแข็งเท่านั้น เมื่อเชียงใหม่อ่อนแอเมืองประเทศราชซึ่งตั้งอยู่บริเวณชายขอบอาณาจักร อาจจะตั้งตัวเป็นรัฐอิสระ หรือไปขึ้นกับศูนย์อำนาจอื่นที่มีความเข้มแข็งอยู่ในขณะนั้นแทน (เช่น จีน พม่า ล้านช้าง)^{๑๑}

๑.๒.๔ การจัดระเบียบการปกครองของ “เมือง”

๑.๒.๔.๑ การแต่งตั้งข้าราชการ เมื่อเจ้าเมืองได้รับการแต่งตั้งจากกษัตริย์ให้ไปปกครองเมือง “กินเมือง” แล้ว เจ้าเมืองจะมีอำนาจแต่งตั้งบุคคลที่ตนไว้วางใจให้ดำรงตำแหน่งต่าง ๆ ในเมืองของตน มีข้อสังเกตว่า ตำแหน่งขุนนางที่มีหน้าที่ต่าง ๆ ในส่วนกลาง ก็จะมีอำนาจหน้าที่เฉพาะในบริเวณเมืองราชธานีเท่านั้น ไม่มีสาขางานบังคับบัญชาเชื่อมโยงไปสู่หัวเมือง ดังนั้นนอกจากตำแหน่งเจ้าเมืองแล้วจะไม่พบว่ากษัตริย์ส่งขุนนางตำแหน่งใด ๆ จากเมืองราชธานีไปประจำการตามหัวเมืองเลย เมืองในล้านนาจึงมีลักษณะต่างแต่งตั้งขุนนางตำแหน่งต่าง ๆ ขึ้นทำหน้าที่บริหารกิจการของตนเอง

๑.๒.๔.๒ ระบบพหุนา ระบบพหุนาในล้านนา เป็นหน่วยการปกครองในระดับที่เล็กกว่าเมือง วัตถุประสงค์ของการจัดหน่วยการปกครองแบบพหุนาก็เพื่อให้จำนวนไพร่มีความสมดุลกับปริมาณของที่ดิน ดังนั้นพหุนาที่มีขนาดใหญ่ จะมีจำนวนประชากรมาก ทั้งนี้เพื่อให้ใช้ประโยชน์จากพื้นที่ได้อย่างเหมาะสมกับสภาพภูมิประเทศของรัฐในหุบเขา ซึ่งมีที่ราบจำกัด ใน

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, ๑๕๔-๑๕๖.

ระบบพืชนานันรัฐจะแบ่งที่ดินในเมืองหนึ่ง ๆ ออกเป็นหน่วยย่อยเรียกว่า พัณา ขนาดของเมืองจะใหญ่หรือเล็กขึ้นอยู่กับจำนวนพัณาที่มากขึ้นกับเมืองนั้น ดังเช่นเมืองใหญ่คือเชียงราย มี ๓๒ พัณา และเมืองพะเขามี ๓๖ พัณา ส่วนเมืองเล็กอย่างฝางมี ๕ พัณา เป็นต้น ผู้ปกครองพัณาจะมียศเป็น “หมื่น” เช่น ในเมืองเชียงใหม่ มีหมื่นกุ่มกามเป็นผู้ปกครอง “กิน” พัณากุ่มกาม ในเมืองพะเขามีเจ้าหมื่นคอนแปลนกินพัณาคอนแปลน ภายในพัณาจะมีขุนนางตำแหน่งต่าง ๆ ช่วยเหลือการปกครอง เช่น หมื่นนา ลำมนา พัณาหลัง และแสนนา ส่วนหน่วยการปกครองที่เล็กกว่าพัณา ก็คือ “ปากนา” ผู้ปกครองปากนาจะมียศเป็น “พัน” ควบคุมขุนนางที่มียศเป็น “ปาก” เช่น ปากมงคล ปากเกิง ปากเทพ หน่วยการปกครองที่เล็กกว่าปากนา ซึ่งถือเป็นระดับล่างสุดคือ หมู่บ้าน มีแก่บ้าน เป็นผู้ปกครอง

การบังคับบัญชาในระบบพัณาถือว่า เจ้าเมืองมีอำนาจ และหน้าที่ปกครองดูแลพัณาต่าง ๆ ที่อยู่ในสังกัด เจ้าเมืองแต่ละคนจะแต่งตั้งขุนนางของตนให้ปกครองพัณารวมทั้งแต่งตั้งขุนนางที่บริหารระดับเมืองด้วย เจ้าเมืองมีอำนาจภายในเมืองสูงมาก ซึ่งมีผลกระทบต่อเสถียรภาพของศูนย์กลาง

ภายใต้ระบบพัณากำหนดให้พัณาที่ขึ้นสังกัดตามเมืองต่าง ๆ ต้องปฏิบัติตามหน้าที่ ๒ ประการ คือ ประการแรก การส่งส่วยให้แก่เมืองที่สังกัด ซึ่งประกอบด้วยส่วยจำพวกของป่า สัตว์ป่าและการส่งส่วยข้าวขึ้นฉางหลวง เพื่อเป็นเสบียงยามศึกสงคราม ประการที่สอง การเกณฑ์แรงงาน “เมือง” สามารถเรียกเกณฑ์กำลังคนจากพัณาที่อยู่ในสังกัดได้ การเกณฑ์จะทำได้ทั้งยามปกติ เช่น เกณฑ์ไปสร้างสิ่งของสาธารณะประโยชน์ต่าง ๆ และที่สำคัญคือ เกณฑ์ยามสงครามซึ่งผู้คนพัณาต่าง ๆ จะถูกระดมให้เข้าร่วมด้วย ระบบพัณามีส่วนทำให้ “เมือง” มีความสมบูรณ์ในตัวเองมาก เพราะเป็นแหล่งสะสมเสบียงอาหารและกำลังคน โดยเฉพาะเมืองที่มีพัณารวมอยู่เป็นจำนวนมาก เช่น เชียงราย เชียงแสน จะมีอำนาจทางการเมืองสูง

๑.๒.๔.๓ การควบคุมไพร่ ในสังคมล้านนากำหนดให้ไพร่เมืองใด ก็อยู่ภายใต้การควบคุมของเจ้าเมืองนั้น ไพร่เมืองมีสถานภาพดีกว่าข้าและทาสในฐานะที่เป็นอิสระชนสามารถจะย้ายถิ่นเพื่อการดำรงชีพ มี ๒ ลักษณะ คือ ไพร่เมืองที่ประกอบอาชีพทางการค้าและไพร่เมืองที่ประกอบอาชีพทางเกษตรกรรม กษัตริย์มีอำนาจการควบคุมไพร่จำกัดเฉพาะไพร่ที่อยู่ในเขตบริเวณเมืองราชธานี ซึ่งพระองค์ปกครองโดยตรงเท่านั้น การเรียกเกณฑ์จะทำได้โดย เจ้าเมืองเป็นผู้เรียกเกณฑ์เอง ไพร่จะต้องส่งส่วยเป็นแรงงานเกณฑ์ที่เรียกว่า “ไพร่เอาการเมือง” หรือส่งส่วยเป็นสิ่งของ อัตราการเกณฑ์ราชการ ตามมังรายศาสตร์กำหนดว่าให้ไพร่ทำงานหลวง ๑๐ วัน กลับไปทำมาหากินส่วนตัวอีก ๑๐ วัน ไพร่จะมีเวลาทำงานหลวงกับทำงานส่วนตัวเท่า ๆ กัน คือประมาณ ๖ เดือนต่อไป อัตรานี้ใช้ในสมัยราชวงศ์มังราย ส่วนสมัยราชวงศ์เจ้าเจ็ดคนนั้นไพร่ล้านนาถูกเกณฑ์

ปีละ ๑-๔ เดือน ในยามปกติ ไพร่จะถูกเกณฑ์แรงงานมาใช้งานหลายประเภท เช่น สร้างที่ประทับ ขุดคู สร้างฉางหลวง และสร้างวัด เป็นต้น ในยามสงคราม ไพร่จะถูกควบคุมไปในกองทัพ การควบคุมและการเรียกเกณฑ์แรงงานไพร่คงเป็นไปอย่างเข้มงวดกวดขัน

เมื่อไพร่เป็นกำลังสำคัญต่อบ้านเมืองทั้งยามปกติและยามศึกสงครามดังกล่าวแล้ว แต่ละเมืองย่อมมีความหวงแหนไพร่ของตน มิให้ไพร่หลบหนีไปอยู่เมืองอื่น การควบคุมไพร่ไม่ให้หลบหนีไปอยู่เมืองอื่นนั้น คงเป็นหน้าที่สำคัญของเจ้าเมืองที่จะต้องพยายามป้องกันมิให้เมืองของตนเสียดำลังคนไป วิธีที่ดีซึ่งจำเป็นต้องใช้คือ ไม่กดขี่ข่มเหงไพร่จนเกินไปและช่วยเหลือให้ไพร่หาเลี้ยงชีพโดยสะดวกเพราะหากหนีไปแล้วก็ตามหาตัวยากเมืองต่าง ๆ จึงขอร้องให้ช่วยกันส่งไพร่ที่หลบหนีคืน^{๙๙}

๑.๓ เศรษฐกิจสมัยอาณาจักรล้านนา

เศรษฐกิจของอาณาจักรล้านนาสมัยราชวงศ์มังรายมีพัฒนาการร่วมกันกับความเจริญรุ่งเรืองโดยรวมของรัฐเพราะพบว่า ในสมัยยุคอาณาจักรล้านนารุ่งเรือง ตั้งแต่สมัยพระเจ้ากือนาเป็นต้นมา เศรษฐกิจในล้านนาได้เริ่มเติบโต โดยเฉพาะการค้าระหว่างรัฐมีเครือข่ายการค้าไปไกล เศรษฐกิจล้านนาเจริญมากที่สุด ในสมัยพระเจ้าติโลกราช อาณาจักรล้านนามีอำนาจการเมืองสูง กองทัพอันเข้มแข็งได้ทำศึกสงครามกวาดต้อนผู้คนเข้ามาเป็นกำลังมากมาย ความเข้มแข็งของล้านนาทำให้มีเมืองขึ้นและได้ช่วยจากเมืองต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง หลักฐานที่สะท้อนความเติบโตทางเศรษฐกิจ ได้แก่ การสร้างวัดมีทั่วไปในล้านนา แนวโน้มเศรษฐกิจล้านนาเริ่มเสื่อมลง ตั้งแต่ในสมัยพญาแก้วเป็นต้นมา ซึ่งอาณาจักรเริ่มเปลี่ยนแปลงไปสู่ความเสื่อมและสลายตัว

๑.๓.๑ พื้นฐานทางเศรษฐกิจ อาณาจักรล้านนามีพื้นฐานอยู่ที่การเกษตรกรรม พื้นที่ส่วนใหญ่ของอาณาจักรเป็นภูเขาและหุบเขา พื้นที่ราบเป็นส่วนที่สำคัญต่อการทำเกษตร เพราะเหมาะกับการทำนาทอผ้า ซึ่งให้ผลผลิตสูง ส่วนพื้นที่สูงมีการปลูกข้าวไร่โดยกลุ่มชาติพันธุ์ลัวะ ล้านนาสามารถปลูกข้าวได้ดีกว่าเมืองที่อยู่ตอนบนขึ้นไป ซึ่งเป็นเขตที่พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นเทือกเขาดังนั้นข้าวในเขตล้านนาเมื่อมีผลผลิตมากเกินไป จะจำหน่ายแก่เมืองที่ขาดแคลน

ระบบเศรษฐกิจในสมัยอาณาจักรล้านนา เป็นระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียงชีพ (self-sufficient economy) เป้าหมายการผลิตเพื่อไว้บริโภคในครอบครัวเป็นหลัก มิใช่ผลิตเพื่อขาย ชาวนาผลิตข้าว ทอผ้า เครื่องมือเครื่องใช้ หาพืชผักตามธรรมชาติและของป่า ในวิถีชีวิตชาวนาจึงพึ่งพิงตนเองได้มาก ผู้คนส่วนใหญ่ในรัฐเป็นชาวนาที่กระจายตัวอยู่ในชุมชนระดับหมู่บ้าน เพื่อ

^{๙๙} เรื่องเดียวกัน, ๑๕๘-๑๖๒.

จัดการควบคุมน้ำไว้สำหรับการทำนา การทำชลประทานในด้านนาจึงเป็นหน้าที่ของชาวนา ทุกครัวเรือนที่ต้องช่วยเหลือกันภายในชุมชนที่ใช้น้ำร่วมกัน ระบบชลประทานดังกล่าวเป็นการจัดการของชุมชน รัฐมีส่วนเกี่ยวข้องเฉพาะระบบชลประทานขนาดใหญ่ซึ่งมีอยู่ไม่มากนัก (เป็นแม่น้ำขนาดใหญ่) และรัฐทำหน้าที่ออกกฎหมายเพื่อดูแลความสงบในสังคมส่วนรวม ลักษณะเช่นนี้รัฐจึงมีบทบาทในชุมชน “หมู่บ้าน” น้อยมาก มุลนายในท้องถิ่นต่างหากที่มีบทบาทสูง อำนาจของรัฐหรือกษัตริย์ล้นนามืออย่างจำกัด และต้องส่งผ่านทางมุลนายในท้องถิ่นซึ่งมีหลายระดับ นับตั้งแต่เจ้าเมือง หัวหน้าพัฒนา หัวหน้าหมู่บ้าน (แก่บ้าน) แก่เหมือง แก่ฝาย ทำให้การเก็บเกี่ยวผลประโยชน์จากไพร่ถูกมุลนายท้องถิ่นรับส่วนแบ่งไปตามลำดับด้วย

ภายใต้เศรษฐกิจแบบพอเพียงชีพในระบบศักดินา กษัตริย์คือผู้ถือครองปัจจัยการผลิตหลัก ได้แก่ ที่ดิน และแรงงาน

ที่ดิน ตามทฤษฎีกษัตริย์เป็นเจ้าของที่ดินทั้งหมดในอาณาจักรซึ่งเป็นการอ้างสิทธิ เพื่อเรียกร้องผลประโยชน์จากผืนแผ่นดินที่มีอยู่มากมายในอาณาจักรนั้น ในทางปฏิบัติ กษัตริย์ไม่อาจใช้ที่ดินทั้งหมดด้วยพระองค์เอง จึงจัดสรรที่ดินให้แก่สถาบันสงฆ์โดยการกัลปนา ให้แก่วัด ส่วนขุนนางก็ได้รับส่วนแบ่งเป็นที่ดิน เรียกว่า “นาขุนการเมือง” ซึ่งเป็นสมบัติของรัฐหรือ กษัตริย์ กษัตริย์ให้ขุนนางกินนาขุน เพื่อทำประโยชน์ในที่นาผืนนั้น อาจอาศัยเก็บค่าเช่านา หรือแบ่งผลผลิต โดยห้ามขุนนางซื้อที่นาขุนการเมืองไปเป็นของตน หรือนำไปถวายเป็นสังฆทาน หรือเป็นมรดกแบ่งปันกันในหมู่ญาติ เมื่อขุนนางเสียชีวิตจะต้องคืนนาให้กษัตริย์ กษัตริย์ก็จัดสรรที่ดินสำหรับพระองค์ด้วย “ที่ดินส่วนพระองค์” จารึกนี้ได้ปฏิบัติสืบมาถึงสมัยราชวงศ์เจ้าเจ็ดคน เจ้าหลวงจะมี “นาเจ้าหลวง” เป็นที่นาที่บริบูรณ์และมีจำนวนกว้างขวาง ไพร่จะถูกเกณฑ์แรงงานมาทำนาให้เจ้า

แรงงาน เป็นปัจจัยสำคัญอย่างยิ่งต่อรัฐไทยในสมัยโบราณ คือ แรงงาน ในอดีต การทำศึกสงครามระหว่างรัฐก็เพื่อ “เทครัว” คือนำกำลังคนเข้ามาไว้ในอาณาจักร ที่ดินกลับมีความสำคัญน้อยกว่า เพราะที่ดินว่างเปล่ามีมากมาย แต่ขาดแรงงาน รัฐจึงแสวงหากำลังคนมาช่วยกันทำงาน

จากการขาดแคลนแรงงาน เป็นเงื่อนไขที่ทำให้รัฐมีนโยบายต่อไพร่ ๒ ประการ

ประการแรก รัฐจำเป็นต้องควบคุมไพร่ให้รัดกุม เพื่อใช้ประโยชน์จากไพร่ที่มีจำนวนน้อยให้มีประสิทธิภาพ รัฐล้นนาก่อรูปการจระระบบไพร่ โดยแบ่งคนเป็นสองพวกคือ มุลนายและไพร่ กษัตริย์ล้นนาเป็นมุลนายสูงสุด ตามทฤษฎีมีอำนาจครอบคลุมทั่วไปในอาณาจักร แต่ในทางปฏิบัติกษัตริย์กระจายอำนาจไปสู่มุลนายในระดับล่างลดหลั่นกันไป

การควบคุมไพร่ในระบบไพร่สมัยรัฐอาณาจักรได้ใช้ระบบสิบซึ่งใช้สืบต่อกันมาเป็นเวลานาน นับตั้งแต่ก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๕ จนถึงสมัยรัชกาลที่ ๕ ก่อนการปฏิรูปราชวงศ์จักรี ระบบนาสิบคือ ระบบสิบต่อหนึ่ง โดยแบ่งกลุ่มคนออกเป็นหมวดหมู่ในระบบนับสิบ คือ นายสิบ นายขาว นายร้อย เจ้าพัน เจ้าหมื่น เจ้าแสน ซึ่งระบุในมังรายศาสตร์โดยเรียงลำดับหมวดหมู่

ประการที่สอง เนื่องจากไพร่เป็นของมีค่าเพราะไพร่มีจำกัด จำเป็นต้องรักษาไพร่โดยไม่เบียดเบียนให้ไพร่ต้องทุกข์ยาก ดังพบในอัปปริหานิยธรรม ๗ คือ ธรรมในการบริหารราชการแผ่นดิน ๗ ประการ ในประการที่ ๓ กล่าวถึง ส่วย ฤชา อากร ตลอดจนราชอาณาจักรให้ตั้งไว้โดยชอบธรรม และประเพณีการเก็บส่วย ฤชา อากรใดที่ไม่เคยมีมาก่อน ห้ามมิให้ตราขึ้นใหม่ สะท้อนถึงการคำนึงถึงความเดือดร้อนของไพร่ และในบางครั้ง แม้แต่ไพร่กระทำความผิด “อาชญา” สมควรลงโทษทัณฑ์ก็ประนีประนอมโดยกำหนดว่า ผิดครั้งแรกให้สั่งสอนก่อน ผิดครั้งที่สองควรค่า ผิดครั้งที่สามควรปรับไหม การปรับไหมยังผ่อนปรนอีก

ในระบบเศรษฐกิจแบบพหุยังชีพ กษัตริย์ใช้แรงงานไพร่เมืองที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ซึ่งถือว่าเป็นไพร่เมืองส่วนใหญ่ของรัฐ เพราะล้านนาจัดเป็นรัฐเกษตรกรรม โดยใช้แรงงานไพร่เพื่อสนองต่อการผลิตเกษตรกรรมเพื่อยังชีพ มิใช่เพื่อการผลิตเชิงเศรษฐกิจ การใช้แรงงานทาสก็เช่นเดียวกัน พบว่าไม่ใช้ทาสเชิงธุรกิจ ทาสถูกใช้ให้ทำงานบ้าน และงานเกษตรกรรม แต่ก็มีมีการนำทาสไปช่วยค้าขายต่างเมืองบ้าง นายทาสที่มีทาสจำนวนมากมาจนไม่มีงานบ้าน หรืองานเกษตรให้ทำได้ ใช้วิธีให้ทาสมีอิสระไปทำมาหาเลี้ยงชีพได้ โดยส่งเงินมาชดใช้ ทาสจึงเป็นหลักทรัพย์อย่างหนึ่งของนายเงิน หลักฐานสมัยราชวงศ์เจ้าเจ็ดคนซึ่งเป็นสมัยหลังบ่งชี้ว่า ทาสผูกคอกคงมีอยู่ไม่น้อย

๑.๓.๒ ลักษณะการค้าในอาณาจักรล้านนา อาณาจักรล้านนาเป็นรัฐที่มีเกษตรกรรมเป็นพื้นฐานสำคัญ และมีการค้าระหว่างรัฐเป็นจุดเสริมการเกษตรกรรมในระบบเศรษฐกิจแบบพหุยังชีพ การค้าคือที่มาของความมั่งคั่งของรัฐ

เมืองในอาณาจักรล้านนาที่เหมาะสมกับการค้า มี ๒ จุดหลัก คือ

๑. เมืองเชียงใหม่ อาศัยแม่น้ำปิงเป็นเส้นทางการค้าไปสู่เมืองทางใต้ การค้ามีลักษณะเป็นการส่งต่อเป็นทอด ๆ นอกจากนั้นยังมีเส้นทางบกค้าขายจากเชียงใหม่ไปถึงระแหงแล้วเข้าสู่เมืองท่าตอนล่างในเขตพม่า

๒. เมืองเชียงแสน มีที่ตั้งอยู่บนเส้นทางการค้า ที่เชื่อมต่อระหว่างเชียงใหม่กับเมืองท่าตอนบน คือเมืองเจ็ว เมืองเชียงตุง เมืองสิบสองปันนา ยูนนาน และเมืองน่าน ตลอดจนหลวงพระบาง เมืองเชียงแสนจะทำหน้าที่ส่งผ่านสินค้าลงสู่เชียงใหม่ และผ่านไปเมืองที่อยู่ท่าตอนล่าง บนเส้นทางการค้ารัฐล้านนากำหนดให้มีนายด่าน (นายเกินนายอ้าย) คอยตรวจตราคน

เดินทางและพ่อค้า เข้าใจว่าบนเส้นทางเชียงแสน-เชียงใหม่ ซึ่งเป็นเส้นทางสำคัญของอาณาจักรคงมีด่านตรวจมากกว่าจุดอื่น ๆ

๑.๓.๓ การค้าภายในและการค้าระหว่างรัฐ

การค้าภายในสมัยอาณาจักรล้านนา เงื่อนไขของการค้า เพื่อให้มีโอกาสแลกเปลี่ยนสิ่งของซึ่งบางพื้นที่ผลิตไม่ได้ หรือผลิตไม่เพียงพอ ขณะที่บางเขตมีผลผลิตมาก การกระจายผลผลิตไปตามแหล่งที่ขาดแคลน จึงทำให้ทุกท้องถิ่นมีความพอคิ ระบบการแลกเปลี่ยนสิ่งของมีความจำเป็นยิ่งต่อชุมชนในหุบเขา ซึ่งผลิตสิ่งของแตกต่างกัน การติดต่อค้าขายที่ต่าง ๆ โดยหมุนเวียนกันไปจึงเกิดขึ้นอย่างเด่นชัดในรัฐทางคอนบน “เขตภูเขา” ทั้งที่ล้านนา สิบสองปันนา เชียงตุง และรัฐฉาน ล้วนแต่พึ่งพาแบบนี้ ผู้คนที่ไปตลาดจะนำสินค้าไปแลกเปลี่ยนกัน แต่ละคนจึงมีฐานะเป็นทั้งผู้ซื้อและผู้ขาย

การค้าระหว่างเมืองภายในรัฐอาณาจักรล้านนา กระทำโดยพ่อค้าวัวต่าง ซึ่งเป็นชาวนาในหมู่บ้าน อาศัยเวลาว่างจากฤดูทำนามาค้าวัวต่าง ในปีหนึ่งจะออกมาค้าได้ ครั้งเดียว เมื่อถึงฤดูทำนาก็กลับไปทำนา ดังนั้นพ่อค้าวัวต่างจึงมีวิถีชีวิตเป็นชาวนา มิใช่พ่อค้า พ่อค้าวัวต่างมีในสังคมล้านนามานานแล้วและดำรงอยู่สืบมาจนถึงระบบทุนนิยมเข้ามาพ่อค้าวัวต่างจึงหมดหน้าที่

การค้าระหว่างรัฐ หรือการค้าทางไกล กษัตริย์ล้านนามีบทบาททางการค้าระหว่างรัฐสูงโดยใช้อำนาจทางการเมืองแสวงหารายได้จากการค้าขาย การค้าที่สำคัญและทำรายได้สูงคือการค้าของป่า ซึ่งอาศัยการใช้แรงงานไพร่หาของป่ามาเป็นส่วย ส่วยของป่าเป็นสินค้าผูกขาด ตามทฤษฎีกษัตริย์เป็นเจ้าของทรัพยากรและผลิตภัณฑ์จากป่าเพียงผู้เดียว ในทางปฏิบัติตามได้กล่าวมาแล้วพบว่า เจ้าเมืองต่าง ๆ ซึ่งทำหน้าที่เป็น “ข้าหลวง” ก็เก็บส่วยของป่าเป็นของตนด้วยด้วยพระราชอำนาจของกษัตริย์จึงออกกฎหมายบังคับให้ทุกคนในอาณาจักรต้องนำส่วยสินค้าของป่ามาถวาย มีหลักฐานอยู่มากมายที่กล่าวถึงบทลงโทษผู้ลักเอาของป่ามาเป็นของตน

รูปแบบการค้าของป่าของกษัตริย์ โดยมีขุนนางที่ทำหน้าที่เกี่ยวกับการค้า คือ หมื่นล้าม หมื่นหลวง และหมื่นแขก ซึ่งทำหน้าที่พิจารณาให้อนุญาตแก่พ่อค้าต่างเมืองซื้อสินค้าประเภทที่จำเป็นต่อบ้านเมือง (ช้างม้า ขี้กน วัวควาย เรือ ทองคำ) ชาวบ้านผู้ขายสินค้าต้องนำสินค้ามาให้ขุนนางดังกล่าวตรวจสอบและกำหนดราคาสินค้าว่า ควรขายเท่าใด ซึ่งจะสร้างความเป็นธรรมให้แก่ผู้ซื้อและผู้ขาย”^{๑๑}

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, ๑๓๖-๑๔๔.

๑.๔ สมัยอาณาจักรล้านนาถูกพม่าปกครอง (พ.ศ.๒๑๐๑-๒๓๑๗)

ตลอดระยะเวลาที่ล้านนาอยู่ภายใต้อำนาจของพม่านั้น มีราชวงศ์พม่าปกครองล้านนาถึง ๓ ราชวงศ์ ที่ผลัดเปลี่ยนเข้ามาปกครองล้านนาในลักษณะต่าง ๆ กัน ดังนี้ ราชวงศ์ต้องอุปครองล้านนาระหว่าง พ.ศ. ๒๑๐๑-๒๑๓๕ และใน พ.ศ. ๒๑๓๕ กษัตริย์เชียงใหม่ถวายราชบรรณาการแด่กษัตริย์อยุธยาเนื่องจากเกิดการแย่งชิงอำนาจในพม่า และเมืองต่างๆในอาณาจักรล้านนาก็ได้ถือโอกาสนี้แยกตัวเป็นอิสระจากเชียงใหม่ เช่นกัน จนถึง พ.ศ. ๒๑๕๗ กองทัพพม่าเข้ายึดครองเชียงใหม่อีกครั้งหนึ่งโดยนอกเขตลพบุรีนครราชของประเทศเจ้านายของขาน เจ้าเมืองอังวะอนุชาของพระเจ้านันทบุเรง ราชวงศ์ของขานหรือราชวงศ์ต้องอุปครองปลายปกครองล้านนาระหว่าง พ.ศ.๒๑๕๗-๒๒๕๕ ในสมัยราชวงศ์นี้ได้แบ่งการปกครองล้านนาออกเป็น ๒ ช่วง คือ ช่วงแรกระหว่าง พ.ศ.๒๑๕๗-๒๒๐๖ เป็นระยะเวลาที่ล้านนายังคงมีอำนาจการปกครองตนเองในฐานะเมืองประเทศราชของพม่า การปกครองในช่วงหลังระหว่าง พ.ศ.๒๒๐๗-๒๒๕๕ ระบบการปกครองล้านนาถูกผนวกเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับระบบการปกครองของพม่า ราชวงศ์คอนบองปกครองล้านนาตั้งแต่ พ.ศ.๒๓๐๖-๒๓๑๗ เป็นราชวงศ์สุดท้ายที่เข้ามาปกครองล้านนาและปกครองอยู่เพียง ๑๑ ปี เท่านั้น^{๓๐}

๑.๔.๑ อาณาจักรล้านนากับการปกครองของพม่าในช่วงแรก : พ.ศ.๒๑๐๑-๒๒๐๗

ซึ่งจัดอยู่ในช่วงของราชวงศ์ต้องอุป (พ.ศ. ๒๑๐๑-๒๑๓๕) และเกิดความวุ่นวายเรื่องการแย่งชิงอำนาจในพม่า จึงทำให้อาณาจักรล้านนาแยกตัวเป็นอิสระ (พ.ศ. ๒๑๓๕-๒๑๕๗) และราชวงศ์ของขานหรือราชวงศ์ต้องอุปครองปลายปกครอง (พ.ศ. ๒๑๕๗-๒๒๕๕)

๑.๔.๑.๑ นโยบายของบุเรงนอง

บุเรงนองยกทัพสู่ล้านนา โดยเดินทัพจากฝาง แล้วมาล้อมเมืองเชียงใหม่ ใช้เวลาล้อมเพียง ๓ วัน ๓ คืน เมืองเชียงใหม่ ซึ่งขณะนั้นมีอายุ ๒๖๒ ปี ก็พ่ายแพ้ ความพ่ายแพ้ครั้งนี้แสดงถึงความอ่อนแอของอาณาจักรล้านนาที่ตกเป็นเมืองขึ้นพม่าโดยง่าย

บุเรงนองมีนโยบายในการปกครองล้านนา ดังนี้

๑. การยอมรับในจารีตท้องถิ่น เมื่อบุเรงนองยึดครองล้านนา “เป็นเมืองออก” พระองค์ให้ล้านนามีฐานะเป็นมณฑลหนึ่งในราชอาณาจักรพม่า เนื่องจากล้านนาอยู่ห่างไกลจากศูนย์กลางของพม่าและเป็น “คนต่างชาติดั้งภาษา” ความแตกต่างทางชาติพันธุ์และวัฒนธรรมทำให้บุเรงนองยอมรับในจารีตบ้านเมืองล้านนา ด้วยนโยบายดังกล่าว บุเรงนองจึงให้เจ้าเมืองคนเดิมทุกเมืองสามารถครองเมืองต่อไปได้ แต่ต้องยอมรับในพระราชอำนาจ โดยปฏิบัติตาม

^{๓๐} ลัดดาวัลย์ แซ่เซียว, ๒๐๐ ปี พม่าในล้านนา, ๖๖.

คำบัญชา ดังพบว่า พระองค์ให้ท้าวแม่กูครองเมืองเชียงใหม่ต่อไป และมีฐานะเป็นอุปราชมณฑล มีเงื่อนไขต้องส่งส่วยให้แก่พม่าเป็น ช้าง ม้า และแพรรณต่าง ๆ ทุกปี เมื่อพม่าทำศึกสงคราม เชียงใหม่ต้องเกณฑ์กำลังพาหนะและเสบียงอาหารจากหัวเมืองต่าง ๆ ในล้านนาออกไปช่วยราชการ ทุกครั้ง ส่วนเมืองเชียงแสนปรากฏว่าพระยากำลังพลเจ้าเมืองกลัวอำนาจพม่าหนีไปอยู่เมืองอุบะรณองให้พระยาเชียงแสนพร้อมกับเจ้าเมืองของ เจ้าเมืองเชียงแสนออกตามตัวพระยากำลังพล แล้วพากลับมาครองเมืองเชียงแสนตามเดิม บุเรงนองมีนโยบายชัดเจนให้เจ้าเมืองเดิมครองเมืองต่อไป ถึงขนาดตามตัวเจ้าเมืองเชียงแสนให้กลับมาครองเมือง และแสดงว่าการยึดครองล้านนาในครั้งแรกพม่าไม่ได้มุ่งปล้นทำลายเมืองเชียงใหม่

๒. เชียงใหม่ในฐานะศูนย์กลางอำนาจพม่าในล้านนา การปกครองล้านนาของพม่าจำเป็นต้องคงยึดโครงสร้างปกครองแบบเดิมของล้านนา คือ ใช้เชียงใหม่เป็น ศูนย์กลางการเมืองพม่า โดยกษัตริย์พม่าจะแต่งตั้งตำแหน่งเจ้าเมืองเชียงใหม่และเมืองอื่น ๆ ในล้านนา แต่ผู้ครองเมืองมีความสำคัญกว่าเมืองอื่น ๆ เช่น เป็นเชื้อสายราชวงศ์มังราย ในกรณีท้าวแม่กู และพระนางวิสุทธิเทวี หรือเป็นโอรสของบุเรงนอง เมืองต่าง ๆ ในล้านนาขึ้นกับเชียงใหม่อย่างเป็นทางการเท่านั้น แท้จริงแล้วมีอิสระมาก เพราะเจ้าเมืองเชียงใหม่ไม่มีอำนาจบังคับเจ้าเมืองอื่น ๆ ด้วยอำนาจการแต่งตั้งโยกย้าย ถอดถอนเจ้าเมืองเป็นของกษัตริย์พม่า

การบริหารบ้านเมืองเชียงใหม่ บุเรงนองให้ท้าวแม่กูมีส่วนร่วมในการปกครอง โดยอยู่ภายใต้การบัญชาของพระองค์ และมีกองทัพบกคอยดูแลกำกับเชียงใหม่ บุเรงนองได้กำชับข้าหลวงพม่าที่ประจำอยู่เชียงใหม่ให้เกียรติก้าวแม่กูในฐานะเชื้อสายราชวงศ์มังราย ทั้งนี้เพื่อความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน เมื่อทราบว่าข้าหลวงพม่ามีท่าทีไม่อ่อนน้อมต่อท้าวแม่กู บุเรงนองส่งครามาบังคับให้ข้าหลวงพม่ายอมอ่อนน้อมท้าวแม่กู

ส่วนตำแหน่งขุนนางระดับสูงในเมืองเชียงใหม่ พม่าคงให้ชาวล้านนาดำรงตำแหน่งตามเดิม ได้แก่ พญาแสนหลวง พญาสามล้าน พญาจ่าบ้าน ทั้งสามตำแหน่งมีมาตั้งแต่ในสมัยราชวงศ์มังรายแล้ว และถือว่าตำแหน่งแสนหลวงสูงกว่าสามล้าน ในสมัย พ.ศ.๒๑๒๔ กษัตริย์พม่ามีอาชญา “หื้อพระยาแสนหลวง พระยาสามล้าน พระยาจ่าบ้านเปนเสนาใหญ่ ๓ คนแล” ตำแหน่งดังกล่าวมีตลอดมาจนกระทั่งพม่าหมดอำนาจ

ส่วนขุนนางระดับกลางและระดับล่างในเมืองเชียงใหม่เป็นชาวล้านนา เช่น หมื่นหนังสือ หมื่นคุมตาม พันคุมตาม พันประคูดุ พวกดาบเรื่อน พวกล่าม ตำแหน่งดังกล่าวมีมาตั้งแต่สมัยราชวงศ์มังราย

การปกครองระดับหัวเมืองของพม่า วิธีการของพม่าอาศัยจารีตเดิมของล้านนา กล่าวคือ อาศัยเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางอำนาจ ในส่วนนี้จัดการปกครองและบริหารอย่าง

ใกล้ชิดในฐานะฐานอำนาจจึงมีกองทัพมาประจำการ ส่วนหัวเมืองต่าง ๆ ในล้านนาซึ่งกระจายตัวอยู่ตามหุบเขา พม่าไม่มีกำลังทหารและพลเรือนของตนมาดูแล พม่าได้ใช้วิธีให้เจ้าเมืองต่างๆ ปกครองเมืองของตนตามเดิม แต่ต้องยอมรับอำนาจพม่า หากไม่ยอมรับอำนาจจะใช้วิธีการต่าง ๆ ลงโทษ เช่น ปลดออก

๓. การคุมกำลังคนและการส่งบรรณาการ

รัฐบาลพม่าอาศัยโครงสร้างการควบคุมกำลังคนที่มียู่แต่เดิม คือระบบการควบคุมลดหลั่นเป็นชั้น ๆ ในระดับนายสิบ สิ่งที่ทำให้พม่าให้ความสำคัญมากคือ นโยบายการคุมกำลังคนเพื่อใช้ในการทำศึกสงครามตามที่กล่าวมาแล้วจะเห็นว่า พม่ายอมผ่อนปรนในบางเรื่องที่ไม่ขัดกับผลประโยชน์ แต่การควบคุมแรงงานเป็นผลประโยชน์ที่พม่าต้องการ พม่าจึงสร้างกฎระเบียบชัดเจน โดยมีเป้าหมายใช้แรงงานไพร่อย่างมีประสิทธิภาพ จึงคอยตรวจตราไม่ให้ไพร่หลบหนีซุกซ่อนตัวในป่า หรือหนีไปอยู่เมืองอื่นจนตามไม่ได้

๔. นโยบายการสถาปนาการเมืองในระบบเครือญาติในล้านนา

บุเรงนองสร้างเครือข่ายการเมือง โดยอาศัยระบบเครือญาติ ซึ่งเป็นวิธีการของรัฐโบราณ บุเรงนองมีชาตาเป็นเจ้าหญิงจากเมืองต่าง ๆ ที่อยู่ในอำนาจพระองค์ ดังพบว่ามีเจ้าหญิงจากกรุงศรีอยุธยาอย่างน้อย ๒ พระองค์ที่ถวายตัว คือ พระเทพกษัตรี และพระสุพรรณกัลยาณี ส่วนเชียงใหม่นั้นคือพระนางวิสุทธิเทวี พระนางวิสุทธิเทวีได้รับการสถาปนาเป็นกษัตริย์ครองเมืองเชียงใหม่แทนท้าวแม่กุ เพราะท้าวแม่กุต่อต้านอำนาจ จึงถูกปลดออกจากตำแหน่งและนำตัวไปเก็บไว้ที่หงสาวดี พระนางวิสุทธิเทวีครองเชียงใหม่ระหว่าง พ.ศ.๒๑๐๙-๒๑๒๑ หลังจากพระนางสิ้นพระชนม์โอรสของพระนาง “มังนรธาซ่อ” ซึ่งเกิดจากบุเรงนองขึ้นครองเมืองเชียงใหม่แทน มังนรธาซ่อได้สานต่อระบบเครือญาติในล้านนา ในลักษณะแตกตัวออกไปอีก โดยส่งราชบุตรไปครองเมืองฝาง เมืองลำปาง และเมืองน่าน

๕. ความเชื่อและพระพุทธศาสนา

บุเรงนองขยายอำนาจด้วยแนวคิดจักรพรรดิราชย์ ประกอบด้วยแนวคิดธรรมราชาคือ กษัตริย์ผู้ทรงธรรม ทรงมีจริยวัตรส่งเสริมในการพระศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง หลักฐานเกี่ยวกับการทำบุญปรากฏในศิลาจารึก ซึ่งกล่าวถึงการทำบุญและการกัลปนา เมื่อเปรียบเทียบจำนวนของศิลาจารึกที่กล่าวถึงการทำบุญบำรุงพระศาสนาสมัยพม่าปกครองกับสมัยราชวงศ์มังรายแล้วพบว่า สมัยพม่าปกครองมีปริมาณน้อยกว่ามาก

ในสมัยพม่าปกครอง นับแต่บุเรงนองเป็นต้นมา กษัตริย์พม่าต่างก็มีแนวนโยบายเหมือนกันคือให้ปฏิบัติไปตามจารีตเดิมของท้องถิ่น ดังเช่น กษัตริย์พม่ายอมรับการกัลปนาผู้คนเป็นชาวด ซึ่งมีมาแต่เดิม โดยไม่นำคนเหล่านั้นมาใช้ในกิจการของรัฐเลย ดังตัวอย่าง

ในการกวาดต้อนผู้คนไปพม่า ในสมัยพระเจ้าสุทโธทรมหาราชนั้นได้กวาดต้อนเอาเข้าวัดส่วนหนึ่งติดไปด้วย แต่มาทรงทราบว่ามิใช่ชาวดุกกวาดติดมาด้วย ก็ให้คัดออกจากขบวนอพยพทันที ไม่ให้เหลือไว้แม้แต่คนเดียว ส่วนบุญเรือนองก็มีหลักฐาน การกัลปนาผู้คนเป็นข้าพระวัดเชียงมั่น (พ.ศ. ๒๑๒๔) ดังปรากฏในศิลาจารึกวัดเชียงมั่น (จารึกหลักที่ ๗๖) จังหวัดเชียงใหม่ จศ. ๕๔๓ และวัดเกตการาม (พ.ศ. ๒๑๒๑) ดังปรากฏในศิลาจารึกวัดเกตการาม ตำบลวัดเกต อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ นอกจากนั้นยังมีหลักฐานสมัยมังนรราชอได้สอบถามถึงตำนานมหาธาตุเจ้าคอดุง และกัมภีร์ที่พระเจ้าติโลกราชถวายพระธาตุคอดุงเพื่อแสวงหาความรู้และปฏิบัติตามจารีตเดิม

นอกจากความเชื่อในเรื่องพระพุทธศาสนาแล้ว ความเชื่อตามจารีตเดิมเกี่ยวกับบูชาอารักษ์ และบูชาพระเคราะห์เมืองก็ให้ปฏิบัติต่อไป ดังพบหลักฐานการทำพิธีเลี้ยงอารักษ์เมืองน่านใน พ.ศ. ๒๑๖๗ สมัยเจ้าฟ้าเมืองฟอง ขุนนางชาวพม่าได้จัดเลี้ยง โดยใช้จ่ายเงินจากคลังหลวงตามจารีตโบราณ^{๒๒}

๑.๔.๑.๒ การขยายอำนาจสมัยนอกเขตลุนและตลุนมิน (ระหว่าง พ.ศ. ๒๑๔๘-๒๑๕๑)

ปัญหาการเมืองในพม่า ส่งผลต่อการแยกตัวเป็นอิสระของเมืองประเทศราชรวมทั้งเมืองเชียงใหม่และเมืองต่างๆที่อยู่ในอาณาจักรล้านนา ก่อให้เกิดความแตกแยกทางการเมืองท้องถิ่น ปัญหาทางการเมืองของพม่าเป็นปัญหาภายใน เกิดการทำสงครามรุกรานระหว่างเจ้าเมืองแปร กับเจ้าเมืองตองอู รวมทั้งการคุกคามจากนาย เคอ บริณีโต เจ้าเมืองสิริเยมชาวโปรตุเกส (พ.ศ. ๒๑๔๓-๒๑๕๕) ที่แผ่ขยายอำนาจควบคุมเมืองท่ามอญ เช่น เมืองพะสิม เมืองทะเล และปัญหาการเมืองในพม่าได้คลี่คลายลงไปโดยมีพระเจ้าันของยาน พระอนุชาของพระเจ้านันทบุเรงได้ปราบข้าศึกและตั้งราชวงศ์ของยานขึ้น ซึ่งราชวงศ์ของยานได้ขยายอำนาจในการปกครองอย่างกว้างขวาง ไม่เพียงแต่สามารถยึดครองเขตพม่าตอนเหนือที่มีเมืองอังวะเป็นศูนย์กลางแล้วยังขยายอำนาจไปยังหัวเมืองไทยใหญ่ โดยมีนอกเขตลุน พระราชโอรสของพระเจ้าันของยานเป็นผู้นำสำคัญในการขยายอำนาจ มาสู่รัฐภายนอก เช่น ล้านนา ล้านช้าง เพราะต้องการฟื้นฟูราชอาณาจักรพม่าให้เป็นเช่น สมัยพระเจ้าบุญเรือนอง และใน พ.ศ. ๒๑๕๗ กองทัพพม่าก็สามารถเข้ายึดครองเชียงใหม่ในครั้งที่ ๒ ใน พ.ศ. ๒๑๕๗ โดยนอกเขตลุน^{๒๓}

^{๒๒} สรวิศ อ่องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, ๒๒๘-๒๓๒.

^{๒๓} ลัดดาวัลย์ แซ่เขียว, ๒๐๐ ปีพม่าในล้านนา, ๗๑-๗๒.

อนอกเปตลุน (พระเจ้าหนองภักหวาน หรือมหาธรรมราชา พ.ศ. ๒๑๔๘-๒๑๗๑) ได้แก้ไขปัญหาการเมืองพม่า คือ การแยกตัวเป็นอิสระของเมืองต่าง ๆ ที่เคยอยู่ในอำนาจของราชอาณาจักร ปัญหานี้เกิดขึ้นหลังจากบุเรงนองสิ้นชีวิต ราชวงศ์ต้องอุกเหตความแปรปรวนเพราะหลายเมืองประกาศแยกตัวเป็นอิสระ พระนเรศวรได้ฟื้นตัวและขยายอำนาจสู่เชียงใหม่และ หัวเมืองมอญ ใน พ.ศ. ๒๑๔๑ ความอ่อนแอของศูนย์อำนาจทำให้ราชอาณาจักรพม่าแตกแยก เกิดการต่อสู้แย่งชิงกันเป็นใหญ่ ซึ่งในที่สุด เจ้าเมืองอังวะ (อนุชาของนันทบุเรง) บิดาของอนอกเปตลุนประสบความสำเร็จในการรวบรวมบ้านเมืองในระยะแรก ต่อมา อนอกเปตลุนได้สืบสานฟื้นฟูราชอาณาจักรพม่า โดยรวมหัวเมืองใหญ่น้อยในเขตรัฐฉานและสิบสองปันนา หลังจากปราบปรามเมืองคอนบนแล้วจึงเคลื่อนมาสู่ล้านนา ได้เมืองฝาง เมืองเชียงแสน และเชียงราย ต่อจากนั้นลงมาสู่ล้านนาตอนล่าง สาเหตุที่ทำให้อนอกเปตลุนยกทัพมาปราบเชียงใหม่ เพราะเชียงใหม่แยกตัวเป็นอิสระจากพม่า ตั้งแต่ศูนย์อำนาจพม่าอ่อนแอในสมัยนันทบุเรง (พ.ศ.๒๑๒๔-๒๑๔๒) มังนรธาช่อครองเชียงใหม่ พ.ศ.๒๑๒๑-๒๑๕๐ ภายใต้สถานการณ์การเมืองท้องถิ่นที่ยังแตกแยก เพราะมีกลุ่มการเมืองเคลื่อนไหวแยกตัวเป็นอิสระจากเชียงใหม่

อนอกเปตลุนจัดการเปลี่ยนแปลงให้บุคคลที่ภักดีครองเมืองสำคัญ คือ ให้พระญาพลเสิกซ้ายเจ้าเมืองน่านซึ่งเป็นลูกเลี้ยงของมังนรธาช่อ ผู้ชักนำให้อนอกเปตลุนยกทัพมาปราบเชียงใหม่ ครองเชียงใหม่ พ.ศ.๒๑๕๘-๒๑๗๔ และเริ่มให้ความสำคัญกับเชียงแสน โดยแต่งตั้งให้เจ้าเมืองเชียงแสนเป็นเจ้าฟ้ากาเผือกกับประธานเครื่องราชูปโภค

คดุนมิน หรือพระเจ้าสุทโธธรรมราชา (พ.ศ.๒๑๗๒-๒๑๙๑) จัดการปราบเชียงใหม่ได้ใน พ.ศ.๒๑๗๔ ในสมัยนี้ให้ความสำคัญต่อเมืองทางตอนบนของล้านนา โดยมีเชียงแสนเป็นศูนย์อำนาจพม่า พระคดุนมินอยู่ดูแลเมืองเชียงแสนเป็นเวลาหลายปี ทำให้อำนาจของพม่าในสมัยนี้กระจายตัวกว้างขวางโดยพิจารณาจากหลักฐานการประธานเครื่องยศให้แก่เมืองใหญ่ต่อไปนี้ คือ เมืองเชียงใหม่ น่าน เชียงแสน เชียงราย เชียงของ เทิง ลอ ลำปาง ส่วนเมืองระดับเล็กไม่ประธานเครื่องยศ^{๒๓}

^{๒๓} ศรัทวดี อ่องสกุล,ประวัติศาสตร์ล้านนา, ๒๔๑-๒๔๓.

๑.๔.๒ อาณาจักรล้านนากับการปกครองของพม่าในช่วงหลัง พ.ศ.๒๒๐๓–

๒๓๑๗

อยู่ในช่วงของราชวงศ์ของยานหรือราชวงศ์ตองอูตอนปลาย และราชวงศ์คอนบองปกครอง นโยบายการปกครองในช่วงนี้ มีลักษณะเข้ามาแทรกแซงกิจการในท้องถิ่นมากขึ้นกว่าช่วงแรก ฐานะของดินแดนล้านนาเปลี่ยนแปลงไป จากเดิมเคยเป็นมณฑลหนึ่งที่มีลักษณะพิเศษ เพราะความเป็น “คนต่างชาติดั้งภาษา” พม่าจึงให้ปกครองตนเอง ภายใต้การกำกับของกษัตริย์พม่า เจ้านครรัฐต่าง ๆ จึงมีอิสระพอสมควร ฐานะใหม่ของล้านนาคือ การถูกยุบรวมเป็นดินแดนส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรพม่า โดยกษัตริย์พม่าใช้วิธีส่งขุนนางชาวพม่ามาปกครองร่วมกับชาวล้านนา กำหนดให้ขุนนางพม่าอยู่ในตำแหน่งสำคัญ และมีอำนาจอย่างแท้จริง ส่วนขุนนางล้านนาอยู่ในการกำกับของขุนนางพม่า

๑.๔.๒.๑ การส่งขุนนางพม่ามาปกครอง

ราชสำนักพม่าได้ส่งขุนนางพม่าซึ่งเป็นผู้แทนมาปกครองโดยตรงเพื่อลดปัญหาการต่อต้านจากท้องถิ่นลง คณะขุนนางพม่าเป็นกลุ่มบริหารบ้านเมือง ประกอบด้วย

ตำแหน่งเมียวหุ่ (Myowun) มีอำนาจสูงอยู่ประจำที่เมืองเชียงแสน และเมืองเชียงใหม่เมียวหุ่เป็นตำแหน่งที่สงวนไว้สำหรับขุนนางชาวพม่า ส่วนตำแหน่งเจ้าเมืองเชียงแสนก็พบว่ายังมีอยู่ แต่ไม่มีอำนาจ ผู้ที่มีอำนาจ คือ เมียวหุ่

ตำแหน่งเซคคาย หรือจิกกาย (Sitke) ทำหน้าที่เป็นผู้ช่วยเมียวหุ่ด้านการทหาร อยู่ตามเมืองต่าง ๆ ในล้านนา เซคคายมีเมืองละ ๒ คน ตำแหน่งเซคคายมีทั้งชาวพม่าและชาวล้านนา

ตำแหน่งนาซ้าย นาขวา มีเมืองละ ๒ คน ทำหน้าที่เก็บส่วยหางข้าว โดยแยกกันเก็บ

นอกจากนี้ยังมีตำแหน่ง นาขาม มีเมืองละ ๒ คนและจร ตำแหน่งต่าง ๆ ดังกล่าวขึ้นตรงต่อราชสำนักพม่า

ความพยายามส่งขุนนางพม่ามาจัดการปกครองในล้านนาดังกล่าวนั้น ได้ปรับปรุงให้เข้มข้นขึ้นในสมัยพระเจ้ามังระแห่งราชวงศ์คอนบอง โดยพบหลักฐานการส่ง “โป” มาปกครองแทนเมียวหุ่ ใน พ.ศ.๒๓๐๖ หลังจากโปะเกียะคามุณียกทัพมายึดเชียงใหม่ ซึ่งเป็นนครรัฐอิสระเรียบร้อยแล้ว พระเจ้ามังระจึงแต่งตั้งให้กินเมืองเชียงใหม่อีกไป “โป” เป็นตำแหน่งแม่ทัพของพม่า การที่ให้แม่ทัพทำหน้าที่ปกครองเมืองแสดงว่า พม่าเตรียมปราบกลุ่มการเมืองที่เคลื่อนไหวต่อต้านพม่าอย่างค่อนแคะเอง ตำแหน่ง “โป” ประจำการที่เชียงใหม่และเชียงแสน เช่นเดียวกับตำแหน่งเมียวหุ่

ในส่วนเมืองต่าง ๆ นอกจากเชียงใหม่และเชียงแสนแล้ว ตำแหน่งเจ้าเมืองมีที่มา ๒ ลักษณะ คือ แบบแรกเป็นคนที่ท้องถิ่นล้านนา แต่ยอมรับอำนาจพม่า โดยกำหนดให้รับการแต่งตั้งตำแหน่งจากกษัตริย์พม่า และรับเครื่องยศพม่า แบบที่สอง เป็นคนต่างถิ่น อาจเป็นพม่า เขียวก็ตาม ดังเช่น พม่าส่งข้าหลวงมากินเมืองน่านคือ เจ้าฟ้ามของกอง พ.ศ. ๒๒๕๐ เจ้าฟ้าม่วยชา พ.ศ. ๒๒๕๕ เจ้าหลวงต๋นมหาวงศา พ.ศ. ๒๒๖๕ และกรณีเมืองเชียงราย เจ้าเมืองคงเป็นเจ้าฟ้ามาจากรัฐฉาน เพราะเรียกชื่อ “ฟ้าหรือเจ้าฟ้า” เช่น เจ้าฟ้าเชียงทอง ฟ้าวิรุฬ ฟ้าเมืองแพน

ตำแหน่งเจ้าเมืองในช่วงหลังนี้ ในทุก ๆ แห่งมีการโยกย้ายสับเปลี่ยนกัน อยู่เสมอ เนื่องจากเจ้าเมืองหรือเมืงหวุ่นเป็นตำแหน่งสำคัญ หากอยู่ในพื้นที่เป็นเวลานานจะมีโอกาสสั่งสมอำนาจในท้องถิ่น

๑.๔.๒.๒ การยกฐานะเมืองเชียงแสนเป็นศูนย์อำนาจพม่าทางตอนบน

พ.ศ. ๒๒๔๔

กษัตริย์พม่าเห็นความสำคัญของเชียงแสนมาช้านาน อย่างช้าก็ตั้งแต่ สมัยนอกเขตลุนแล้ว อย่างไรก็ตาม ใน พ.ศ. ๒๒๔๔ เมืองเชียงแสนถูกผนวกเป็นแคว้นหนึ่งของพม่า กษัตริย์กรุงอังวะได้แต่งตั้งตำแหน่งเมืงหวุ่น ซึ่งเป็นตำแหน่งที่สำคัญมากมาประจำที่เชียงแสน ดังนั้นพม่าจึงแยกล้านนาเป็น ๒ เขต คือ เชียงแสน และเชียงใหม่ ต่างก็ขึ้นกับกษัตริย์พม่า เช่นเดียวกัน สาเหตุที่แยกการปกครองของเมืองเชียงแสนออกจากเชียงใหม่ เพราะเห็นว่าเมืองเชียงใหม่มีอำนาจครอบคลุมเชียงแสน และเมืองอื่น ๆ ทั่วไปในล้านนา ทำให้เมืองเชียงใหม่เป็นศูนย์อำนาจซึ่งท้าทายพม่าตลอดมา การแยกเชียงแสนออกมาแล้วยกฐานะเท่าเชียงใหม่เป็นการคัดกำลังเชียงใหม่ การแยกเชียงแสนจากการปกครองของเชียงใหม่ดังกล่าวนี้ ก็ไม่อาจหยุดยั้งการท้าทายอำนาจพม่า กองทัพเชียงใหม่ยกไปโจมตีเชียงแสน ฝ่ายเชียงใหม่พ่ายแพ้ด้วยเหตุผลการทำทลายอำนาจพม่าตลอดมา กษัตริย์พม่าจึงคัดกำลังเชียงใหม่อีกครั้ง ในพ.ศ. ๒๒๗๖ โดยออกคำสั่งให้เมืองแพร่ น่าน ลำปาง เมืองฝาง เมืองสาด เชียงของ และเมืองเทิงขึ้นกับการบังคับบัญชาของเมืองเชียงแสน

ในสมัยหลังนี้การเก็บส่วยของพม่าเพิ่มมากขึ้นกว่าเดิม ชาวล้านนามีภาระต้องเลี้ยงดูขุนนางพม่าและบริวารที่ติดตาม ในเมืองเชียงรายมีจารีตการต้อนรับแขกซึ่งกำหนดว่าดำรงตำแหน่งครั้งละ ๓ ปี จะผลัดเปลี่ยนคนใหม่ การต้อนรับเป็นภาระของชาวเมืองเช่นเดียวกัน ในเมืองเชียงแสนมีการเก็บผลประโยชน์และแบ่งปันผลประโยชน์ระหว่างขุนนางพม่าและขุนนางชาวเมือง ใช้วิธีแบ่งเป็น ๓ ส่วน ให้เมืงหวุ่นและแขก ๒ ส่วน เหลือ ๑ ส่วนให้ขุนนางชาวเมือง นอกจากนั้นขุนนางชาวเมือง “ขุนสนาม” เก็บรวบรวมส่วยเงินทองนำส่ง ราชสำนักพม่าด้วย

การเกณฑ์แรงงานเป็นผลประโยชน์สำคัญที่พม่าเข้มงวดมาก พม่าใช้แรงงานไพร่ล้านนาทำกิจการต่างๆ เช่น เกณฑ์แรงงานหาญเข้ามาทำสมุค โดยกระจายในเมืองต่างๆ อย่างไรก็ตามการเกณฑ์ศึกเป็นเรื่องสำคัญ ที่ต้องระดมกำลังตามเมืองขึ้นในการศึกสำคัญของล้านนาคือ พม่าให้ล้านนาเข้าร่วมรบกับสยาม นอกจากนั้นในเมืองเชียงแสนศูนย์อำนาจพม่าเมืงหวุ่นได้จัดตั้งหมู่บ้านหลายแห่งพร้อมกับจัดตั้งแกบ้านไว้ช่วยเหลืองานบ้านเมือง “หมู่บ้านจัดตั้ง” เพื่อใช้ระดมพลในกรณีเร่งด่วน ซึ่งจะระดมพลได้ทั้งกลางวันกลางคืน ตามที่กล่าวมาจะพบว่า แรงงานล้านนาเป็นผลประโยชน์ต่อพม่าอย่างยิ่ง

ความเคลื่อนไหวของกลุ่มการเมืองท้องถิ่นอันหลากหลาย ในช่วงร้อยสิบปีหลังนี้ ลักษณะความเคลื่อนไหวของกลุ่มการเมืองท้องถิ่นแตกต่างกับสมัยช่วงแรก เพราะกลุ่มการเมืองในสมัยหลังมีความหลากหลายมากกว่า คือ ประกอบด้วยคนหลายประเภทมิใช่อยู่ในหมู่เจ้านครรัฐเท่านั้น กลุ่มการเมืองท้องถิ่นสมัยนี้ แบ่ง เป็น ๓ กลุ่ม คือ

๑. กลุ่มพระภิกษุ “คนบุญ” เริ่มมีบทบาทเด่นชัดตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๓ ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๔ ซึ่งเป็นช่วงที่บ้านเมืองระส่ำระสายมาก ประชาชนเดือดร้อนและไม่ปลอดภัย พระภิกษุจึงช่วยแก้ไขปัญหามหาเมือง คนบุญที่มีบทบาทในช่วงนี้ เช่น

คนบุญนาขาง เมืองลำปาง เป็นพระภิกษุวัดนาขางได้แสดงตนเป็นผู้วิเศษผู้คนนับถึงจึงรวมตัวเพิ่มมากขึ้น ทำวามหายศจากเมืองลำพูนซึ่งเป็นนครรัฐอิสระ ได้ข่มเหงและเก็บภาษีจากชาวบ้าน ในขณะนั้นเมืองลำปางไม่มีเจ้าเมือง ผลการสู้รบกับท่านมหาศ ปรากฏว่าคนบุญนาขางและเสนาซ้าย-ขวาซึ่งเพิ่งลาสิกขามาเสียชีวิตทั้งหมด

๒. กลุ่มไพร่ มีลักษณะเป็นกองโจรซึ่งมีหลายกลุ่ม ดำเนินเมืองเชียงแสน กล่าวถึงสภาพบ้านเมืองเกิดกองโจรชุกชุมและสู้รบกัน

๓. กลุ่มเจ้านครรัฐ ความเคลื่อนไหวของกลุ่มเจ้านครรัฐมีอย่างสืบเนื่องในสมัยนี้เจ้านครรัฐหลายแห่งเป็นอิสระ เช่น

พระเมืองไชย เมืองลำพูน ฟิ้นม่านโป๊ะเกียะคามูนิ (พ.ศ. ๒๓๐๘) ต่อมากษัตริย์พม่ายกทัพมาปราบ

พระขามึงเชียงรายกับพะยาฟิ้นม่านไม่สำเร็จ หนีเข้าไปพึ่งเจ้ากาวิละเมืองลำปาง (พ.ศ. ๒๓๒๓)

พระยาแพร่กับเจ้าฟ้ากอง เมืองของ ร่วมกันโจมตีกองทัพพม่าที่เวียงเชียงแสน เวียงแตกจึงกวาดเอาคนครัวมามากมาย

เทพสิงห์จากเมืองขวน (อำเภอแม่สะเรียง) เข้ายึดครองเชียงใหม่จากมังแร่นร่า ในพ.ศ. ๒๒๙๐ หลังจากยึดอำนาจพม่าได้แล้ว เทพสิงห์ตามล่าสังหารหม่อมานและเมืง

ทำให้พวกมันและเมืองสนับสนุนองค์กษัตริย์อำนาจจากเทพสิงห์สำเร็จ เทพสิงห์ชวนธรรมปัญญาเมืองน่านมารบกับองค์กษัตริย์เทพสิงห์พ่ายแพ้ไป

องค์คำหรือองค์กษัตริย์ เป็นเจ้าเชื้อสายล้านช้างขีดครองเชียงใหม่อีกครั้งจากเทพสิงห์ได้ ในพ.ศ. ๒๒๗๐ ค่อด้านพม่าที่มากจากความเข้มแข็งใหม่สำเร็จ พวกพม่าแตกหนีไปพะเยา องค์คำยกทัพไปตีพม่าที่หนีไปพะเยา พม่าพ่ายแพ้หนีไปเชียงแสน องค์คำได้แต่งตั้งชาวลาว “ข้าพระเจ้าท่งเอียง” เป็นพระญาพรานพระญาวัดอยู่รักษาวัดพระเจ้าท่งเอียง (วัดพระเจ้าตนหลวงพะเยา) ดังเดิม ในสมัยขององค์คำมีสัมพันธไมตรีอันดีกับเมืองมอญ เพราะธิดาขององค์คำ “นางองค์ทิพย์” เป็นชายาของเจ้ากวยหงสา (สมิงทอ กวย) เมื่อเมืองมอญถูกพม่าขีดครอง เจ้ากวยหงสาได้หนีมาพึ่งพาองค์คำที่เชียงใหม่ การให้ความช่วยเหลือแก่เจ้าเมืองมอญดังกล่าว คงทำให้กษัตริย์พม่าเห็นว่าจำเป็นต้องกำจัดเชียงใหม่อีกครั้ง เพื่อจะได้หมดบทบาทผู้นำรัฐในบริเวณนี้ลง องค์คำและเชื้อสายได้ปกครองเชียงใหม่อีกครั้งจนถึง พ.ศ. ๒๓๐๖ จึงถูกพม่าขีดครองอีกครั้ง ในช่วงเวลาประมาณ ๓๖ ปี ที่องค์คำและเชื้อสายปกครอง (พ.ศ. ๒๒๗๐-๒๓๐๖) นับว่าเชียงใหม่เป็นนครรัฐอิสระได้นานกว่าทุกครั้ง

การปราบปรามล้านนาในสมัยพระเจ้ามังระแห่งราชวงศ์คองบอง พระเจ้ามังระแห่งราชวงศ์คองบอง (พ.ศ. ๒๓๐๖-๒๓๑๕) นับเป็นกษัตริย์พม่าที่ยกกองทัพเข้ามาขีดครองเชียงใหม่อีกครั้งที่ ๓ หลังจากที่เชียงใหม่เป็นอิสระจากพม่าระหว่าง พ.ศ. ๒๒๗๐-๒๓๐๖ เมื่อราชวงศ์คองบองตอนปลายสลายตัวลง ในพ.ศ. ๒๒๕๕ พระเจ้าอลองพญาได้สถาปนาราชวงศ์อลองพญาหรือคองบองขึ้น ใน พ.ศ. ๒๒๕๕ และภายใต้แนวคิดสร้างจักรวรรดิให้ยิ่งใหญ่ เช่นเดียวกับบุเรงนอง นโยบายขยายอำนาจ โดยยกทัพเข้าขีดครองเมืองต่างๆ ที่เคยขึ้นกับพม่า จึงเริ่มขึ้นในสมัยพระเจ้าอลองพญา แต่กว่าจะสำเร็จในการครอบครองเชียงใหม่ และกรุงศรีอยุธยา ก็อยู่ในสมัยพระเจ้ามังระ (พ.ศ. ๒๓๐๖-๒๓๑๕) พระเจ้ามังระยกทัพมาขีดเชียงใหม่ได้ไม่ยาก ใน พ.ศ. ๒๓๐๖ ในคราวนั้น พม่าได้กวาดต้อนชาวเชียงใหม่ไปมากมาย หลังจากขีดครองล้านนาทั้งหมดจึงค่อยๆ ขีดเมืองต่างๆ เพื่อเพิ่มกำลังขึ้นเรื่อยๆ และในที่สุดก็ล้อมกรุงศรีอยุธยา และขีดครองอยุธยาได้ ในพ.ศ. ๒๓๑๐ พระเจ้ามังระใช้วิธีการทำลายศูนย์กลางที่เชียงใหม่ และอยุธยาเพื่อให้ศูนย์อำนาจแตกสลาย กลายเป็นบ้านเมืองที่อ่อนแอ ที่ไม่อาจต่อสู้กับพม่าได้

นโยบายของมังระในการปกครองล้านนา ช่วง พ.ศ. ๒๓๐๖-๒๓๑๕ ในสมัยราชวงศ์คองบอง ซึ่งปกครองเชียงใหม่ได้เพียง ๑๑ ปี เชียงใหม่ก็หนีไปสวามิภักดิ์ต่อสยาม อย่างไรก็ตามในช่วงเวลานี้พม่าได้ปกครองอย่างเฉียบขาดมากขึ้นโดยส่ง “โป” แม่ทัพมาปกครองแทนเมียวฮุ่น ลักษณะการปกครองของโปได้ใช้อำนาจทุจริตเก็บเกี่ยวผลประโยชน์มาเป็นของตนอย่างมาก และกดขี่ข่มเหงชาวพื้นเมืองจนได้รับความเดือดร้อนกันทั่วไป

การปกครองที่กดขี่ขูดรีด ยังสร้างความขัดแย้งระหว่างโป้และขุนนางท้องถิ่น เพราะโป้ใช้ขุนนางท้องถิ่นเป็นเครื่องมือให้ช่วยเกณฑ์ไพร่พลช่วยราชการสงคราม และการเก็บภาษีอากร โดยที่โป้เป็นฝ่ายได้ผลประโยชน์ส่วนตัว ขุนนางท้องถิ่นกลับไม่ได้รับประโยชน์ และถูกข่มเหงความขัดแย้งระหว่างโป้กับขุนนางท้องถิ่น นำไปสู่การปะทะกัน เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๑๒ น้อยพรหมมีตำแหน่งเป็นเชกค้ายได้สู้รบกับโป้หัวขาวที่เชียงใหม่พระยาจำบ้านแพ้ว ความบิบบั่นจากการปกครองของโป้หัวขาว ทำให้ผู้นำชาวล้านนาหันมาสวามิภักดิ์ต่อสยาม และร่วมกันขับไล่กองทัพพม่าออกจากเชียงใหม่สำเร็จ ใน พ.ศ. ๒๓๑๗ แต่ต้องใช้เวลามากถึง ๓๐ ปี จึงจะสามารถขับไล่พม่าออกจากเชียงแสนได้ ใน พ.ศ. ๒๓๔๗ อิทธิพลของพม่าในล้านนาจึงสิ้นสุดลง^{๒๔}

จากการที่พม่าเข้ายึดครองดินแดนล้านนามีระยะเวลา กว่า ๒๐๐ ปี มีราชวงศ์พม่าเข้าปกครอง ๓ ราชวงศ์ เนื่องจากล้านนาเป็นพื้นที่ที่อยู่ติดกับพม่าและเป็นพื้นที่สำคัญทางการค้า การขยายอำนาจของพม่าในราชวงศ์ต้องอยู่ ซึ่งพยายามรวบรวมเขตทางตอนเหนือและเขตตอนใต้ได้ส่งผลกระทบต่อล้านนาด้วยในฐานะแหล่งแรงงาน และตลาดการค้าสำคัญทางตอนบน ทำให้ พระเจ้าบุเรงนอง ตัดสินใจเข้าครอบครองล้านนาคั้งแต่ พ.ศ. ๒๑๐๑ หลังจากนั้นเป็นต้นมาล้านนาได้ตกอยู่ภายใต้อำนาจการปกครองของพม่าเป็นเวลานานกว่า ๒๐๐ ปี โดยมีราชวงศ์พม่าที่ผลัดเปลี่ยนกันเข้ามามีอำนาจในล้านนา ๓ ราชวงศ์ คือ ราชวงศ์ตองอู ระหว่าง พ.ศ. ๒๑๐๑-๒๑๓๕ ราชวงศ์ของขานหรือราชวงศ์ตองอูตอนปลาย ระหว่าง พ.ศ. ๒๑๕๗ -๒๒๕๕ และราชวงศ์คอนบอง ระหว่าง พ.ศ.๒๓๐๖-๒๓๑๗

นโยบายการปกครองของพม่าในล้านนาเปลี่ยนแปลงไปตามการจัดการของกษัตริย์พม่าในแต่ละราชวงศ์ที่เข้ามาปกครอง เช่น

ราชวงศ์ตองอู ปกครองล้านนาในฐานะเมืองประเทศราช โดยผู้ปกครองในล้านนายังคงมีสิทธิอำนาจและผลประโยชน์เหมือนครั้งสมัยราชวงศ์มังราย

ราชวงศ์ของขานหรือราชวงศ์ตองอูตอนปลาย ปกครองล้านนาในฐานะมณฑลหนึ่งในระบบบริหารการปกครองของพม่า บรรดาผู้ปกครองทั้งหลายในล้านนาจะขึ้นตรงต่อ ราชสำนักพม่า ทำให้บรรดาผู้ปกครองล้านนาเหล่านั้นถูกลดอำนาจด้านการปกครองและการจัดเก็บผลประโยชน์ลงไป

ราชวงศ์คอนบอง ต้องเผชิญกับปัญหาการเมืองต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นปัญหาการรุกรานจากจีน ปัญหาการฟื้นฟูอำนาจของรัฐไทยโดยสมเด็จพระเจ้าตากสิน มีผลให้กษัตริย์พม่าไม่ได้สนใจที่จะฟื้นฟูระเบียบการปกครองพม่าในล้านนา มากไปกว่าเรียกเกณฑ์แรงงาน ทำให้

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน, ๒๔๕-๒๕๓.

ขุนนางพม่าที่เข้ามาปกครองล้านนาแสวงหาผลประโยชน์ให้กับตัวเอง การดำเนินนโยบายดังกล่าวเข้าไปกระทบกับสิทธิอำนาจของผู้ปกครองล้านนา เป็นผลให้เกิดความขัดแย้งระหว่างผู้ปกครองล้านนากับผู้ปกครองพม่า และเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ผู้ปกครองพื้นเมืองร่วมมือกับสยามขับไล่พม่าออกไปจากล้านนาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๑๗ เป็นต้นไป^{๒๔}

๑.๕ สมัยเป็นเมืองประเทศราชแห่งราชอาณาจักรสยาม (พ.ศ.๒๓๑๗-๒๔๔๒)

๑.๕.๑ การฟื้นฟูล้านนา

ประวัติศาสตร์ล้านนาสมัยเป็นเมืองประเทศราชของราชอาณาจักรสยาม เริ่มใน พ.ศ.๒๓๑๗ เมื่อผู้นำท้องถิ่นล้านนาเข้าสวามิภักดิ์ต่อพระเจ้ากรุงธนบุรี จนถึงราว พ.ศ.๒๔๔๒ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้จัดตั้งการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล “มณฑลพายัพ” จึงยกเลิกฐานะเมืองประเทศราชลง เมืองต่างๆ ในล้านนา มีฐานะเป็นเมืองประเทศราชของราชอาณาจักรสยาม ดำรงสถานะเป็นรัฐบาลท้องถิ่นปกครองตามจารีตล้านนา เพราะความแตกต่างทางวัฒนธรรม ทำให้ราชอาณาจักรสยามถือว่าดินแดนล้านนาเป็นเมืองต่างชาติต่างภาษารัฐบาลกลางที่กรุงเทพฯ ให้เจ้าเมืองในล้านนาเป็น “เจ้าประเทศราช” ส่วนชาวเมืองต่าง ๆ ในล้านนาถือว่า “เจ้าหลวง” หรือ “พระญาหลวง” มีฐานะเป็นกษัตริย์ หรือ เจ้าแผ่นดิน ปรากฏคำว่า เจ้าแผ่นดินเชียงใหม่ ในจารึกพระบรมธาตุจอมทอง เรียกพระญาหลวงวชิรปราการ (พระยาจำบ้าน) เจ้าเมืองเชียงใหม่ ว่า “เจ้าแผ่นดินเชียงใหม่”

๑.๕.๑.๑ การฟื้นฟูและการเข้าสวามิภักดิ์ต่อพระเจ้ากรุงธนบุรี

การฟื้นฟู หมายถึงการต่อต้านพม่า ภายใต้การปกครองของพม่า ระหว่าง พ.ศ.๒๑๐๑-๒๓๑๗ ในช่วงเวลาสองร้อยกว่าปี ชาวล้านนาก่อนการกบฏอย่างค่อเนื่อง การฟื้นฟูในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๓ ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๔ มีพัฒนาการเป็น ๒ ลักษณะคือ

๑. การต่อต้านพม่าอย่างโดดเดี่ยว โดยมีได้ร่วมมือกันในหมู่ผู้นำชาวล้านนาร้ายไปกว่านั้นยังต่อสู้แย่งชิงอำนาจกันเองอีกด้วย

๒. การต่อต้านพม่าโดยอาศัยกำลังจากกรุงธนบุรี ซึ่งเป็นช่วงที่ผู้นำล้านนาคืนรินให้พ้นจากอำนาจพม่าอย่างจริงจัง โดยพระยาจำบ้าน (บุญมา) และเจ้ากาวิละได้ร่วมมือกันขอกำลังสนับสนุนจากพระเจ้าตากสิน ผู้นำชาวล้านนาทั้งสองได้ประสบปัญหาคือกำลังในท้องถิ่นไม่เพียงพอ จำเป็นต้องขอความช่วยเหลือจากกรุงธนบุรี ฝ่ายกรุงธนบุรีเมื่อสบโอกาสจึง

^{๒๔} ถัดจากวัลย์ แสงเขียว, ๒๐๐ ปีในพม่า, ๑๖๒-๑๖๓

ให้ความช่วยเหลือผู้นำล้านนาขับไล่พม่าออกไป นับเป็นจุดเริ่มต้นของสัมพันธภาพในลักษณะช่วยเหลือเกื้อกูลกันระหว่างสยามกับล้านนา เพื่อช่วยกันกวาดล้างอำนาจพม่าให้สิ้นในล้านนา ต้องใช้เวลาต่อมาอีก ๓๐ ปี จึงประสบความสำเร็จใน พ.ศ.๒๓๔๗ แต่งตั้งพระยาจำบ้านเป็นพระยาหลวงวชิรปราการกำแพงเพชร ครองเมืองเชียงใหม่ พระเจ้ากาวิละครองเมืองลำปาง ส่วนน้องของพระเจ้ากาวิละอีก ๖ คน ให้ช่วยราชการที่เมืองลำปาง โดยมีเจ้าน้อยธรรมลังกาเป็นอุปราช เจ้าบุญมาเป็นราชวงศ์ เจ้าเจ็ดคนพี่น้องได้ร่วมกันป้องกันเมืองลำปางให้พ้นจากการรุกรานของพม่าอย่างเข้มแข็ง ขณะที่เชียงใหม่ถูกพม่ายึดครองสำเร็จ เมืองลำปางจึงเป็นแหล่งที่มั่นสำคัญของฝ่ายไทย

๑.๕.๑.๒ เจ้าเจ็ดคนกับการฟื้นฟูล้านนา

พระเจ้ากาวิละได้รับตำแหน่งเจ้าเมืองเชียงใหม่ใน พ.ศ.๒๓๒๕ แต่เมืองเชียงใหม่เป็นเมืองร้าง การฟื้นฟูเชียงใหม่เป็นปัญหาอย่างมาก เนื่องจากกำลังคนขาดแคลนอย่างหนักและพม่ายังยึดครองเมืองต่างๆ ในล้านนาไว้เกือบทั้งหมด พระเจ้ากาวิละจำเป็นต้องค่อย ๆ รวบรวมผู้คนให้มั่นคงก่อน พระเจ้ากาวิละเริ่มต้นด้วยวิธีการขอกำลังไพร่จากเมืองลำปาง ๓๐๐ คน แล้วมารวบรวมไพร่เดิมของพระยาวิชิตปราการจำบ้านบริเวณวังสะแกงอีก ๗๐๐ คน เป็น ๑,๐๐๐ คน เข้าไปตั้งมั่นที่ป่าซาง พระเจ้ากาวิละสร้างเวียงป่าซางใน พ.ศ.๒๓๒๕ ให้เป็นเมืองชั่วคราว

พระเจ้ากาวิละตั้งมั่นที่เวียงป่าซาง โดยใช้เป็นที่ “เก็บหอมมอมไพร่” นับแต่ พ.ศ.๒๓๒๕ ถึง พ.ศ.๒๓๓๕ รวม ๑๐ ปี จึงเข้าไปฟื้นฟูและตั้งเมืองเชียงใหม่ได้ หลังจากตั้งเมืองเชียงใหม่แล้ว พระเจ้ากาวิละมีนโยบายกำจัดอำนาจพม่าให้หมดสิ้น สร้างเข้มแข็งแก่ล้านนาจนถึงแก่พิราลัย ใน พ.ศ.๒๓๕๖ พระเจ้ากาวิละจึงมีบทบาทสำคัญในการฟื้นฟูล้านนาขึ้น เพราะได้รวบรวมพลเมืองต่าง ๆ ในดินแดนตอนเหนือ และบริเวณสองฟากฝั่งแม่น้ำสาละวิน^{๒๖} ซึ่งประกอบด้วยกลุ่มชนหลายเชื้อชาติเผ่าพันธุ์ เช่น ไทใหญ่ ไคลื้อ ไคยง ไคเงิน ข่า ลัวะ ขางและอื่น ๆ เข้ามาเป็นพลเมืองล้านนา นักประวัติศาสตร์เรียกสมัยพระเจ้ากาวิละว่ายุค “เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง”^{๒๗}

๑.๕.๑.๓ การตั้งเมืองเชียงใหม่ พ.ศ.๒๓๓๕

สาเหตุแห่งการย้ายจากป่าซางมาตั้งเมืองเชียงใหม่ ใน พ.ศ.๒๓๓๕ เพราะเมืองเชียงใหม่มีสิทธิธรรมสูงยิ่ง ด้วยมีฐานะเป็นศูนย์กลางล้านนามา ๕๐๐ ปีแล้ว พระเจ้ากาวิละต้องการสถาปนาอำนาจที่เมืองเชียงใหม่ เนื่องจากเมืองเชียงใหม่อยู่ในสภาพที่สามารถฟื้นฟู

^{๒๖} สุรพล คำวิสุทธิกุล, แผ่นดินล้านนา (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๔๕), ๕๒.

^{๒๗} ศรีสวัสดิ อ่องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, ๒๕๕-๒๖๕.

ให้เป็นปกติได้ และการเป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่โดยแทนที่ราชวงศ์มังรายก็จะเชิดชูราชวงศ์เจ้าเจ็ดคนให้เป็นที่ยอมรับ

พระเจ้ากาวิละได้แสดงตนในฐานะกษัตริย์ท้องถิ่นโดยเข้าสวมนแทนที่กษัตริย์ราชวงศ์มังรายในทุกเรื่อง เริ่มต้นจากฟื้นฟูราชประเพณีเดิมที่เคยปฏิบัติกันมา ได้แก่ พิธีราชาภิเษก คือการเข้าเมืองเชียงใหม่ของกษัตริย์ ได้กระทำตามแบบกษัตริย์ราชวงศ์มังราย เพื่ออ้างความเท่าเทียมกัน และยังได้อ้างถึงเครื่องราชูปโภคที่ได้รับมาจากราชวงศ์มังราย คือ มิดศรีกันไชย เพื่อแสดงอาณาภาพราบศัตรูยามศึกสงคราม การตั้งเมืองเชียงใหม่ให้พื้นดินมาได้ปฏิสังขรณ์ สิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมืองที่มีมาแต่โบราณ เช่น ก่อรูปช้างเผือก ๒ ตัวที่หัวเวียง ก่อรูปสิงห์ ๒ ตัวที่บริเวณช่วงสิงห์ ก่อรูปกุ่มกัณฑ์ และพระสุเทวฤาษี ที่วัดเจดีย์หลวง พร้อมกับการย้ายเสาอินทขิล จากวัดสะตือเมืองไปไว้ที่วัดเจดีย์หลวง และส่งเสริมการศึกษาในพระศาสนา ทำให้เริ่มฟื้นฟูการจารึกมโหรีโบราณ การเขียนตำนานในสมัยเจ้าเจ็ดคน และรวมทั้งการแต่งตั้งตำแหน่งสงฆ์ นอกจากนี้ได้บูรณะกำแพงเมือง ป้อมปราการ ขุดร่องคูเมืองและผันน้ำเข้าใส่คูเมือง การบูรณะซ่อมแซมภายในเวียงจนมีสภาพแข็งแรงสร้างความรู้สึกรู้ความเป็นบ้านเมืองพื้นดินกลับมา

๑.๕.๑.๔ การเมืองการปกครองเชียงใหม่ในฐานะเมืองประเทศราช

ประวัติศาสตร์เมืองเชียงใหม่ตระกูลเจ้าเจ็ดคนปกครอง มีเจ้าเมืองเชียงใหม่ ๕ องค์ แต่ละองค์มีประวัติและผลงานสังเขปดังนี้

๑. พระเจ้ากาวิละ (พ.ศ.๒๓๒๕-๒๓๕๖) เกิดที่เมืองลำปางใน พ.ศ. ๒๒๘๕ เป็นบุตรคนแรกของเจ้าฟ้าชายแก้วเจ้าเมืองลำปาง เดิมชื่อ เจ้าขนานกาวิละ เมื่อเติบโตได้ช่วยราชการบ้านเมืองของบิดาด้วยความสามารถ ใน พ.ศ.๒๓๑๗ เจ้ากาวิละได้ร่วมมือกับพระยาจำบ้านเมืองเชียงใหม่ต่อต้านพม่าโดยหันไปสวามิภักดิ์ต่อพระเจ้าตากสิน หลังจากขับไล่พม่าออกไปได้แล้ว พระเจ้าตากสินทรงโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้เจ้ากาวิละเป็นเจ้าเมืองลำปาง ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๑๗ จนถึง พ.ศ.๒๓๒๕ หลังจากพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ ๑ ขึ้นครองราชย์ใน พ.ศ.๒๓๒๕ เจ้ากาวิละได้พาญาติพี่น้องลงมาเข้าเฝ้า ครั้นนั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ ๑ ทรงโปรดเป็นอันมากให้เลื่อนยศเป็นพระยาวิชิตปราการ เจ้าเมืองเชียงใหม่ ในขณะนั้นเจ้ากาวิละมีอายุ ๔๐ ปี พระยาภาวดี (ยศในขณะนั้น) ได้รวบรวมผู้คนได้ประมาณพันคนยกไปตั้งเวียงป่าซาง และระหว่างนั้นได้สะสมพลเมืองและสู้รบกับพม่าจน พ.ศ.๒๓๓๕ พระยาภาวดีจึงไปตั้งเมืองเชียงใหม่สำเร็จ หลังจากเมืองเชียงใหม่เป็นเมืองร้างไปประมาณ ๒๐ ปี (พ.ศ.๒๓๑๕-๒๓๓๕) พระยาภาวดีได้ฟื้นฟูเชียงใหม่ให้มีสภาพเจริญรุ่งเรืองเป็นศูนย์กลางของล้านนาเช่นเดียวกับสมัยราชวงศ์มังราย ใน พ.ศ.๒๓๔๕ พระยาภาวดีเลื่อนยศเป็นพระเจ้ากาวิละ หลังจากนั้นพระเจ้ากาวิละได้ขับไล่พม่าออกไปจากเชียงแสนสำเร็จ

ใน พ.ศ.๒๓๔๗ นับแต่นั้นมาพระเจ้ากาวิละได้สร้างความเข้มแข็งแก่เชียงใหม่จนเป็นปึกแผ่นมั่นคงจนกระทั่งถึงแก่พิราลัยใน พ.ศ.๒๓๕๖

๒. พระยาธรรมลังกา (พ.ศ.๒๓๕๘-๒๓๖๔) เดิมชื่อเจ้าน้อยธรรมลังกาเป็นบุตรคนที่ ๓ ของเจ้าฟ้าชายแก้ว เมื่อ พ.ศ.๒๓๑๗ ดำรงตำแหน่งพระยาราชวงศ์แห่งลำปาง ครั้นถึง พ.ศ.๒๓๒๕ เป็นอุปราชเมืองเชียงใหม่ พระยาธรรมลังกาได้ช่วยเหลือราชการของพระเจ้ากาวิละผู้พี่อย่างเข้มแข็ง ความสามารถของพระยาอุปราชธรรมลังกาเป็นที่ยอมรับกันทั่วไป ดังนั้นหลังจากที่พระเจ้ากาวิละถึงแก่พิราลัย ขุนนางและชาวเมืองเชียงใหม่จึงยกให้เป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่ต่อมา

๓. พระยาคำฝั้น (พ.ศ.๒๓๖๖-๒๓๖๘) ชาวเมืองเรียกว่า “เจ้าหลวงเศรษฐี” เป็นบุตรเจ้าชายแก้วลำดับที่ ๖ ใน พ.ศ.๒๓๒๕ ดำรงตำแหน่งพระยาบุรีรัตนเมืองเชียงใหม่เป็นแม่ทัพปราบหัวเมืองต่าง ๆ ด้วยความเข้มแข็ง พ.ศ.๒๓๔๘ เป็นเจ้าเมืองลำพูน ต่อมาก็เลื่อนเป็นพระยาอุปราชเมืองเชียงใหม่ (พ.ศ.๒๓๕๘-๒๓๖๔) หลังจากพระยาธรรมลังกาถึงแก่อสัญกรรมพระยาคำฝั้น จึงลงไปเข้าเฝ้าเพื่อรับพระราชทานเลื่อนยศเป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่

๔. พระยาพุทธรวงค์ (พ.ศ.๒๓๖๘-๒๓๘๕) มีนามตามสัญญาบัตรว่า พระยาภาควรรณาธิประราชวรปการ เจ้านครเชียงใหม่ ในส่วนชาวเมืองเรียกพระองค์ว่า “เจ้าหลวงแผ่นดินเย็น” พระยาพุทธรวงค์เป็นบุตรของนายพ้อเรือนน้องเจ้าชายแก้ว พระยาพุทธรวงค์มีบทบาทช่วยเหลือราชการบ้านเมืองตั้งแต่สมัยพระเจ้ากาวิละครองเชียงใหม่ โดยในสมัยที่พระยาพุทธรวงค์ ปกครองบ้านเมืองมีความสุข (เนื่องจากพม่าทำสงครามกับอังกฤษ) และมีการขยายหมู่บ้านต่าง ๆ รอบเมืองเชียงใหม่ออกไปอย่างกว้างขวาง

๕. พระเจ้ามโหตรประเทศ (พระยามหาวงศ์) (พ.ศ.๒๓๘๐-๒๓๘๗) เดิมชื่อเจ้าหนานมหาวงศ์ เป็นบุตรของพระยาธรรมลังกา เมื่อ พ.ศ.๒๓๖๘ ดำรงตำแหน่งพระยาอุปราชเมืองเชียงใหม่ ซึ่งพระยาอุปราชมหาวงศ์ช่วยเหลือราชการบ้านเมืองด้วยความสามารถ โดยเฉพาะในปลายสมัยพระยาพุทธรวงค์ ซึ่งชราภาพมาก กิจการบริหารต่าง ๆ จะอยู่ในอำนาจของพระยาอุปราชมหาวงศ์ ใน พ.ศ.๒๓๘๐ ได้รับแต่งตั้งเป็นพระยามหาวงศ์เจ้าเมืองเชียงใหม่องค์ที่ ๕ เหตุการณ์สำคัญในสมัยนี้คือ มีการทำสงครามเชียงตุง ๓ ครั้ง ครั้งแรก พ.ศ.๒๓๘๒-๒๓๘๓ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ครั้งที่ ๒ พ.ศ.๒๓๘๕ ครั้งที่ ๓ พ.ศ. ๒๓๘๗ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ และทรงเลื่อนยศพระยามหาวงศ์เป็นพระเจ้ามโหตรประเทศ (พ.ศ.๒๓๘๖) เพื่อเป็นกำลังใจในการทำสงครามเชียงตุง ครั้งที่ ๓ อย่างไรก็ตามสงครามเชียงตุงไม่สามารถตีเมืองเชียงตุงสำเร็จ

๖. พระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงศ์ (พ.ศ.๒๓๕๕-๒๔๑๓) ชาวเมืองเรียกพระองค์ว่า “เจ้าชีวิต้าว” เดิมชื่อเจ้าหนานสุริยวงศ์เป็นบุตรพระเจ้ากาวิละ เมื่อพ.ศ.๒๓๖๕ เป็นพระยาบุรีรัตน์ และใน พ.ศ.๒๓๕๕ ได้เลื่อนเป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่ สมัยพระเจ้ากาวิโลรสปกครอง ได้จัดการปรับปรุงกฎหมายและตัดสินคดีความต่าง ๆ และได้ปฏิสังขรณ์วัดและสถานที่สำคัญหลายแห่ง พระเจ้ากาวิโลรส เป็นเจ้าหลวงที่ทรงอำนาจมาก มีการปกครองที่เด็ดขาดจนประชาชนเกรงกลัว ซึ่งทำให้ผู้คนไม่กล้ากระทำความผิด พระเจ้ากาวิโลรสถึงแก่พิราลัยขณะที่มีอายุ ๕๑ ปี ครองเมืองเชียงใหม่ ๑๓ ปี มีธิดา ๒ องค์ คือ เจ้าเทพไกรสรและเจ้าอุบลวรรณ

๗. พระเจ้าอินทวิชยานนท์ (พ.ศ.๒๔๑๖-๒๔๓๕) ชาวเมืองเรียกพระองค์ว่า “เจ้าหลวงตาขาว” เดิมชื่อเจ้าอินทนนท์ เป็นบุตรประยาราษฎร์มหาพรหมคำคง ซึ่งเป็นบุตรของพระยาคำฝั้น เจ้าอินทนนท์เป็นบุตรเขยของพระเจ้ากาวิโลรส ด้วยสมรสกับเจ้าเทพไกรสร เจ้าอินทนนท์และเจ้าเทพไกรสรให้กำเนิดพระราชยาเจ้าดารารัศมี ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชยาเจ้าดารารัศมีได้ทำหน้าที่เชื่อมสัมพันธภาพระหว่างไทยเหนือและไทยใต้ให้ประสานเป็นแผ่นดินเดียวกัน ในสมัยที่พระเจ้าอินทวิชยานนท์ปกครองบ้านเมืองนั้น เจ้าเทพไกรสรชาวยุทธมีความเฉลียวฉลาดรอบรู้ในราชการได้ช่วยเป็นผู้สำเร็จราชการบ้านเมืองทั่วไป จนกระทั่งถึงแก่พิราลัยใน พ.ศ.๒๔๒๗ นับเวลาที่ช่วยเป็นผู้สำเร็จราชการประมาณ ๑๓ ปี ในสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์ รัฐบาลได้ดำเนินนโยบายรวมหัวเมืองประเทศราชล้านนาเข้าเป็นส่วนหนึ่งของไทย นับตั้งแต่ส่งข้าหลวงขึ้นมาประจำการที่เชียงใหม่เป็นครั้งแรก ใน พ.ศ. ๒๔๑๗ และปฏิรูปการปกครองมณฑลพายัพในเวลาต่อมา (พ.ศ.๒๔๒๗-๒๔๗๖) ทำให้เจ้าเมืองเชียงใหม่สูญเสียอำนาจและผลประโยชน์ตามลำดับ และพระเจ้าอินทวิชยานนท์นับเป็นเจ้าเมืองประเทศราชของครั้งสุดท้าย เพราะหลังจากพระเจ้าอินทวิชยานนท์ถึงแก่พิราลัยแล้วรัฐบาลกลางได้ผนวกเชียงใหม่เป็นหนึ่งของไทย เจ้าเมืององค์ต่อมามีฐานะเป็นเพียงประมุขของเมืองเชียงใหม่

๘. เจ้าอินทวโรสุริยวงศ์ (พ.ศ.๒๔๔๔-๒๔๕๒) เกิด พ.ศ.๒๔๐๒ เดิมชื่อเจ้าน้อยสุริยะ เป็นบุตรของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ กับเจ้ารินคำธิดาของเจ้าไชยลังกาพิศาลคุณ เจ้าน้อยสุริยะเป็นเจ้าราชบุตรใน พ.ศ.๒๔๓๒ ครั้น พ.ศ.๒๔๓๖ เป็นเจ้าราชวงศ์ รับราชการตำแหน่งเสนาบดีมหาดไทย และเสนาทหาร พ.ศ.๒๔๔๐ เป็นเจ้าอุปราชา และ พ.ศ.๒๔๔๔ เป็นเจ้าอินทวโรสุริยวงศ์ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ และได้รับพระราชทานเงินผลประโยชน์ปีละไม่ต่ำกว่า ๒๐๐,๐๐๐ บาท เจ้าอินทวโรสุริยวงศ์ถึงแก่อสัญกรรมใน พ.ศ.๒๔๕๒ เป็นเจ้าเมืองที่ไม่มีอำนาจในการปกครองบ้านเมือง เพราะข้าราชการทั้งปวงขึ้นกับข้าหลวงประจำนครซึ่งเป็นข้าราชการจากส่วนกลาง

๕. พลตรี เจ้าแก้ววรวงศ์ (พ.ศ.๒๔๕๔-๒๔๘๒) เจ้าเมืององค์ที่ ๕ องค์สุดท้ายของเชียงใหม่เป็นบุตรพระเจ้าอินทวิชานนท์ เจ้าแก้ววรวงศ์ไม่มีอำนาจหน้าที่ในการปกครองโดยตรง รัฐบาลให้เกียรติในฐานะประมุขของบ้านเมือง^{๒๔}

๑.๕.๑.๕ การปกครองภายในเมืองเชียงใหม่

การปกครองเมืองประเทศราชของราชอาณาจักรสยาม ถือว่าเมืองประเทศราชเป็นดินแดนต่างชาติต่างภาษา มีวัฒนธรรมแตกต่างกับไทยสยาม จึงกำหนดเป็นเขตพิเศษให้จัดการปกครองตนเองตามจารีตท้องถิ่น ในกรณีล้านนานั้น รัฐบาลกลางที่กรุงเทพฯ ตระหนักถึงความยิ่งใหญ่ในอดีตที่เคยเป็นอาณาจักรอิสระมากขึ้น ดังนั้นเมืองต่าง ๆ ในล้านนาทุกแห่งมีฐานะเป็นรัฐบาลท้องถิ่นปกครองตนเอง ภายใต้นโยบายดังกล่าว ล้านนาจึงอาศัยโครงสร้างเดิมของท้องถิ่น ที่เคยปฏิบัติกันมา ได้แก่

ด้านกฎหมาย คงใช้กฎหมายมั่งราชศาสตร์ ซึ่งตกทอดมาจากราชวงศ์มั่งราช แต่ได้ปรับปรุงให้เหมาะสมกับสถานการณ์ไปบ้าง รัฐบาลท้องถิ่นของเจ้าหลวงสามารถออกกฎหมายใช้ได้เอง

ด้านความสัมพันธ์ระหว่างเมืองในล้านนาและรัฐใกล้เคียง ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองในล้านนาเป็นความช่วยเหลือซึ่งกันและกันและร่วมกันแก้ไขปัญหาเอง โดยรัฐบาลกลางไม่มีส่วนเกี่ยวข้องเลย ความสัมพันธ์ข้ามรัฐบาลท้องถิ่นดำเนินการอย่างอิสระ ไม่จำเป็นต้องผ่านรัฐบาลกลาง จึงพบว่า การค้าขายระหว่างเชียงใหม่และอังกฤษผ่านทางหัวเมืองมอญได้ โดยไม่ต้องขออนุญาตจากรัฐบาลกลาง

ด้านเศรษฐกิจ ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจในทุกด้านตกอยู่กับท้องถิ่น รัฐบาลเจ้าหลวงจัดการเก็บส่วยแรงงาน ส่วยข้าว และส่วยสิ่งของต่าง ๆ ขึ้นฉะหลวง และแบ่งปันกันในหมู่เจ้านายและขุนนาง การค้าขายของเจ้านายเป็นกิจการที่ดำเนินการได้โดยไม่ต้องผ่านการดูแลจากรัฐบาลกลาง ระบบเงินตราในเมืองรัฐบาลท้องถิ่นเจ้าหลวงเป็นผู้กำหนด

โครงสร้างทางการเมืองปกครองของเมืองเชียงใหม่และล้านนา แต่ละเมืองมีตำแหน่งทางการเมืองระดับสูง “เจ้าชั้น ๕ ใบ” ได้แก่ เจ้าเมืองและผู้ช่วยเหลือในการปกครองอีก ๔ ตำแหน่ง คือ พระยาอุปราช (เจ้าหอหน้า) พระยาราชวงศ์ พระยาราชบุตร และพระยาบุรีรัตน์ ในทางทฤษฎีตำแหน่งเจ้าชั้น ๕ ใบนี้ จะได้รับการแต่งตั้งและถอดถอนจากกรุงเทพฯ แต่ในทางปฏิบัติเจ้านายชั้นสูงในแต่ละเมืองจะเสนอชื่อผู้เห็นสมควรจะได้รับตำแหน่งนี้ขึ้นมา โดยทางรัฐบาลกลางที่กรุงเทพฯ จะแต่งตั้งตามที่เสนอมา นับว่าการเมืองภายในเชียงใหม่มีอิสระอยู่มาก

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน, ๒๖๘-๒๘๒.

นอกจากตำแหน่งเจ้าชั้น ๕ ใบแล้ว ในการบริหารบ้านเมืองยังมี “เจ้าสนามหลวง” เป็นคณะกรรมการจำนวน ๓๒ คน ประกอบด้วยขุนนางชั้นสูง เช่น พระยาจำบ้าน พระยาสามล้าน พระยาแสนหลวง พระยาเจ้าสนามทั้ง ๓๒ คน มีอำนาจลดหลั่นกันตามลำดับ โดยแบ่งเป็นพระยาเจ้าสนาม ๒ นาย พระยาสนามชั้นที่หนึ่ง ๑๐ นาย พระยาสนามชั้นที่สอง ๑๐ นาย และพระยาสนามชั้นที่สาม ๑๐ นาย เจ้าสนามหลวงมีหน้าที่เป็นที่ปรึกษาการบ้านเมืองของเจ้าเมือง และช่วยเหลือในการบริหารบ้านเมืองเช่นการตัดสินคดีความ

ส่วนการปกครองในระดับท้องถิ่น แบ่งเขตการปกครองออกเป็น ตำบลและหมู่บ้าน ตำบลมีกำนัน (แคว้น) ปกครอง หมู่บ้านมีผู้ใหญ่บ้าน (แกลบ้าน) ปกครองโดยทำหน้าที่ดูแลความทุกข์สุขทั่วไป แต่อำนาจแท้จริงอยู่ที่เจ้าสนามหลวง ทั้งแคว้นและแกลบ้านจะมีศเป็นแสน ท้าวหรือพญา ซึ่งเข้าใจว่าท้องถิ่นที่อยู่ใกล้ และขึ้นตรงต่อเชียงใหม่เจ้าเมืองจะเป็นผู้แต่งตั้ง^{๒๕}

๑.๖ สมัยจัดการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ.๒๔๔๒-๒๔๗๖)

ความเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวงที่เกิดในล้านนา คือ การรวมหัวเมืองประเทศราชล้านนาเข้าสู่ส่วนกลาง เพราะทำให้จารีตท้องถิ่นล้านนาในทุก ๆ ด้าน ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ที่ปฏิบัติ สืบต่อกันมาหลายร้อยปี สิ้นสลายลง การปฏิรูปการปกครองล้านนาเป็นการแทรกอำนาจจากรัฐบาลของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อำนาจของพระองค์เพิ่มพูนมากขึ้นตามลำดับ ขณะที่อำนาจท้องถิ่นค่อย ๆ ถดถอยลง และสิ้นสุดลงอย่างสิ้นเชิง ผลของการปฏิรูปการปกครองทำให้สถาบันพระมหากษัตริย์มีอำนาจอย่างแท้จริงเป็นครั้งแรก^{๒๖}

๑.๖.๑ การปฏิรูปการปกครองในล้านนา

การปฏิรูปการปกครองมณฑลพายัพ ซึ่งเป็นกระบวนการรวมหัวเมืองประเทศราชล้านนาเข้ากับส่วนกลาง รัฐบาลกลางวางเป้าหมายของการปฏิรูปการปกครอง เพื่อสถาปนารัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ โดยสร้างเอกภาพของรัฐให้องค์พระมหากษัตริย์เป็นศูนย์รวมอำนาจเพียงแห่งเดียว ในการดำเนินการจะต้องกระทำสิ่งสำคัญ ๒ ประการคือ

๑. ยกเลิกฐานะหัวเมืองประเทศราชที่เป็นมาแต่เดิม โดยจัดการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลขึ้นแทน ระบบการปกครองแบบเทศาภิบาล คือ การปกครองที่รวมเมืองต่าง ๆ ที่อยู่ใกล้เคียงกัน และมีลักษณะร่วมกันทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม แล้วจัดตั้งเป็นหน่วยการปกครองที่เรียกว่า “มณฑล” ดินแดนล้านนาจึงจัดตั้งเป็นมณฑลพายัพ โดยกระทรวงมหาดไทยส่งข้าราชการจากส่วนกลางมาปกครอง ซึ่งกำหนดให้ข้าราชการที่มีอำนาจสูงในมณฑล คือ

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, ๒๕๐-๒๕๖.

^{๒๖} เรื่องเดียวกัน, ๓๕๕.

ข้าหลวงเทศาภิบาล มีหน้าที่บังคับบัญชาทั่วไปในมณฑล และดูแลเมืองต่าง ๆ ในแต่ละเมืองก็จะมีข้าราชการจากส่วนกลางเป็นข้าหลวงประจำเมือง มีหน้าที่ควบคุมดูแลภายในเมืองทั้งหมด

๒. การผสมกลมกลืน “คนเมือง” และชาติพันธุ์อื่นๆ ในล้านนาที่มีอยู่อย่างหลากหลาย (เช่น ลัวะ กะเหรี่ยง ลื้อ ไทใหญ่ ฯลฯ) ให้มีสำนักแห่งความเป็นพลเมืองไทยร่วมกัน สถานการณ์ของบ้านเมืองในขณะนั้นกำลังก่อรูปรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ซึ่งต้องการอำนาจที่รวมศูนย์ ดังนั้น จึงเกิดความคิดที่จะนำพลเมืองทั้งหมดในรัฐ มาแปรสำนึกให้เป็นคนไทย และอยู่ใต้พระบรมเดชานุภาพเช่นเดียวกัน รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ใช้วิธีจัดการปฏิรูปการศึกษาในล้านนา โดยจัดระบบโรงเรียนหนังสือไทยซึ่งเป็นระบบการศึกษาแบบใหม่เข้าแทนที่การเรียนในวัด และกำหนดให้เรียนภาษาไทยกลาง หรือภาษาไทยมาตรฐานแทนภาษาไทยชนวน มณฑลพายัพจึงค่อย ๆ ปรับปรุงการปกครองอย่างต่อเนื่องและยาวนาน จึงแบ่งเป็น ๒ สมัย คือ ๑. สมัยก่อนจัดการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ.๒๔๒๗-๒๔๔๒) และ ๒. สมัยจัดการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล(พ.ศ.๒๔๔๒-๒๔๗๖)

๑.๖.๑.๑ สมัยก่อนจัดการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ.๒๔๒๗-๒๔๔๒)

๑.๖.๑.๑.๑ การปฏิรูปการปกครองหัวเมืองลาวเฉียง (พ.ศ.๒๔๒๗-๒๔๓๕)

การปฏิรูปหัวเมืองลาวเฉียง เป็นการเข้าควบคุมเมืองเชียงใหม่อีกครั้งเป็นครั้งแรก การปฏิรูปครั้งนี้เป็นการวางรากฐานของการขยายอำนาจ ซึ่งจะมีผลให้เจ้านายเมืองเหนือรู้สึกเสียดำนาจและผลประโยชน์มากมาย ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำเนินพระบรมราโชบายแบบค่อยเป็นค่อยไปและระมัดระวังเป็นพิเศษ

การปกครอง นโยบายการปกครองหัวเมืองลาวเฉียงถือเป็น “เขตพิเศษ” ที่มีลักษณะเฉพาะท้องถิ่นสูง การปฏิรูปการปกครองจึงอนุโลมให้เหมาะสมกับท้องถิ่น ดังเช่น ตำแหน่งเจ้าการหรือเจ้าขันห้าย และเจ้าสนามหลวงซึ่งมีมาแต่เดิมก็คงมีอยู่แต่ถูกลดความสำคัญลง โดยอาศัยการแต่งตั้งตำแหน่งใหม่เข้าแทนที่

การเก็บภาษีอากร นโยบายของรัฐบาลกลางถือว่า ค่าใช้จ่ายในการปฏิรูปการปกครองต้องเก็บภาษีจากท้องถิ่นให้เพียงพอกับการใช้จ่าย โดยที่รัฐบาลกลางไม่ต้อง ส่งเงินมาช่วยและเมื่อมีเงินเหลือจ่ายตามงบประมาณในแต่ละปีกำหนดว่าต้องนำส่งรัฐบาลกลาง ดังนั้นจึงมุ่งหมายจะดึงผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจในล้านนามาเป็นของรัฐบาลกลาง”

*** เรื่องเดียวกัน, ๓๖๖-๓๗๓.

๑.๖.๑.๑.๒ สมัยปฏิรูปการปกครองมณฑลลาวเฉียง (พ.ศ.๒๔๓๖-๒๔๔๒) ความจำเป็นต้องปรับปรุงการปกครองมณฑลลาวเฉียง หรือมณฑลพายัพในเวลาต่อมาเกิดขึ้นอีกครั้งหนึ่ง หลังจากที่รัฐบาลไทยต้องยอมยกหัวเมืองเงี้ยวทั้งห้าและหัวเมืองกะเหรี่ยง ซึ่งปัญหา่วนววยเสมอมาให้แก่รัฐบาลอังกฤษในปี พ.ศ.๒๔๓๕ และในปี พ.ศ.๒๔๓๖ ไทยก็เสียดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงแก่ฝรั่งเศสในวิกฤตการณ์ ร.ศ.๑๑๒ ทำให้เขตแดนด้านตะวันออกของมณฑลลาวเฉียงต้องเผชิญกับการรุกรานของฝรั่งเศสตลอดมา ในที่สุดไทยต้องเสียหัวเมืองฝั่งขวาแม่น้ำโขง ซึ่งขึ้นกับเมืองน่านแก่ฝรั่งเศสใน พ.ศ.๒๔๔๖ การดำเนินงานครั้งนี้พระยาทรงสุรเดช (อิน บุนนาค) ดำรงตำแหน่งข้าหลวงใหญ่มณฑลลาวเฉียงเป็นเวลา ๖ ปี (พ.ศ.๒๔๓๖-๒๔๔๒) และได้ขยายเขตการปฏิรูปออกไปจากเดิมถึงเมืองแพร่ และเมืองน่านด้วย พระยาทรงสุรเดชจัดการปฏิรูปหลายด้าน จนสามารถรวมอำนาจเข้าสู่รัฐบาลกลางสำเร็จอีกครั้งหนึ่ง

การปกครอง พระยาทรงสุรเดชริเริ่มจัดตั้งกองมณฑลลาวเฉียง ซึ่งเป็นหน่วยงานที่สำคัญมาก กองมณฑลมีพระยาทรงสุรเดชข้าหลวงใหญ่ผู้บังคับบัญชาสูงสุด และมีข้าหลวงรองในตำแหน่งข้าหลวงมหาดไทย ข้าหลวงยุติธรรม ข้าหลวงคลัง ข้าหลวงป่าไม้ และมีข้าราชการระดับเสมียน พนักงานประจำอยู่ในกองมณฑล ส่วนการปกครองในระดับเมือง พระยาทรงสุรเดชพยายามรวบอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางมากยิ่งขึ้น

การศาล ก่อนการปฏิรูปการปกครอง เรื่องการศาล และการออกกฎหมายเป็นอำนาจและหน้าที่ของเจ้านายในท้องถิ่น เมื่อกรมหมื่นพิชิตปรีชากรทรงปฏิรูปการปกครองได้ตั้งกรมยุติธรรมทำหน้าที่พิจารณาคดี แต่ในทางปฏิบัติเสนา ๖ ตำแหน่งในกรมต่าง ๆ ต่างก็พิจารณาคดีด้วย พระยาทรงสุรเดชจึงจัดการให้รวมศาลที่กระจายอยู่ตามกรมต่าง ๆ มาไว้ที่กรมยุติธรรมเพียงแห่งเดียว โดยมีเจ้าบุรีรัตน์เป็นเสนายุติธรรมในนครเชียงใหม่ ศาลนี้มีฐานะเป็นศาลเมือง ด้านวิธีการพิจารณายังใช้ตามจารีตเดิม

การคลังและภาษีอากร พระยาทรงสุรเดชรวบการคลังเมืองเชียงใหม่เข้ากับคลังมณฑลให้ข้าหลวงใหญ่มีอำนาจสิทธิขาดในการส่งจ่ายเงินและเก็บภาษีอากร เจ้านายเมืองเชียงใหม่จึงไม่ได้จับจ่ายใช้สอยเงินแผ่นดินอย่างอิสระดังเดิม ทั้งยังจัดการทำงบประมาณรายรับรายจ่ายของเมืองเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง ขึ้นโดยเฉพาะรายจ่ายในส่วนผลประโยชน์เจ้านายคือเงินประจำตำแหน่ง (ไม่รวมค่าตอบแทนและรายได้พิเศษอื่น ๆ)^{๓๒}

^{๓๒} เรื่องเดียวกัน, ๓๘๓-๓๘๐.

๑.๖.๑.๒ สมัยจัดการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ.๒๔๔๒-๒๔๗๖)

มณฑลพายัพจัดระบบเทศาภิบาลระหว่าง พ.ศ.๒๔๔๒-๒๔๗๖ และยกเลิกหลังการปฏิวัติสยาม ๒๔๗๕ เพียงเล็กน้อย อาจถือเป็นเวลาคาบเกี่ยวกันในช่วงเวลาราว ๓๔ ปีนั้น วิเคราะห์แนวนโยบายได้เป็น ๓ ช่วง ดังนี้ ช่วงการสถาปนาระบบมณฑลเทศาภิบาล ช่วงสร้างสำนึกรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และช่วงการยกเลิกเขตพิเศษมณฑลพายัพ

๑.๖.๑.๒.๑ การสถาปนาระบบมณฑลเทศาภิบาล : การสลายระบบ

เมืองประเทศราช (พ.ศ.๒๔๔๒-๒๔๔๕) การจัดตั้งมณฑลเทศาภิบาลเริ่มจากหัวเมืองชั้นในก่อน แล้วขยายไปยังหัวเมืองประเทศราช เริ่มตั้งแต่ พ.ศ.๒๔๓๗ จนถึง พ.ศ.๒๔๔๕ จึงทั่วพระราชอาณาจักร รวม ๑๘ มณฑล มณฑลพายัพจัดเป็นมณฑลเทศาภิบาล ปลายปี พ.ศ.๒๔๔๒ อย่างไรก็ตาม ดินแดนส่วนนี้ได้รับการปฏิรูปมาตั้งแต่ก่อนหน้าเป็นมณฑลเทศาภิบาลแล้ว (คือ พ.ศ.๒๔๒๗-๒๔๔๒) การจัดการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลเป็นการยกเลิกฐานะหัวเมืองประเทศราชล้านนา มาเป็นดินแดนส่วนหนึ่งในพระราชอาณาจักรอย่างแท้จริง ดังนั้นเจ้าเมืองประเทศราชจะไม่มีฐานะเป็นหัวหนารัฐบาลท้องถิ่นอีกต่อไป (ในที่นี้จึงเลิกใช้คำว่ารัฐบาลกลางด้วย) ด้วยถูกริรอนอำนาจยิ่งขึ้น จนในที่สุด “ระบบเจ้า” ก็สลายลงโดยปริยาย)

การปกครอง ลักษณะเด่นของการจัดการปกครองในสมัยเทศาภิบาล คือ การสถาปนาระบบข้าราชการ อันเป็นกลไกของรัฐไทยสมัยใหม่ ที่มีสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นศูนย์รวมอำนาจระบบราชการที่จัดตั้งขึ้น มีข้าราชการทำหน้าที่ในหน่วยงานต่าง ๆ อย่างครอบคลุม และมีสายบังคับบัญชามาจากหน่วยเหนือในส่วนกลางทั้งสิ้น ระบบราชการแบบใหม่ที่มีกฎเกณฑ์มากมาย ได้ทำหน้าที่เป็นตัวแทนอำนาจรัฐ ซึ่งเข้ามาแทนที่ “ระบบเจ้า”

การคลังและภาษีอากร ลักษณะเด่นของการจัดการในสมัยนี้คือ การรวบอำนาจมากขึ้นและดึงดูดผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจไปสู่ส่วนกลาง พระยาศรีสมเทพข้าหลวงพิเศษได้ใช้อำนาจบังคับไม่ให้เจ้าผู้ครองนคร ทำหน้าที่จัดเก็บรักษาเงินของบ้านเมือง เพราะจากการตรวจสอบ เฉพาะเมืองเชียงใหม่เท่านั้นที่คลังเมืองถูกรวบไว้ที่คลังมณฑล โดยมีข้าหลวงไทยดูแลรักษาเงิน ส่วนเมืองอื่น ๆ นั้นยังไม่เป็นระเบียบ เจ้าผู้ครองนครทำหน้าที่เก็บรักษาเงินไว้^{๓๓}

๑.๖.๑.๒.๒ การสร้างสำนึกรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ “เอกภาพแห่งชาติ” (พ.ศ.๒๔๔๕-๒๔๕๙) การสร้างสำนึกให้เกิดขึ้นแก่คนในชาติเดียวกันซึ่งในขณะนั้นเพิ่งก่อรูปรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ขึ้นคนเมืองค่อย ๆ ได้รับการปรับเปลี่ยนความคิดและจิตใจให้รู้สึกเป็นคนไทยเช่นเดียวกับคนส่วนใหญ่ของสยาม โดยผ่านระบบโรงเรียน รัฐบาลได้จัดการปฏิรูป

^{๓๓} เรื่องเดียวกัน, ๓๕๒-๓๕๓.

ด้านการศึกษา ด้านศาสนา และทำนุบำรุงบ้านเมือง ทั้งการคมนาคม และสาธารณสุข ตลอดจน
นำพาวัฒนธรรมกรุงเทพฯ สู่อากเหิน

การปกครอง เน้นการปกครองระดับแขวงมาก เพราะเป็น
ระดับการปกครองที่อยู่ใกล้ชิดกับราษฎร โดยปรับปรุงให้แขวงแต่ละแห่งมีพื้นที่เหมาะสมไม่เล็ก
หรือกว้างขวางเกินไป จึงใช้วิธียุบรวมแขวงต่าง ๆ และจัดตั้งแขวงขึ้นใหม่ตามความเหมาะสมและ
ได้ปรับปรุงอาคารสถานที่ราชการให้อยู่ในสภาพดี

การคลัง และภาษีอากร ด้านการคลังได้ปรับปรุงโดยเน้นการ
ตรวจตราเงินแผ่นดินไม่ให้ผลประโยชน์ของรัฐบาลรั่วไหล กระทรวงพระคลังมหาสมบัติจึงแต่งตั้ง
ตำแหน่งข้าหลวง ตรวจการคลังมณฑลพายัพ มีหน้าที่จัดทำบัญชีรับจ่ายมณฑลพายัพและเร่งรัด
จัดเก็บภาษีให้รัดกุม

การทำนุบำรุงท้องถิ่น รัฐบาลมุ่งขยายเส้นทางคมนาคม
เพื่อให้สะดวกในการติดต่อกับภาคเหนือให้สะดวกรวดเร็วขึ้น นอกจากนั้นได้จัดตั้งสุขศาลาเพื่อ
รักษาพยาบาล และป้องกันโรคระบาด จัดให้มีแพทย์ประจำมณฑล ประจำเมือง และประจำตำบล

การปฏิรูปการศึกษา การปฏิรูปการศึกษาในล้านนา มีเป้าหมาย
เพื่อสร้างรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ไม่แบ่งแยกเป็นลาว
เป็นไทย การศึกษาในระบบโรงเรียนแผนใหม่จะต้องอบรมให้เยาวชนในล้านนามีสำนึกในฐานะ
พลเมืองของสยามประเทศ ผู้ผ่านระบบโรงเรียนจึงสามารถเข้าสู่ระบบราชการแบบใหม่ซึ่งกำลัง
ขาดแคลนกำลังคน และยังเป็นผู้ที่ได้รับการกล่อมเกลาให้มีสำนึกความเป็นไทย^{๓๔}

๑.๖.๑.๒.๓ การยกเลิกเขตพิเศษมณฑลพายัพ พ.ศ.๒๔๙๖ การปกครองเมือง
เชียงใหม่ช่วง พ.ศ.๒๔๖๘-๒๔๗๖ เป็นการปรับปรุงช่วงสุดท้ายก่อนยกเลิกระบบเทศาภิบาล
ได้เริ่มเมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ ขึ้นครองราชย์ ทรงยกเลิกระเบียบ
แบบแผนต่าง ๆ ที่จัดขึ้นในช่วง พ.ศ.๒๔๕๘-๒๔๖๘ ทรงยุบเลิกตำแหน่ง และหน่วยงานที่
ไม่เหมาะสมกับสภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ เช่น ขุนมณฑลมหาราชฎีเข้ากับมณฑลพายัพ ขุนเล็ก
ตำแหน่งเสนาทั้ง ๖ ซึ่งว่างมานานแล้ว และทรงดำเนินนโยบายยกเลิกตำแหน่งเจ้าเมืองโดยเด็ดขาด
ซึ่งกำหนดว่านับตั้งแต่ พ.ศ.๒๔๖๕ เป็นต้นไป หากตำแหน่งเจ้าเมืองใดว่างลงจะไม่โปรดเกล้าฯ
แต่งตั้งขึ้นอีก ส่วนเจ้าเมืองที่มีชีวิตอยู่ก็ได้เงินเดือนจนถึงอสัญกรรม ซึ่งพลตรี เจ้าแก้วนารัฐ
เจ้าเมืองประเทศราชเชียงใหม่ และหลังจากคณะราษฎรเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.๒๔๗๕
ได้ยกเลิกระบบมณฑลเทศาภิบาล ลงใน พ.ศ.๒๔๗๖ มณฑลพายัพจึงสลายตัว ส่วนเมืองเชียงใหม่

^{๓๔} เรื่องเดียวกัน, ๔๐๓-๔๑๐.

ซึ่งเคยเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรล้านนาในอดีต ก็มีฐานะเป็นเพียงจังหวัดเช่นเดียวกับจังหวัดอื่น ๆ สืบมาจนปัจจุบัน^{๓๔}

๑.๗ ลำดับกษัตริย์ปกครองล้านนา (พ.ศ.๑๘๓๕-๒๔๗๕)

ช่วงที่ ๑ : อาณาจักรล้านนาปกครองโดยราชวงศ์มังราย (พ.ศ.๑๘๓๕-๒๑๐๑)

๑. พระเจ้ามังราย พ.ศ.๑๘๐๕ ครองเงินยาง ๑๘๓๕-๑๘๕๕ ครองเมือง
เชียงใหม่

๒. พระเจ้าคราม พ.ศ.๑๘๕๕-๑๘๕๕ ครองนครเชียงใหม่ได้

๔ เดือน แล้วมอบราชสมบัติให้พระเจ้าแสนภูราชโอรสแล้วไปครองแคว้นโยนก (เชียงราย)

๓. พระเจ้าแสนภู ครั้งที่ ๑ พ.ศ.๑๘๕๕-๑๘๕๖ พระเจ้าแสนภูครอง
เชียงใหม่ได้ ๔ เดือน เกิดศึกขุนเครื่องยึดนครหริภุญชัย พระเจ้าแสนภูจึงยกทัพไปแคว้นโยนก
ขุนเครื่องยึดนครหริภุญชัยได้ เมื่อ พ.ศ.๑๘๕๖ ครองนครหริภุญชัยอยู่ ๕ ปี บุตรชายขุนเครื่องชื่อเจ้า
โครน ครองนครหริภุญชัยต่อมาอีก ๒ เดือน เมื่อ พ.ศ. ๑๘๖๕ เจ้าขั้คกะ พี่ชายเจ้าโครนครองนคร
หริภุญชัยต่อมาอีก ๓ เดือน พ่อขุนน้ำท่วมราชบุตรพระเจ้าครามยกทัพมาจากเมืองตากมายึดนคร
หริภุญชัย เจ้าขั้คกะกลัวหนีไปนครเขลางค์นครพระเจ้าแสนภูยกพลมาจากแคว้นโยนก เข้าครอง
เชียงใหม่รบกับพ่อขุนน้ำท่วม และจับพ่อขุนน้ำท่วมไปถวายพระราชบิดา พ่อขุนน้ำท่วมครอง
เชียงใหม่ได้ ๗ เดือน ในช่วง พ.ศ. ๑๘๖๕-๑๘๖๖

ครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๑๘๖๖-๑๘๗๘ พระเจ้าแสนภูกลับมาครองเชียงใหม่อีก
เมื่อ พ.ศ. ๑๘๖๖ แต่ครองอยู่ไม่นานจึงมอบให้ พระเจ้าคำฟู ครองเชียงใหม่ต่อมา ส่วนพระองค์
ไปดูแลพระเจ้าครามที่แคว้นโยนก(เชียงราย) จนกระทั่งพระเจ้าครามสวรรคต เมื่อ พ.ศ. ๑๘๖๘
ต่อมา พ.ศ. ๑๘๗๑ จึงได้สร้างเมืองเชียงแสน สวรรคตเมื่อ พ.ศ. ๑๘๗๘

๔. พ่อขุนน้ำท่วม พ.ศ. ๑๘๖๕-๑๘๖๖

๕. พระเจ้าคำฟู ครั้งที่ ๑ พ.ศ.๑๘๖๖-๑๘๖๘

ครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๑๘๗๘-๑๘๘๐

๖. พระเจ้าผายุ พ.ศ.๑๘๘๐-๑๘๘๕

๗. พระเจ้ากือนา พ.ศ.๑๘๘๕-๑๘๙๕

๘. พระเจ้าแสนเมืองมา พ.ศ.๑๘๙๕-๑๙๔๕

๙. พระเจ้าสามฝั่งแกน พ.ศ.๑๙๔๕-๑๙๘๕

๑๐. พระเจ้าติลก หรือพระเจ้าติโลกราช พ.ศ.๑๙๘๕-๒๐๓๑

^{๓๔} เรื่องเดียวกัน, ๔๑๕.

๑๑. พระยอดเข็ญราย พ.ศ.๒๐๓๑-๒๐๔๐

มอบราชสมบัติให้พระราชบุตร แล้วอยู่อีก ๑๑ ปี จึงสวรรคต

๑๒. พระเมืองแก้ว พ.ศ.๒๐๓๕-๒๐๖๕^{๖๖}

๑๓. พระเมืองเกษเกล้า ครั้งที่ ๑ พ.ศ.๒๐๖๘-๒๐๘๑

ครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๐๘๖-๒๐๘๘

๑๔. พระเจ้าทรายคำ พ.ศ. ๒๐๘๑-๒๐๘๖

๑๕. พระนางมหาเทวีเจ้าจिरประภา พ.ศ. ๒๐๘๘-๒๐๘๘

๑๖. พระเจ้าไชยเชษฐาธิราช พ.ศ.๒๐๘๘-๒๐๙๑ พระเจ้าไชยเชษฐาธิราช

ทรงเป็นพระราชโอรสของพระเจ้าโพธิสาลราชกษัตริย์ล้านช้างกับพระธิดาของพระเกษเกล้าจึงมี
สิทธิในการครองเมืองเชียงใหม่^{๖๗}

๑๗. ท้าวแม่กุ หรือพระเจ้าเมกุฏิสุทธิวงศ์ พ.ศ.๒๐๙๔-๒๑๐๗

(เป็นกษัตริย์ปกครอง ๒ ช่วง คือ ช่วงเป็นอาณาจักรล้านนาและช่วงที่ตกอยู่ภายใต้การปกครอง
ของพม่า)

ช่วงที่ ๒ : ล้านนาตกอยู่ภายใต้การปกครองของพม่า (พ.ศ.๒๑๐๑-๒๑๑๗)

๑๘. พระนางวิสุทธิเทวี พ.ศ.๒๑๐๗-๒๑๒๑ (สันนิษฐานว่าเป็นธิดา
พระเมืองเกษเกล้า)

๑๙. สาวถินธามังชอศรี มังนรราช่อ พ.ศ.๒๑๒๒-๒๑๕๐

๒๐. พระชัยอ พ.ศ.๒๑๕๐-๒๑๕๒

๒๑. พระชัยทิพ (มองกอยค่อ) พ.ศ.๒๑๕๒-๒๑๕๔

๒๒. พระชัยอ (ครั้งที่ ๒) พ.ศ.๒๑๕๔-๒๑๕๗

๒๓. เจ้าเมืองน่าน พ.ศ.๒๑๕๗-๒๑๗๔

๒๔. พญาหลวงทิพนตร พ.ศ.๒๑๗๔-๒๑๙๓

๒๕. พระแสนเมือง พ.ศ.๒๑๙๓-๒๒๐๖

๒๖. เจ้าเมืองแพร่ พ.ศ.๒๒๐๖-๒๒๑๕

๒๗. อุปราชอิงแะ พ.ศ.๒๒๑๕-๒๒๒๘ (กรุงอังวะ)

๒๘. บุตรเจ้าเจกุดรา (เจพุดรา) พ.ศ.๒๒๒๘-ไม่ปรากฏหลักฐาน

^{๖๖} แสง มนวิฑูร(แปล),ชินกาลมาลีปกรณ์ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เรือนแก้ว,๒๕๑๗),๑๖๕-๑๖๘.

^{๖๗} กรรณิการ์ วิมลเกษม, อักษรฝักขามที่พบในศิลาจารึกภาคเหนือ,๑๐.

๒๙. มังแรนร่า พ.ศ.๒๒๕๐-๒๒๗๐

๓๐. เทพสิงห์ พ.ศ.๒๒๗๐-๒๒๗๐

๓๑. องค์คำ พ.ศ.๒๒๗๐-๒๓๐๒

๓๒. เจ้าจันทร์ พ.ศ.๒๓๐๒-๒๓๐๔

๓๓. อติตถิกษุวัคควงคี่ พ.ศ.๒๓๐๔-๒๓๐๖ (เจ้าขี้หูด)

๓๔. ไป่อกัษคามินี พ.ศ.๒๓๐๖-๒๓๑๒ (ไป่อะเกียะคามินี)

๓๕. ไป่มะยุ่ง่วน พ.ศ.๒๓๑๒-๒๓๑๗

ช่วงที่ ๓ : สมัยเป็นเมืองประเทศราชแห่งราชอาณาจักรสยาม (พ.ศ.๒๓๑๗-๒๔๔๒)

เป็นช่วงที่ผู้นำท้องถิ่นล้านนาเข้าสวามิภักดิ์ต่อสยาม เจ้าเมืองในล้านนาเป็น “เจ้าประเทศราช” ส่วนชาวเมืองล้านนา ถือว่า “เจ้าหลวง” หรือ “พระยาหลวง” มีฐานะเป็นกษัตริย์

๓๖. พระยาหลวงวชิรปราการกำแพงเพชร (พระยาจำบ้าน,บุญมา)

พ.ศ.๒๓๑๗-๒๓๑๙

เชียงใหม่ (ไม่มีกษัตริย์ปกครอง) พ.ศ.๒๓๑๙-๒๓๓๙

๓๗. พระเจ้ากาวิละ พ.ศ.๒๓๔๘-๒๓๕๘

๓๘. พระยาธรรมลังกา พ.ศ.๒๓๕๙-๒๓๖๕

๓๙. พระยาคำฝั้น พ.ศ.๒๓๖๕-๒๓๖๗

๔๐. พระยาพุทธวงศ์ พ.ศ.๒๓๖๘-๒๓๘๙

๔๑. พระเจ้ามโหตรประเทศ (พระยาหมากวาศ) พ.ศ.๒๓๙๐-๒๓๙๗

๔๒. พระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงศ์ พ.ศ.๒๓๙๙-๒๔๑๓

๔๓. พระเจ้าอินทวิชยานนท์ พ.ศ.๒๔๑๖-๒๔๓๙

ช่วงที่ ๔ : สมัยจัดการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ.๒๔๔๒-๒๔๗๖)

๔๔. เจ้าอินทวโรรสสุริยวงศ์ พ.ศ.๒๔๔๔-๒๔๕๒

เป็นเจ้าเมืองที่ไม่มีอำนาจในการปกครองบ้านเมืองเพราะราชการทั้งปวงขึ้นกับข้าหลวงประจำนคร ซึ่งเป็นข้าราชการจากส่วนกลาง

๔๕. พลตรี เจ้าแก้วนวรรฐ พ.ศ.๒๔๕๔-๒๔๘๒

เจ้าแก้วนวรรฐไม่มีอำนาจหน้าที่ในการปกครองโดยตรง รัฐบาลให้เกียรติในฐานะประมุขของบ้านเมือง^{๓๘}

^{๓๘} ศรีสวัสดิ์ ย่องสกุล,ประวัติศาสตร์ล้านนา,๒๘๒.

๒. ระเบียบวิธีการจารึกของจารึกล้านนา

อาณาจักรล้านนามีประวัติศาสตร์ที่ยาวนานชาวล้านนามีการบันทึกเรื่องราวของผู้คนลงในจารึกเป็นจำนวนมากมาย ซึ่งในปัจจุบันเรื่องราวเหล่านั้นได้นำมาเผยแพร่ในหนังสือประชุมจารึกล้านนา จำนวน ๘ เล่ม จัดทำโดยสถาบันวิจัยสังคมมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ หรือจารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ และ เล่ม ๒ (ข้อมูลภาพ) โดย ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร และคณะกรรมการวิจัยการปริวรรตและชำระจารึกล้านนา เป็นต้น

การศึกษาวิเคราะห์จารึกล้านนา จำนวน ๑๘๖ หลัก จากหนังสือประชุมจารึกจำนวน ๑๐ เล่ม ได้แก่

๑. จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑. โดย ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร และคณะกรรมการวิจัยการปริวรรตและชำระจารึกล้านนา. กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๔.

๒. ประชุมจารึกเมืองพะเยา. จัดทำโดย ศิลปวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ : พิมพ์ศ พริ้นติ้ง เซ็นเตอร์, ๒๕๓๘.

๓. ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๑ จารึกในพิพิธภัณฑสถาน. จัดทำโดยคลังข้อมูลจารึกล้านนา สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๐.

๔. ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๒ จารึกพระเจ้ากาวิละ. จัดทำโดยคลังข้อมูลจารึกล้านนา สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๑.

๕. ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๓ จารึกในพิพิธภัณฑฯ ลำพูน. จัดทำโดยคลังข้อมูลจารึกล้านนา สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๒.

๖. ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๔ จารึกในพิพิธภัณฑฯ เชียงใหม่. จัดทำโดยคลังข้อมูลจารึกล้านนา สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๓.

๗. ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๕ จารึกในพิพิธภัณฑฯ น่าน และจารึกเมืองน่านที่น่าสนใจ. จัดทำโดยคลังข้อมูลจารึกล้านนา สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๔.

๘. ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๖ จารึกในพิพิธภัณฑฯ เชียงแสน ภาคที่ ๒. จัดทำโดยคลังข้อมูลจารึกล้านนา สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๖.

๙. ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๗ จารึกในจังหวัดลำปาง. จัดทำโดยคลังข้อมูลจารึกล้านนา สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๗.

๑๐. ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๘ จารึกในจังหวัดเชียงใหม่. จัดทำโดยคลังข้อมูลจารึกล้านนาสถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๗.

๑๑. นิตยสารศิลปากร ปีที่ ๑๙ ฉบับที่ ๖ มีนาคม ๒๕๑๙

ผู้ศึกษาได้แบ่งส่วนประกอบของจารึกล้านนาออกเป็น ๔ ประเด็น คือ

๑. ตัวอักษรที่ใช้ในการจารึก

๒. ภาษาที่ใช้ในการจารึก

๓. การเรียงลำดับเนื้อหา

๔. เนื้อหาที่ปรากฏในจารึก

รายละเอียดดังนี้

๒.๑ ตัวอักษรที่ใช้ในการจารึก

จากการศึกษาจารึกล้านนาจำนวน ๑๘๖ หลัก พบว่าจารึกล้านนานิยมใช้ตัวอักษรฝักขามมากที่สุด โดยมีจำนวน ๑๒๕ หลัก และใช้อักษรฝักขามจารึกร่วมกับอักษรธรรมล้านนาจำนวน ๑๔ หลัก รองลงมาใช้อักษรธรรมล้านนา จำนวน ๓๗ หลัก ใช้อักษรไทยสุโขทัยจำนวน ๗ หลัก นอกจากนั้นยังมีการใช้อักษรไทยใหญ่ร่วมกับอักษรธรรมล้านนาจำนวน ๒ หลัก คือจารึกคอบตุง (ชร.๖) จังหวัดเชียงราย พ.ศ.๒๑๔๘ และจารึกวัดสันป่าตึง จังหวัดเชียงใหม่ พ.ศ.๒๔๕๕ และใช้อักษรสิงหลในจารึกการสร้างเจดีย์ จังหวัดพะเยา (พย.๓๔) พ.ศ.๒๐๕๘ (ดูตารางที่ ๑ ตัวอักษรที่ใช้ในการจารึก)

จารึกล้านนาส่วนใหญ่ใช้ตัวอักษร ๓ ชนิดในการบันทึกเรื่องราวต่าง ๆ ได้แก่

๒.๑.๑ อักษรฝักขาม

เป็นอักษรที่ใช้ในการจารึกมากที่สุด โดยมีจำนวน ๑๒๕ หลัก จากจารึกล้านนา ๑๘๖ หลัก อักษรฝักขามที่มีอายุเก่าแก่ที่สุด ปรากฏในจารึกกษัตริย์ราชวงศ์มังราย (๒๗/๒๕๔๑) จังหวัดพะเยา พ.ศ.๑๕๕๔ อักษรฝักขามที่มีอายุน้อยที่สุด ปรากฏในจารึกระฆังทิสเหนือวิหารวัดพระธาตุแช่แห้ง (นน.๕) จังหวัดน่าน พ.ศ.๒๓๖๓ และจารึกระฆังทิสใต้วิหารวัดพระธาตุแช่แห้ง (นน.๑๐) จังหวัดน่าน พ.ศ.๒๓๖๓ เนื้อหาในการใช้อักษรฝักขามบันทึกเรื่องราวต่าง ๆ ส่วนใหญ่เป็นเรื่องของการทำบุญทำกุศล เพื่อทำนุบำรุงพระศาสนา อันเป็นผล สืบเนื่องมาจากความเชื่อเรื่องของการเกิดใหม่ ชาตภพ จึงทำให้ผู้คนต่างทำบุญเพื่อบูชาไปเกิด ในชาตภพที่ดีในบุคของพระศรีอริยเมตไตรย และความเกรงกลัวพระพุทธศาสนาจะเสื่อมสลายลง จึงทำให้มีกิจกรรมในการทำนุบำรุงวัดพระภิกษุสงฆ์ในอาณาจักรล้านนามากมาย โดยมีรูปแบบการทำกุศลกิจกรรมต่าง ๆ กันตามความเชื่อถือศรัทธา เช่น การถวายข้าววัด หรือข้าพระ คือ คนที่ดูแลวัดดูแลพระสงฆ์ โดยผู้คนเหล่านั้นไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงานไปทำงานให้กับรัฐอีกต่อไป หรือการถวายที่ดินให้อยู่ในเขตการปกครองของคณะสงฆ์

๒.๑.๑.๑ **รูปลักษณะอักษรฝักขาม** รูปลักษณะอักษรฝักขามที่ปรากฏในจารึกที่พบใน ๘ จังหวัดทางภาคเหนือของประเทศไทย ไม่ว่าจะเป็นเขียนตัวอักษรแบบบรรจงหรือแบบหวัดต่างก็มีรูปลักษณะที่คล้ายคลึงกับอักษรไทยสุโขทัยสมัยหลังพ่อขุนรามคำแหงเป็นอย่างมาก ต่างกันเล็กน้อยตรงที่อักษรฝักขามเขียนตัวอักษรพอมสูงกว่าอักษรไทยสุโขทัย และลากเส้นอักษรให้โค้งงอเหมือนฝักมะขาม อีกทั้งยังใช้อักษรบางรูปและอักษรวิธีบางประการที่ไม่ปรากฏใช้ในอักษรไทยสุโขทัย^{๓๕}

จารึกอักษรฝักขามที่เก่าแก่ที่สุดที่พบในขณะนี้คือ จารึกกษัตริย์ราชวงศ์มังราย ลพ.ธ พ.ศ.๑๕๕๔ นอกจากนี้ยังมีจารึกฝักขามอื่น ๆ อีกหลายหลัก เช่น จารึกที่โรงเรียนแพร่พิทยาลัย พร.๕ พ.ศ.๑๕๕๕ ที่ใช้อักษรฝักขามบันทึกภาษาไทย จารึกสร้างพระพุทธรูปวัดดอนยาง ขร.๑๑ พ.ศ.๒๐๒๓ และจารึกศรีมหาโพธิ ขร.๑๒ พุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๓ ที่ใช้อักษรฝักขามบันทึกทั้งภาษาไทย และภาษาบาลี ฯลฯ รูปแบบอักษรฝักขามที่ปรากฏในจารึกล้านนาตั้งแต่ พ.ศ.๑๕๕๔ ถึง พ.ศ.๒๓๗๐ มีดังนี้

๒.๑.๑.๑.๑ พยัญชนะ มีจำนวน ๔๑ รูป คือ

ก	ข	ฃ	ค	ฅ	ฉ	ง
จ	ฉ	ช	ฌ	ญ		
ฎ	ฏ	ฐ	ณ			
ด	ต	ถ	ท	ธ	น	
บ	ป	ผ	ฝ	พ	ฟ	ภ
ย	ร	ล	ว	ศ	ส	ห
ฮ	อ	ฮ				

(ดูตารางที่ ๒ รูปพยัญชนะที่ปรากฏในจารึกล้านนา)

^{๓๕} วรรณิการ์ วัฒนเกษม, อักษรฝักขามที่พบในศิลาจารึกภาคเหนือ, ๑๔.

๒.๑.๑.๑.๒ สระจม มีจำนวน ๒๑ รูป คือ

อะ	อา	อิ	อี	อี	อี
อุ	อุ	เอ	แ	โอะ	โอ
ออ	เออ	เอือ	เอีย	อัว	
อำ	ไอ	ไอ	เอา		

(ดูตารางที่ ๓ รูปสระที่ปรากฏในจารึกล้านนา)

๒.๑.๑.๑.๓ สระลอย มีจำนวน ๑ รูป คือ ฤ (ดูตารางที่ ๓ รูปสระที่ปรากฏในจารึกล้านนา)

๒.๑.๑.๑.๔ วรรณยุกต์ มีจำนวน ๒ รูป คือวรรณยุกต์เอก และวรรณยุกต์โท (ดูตารางที่ ๔ รูปวรรณยุกต์เครื่องหมายต่าง ๆ ที่ปรากฏในจารึกล้านนา)

๒.๑.๑.๑.๕ เครื่องหมายมี ๔ ประเภท คือ รูปไม้หันอากาศ นิคหิต เครื่องหมายขึ้นต้น และเครื่องหมายลงท้าย (ดูตารางที่ ๔ วรรณยุกต์ เครื่องหมายต่าง ๆ ที่ปรากฏในจารึกล้านนา)

๒.๑.๑.๑.๖ ตัวเลข มีจำนวน ๑๐ รูป คือ ๐, ๑, ๒, ๓, ๔, ๕, ๖, ๗, ๘, ๙ (ดูตารางที่ ๕ รูปตัวเลขที่ปรากฏในจารึกล้านนา)^{๔๐}

๒.๑.๒ อักษรธรรมล้านนา

เป็นอักษรชนิดหนึ่งที่ชาวล้านนานิยมใช้บันทึกเรื่องราวต่าง ๆ ส่วนใหญ่บันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา จากการศึกษาวิเคราะห์จารึกล้านนาจำนวน ๑๘๖ หลัก พบว่าจารึกจำนวน ๓๗ หลัก ใช้อักษรธรรมล้านนา จัดเป็นอันดับสองรองจากการใช้อักษร ฝักขามจารึก อักษรธรรมล้านนาที่มีอายุเก่าแก่ที่สุดในจำนวนจารึกล้านนา ๑๘๖ หลัก ปรากฏในจารึกฐานพระพุทธรูปพระเจ้าบุริขิฐิระ (กท.๕๓) จังหวัดพะเยา พ.ศ.๒๐๑๕ และอักษรธรรมล้านนาที่มีอายุน้อยที่สุด ปรากฏในจารึกวัดจรม (๒๑/๒๕๑๓) จังหวัดน่าน พ.ศ.๒๔๗๘ (ดูตารางที่ ๑ ตัวอักษรที่ใช้ในการจารึก)

๒.๑.๒.๑ รูปลักษณะอักษรธรรมล้านนา

สันนิษฐานกันว่า ต้นกำเนิดของอักษรธรรมล้านนามาจากอักษร ๔ ชนิดด้วยกัน คืออักษรมอญโบราณ อักษรขอม อักษรไทลื้อ และอักษรอาหม ซึ่งส่วนใหญ่เห็นว่ามาจากอักษรมอญโบราณ

^{๔๐} รงเรข กลอวุฒิวัฒน์, “คำไวยากรณ์ในจารึก พ.ศ. ๑๙๕๔-๒๐๐๐,” ๔๘-๔๙.

จารึกอักษรธรรมล้านนาที่เก่าแก่ที่สุดที่พบในปัจจุบัน คือ จารึกลานทอง พ.ศ.๑๕๑๕ ที่ฐานพระประธาน วัดมหาธาตุ จังหวัดสุโขทัย จารึกลานทองนี้มีข้อความ ๔ บรรทัด จารด้วยอักษรสุโขทัย ๓ บรรทัด เป็นภาษาไทย และจารด้วยอักษรธรรมล้านนา ๑ บรรทัด เป็นภาษาบาลี

จารึกอักษรธรรมล้านนาที่มีความเก่ารองลงมา คือจารึกที่ฐานพระพุทธรูป วัดเชียงมั่น พ.ศ.๒๐๐๘ (จ.๒/๒๐๐๘) จารข้อความเป็นภาษาไทยและภาษาบาลี ต่อจากนั้นได้พบเอกสารอีกมากจารด้วยอักษรธรรมล้านนาเป็นภาษาไทยและภาษาบาลี โดยข้อความที่เป็นภาษาบาลีนี้ มักจารร่วมกับจารึกตัวอักษรไทยสุโขทัยและอักษรฝักขาม^{๕๐}

รูปแบบอักษรธรรมล้านนา ที่ปรากฏในจารึกล้านนา ตั้งแต่ พ.ศ.๑๕๑๕ ถึง พ.ศ.๒๔๒๒ มีดังต่อไปนี้

๒.๑.๒.๑.๑ พยัญชนะ ปรากฏจำนวน ๔๑ รูป คือ

ก	ข	ฃ	ค	ค	ฅ	ง
จ	ฉ	ช	ช	ญ		
ฎ	ฐ	ฑ	ฒ	ณ		
ด	ด	ท	ธ	น		
บ	ป	ผ	ฝ	พ	ฟ	ภ
ย	ร	ล	ว	ศ	ษ	ส
ห	อ	ฮ				

รูปพยัญชนะตัวเชิงปรากฏเพียง ๒๕ รูป รูปพยัญชนะที่ไม่ปรากฏ รูปพยัญชนะตัวเชิง คือ รูปพยัญชนะ ข ด ฅ ฉ ญ ค บ ผ ฝ ศ พ และ ฮ (ดูตารางที่ ๒ รูปพยัญชนะที่ปรากฏในจารึกล้านนา)

๒.๑.๒.๑.๒ สระจม ปรากฏจำนวน ๒๔ รูป คือ อะ อา อิ อี อื อู เอ แอะ แอ โอะ โอ เอาะ ออ เอื้อะ เอื้อ เอีย อัว อำ ไอ ใ และเอา (ดูตารางที่ ๓ รูปสระที่ปรากฏในจารึกล้านนา)

๒.๑.๒.๑.๓ สระลอย ปรากฏจำนวน ๗ รูป คือ อี อื อู เอ โอ ฤ และ ฦ (ดูตารางที่ ๓ รูปสระที่ปรากฏในจารึกล้านนา)

^{๕๐} นัยนา ไปร่งกูระ, อักษรธรรมล้านนา (นครปฐม: แผนกบริการกลาง สำนักงานอธิการบดี พระราชวังสนามจันทร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร นครปฐม, ๒๕๑๘), ๑๐.

๒.๑.๒.๑.๔ วรรณยุกต์ ปรากฏจำนวน ๒ รูป คือ วรรณยุกต์เอก และ วรรณยุกต์โท (ดูตารางที่ ๔ รูปวรรณยุกต์เครื่องหมายต่าง ๆ ที่ปรากฏในจารึกล้านนา)

๒.๑.๒.๑.๕ เครื่องหมาย ปรากฏจำนวน ๕ รูป คือ ไม้หันอากาศ นิกหิต เครื่องหมายแสดงว่าเป็นตัวสะกด และเครื่องหมายขึ้นต้น และเครื่องหมายลงท้าย (ดูตารางที่ ๔ รูปเครื่องหมาย ที่ปรากฏในจารึกล้านนา)

๒.๑.๒.๑.๖ ตัวเลข ปรากฏจำนวน ๑๐ รูป คือ ๐ ๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙ (ดูตารางที่ ๕ รูปตัวเลขที่ปรากฏในจารึกล้านนา)^{๔๒}

๒.๑.๓ อักษรไทยสุโขทัย

การศึกษาวิเคราะห์จารึกล้านนา จำนวน ๑๘๖ หลัก พบว่ามีการใช้อักษรไทยสุโขทัยจารึกจำนวน ๗ หลัก ได้แก่ จารึกวัดบางสนุก (พร.๑) จังหวัดแพร่ พ.ศ.๑๘๘๒ บันทึกภาษาไทยขวนและบาลี จารึกคำปู่สวด (นน.๑) จังหวัดน่าน พ.ศ.๑๘๓๕ จารึกฐานพระพุทธรูปวัดพญาทองค้ำที่ ๑ (นน.๑๓) จังหวัดน่าน พ.ศ.๑๘๖๕ จารึกฐานพระพุทธรูปวัดพญาทองค้ำที่ ๒ (นน.๑๔) จังหวัดน่าน พ.ศ.๑๘๖๕ จารึกฐานพระพุทธรูปวัดช้างค้ำ (นน.๑๕) จังหวัดน่าน พ.ศ.๑๘๖๕ จารึกกู๋บ้านค่ายเจริญ (ชร.๓๕) จังหวัดเชียงราย พุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๒ จารึก คำอธิษฐาน (พย.๑๗) จังหวัดพะเยา พุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๒ บันทึกภาษาไทยขวน (ภาษาถิ่นเหนือ)

๒.๑.๓.๑ รูปลักษณะอักษรไทยสุโขทัย

อักษรไทยสุโขทัย ที่พบในจารึกหลักที่เก่าที่สุดในขณะนี้ คือ จารึกวัดพระยืน (ลพ.๓๘) พ.ศ.๑๘๑๓ ซึ่งตรงกับสมัยพญาลิไทย (พระมหาธรรมราชาที่ ๑) จารึกนี้เป็นหลักฐานสำคัญที่แสดงเรื่องราวการมาเผยแผ่พุทธศาสนานิกายลังกาวงศ์ของพระสุมนเถระและแสดงให้เห็นว่าการมาครั้งนี้พระสุมนเถระคงได้นำอักษรไทยสุโขทัย สมัยพระมหาธรรมราชาที่ ๑ ที่วิวัฒนาการ ไปจากอักษรไทยของพ่อขุนรามคำแหงมาเผยแผ่ในด้านนี้ด้วย ลักษณะอักษรที่พบส่วนใหญ่คงเหมือนอักษรไทยของพ่อขุนรามคำแหง แต่เส้นอักษรของสมัยนี้ดูจะเป็นเส้นโค้งงอมากขึ้น สันนิษฐานว่าอักษรชนิดนี้คงจะเป็นต้นแบบของอักษรฝักขามที่นิยมใช้จารึกในจารึกล้านนาในเวลาต่อมา รูปลักษณะอักษรไทยสุโขทัยที่ปรากฏในจารึกวัดพระยืน มีดังนี้

^{๔๒} รจเรข กลอุฎฉวิวัฒน์, “คำไวยากรณ์ในจารึก พ.ศ. ๑๘๕๔-๒๑๐๐,” ๕๐-๕๑.

๒.๑.๓.๑.๑ พยัญชนะ มีจำนวน ๓๕ รูป คือ

ก	ข	ฃ	ค	ฅ	ฉ	ง
จ	ฉ	ช	ซ	ญ	ณ	
ด	ต	ถ	ท	ธ	น	
บ	ป	ผ	ฝ	พ	ฟ	ภ
ย	ร	ล	ว	ศ	ส	ห
						อ

(ดูตารางที่ ๒ รูปพยัญชนะที่ปรากฏในจารึกล้านนา)

๒.๑.๓.๑.๒ สระจม มีจำนวน ๑๘ รูป คือ อะ อา อิ อี อึ อุ เอ แอ โอ ออ
เออ เอีย อัว อำ ไอ ใ และ เอา (ดูตารางที่ ๓ รูปสระที่ปรากฏในจารึกล้านนา)

๒.๑.๓.๑.๓ สระลอย มีจำนวน ๒ รูป คือ ฤ ฦ (ดูตารางที่ ๓ รูปสระ
ที่ปรากฏในจารึกล้านนา)

๒.๑.๓.๑.๔ วรรณยุกต์ มีจำนวน ๒ รูป คือ วรรณยุกต์เอก และ
วรรณยุกต์โท (ดูตารางที่ ๔ รูปวรรณยุกต์ เครื่องหมายต่าง ๆ ที่ปรากฏในจารึกล้านนา)

๒.๑.๓.๑.๕ เครื่องหมาย มีเพียง ๑ รูป คือนิคหิต (ดูตารางที่ ๔ รูป
วรรณยุกต์เครื่องหมายต่าง ๆ ที่ปรากฏในจารึกล้านนา)

๒.๑.๓.๑.๖ ตัวเลข มีจำนวน ๓ รูป คือ ๑ ๓ และ ๘ (ดูตารางที่ ๕ รูป
ตัวเลขที่ปรากฏในจารึกล้านนา)^๓

^๓ เรื่องเดียวกัน, ๕๑-๕๓.

ตารางที่ ๑ อักษรที่ใช้ในการจารึก

อักษร จังหวัด	ฝักขาม	ธรรม ล้านนา	ฝักขาม และ ธรรมล้านนา	ธรรมล้านนา และไทยใหญ่	ไทย สุโขทัย	สิงหล	รวม
พะเยา	๔๘	๑	๔	-	๑	๑	๕๕
เชียงราย	๒๘	๕	๔	๑	๑	-	๓๙
เชียงใหม่	๑๕	๑๑	๓	๑	-	-	๓๐
น่าน	๘	๑๗	๑	-	๔	-	๓๐
ลำปาง	๑๑	๒	๒	-	-	-	๑๕
ลำพูน	๑๑	-	-	-	-	-	๑๑
แพร่	๓	๑	-	-	๑	-	๕
แม่ฮ่องสอน	๑	-	-	-	-	-	๑
รวม	๑๒๕	๓๗	๑๔	๒	๗	๑	๑๘๖ หลัก

ตารางที่ ๒ รูปพยัญชนะที่ปรากฏในจารึกล้านนา

รูปอักษรในปัจจุบัน	รูปอักษรไทยสุโขทัย ^{๔๔} (วัดพระยืน)	รูปอักษรฝักขาม ^{๔๕}	รูปอักษรธรรมล้านนา ^{๔๖}
ก	ก ก ก	ก ก ก	ก ก ก ̄ก
ข	ข ข ข	ข ข ข	ข ข ข ̄ข
ฃ	ฃ	ฃ ฃ	๒
ค	ค ค ค	ค ค ค	ค ค ค ̄ค
ฅ	ฅ ฅ ฅ	ฅ ฅ	๕
ฆ	ฆ ฆ	ฆ ฆ	๕
ง	ง ง ง	ง ง ง	๕ ๕ ๕ ̄ง
จ	จ จ จ	จ ๗	๗ จ จ ̄จ
ฉ	ฉ ฉ	ฉ ฉ	ฉ ฉ ฉ
ช	ช ช	ช ๒ ๔	๕ ๕ ๕ ̄ช

^{๔๔} สำนักนายกรัฐมนตรี, คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และ โบราณคดี, ประชุม
ศิลาจารึกภาคที่ ๓ (กรุงเทพฯ: สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๓), ๑๓๕-๑๔๔.

^{๔๕} กรรณิการ์ วิมลเกษม, อักษรฝักขามที่พบในศิลาจารึกภาคเหนือ, ๘๕-๑๑๓.

^{๔๖} นัยนา โปร่งรุระ, อักษรธรรมล้านนา, ๒๖-๑๑๐.

ตารางที่ ๒ (ต่อ)

รูปอักษรในปัจจุบัน	รูปอักษรไทยสุโขทัย (วัดพระชิน)	รูปอักษรฝักขาม	รูปอักษรธรรมล้านนา
ช	๒ ๒	๒ ๒	๕
ฌ	๒ ๒ ๒	๒ ๒	๒ ๒ ๒
ฉ	-	๒ ๒	-
ฌ	-	๒ ๒	๒ ๒
๒	-	๒ ๒ ๒	๒
๒	-	-	๒ ๒ ๒ ๒
๒	-	-	๒ ๒ ๒
๒	๒	๒ ๒	๒ ๒
๒	๒ ๒ ๒	๒ ๒	-
๒	๒ ๒	๒ ๒	๒ ๒ ๒ ๒
๒	๒ ๒ ๒	๒ ๒ ๒	๒ ๒ ๒
๒	๒ ๒	๒ ๒	๒ ๒ ๒
๒	๒ ๒	๒ ๒	๒ ๒ ๒

ตารางที่ ๒ (ต่อ)

รูปอักษรในปัจจุบัน	รูปอักษรไทยสุโขทัย (วัดพระชิน)	รูปอักษรฝักขาม	รูปอักษรธรรมล้านนา
น	น น น	น ฌ ฦ	ᨾ ᨿ ᩁ ᩃ ᩅ
บ	บ บ	บ บ	ᨶ
ป	ป ๒ ๓	ป ๒ ๓	ᨶ ᨶ ᨶ ᨶ
ผ	ผ ผ ผ	ผ ผ	ᨶ ᨶ
ฝ	ฝ	ฝ ฝ	ᨶ ᨶ
พ	พ พ	พ	ᨶ ᨶ ᨶ
ฟ	ฟ ฟ	ฟ ฟ	ᨶ
ภ	ภ ภ ภ	ภ ภ	ᨶ ᨶ ᨶ
ม	ม ม ม	ม ม	ᨶ ᨶ ᨶ
ย	ย ย ย	ย ย	ᨶ ᨶ ᨶ
ร	ร ร ร	ร ร ร	ᨶ ᨶ ᨶ
ล	ล ล	ล ล	ᨶ ᨶ
ว	ว ว ว	ว ว	ᨶ ᨶ ᨶ

ตารางที่ ๒ (ต่อ)

รูปอักษรในปัจจุบัน	รูปอักษรไทยสุโขทัย (วัดพระชิน)	รูปอักษรฝักขาม	รูปอักษรธรรมล้านนา
ศ	ศ	๙ ๙	๙ ๙
ษ	-	๒ ๒	๒ ๒
ส	ส ส ส	๓ ๓ ๓	๓ ๓ ๓
ห	๒ ๒	๒ ๒	๒ ๒ ๒
ฬ	-	๒ ๒	๒
อ	อ อ อ	อ อ	๒ ๒ ๒
อย	-	อ อ อ	อ อ ๒

ตารางที่ ๓ รูปสระที่ปรากฏในจารึกด้านนา

รูปสระ จม	รูปอักษรไทยสุโขทัย (วัดพระยืน)	รูปอักษรฝักขาม	รูปอักษรธรรมล้านนา
อะ	- ๐ - ๐	- ๐ - ๐ - ๐	- ๐ - ๐ - ๐
อา	- ๐ - ๐	- ๐ - ๐	- ๐ - ๐ - ๐ - ๐
อิ	๐ ๐	๐ ๐ ๐ ๐ ๐	๐ ๐ ๐
อี	๐ ๐ ๐	๐ ๐ ๐ ๐ ๐	๐ ๐
อึ	๐ ๐ ๐	๐ ๐ ๐ ๐	๐
อื	๐ ๐ ๐	๐ ๐ ๐ ๐	๐
อุ	๐ ๐	๐ ๐ ๐ ๐	๐ ๐
อู	๐ ๐	๐ ๐ ๐	๐ ๐
เอ	๐ ๐ ๐	๐	๐ ๐
แอะ	-	-	๐ ๐ - ๐
แอ	๐ ๐ -	๐ ๐ -	๐ ๐ -
โอะ		๐ ๐ - ๐	๐
โอ	๐ ๐	๐ ๐ -	๐ ๐
เอะ	-	-	๐ ๐ - ๐

ตารางที่ ๓ (ต่อ)

รูปสระ จม	รูปอักษรไทยสุโขทัย (วัดพระยืน)	รูปอักษรฝักขาม	รูปอักษรธรรมล้านนา
อ	-๓	-ย	๑ - ๓
เอ	๑-๓ ๑-๓	๑-๓	๑-๓
เอือะ	-	-	๑-๓ ๑-๓
เอือ	-	๑-๓	๑-๓
เอีย	-๓-	๑-๓ -๓-	๑-๓
อัว	๑	๑ ๑	๑ ๑
อำ	๑	๑ ๑	๑ ๑
ไอ	๑ ๑	๑ ๑	๑ ๑
ไอ	๑ ๑	๑ ๑	๑ ๑
เอา	๑-๓	๑-๓	๑-๓

ตารางที่ ๓ (ต่อ)

รูปสระ ถอย	รูปอักษรไทยสุโขทัย (วัดพระยืน)	รูปอักษรฝักขาม	รูปอักษรธรรมล้านนา
อิ	-	-	ᨁ ᨂ ᨃ
อี	-	-	ᨄ
อุ	-	-	ᨅ ᨆ ᨇ
อู	-	-	-
เอ	-	-	ᨈ ᨉ
โอ	-	-	ᨊ ᨋ
ฤ	ᨌ	ᨍ ᨎ ᨏ ᨐ	ᨑ
ຸ	ᨒ	-	ᨓ
ฦ	-	-	ᨔ

ตารางที่ ๕ รูปตัวเลขที่ปรากฏในจารึกล้านนา

รูปตัวเลข	รูปอักษรไทยสุโขทัย (วัดพระยืน)	รูปอักษรฝักขาม	รูปอักษรธรรมล้านนา
๑	๑ ๑	๑ ๑ ๑	๑ ๑ ๑
๒	-	๒ ๒	๒๒๒
๓	๓ ๓	๓ ๓	๓ ๓ ๓
๔	-	๔ ๔	๔๔๔
๕	-	๕ ๕	๕ ๕ ๕
๖	-	๖ ๖	๖ ๖ ๖
๗	๗ ๗	๗	๗ ๗ ๗ ๗
๘	-	๘ ๘	๘ ๘ ๘
๙	-	๙	๙ ๙
๐	-	๐	๐

๒.๒ ภาษาที่ใช้ในการจารึก

จารึกล้านนาจำนวน ๑๘๖ หลัก ส่วนใหญ่ใช้ภาษาไทยชน หรือภาษาถิ่นเหนือจำนวน ๑๕๘ หลัก รองลงมาคือ ภาษาไทยชนควบคู่ไปกับภาษาบาลีมีจำนวน ๒๕ หลัก ใช้ภาษาบาลีจำนวน ๒ หลัก และภาษาบาลีสันสกฤตจำนวน ๑ หลัก

ตารางที่ ๖ ภาษาที่ใช้ในการจารึก

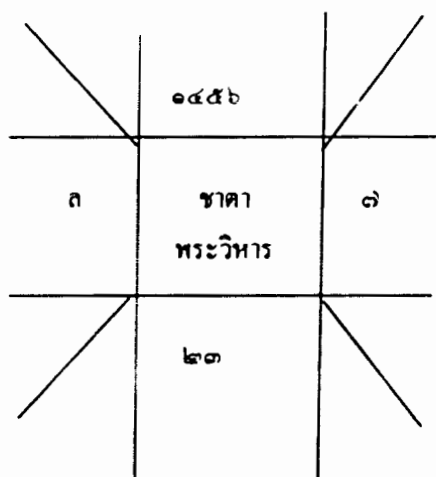
ภาษา จังหวัด	ไทยชน	บาลี	ไทยชนและบาลี	บาลีสันสกฤต	รวม
พะเยา	๕๓	-	๑	๑	๕๕
เชียงราย	๓๑	๒	๖	-	๓๙
เชียงใหม่	๑๕	-	๑๑	-	๓๐
น่าน	๒๕	-	๕	-	๓๐
ลำปาง	๑๔	-	๑	-	๑๕
ลำพูน	๑๑	-	-	-	๑๑
แพร่	๔	-	๑	-	๕
แม่ฮ่องสอน	๑	-	-	-	๑
รวม	๑๕๘	๒	๒๕	๑	๑๘๖ หลัก

๒.๓ การเรียงลำดับเนื้อหา

การบันทึกเนื้อหาของจารึกล้านนาโดยทั่วไปเนื้อหาในจารึกจะแบ่งเป็น ๓ ตอน คือ

๒.๓.๑ บทเริ่มต้น หรือตอนปรารภ เป็นเนื้อหาที่กล่าวถึงช่วงสมัยของการทำกิจกรรม โดยส่วนใหญ่จะเป็นการทำบุญทำกุศล โดยจะมีดวงฤกษ์ปรากฏตอนบนสุดของจารึก ซึ่งมีเลขทางโหราศาสตร์ที่สอดคล้องกับการบันทึกวัน เดือน ปี ในลำดับต่อมา จารึกบางหลักปรากฏเรือนยันต์ควบคู่กันและบางครั้งปรากฏเรือนยันต์เพียงอย่างเดียว และบันทึกชื่อและ/หรือตำแหน่งของผู้ทำกุศล บทเริ่มต้นนี้ประกอบด้วยสาระสำคัญ ๓ ประการ คือ

๒.๓.๑.๑ ดวงฤกษ์ หรือวงดวงปรากฏอยู่ในจารึกล้านนาดังแต่สมัยพระเจ้าติโลกราชเป็นต้นมา^{๔๕} ภายในดวงฤกษ์นี้จะมีตัวเลขทางโหราศาสตร์ปรากฏอยู่ เพื่อแสดงรายละเอียดของ ปี เดือน วัน ที่ทำการจารึกหรือที่มีกิจกรรมนั้น เช่น

(วันที่ ๑๕ เมษายน พ.ศ.๒๔๔๘ ตรงกับวันพุธ เดือน ๕ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ภาคกลาง วันเบิกใจ)^{๔๖}

^{๔๕} รงเรจ กลอวุฒิวัฒน์, “คำไวยากรณ์ในจารึก พ.ศ.๑๕๕๔-๒๑๐๐,” ๖๕.

^{๔๖} ดวงฤกษ์นี้ปรากฏอยู่ในจารึกฉลองพระวิหารหลวงเจ้าพุทธเพียง (น.น.๑๑) พ.ศ.๒๔๔๘ จังหวัดน่าน

นอกจากดวงฤกษ์แล้วยังปรากฏเรือนยันต์ ควบคู่กัน หรือมีเฉพาะเรือนยันต์ เพียงอย่างเดียวในจารึกล้านนา ดังเช่น จารึกวัดพระธาตุช้างค้ำ จังหวัดน่าน พ.ศ.๒๕๐๒ ปรากฏ เรือนยันต์มีความหมายถึงการขอความเป็นสวัสดิมงคล^{๔๕}

		ทุ	วิ	โส
ทุ			ติ	วิ
จ	เสต	อิ	เส	เส
ทุ		วิ	ว ทุ	
ทุ		นา	ทุ	

บทนี้เป็นคำขอพึ่งอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายที่อัญเชิญนั้น เพื่อให้ช่วยปัดเป่า สิ่งอัปมงคล และขอความเป็นมงคลจงเกิดมี^{๔๖} อักขระที่ปรากฏในเรือนยันต์ โบราณจารย์ได้ กำหนดความหมายไว้ทั้งสิ้น เช่น นะ ซึ่งหมายถึงธาตุน้ำที่หล่อเลี้ยงร่างกายและดวงจิตมี ๑๒ โม หมายถึง ธาตุดิน มี ๑๒ พุท หมายถึงธาตุไฟ มี ๖ ธา หมายถึงธาตุดม มี ๘ ยะ หมายถึง กากาษธาตุ มี ๑๐ รวมเป็น คุณ ๕๖ ซึ่งหมายถึงคุณของพระพุทธเจ้ามี อธิ ตติ ปิ โส เป็นต้น ดังนั้น การลงอักขระในยันต์จึงเป็นคำขอ ซึ่งต้องมีกฎสำหรับจดจำคำอ่านที่เต็มรูปแบบ^{๔๗}

มีคาถาที่คล้ายคลึงกับยันต์นี้ คือ พระคาถามงกุฎพระพุทธเจ้า อ่านว่า
อิติปิโส วิเสเสอิ อิเสเส พุทธะนาเมอิ อิเมนา พุทธะดังโสอิ อิโสด้ง พุทธะปิตติอิ อิจะวิติ^{๔๘}

^{๔๕} เรือนยันต์ คือ การเขียนตัวเลขหรืออักขระ โดยมากมักมีรูปภาพประกอบหรือไม่อาจเป็นรูปเรขาคณิต เพื่อใช้เป็นของขลังในการคุ้มภัย ต่อชะตา ถัดเคราะห์ รั้งโชค เมตตามหานิยม เป็นต้น

^{๔๖} อันต์ เพนซ์,พรหมเทัญ เครือไทย และศรีเลา เกษพรหม,ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๕: จารึกใน พิพิธภัณฑสถาน (เชียงใหม่: โรงพิมพ์มิ่งเมือง, ๒๕๔๔), ๒๐๑.

^{๔๗} มุลนิธิตารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาการไทยพาณิชย์.สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคกลาง เล่ม ๑๑ (กรุงเทพฯ: บริษัทสยามเพรส แมเนจเม้นท์, ๒๕๔๒), ๕๓๓๑.

^{๔๘} ว.จินประดิษฐ์ [นามแฝง].คัมภีร์มนต์(กรุงเทพฯ:สำนักงานหอสมุดกลาง ๐๘,ม.ป.ป.), ๒๖.

๒.๓.๑.๒ รายละเอียดของระยะเวลา ถัดจากดวงฤกษ์ลงมาก็จะเป็นบทเริ่มต้นของข้อความที่บอกช่วงสมัยของการประกอบกิจกรรมในจารึก โดยจารึก ศักกราช เดือนวัน คติดี นาที ฤกษ์ ขาม จารึกบางหลักจะระบุวัน เวลาของการทำกิจกรรมไว้โดยละเอียด แต่จารึกบางหลัก ปรากฏ เพียงศักราช เดือน และวัน เท่านั้น ซึ่งการจารึกส่วนใหญ่มีทั้งที่เป็นแบบไทยแบบขอม และแบบมั่ง และในจารึกบางหลักก็อาจปรากฏกาลเวลาหลายแบบในหลักเดียวกันได้ โดยมีชื่อปีของขอมคือ ระกาสนาปีไทย คือปีกัฒเร้า วัน ๔ นับตามแบบมอญ นับตามแบบไทยตรงกับวันเพ็ญสิ เช่น จารึกเจ้าอัครดวปญญเสริมขอดพระธาตุแช่แห้ง (นน.๑๖) พ.ศ.๒๓๓๒ จังหวัดน่าน จารึกว่า ...จุลศักราชได้ ๑๑๕๑ ตัว ในระกาสนากัมโพชคามตามขอมพิสัย เสด็จเข้ามาในเหมันตฤดู มิกสิรมาส สุกตปักษ์ปุณมี พุทธวารโคง ไทยภาษาวาปีกัฒเร้าเดือน ๓ เพ็ง เม็งวัน ๔ ไทย เพ็ญสิ คติดี ๑๕ นาที ๗ จันทรจรมยุดติ เสด็จเข้าเทียมนักษัตรฤกษ์ ตัวถ้วน ๕ ชื่อ มิกสิรเทวดา...”^{๔๓}

๒.๓.๑.๓ ผู้ทำกิจกรรม ในส่วนนี้จะกล่าวถึงชื่อ และ/หรือตำแหน่งของผู้ทำกิจกรรม เช่น จารึกวัดช้างเค็ง พ.ศ.๒๓๕๑ จังหวัดเชียงใหม่ จารึกว่า...พระเป็นเจ้าตนชื่อ แก้วเมืองมา(พร้อมทั้ง)อรรคชาษาชื่อศรีบุญดวง มีจิตประสาทเป็นปฐมมหามูลศรัทธา...”^{๔๔}

๒.๓.๒ เนื้อหา จารึกล้านน่านับเป็นเอกสารชั้นต้นในทางประวัติศาสตร์ที่ถือได้ว่าการบันทึกเรื่องราวที่เกิดขึ้นนั้นจะอยู่ในช่วงสมัยเดียวกันหรือใกล้เคียงกันกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น อีกทั้งการจารึกจะทำการจารึกลงบนวัสดุที่มีความแข็งแรง และคงทนถาวร ทำให้ถูกลบเลือนได้ลำบาก จึงเป็นการรักษาเนื้อหาและเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ไว้ได้เป็นอย่างดี

ส่วนใหญ่การจารึกจะเป็นการประกาศให้ประชาชนได้รับรู้เรื่องราวหรือกิจกรรม ที่เกิดขึ้น เปรียบเสมือนการประกาศให้คนในยุคสมัยนั้นได้ทราบทั่วกัน และหากเรื่องราวไม่ตรงกับความเป็นจริง จารึกต่าง ๆ คงถูกลบล้างหรือทำลาย ซึ่งอาจวิเคราะห์ได้ว่าจารึกล้านนาที่ยังคงอยู่เป็นมรดกทางภูมิปัญญาของบรรพบุรุษไทยนั้น ได้รับการยอมรับว่าเป็นการบันทึกเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริง ในช่วงยุคสมัยนั้น ๆ

เนื้อหาสาระที่ปรากฏในจารึกล้านนา มี ๒ ลักษณะ คือ

๒.๓.๒.๑ เนื้อหาหลัก คือ เนื้อหาที่ผู้สร้างจารึกต้องการประกาศให้ประชาชนได้รับทราบ ซึ่งจารึกล้านนาส่วนใหญ่จารึกเรื่องราวเกี่ยวกับการทำกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา นับตั้งแต่การถวายข้าววัด หรือข้าพระ การถวายที่นา ถวายภาษีที่นา หรือ

^{๔๓} ประเสริฐ ฉนกรและคณะ,จารึกล้านนาภาค ๑ เล่ม ๑ (กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด,๒๕๓๔),๕๐.

^{๔๔} อันส์ เพนซ์,ศรีเลา เกษพรหมและศราวุธ ศรีทา,ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๘: จารึกในจังหวัดเชียงใหม่ (เชียงใหม่:โรงพิมพ์มิ่งเมืองนวรรค์,๒๕๔๗),๑๔๖.

ภายีที่ดิน ที่ต้องจ่ายให้แก่รัฐ แต่กลับนำมาถวายให้กับวัดเพื่อเป็นการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ส่วนใหญ่ผู้ที่สามารถทำกิจกรรมเหล่านี้ได้จะเป็นผู้ปกครองเมือง ขุนนาง หรือผู้มีฐานะที่ร่ำรวย ในสังคมยุคนั้น โดยจะปรากฏรายละเอียดของชื่อตำแหน่งผู้ทำกุศล และรายละเอียดของกิจกรรม ที่ทำ รวมทั้งรายชื่อผู้ที่ถูกถวายเป็นข้าวัด หรือข้าพระ รายชื่อของพยานรู้เห็นในการทำกุศลกิจกรรม ที่ต้องมีรายละเอียดของการทำกิจกรรมนี้อาจสืบเนื่องมาจากความเชื่อทางพระพุทธศาสนา เรื่อง ความเชื่อในเรื่องกฎแห่งกรรม ความเชื่อเรื่องยุคพระพุทธรูปศรีอริยเมตไตรย และความเชื่อ เรื่องอายุของพระพุทธศาสนาว่าจะยังยืน ๕,๐๐๐ ปี เป็นต้น

ดังปรากฏการทำบุญของเจ้าเมือง โดยการสร้างศาสนวัตถุ ถวายคนให้ดูแล วัด ถวายที่ดิน โดยขอให้การทำบุญครั้งนี้ ส่งผลให้เป็นพระพุทธรูปหนึ่ง สะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อในพระพุทธศาสนาของชาวล้านนา ในยุคพระศรีอริยเมตไตรย ดังปรากฏในจารีก้านนา เช่น

จารีกวัดพระธาตุลำปางหลวง (๒๘) พ.ศ.๒๐๑๕ จังหวัดลำปาง

พ.ศ.๒๐๑๕ เจ้าหมื่นคำเพชร เจ้าเมืองนครลำปาง ทำนุบำรุงพระศาสนา สร้างศาสนวัตถุ ก่อกำแพง สร้างพระวิหาร หล่อพระพุทธรูป ถวายข้าวัด ศาลาบ่อน้ำ แฝ้วถาง ทางเดินและถวายที่นาและด้วยผลบุญที่กระทำนั้นขอให้ผู้กระทำบุญได้เกิดเป็นพระพุทธรูปหนึ่งในภวภาคหน้า

ดังปรากฏข้อความในจารึก ความว่า

เจ้าหมื่นคำเพชรมาถิ่นเมืองนคร
มาเลิก ศาสนาพระธาตุเจ้าในลำปาง
ให้ก่อกำแพงแปลง วิหาร ก็แล้วเสร็จ
ให้เรณูนา รูปพระพุทธรูปหนึ่ง
มีประมาณแสนยิบหมื่นน้ำทอง ให้ฉลองก็แล้วทุกประการ
ไว้ในวิหารก็แล้ว ไว้คนสี่ครัว หือรักษา
ให้แปลงศาลากับน้ำบ่อ แฝ้วทางต่อพระเจดีย์ศรีรัตนชินธาตุ
ก็แล้วบริบวร ด้วยบุญทั้งมวลดีเท่าที่ จักปรารถนา
เป็นพระพุทธรูปหนึ่งในกาลอันจักมาภวหน้า
สัปบุรุษทั้งหลาย จ้ง อนุโมทนาด้วยทุกคนทิน ฯ ...”

“๘” พระณเพ็ญ เครือไทย, ชัปนะ ปิ่นเงิน และ ศราวุธ ศรีทา, ประชุมจารีก้านนา เล่ม ๘ : จารีก้าน จังหวัดลำปาง (เชียงใหม่ : โรงพิมพ์มิ่งเมืองนวัตน์, ๒๕๔๗), ๑๗-๑๘.

การจารึกนอกจากจะบอกรายละเอียดของกิจกรรมแล้วยังจารึกรายชื่อพยานเพื่อรับรู้ การทำบุญด้วย ดังปรากฏในจารึกล้านนา เช่น

จารึกวัดปราสาท (ขร.๓) พ.ศ.๒๐๓๕ จังหวัดเชียงราย

พ.ศ.๒๐๓๕ เจ้าหมื่นเชียงแสนคำล้าน ถวายวัดปราสาทแด่พระเจ้าแผ่นดินและพระราชมารดาทั้ง ๒ พระองค์ทรงส่งตราหาลาบคำถวายนาและคนแคววัดและคอนท้ายของจารึกมีรายชื่อพยานรับรู้การทำบุญครั้งนั้น ดังปรากฏรายชื่อพยานในคอนท้ายของจารึก ความว่า

...หยาดน้ำตกแผ่นดิน เจ้าขุนผู้ใดอย่าได้กลัวเกล้าใส่การบ้านการเมือง
แก่เจ้าสักอัน ไฉนกับแสนเบี้ย ยังเมืงม่วน ส่วนบุญมหาราชเจ้าแผ่นดิน แล
มหาสังฆราชาญาณวิลาส วัดพระหลวงกลางเวียง
มหาสามี วัดพระบวช
มหาสามีโสมรังสี วัดพระยืน รู้
เจ้าเมืองศรี
เจ้าเมืองจินดา
พันหนังสือญาณวัง
เชิงปากสาคร
เจ้าไททั้งหลายรู้ชู้กัน แล^{๙๖}

๒.๓.๒.๒ เนื้อหารอง หมายถึง เรื่องราวที่ผู้สร้างจารึกกล่าวถึงเพื่อประกอบการนำเสนอเนื้อหาหลัก มิใช่เรื่องราวที่ผู้สร้างต้องการประกาศให้ผู้อ่านรับทราบ บางครั้งเนื้อหารองเหล่านี้ก็ยังคงเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาวิเคราะห์ทางประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจ และสังคมของอาณาจักรล้านนา เช่น ความรู้ความสามารถทางด้านช่างฝีมือของชาวล้านนาที่ปรากฏชื่อของช่างต่าง ๆ เห็นในจารึกล้านนา เช่น ช่างไม้และช่างเด็ม ปรากฏในจารึกล้านนา เช่น

^{๙๖} ประเสริฐ ฉน นครและคณะ, จารึกล้านนาภาค ๑ เล่ม ๑, ๖-๗.

จารึกวัดพระสิงห์ (๓๘/๒๕๑๖ และ (M.๔๓๗/๔๐) พ.ศ.๒๓๓๗

จังหวัดเชียงใหม่

พ.ศ.๒๓๓๗ พระกัมภีระ เจ้าอาวาสวัดพระสิงห์ และพระปัญญาวชิระจากบ้านหนองควาย ได้นำรอยพระพุทธรูปที่ชำรุดไปให้พระเจ้ากาวิละทอดพระเนตร เพื่อขอให้ช่วยบูรณปฏิสังขรณ์ พระเจ้ากาวิละ จึงโปรดฯ ให้ช่างมาซ่อม

ดังปรากฏช่างฝีมือในการบูรณะรอยพระพุทธรูปในจารึก ความว่า

...จึงเรียกช่างช่างไม้ และช่างแต้ม ทั้งหลายมาแปลงปฏิสังขรณ์
...ยังรูปรอยดินพระพุทธรูปเจ้า(ที่)เก่าบ้างพร้อย แดกแจง แปลงเป็น ใส่รักหาง
และสุวรรณคำแดง แสงงามเรื่อ เพื่อบ่หื้อผิด...ตามย่าเก่ามีในรอยดิน
พระพุทธรูปเจ้า อันบ้างพร้อย เสีย(ก็มี) อันบ่เสียก็มี เก่าสังเขปด้วยอันย่อแคบ
เก่าพอหื้อเป็นที่ไหวและบูชาแก่คนและเทวดาทั้งหลาย ครอบเมียน ๕.๐๐๐ พระพรรษา
ขอสุข ๓ ประการ มินิพทานเป็นยอด แด^{๔๙}

จารึกล้านนาจำนวนหนึ่งมีเนื้อหาที่ไม่เกี่ยวข้องกับการทำบุญ แต่เป็นประกาศหรือคำสั่งของทางราชการ เช่น ให้ผู้ที่มีตำแหน่งหน้าที่ทางราชการปฏิบัติหน้าที่ให้ค้ำ
อย่าได้ใช้อำนาจหน้าที่ในที่ที่ผิด กดขี่ข่มเหงชาวบ้าน และในทางกลับกันผู้ที่มีอำนาจในการ
ปกครองและต้องทำงานร่วมกับข้าราชการชั้นผู้น้อยก็มีให้กดขี่ข่มเหงผู้ที่มีตำแหน่งต่ำกว่า
ดังปรากฏในเนื้อหาจารึกล้านนาเช่น จารึกประคุดผา ประคุดผา(๒) ประคุดผา(๓) และประคุดผา(๔)^{๔๘}
มีเนื้อหาโดยสรุปเกี่ยวข้องกับแนวทางการปฏิบัติหน้าที่ (จารึก) ของคราว คือเจ้าหน้าที่จัดเก็บและ
ดูแลขนส่งส่วยอากรจากเมืองต่าง ๆ ไปส่งยังเมืองหลวง^{๔๙} ให้ปฏิบัติหน้าที่โดยสุจริต ห้ามใช้
ตำแหน่งอำนาจในหน้าที่โดยทางมิชอบ และให้ผู้ที่เกี่ยวข้องกับการใช้งานคราว อย่าทำร้ายพวกคราว
นอกจากนั้นในจารึกวัดพระธาตุหริภุญไชย (๓๔๗/๑๘ หรือ ลพ.๑๔) ราว พ.ศ.๒๐๖๖ และจารึก
วัดพระธาตุหริภุญไชย (๓๔๘/๑๘ หรือ ลพ.๑๓) ราว พ.ศ.๒๐๖๖(๒)^{๕๐} ปรากฏเนื้อหาของการถวาย

^{๔๙} อันส์ เพนซ์, พรรณเพ็ญ เครือไทย และศรีเลา เกษพรหม, ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๒ : จารึกพระเจ้า
กาวิละ (เชียงใหม่ : โรงพิมพ์มิ่งเมืองนารัตน์, ๒๕๔๑), ๔๖-๕๐.

^{๔๘} พรรณเพ็ญ เครือไทย, ชปนะ ปิ่นเงิน และ ศราวุธ ศรีทา, ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๙ : จารึกในจังหวัด
ลำปาง, ๑๑๑-๑๔๓.

^{๔๙} กรณีการ วิมลเกษม, ผู้ให้ความหมาย ใน ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๙ : จารึกในจังหวัดลำปาง, ๑๑๓.

^{๕๐} อันส์ เพนซ์, พรรณเพ็ญ เครือไทย และ ศรีเลา เกษพรหม, ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๓ : จารึกใน
พิพิธภัณฑสถาน (เชียงใหม่ : โรงพิมพ์มิ่งเมืองนารัตน์, ๒๕๔๒), ๑๖๑-๑๘๔.

คำสัจยปฏิญาณของเจ้าเมืองประเทศเพื่อนบ้าน คือ เจ้ากรุงอังวะ และเจ้าเมืองพะโค ที่สัญญาว่าจะช่วยเหลือ หากเมืองเชียงใหม่ประสบภัย

๒.๓.๓ ประกาศเจตนา จารึกล้านนาในส่วนท้ายของจารึกส่วนใหญ่จะเป็นการจารึกเจตนาของผู้ทำบุญกุศล ซึ่งมีทั้งการอุทิศส่วนบุญส่วนกุศล คำอธิษฐาน คำขอพรให้พบแต่สิ่งที่ดีงามทั้งในชาตินี้และชาติภพหน้า หรือแสดงเจตนาที่ไม่ต้องการให้ผู้ใดมาทำลายความตั้งใจในการทำบุญ ทำกุศล เช่น เมื่อมีการถวายคนให้ดูแลวัดและพระสงฆ์ ซึ่งในภายหลังเจ้าเมืองมีคำสั่งให้เกณฑ์แรงงานคนที่ถูกถวายให้เป็นคนของวัด ซึ่งถือได้ว่าเป็นการทำลายเจตนาของผู้ทำบุญ หรือการนำที่ดินที่เป็นของวัดซึ่งได้มาจากการถวายให้วัดไปใช้ประโยชน์ในวัตถุประสงค์อื่น ที่ไม่เกี่ยวข้องกับทางศาสนาถือได้ว่าเป็นการทำลายเจตนาของผู้ทำบุญเช่นกัน โดยหากผู้ใดมาทำลายล้างเจตนาเหล่านี้ขอให้พบเจอแต่สิ่งที่ไม่ดีร้าย

ดังปรากฏคำประกาศเจตนาในจารึกล้านนา เช่น

จารึกเจ้าสีหมันเถียงมาเป็นเจ้าสีหมัน (พ.ย.๔๙) พ.ศ.๒๐๐๔ จังหวัดพะเยา

เจ้าสีหมันทรงสร้างพระพุทธรูปให้แก่วัด ซึ่งเป็นลูกวัดของวัดสุวรรณมหาวิหาร มหาเทวีเจ้าได้ถวายนาข้าว ๘๕๙ ข้าว ถวายบ้าน ๑๑ บ้าน โดยมีคำประกาศเจตนาของผู้ทำบุญว่าห้ามมิให้ผู้ใดนำนาและบ้านออกจากการดูแลของวัด หากไม่เชื่ออย่าได้เป็นขุน คายไปให้ตกนรก ถ้าเชื่อฟังขอให้สมปรารถนา

ดังปรากฏคำประกาศเจตนาในจารึก ความว่า

มิผู้ใดหากเอาออกจากพระเจ้า อย่าให้มันเป็นเจ้า

เป็นขุนสักเทื่อ เมื่อคายให้ตกหม้อเพจิ ผู้ใดยินดี(มิใจศรัท)ธา

อนุโมทนาด้วยไซว์ให้ผาถน(๓)สร้างสมบัติในเมิงคนเมิงฟ้า

ให้ได้ดังใจมักทุก ๆ เมื่อ ท่อวัน...^{๒๐}

^{๒๐} ประเสริฐ วน นคร และคณะ, จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑, ๑๘๕.

จาริกวัดบ้านยางหมากม่วง (ชร.๓๓) พ.ศ.๒๐๒๒ จังหวัดเชียงราย

เจ้าหมื่นน้อยโสดกหมื่นฝางเข้ามาปกครองบ้านด้วยมีใจศรัทธา
ในพระพุทธศาสนาจึงได้ถวายนา ๒๐ ข้าว ๕,๐๐๐ แด่พระสงฆ์ ที่จำวัด ณ วัดบ้านยางหมากม่วงนี้

ขอให้บุญกุศลที่ทํานี้ ส่งผลถึงพระเจ้าแผ่นดิน เมืองเชียงใหม่ให้มีอายุยืน
๑๒๐ ปี และภายหลังผู้ใดมาปกครองบ้านอ้อยนี้ก็ขอให้ยินดีในบุญที่ทําครั้งนี้ อย่าได้ทำลายล้าง
เจตนาที่กล่าวไว้ในจารึก

ดังปรากฏคำประกาศเจตนาของเจ้าหมื่นน้อยผู้ครองบ้านอ้อย ความว่า

...บุญอันใดได้อันนี้ จุ่งหื้อเมื่อจำญกแก่
พระเป็นเจ้าแผ่นดิน หื้อมีอายุยืนยืนได้ร้อยชาวปี
เมื่อหน้าผู้ใดมากินเมืองอ้อยนี้ก็ดี จุ่งหื้อยินดี
ด้วยบุญนี้คงหนัก อย่าหื้อกลัวกลัวสักอัน...^{๖๖}

จาริกล้านนามีระเบียบวิธีการจาริกที่เป็นแบบแผน มีการลำดับขั้นตอนในการ
จาริก ส่วนใหญ่เริ่มด้วยดวงฤกษ์ หรือวงดวง ที่มีตัวเลขทางโหราศาสตร์ ตัวเลขที่ปรากฏใน
ดวงฤกษ์หรือวงดวงจะเกี่ยวข้องกับปี เดือน วัน เวลา ฤกษ์ และยาม ที่จาริกข้อมูลเหล่านั้นไว้ใน
ตอนบนสุดของจารึก ต่อจากดวงฤกษ์ หรือวงดวง จากนั้นจะเป็นชื่อและ/หรือตำแหน่งของผู้ทำ
กิจกรรม ต่อจากนั้นจะเป็นการบันทึกรายละเอียดของการทำกิจกรรม จาริกบางหลักบันทึกกิจกรรม
ไว้อย่างละเอียด เช่น หากถวายคนหรือครอบครัวให้คู่แล้วดี ก็จะระบุรายชื่อ ของคนหรือครอบครัว
เหล่านั้น รวมทั้งบอกที่มาของคนหรือครอบครัวเหล่านั้นว่าก่อนที่จะมาเป็นคนของวัดหรือข้าวัดนั้น
เป็นอย่างไร เช่นบางคนหรือบางครอบครัวถูกซื้อหรือถูกไถ่ตัวมาจากนายเงิน ให้มาเป็นข้าวัด
บางคนถูกบิดาถวายให้มาเป็นข้าวัด ตลอดจนบอกหน้าที่ของข้าวัดว่ามีหน้าที่อะไรบ้าง มีการแบ่ง
หน้าที่ในการทำงาน สำหรับการถวายที่ดินให้แก่วัดจะต้องขอพระราชทานพระราชนุญาตจาก
กษัตริย์เชียงใหม่ หรือพระราชมารดาของกษัตริย์เชียงใหม่ก่อนทุกครั้ง และบันทึกรายละเอียดของ
ที่ดินที่ถวายนั้นมีอาณาเขตครอบคลุมหมู่บ้านไหน เป็นต้น และในตอนท้ายของจารึกจะปรากฏ
คำประกาศเจตนา ซึ่งเป็นคำขอพร หรือคำสาปแช่งผู้ที่มาทำลายล้างเจตนาที่ได้ระบุไว้ในส่วนของ
การทำกิจกรรม และมีรายชื่อพยานในการทำบุญทั้งฝ่ายฆราวาสที่มีตำแหน่งในบ้านเมืองและฝ่าย
พระสงฆ์ได้มาเป็นพยานร่วมกัน

^{๖๖} เรื่องเดียวกัน, ๔๐-๔๑.

จะเห็นว่าจารึกล้านนามีระเบียบแบบแผน มีการสื่อความหมาย สื่อความตั้งใจของผู้ทำกิจกรรมที่ต้องการประกาศให้ผู้คนในสังคมทั้งคนที่เกิดร่วมสมัยกับการจารึกและคนรุ่นหลัง ให้ได้รับรู้การทำกิจกรรมทางศาสนาและเจตนาของผู้ทำการจารึก สะท้อนให้เห็นถึงความคิด ความเชื่อ และการกระทำหรือวิถีชีวิตในด้านที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะการทำบุญทำกุศลได้อย่างชัดเจน

บทที่ ๓

ศึกษาวิเคราะห์วิถีชีวิตของชาวล้านนาจากจารึกล้านนา

การศึกษาวิเคราะห์จารึกล้านนาจำนวน ๑๘๖ หลัก พบว่าชาวล้านนามีความรู้ความสามารถความชำนาญในการบันทึกข้อมูลเรื่องราวต่าง ๆ ลงในวัสดุเนื้อแข็ง โดยบันทึกข้อมูลได้อย่างละเอียด และตลอดช่วงเวลาทางประวัติศาสตร์ของสังคมล้านนามิว่าจะเกิดเหตุการณ์เปลี่ยนแปลงทางการเมืองก็ตาม แต่ก็ยังมีการบันทึกข้อมูลในจารึกอย่างต่อเนื่อง แสดงให้เห็นถึงความต้องการของคนล้านนาที่ต้องการจะประกาศให้คนร่วมสมัย และคนรุ่นหลังได้รับรู้ข้อมูลข่าวสารที่ผู้ทำจารึกต้องการบอกให้รู้ ข้อมูลจากจารึกล้านนานับเป็นภาพสะท้อนจากเอกสารประเภทจารึกเพียงด้านเดียว ด้วยข้อจำกัดของข้อมูลที่นำมาจากการศึกษาวิเคราะห์เฉพาะจารึกจึงทำให้ได้ข้อมูลวิถีชีวิตที่เกี่ยวข้องกับการทำบุญในพระพุทธศาสนาเป็นส่วนใหญ่

ดังนั้นการศึกษาวิเคราะห์วิถีชีวิตของชาวล้านนาจากจารึกล้านนาในครั้งนี้ คือการศึกษาวิถีชีวิตของบุคคลที่มีภารกิจ บทบาทหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับการทำบุญทำกุศลในพระพุทธศาสนา โดยมี ๒ กลุ่มสังคม คือ ๑. กลุ่มคนที่อยู่นอกวัด หรือฆราวาส ถือได้ว่าเป็นวิถีชีวิตของคนในสังคมอาณาจักรล้านนา โดยคนเหล่านี้อาศัยอยู่ในเขตพื้นที่ของอาณาจักรล้านนาในอดีต หรือ ๘ จังหวัดภาคเหนือตอนบนในปัจจุบัน ได้แก่ จังหวัดเชียงราย เชียงใหม่ แม่ฮ่องสอน พะเยา ลำพูน ลำปาง แพร่ และน่าน และ ๒. กลุ่มคนที่อยู่ในวัด หรือ ฝ่ายสงฆ์ ถือได้ว่าเป็นวิถีชีวิตของคนในสังคมพุทธจักรของอาณาจักรล้านนา ทั้ง ๒ กลุ่มสังคมมีวิถีชีวิตที่เกี่ยวข้องกับการทำบุญทำกุศล รายละเอียดดังนี้

๑. วิถีชีวิตในสังคมอาณาจักร คือ วิถีชีวิตการทำบุญของฆราวาส ได้แก่ กษัตริย์เมืองเชียงใหม่ พระราชมารดาของกษัตริย์เมืองเชียงใหม่ เจ้าเมือง ขุนนาง พระ และชาวบ้าน ในอาณาจักรล้านนาที่มุ่งเน้นการทำบุญทำกุศลในรูปแบบต่าง ๆ ตามอำนาจและฐานะทางเศรษฐกิจของแต่ละบุคคลในสังคมโดยศึกษาวิเคราะห์ในรายละเอียด ดังนี้

- ๑.๑ การทำบุญของกษัตริย์เชียงใหม่ หรือพระราชมารดาของกษัตริย์เชียงใหม่
- ๑.๒ การทำบุญของเจ้าเมือง พระ และชาวบ้าน
- ๑.๓ ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนในสังคม
- ๑.๔ ภาพรวมของวิถีชีวิตในสังคมอาณาจักร

๒. **วิถีชีวิตในสังคมพุทธจักร** คือ วิถีชีวิตของคนที่อยู่อาศัยในวัด และได้รับผลประโยชน์จากวัดหรือเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ในพื้นที่ที่เป็นอาณาเขตวัด ได้แก่ พระเถระชั้นผู้ใหญ่ พระสงฆ์ สามเณร เด็กวัด ข้าราชการ หรือข้าพระที่มีหน้าที่ดูแลรักษาผลประโยชน์ภายในวัด อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากการทำบุญของบุคคลในสังคมอาณาจักร รวมถึงศึกษาวิเคราะห์บทบาทของวัดในฐานะที่เป็นสถานศึกษาที่สำคัญในสังคมล้านนา สะท้อนให้เห็นว่าคนในสังคมมีการศึกษาเป็นอย่างไร ในวัดมีการศึกษาเรียนรู้ภาษาบาลี การเรียนอักษรฝักขาม และธรรมล้านนา การเรียนด้านการประพันธ์ร้อยแก้วและร้อยกรอง การเรียนด้านช่างฝีมือ การเรียนโหราศาสตร์ และการเรียนวิธีการจารคัมภีร์ใบลานโดยศึกษาวิเคราะห์ ในรายละเอียด ดังนี้

๒.๑ วิถีชีวิตของพระภิกษุสงฆ์

๒.๒ วิถีชีวิตของข้าวัด หรือข้าพระ

๒.๒.๑ สาเหตุของการเป็นข้าวัด หรือข้าพระ

๒.๒.๒ บทบาทหน้าที่ของข้าวัด หรือข้าพระ

๒.๓ ผลประโยชน์ที่ได้จากการถวายที่ดินให้แก่สังคมพุทธจักร

๒.๔ การศึกษาเรียนรู้ของชาวล้านนาในสังคมพุทธจักร

๒.๕ ภาพรวมของวิถีชีวิตในสังคมพุทธจักร

๑. วิถีชีวิตในสังคมอาณาจักร

การศึกษาวิเคราะห์เนื้อหาสาระในจารึกล้านนา จำนวน ๑๔๖ หลัก พบว่าส่วนใหญ่เป็นเรื่องทำบุญในทางพุทธศาสนา ชาวล้านนาทุกคนชั้นสามารถทำบุญได้โดยอิสระไม่จำกัดว่า จะต้องเป็นคนในชนชั้นเจ้าเมืองหรือขุนนางเท่านั้น

รูปแบบของการทำบุญในช่วงเวลาที่อาณาจักรล้านนารุ่งเรืองโดยมีราชวงศ์มังรายปกครองนั้น มีการทำบุญอย่างกว้างขวางทั้งอาณาจักร โดยนิยมนิยมนถวายคน ถวายที่ดินให้แก่วัด ให้แก่พระ เพื่อบำรุงดูแลวัด พระสงฆ์ และศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง และในสมัยหลังเป็นช่วงเวลาที่พม่าปกครองล้านนาเป็นเวลากว่า ๒๐๐ ปี ต่อจากนั้นล้านนาถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรสยาม การทำบุญส่วนใหญ่เป็นการบูรณะปฏิสังขรณ์วัด เจดีย์ โบสถ์ วิหาร ฯลฯ สำหรับการถวายคนให้ดูแลวัด ปรากฏข้อมูลการจารึกในช่วงที่ล้านนาอยู่ภายใต้การปกครองของพม่า ในจารึกวัดบ้านยาง (พ.ศ.๕๓) พ.ศ.๒๑๑๘ จังหวัดเชียงราย (พบจารึกที่จังหวัดเชียงราย) ความว่า

...ชื่อเอาคน (กรรมอุภัย) ได้คน ๑ ผู้กับเมลูก.

..นลงมาอุปถัมภ์

..ปพันอุ...เจดีย์อารามในวัด...

ธรรมเนียมการถวายคนและถวายที่ดินของอาณาจักรล้านนา สันนิษฐานว่าอาจได้รับอิทธิพลจากพระภิกษุลังกาวงศ์สายเมืองพัน (ลังกาวงศ์แบบมอญ ซึ่งมีพระอุทุมพรมหาสวามีเป็นเจ้าสำนัก) ซึ่งเข้ามาสู่อาณาจักรสุโขทัยรัชสมัยพระเจ้าลิไทย เมื่อ พ.ศ.๑๕๐๔ และพระภิกษุกลุ่มนี้ได้เผยแพร่พระศาสนาไปสู่รัฐไทยต่าง ๆ เช่น พระสุมนเถระ ขึ้นไปเผยแพร่พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์แบบมอญที่เชียงใหม่ในรัชสมัยพระเจ้ากือนา ดังปรากฏหลักฐานอยู่ในศิลาจารึกวัดพระยืน จังหวัดลำพูน หลักที่ ๖๒ (พ.ศ.๑๕๑๓) และไปสร้างวัดบุปผาราม (วัดสวนดอก) เมืองเชียงใหม่ในรัชสมัยพระเจ้ากือนา (พ.ศ.๑๔๕๕-๑๕๒๕)^{*}

ธวัช ปุณโณทก ให้ความเห็นว่า ช่วงสมัยสุโขทัย พระภิกษุไทย (ทั้งสุโขทัย อุรุษยา และล้านนา เชียงใหม่) นิยมเดินทางไปศึกษาพระธรรมวินัยจากลังกาโดยตรง หรือศึกษาพุทธลังกาวงศ์จากเมืองพัน (เมาะตะมะ) ฉะนั้นคตินิยมเรื่องการสร้างนาจังหันให้แก่วัดเพื่อเป็นการสืบศาสนาไม่ให้เสื่อมในอนาคตกาลนั้นจึงอยู่ในความคิดของพระภิกษุที่รู้เรื่องและเห็นรูปแบบการอุทิศนาจังหันของพระมหากษัตริย์แห่งลังกาเป็นตัวอย่าง จึงพยายามที่จะเสนอความเห็นนี้แก่

* ประเสริฐ วน นคร และคณะ, จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ (กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๔), ๒๐๑.

^{*} ธวัช ปุณโณทก, ศิลาจารึกอีสาน (กรุงเทพฯ : คุณพินอักษรกิจ, ม.ป.ป.), ๑๕๕-๑๕๖.

พระมหากษัตริย์ หรือเจ้าเมืองนครตามหลักฐานที่ปรากฏนั้นพบอยู่ในตำนานมูลศาสนาที่พระสุมนเถระได้ขออนุญาตจากพระเจ้ากือนากษัตริย์เชียงใหม่เพื่อบำรุงวัด ดังนี้

...ครั้งนั้นมหาเถรเจ้า (พระสุมนเถระ) ก็เตือนพระยา (พระเจ้ากือนา แห่งเมืองเชียงใหม่ พ.ศ.๑๘๕๕-๑๘๖๕) ว่า คุณกรมหาราชญาติวงศาหาราชมารักษาแผ่นดินคุณมหาราชนี้ ยังจักมีเมื่อภายหลังนา มหาราชมักกล่าวพระศาสนา ถึงงัวนาให้เป็นจ้งหันแก่พระธาตุเจ้าแห่งเรา ตามแต่ใจมหาราชเจ้า เพื่อให้พงสาของมหาราชภายหลังได้กระทำอนุโมทนาด้วยเราเถิด ท้าวกือนาประกาศตนประกอบด้วยศรัทธาอุฬารัชมาศัย ได้ขึ้นคำแห่งมหาเถรเจ้ากล่าวคังนั้น ก็ตั้งนาไว้ให้เป็นนาจ้งหันแก่พระธาตุเจ้านั้นหมื่นเงินหนึ่งแล แล้วก็ล้งน้ำให้ตกลงเหนือแผ่นดินอุทิศให้เป็นถาวรวัตถุต่อเท่าศาสนา ๕,๐๐๐ ปี...

การถวายคน และถวายที่ดินของเจ้าเมืองเชียงใหม่หรือเจ้าเมืองอื่นๆ ที่ไม่ใช่เมืองหลวงนั้นมีบุคคลมากมายที่เกี่ยวข้อง หรือต้องมีบทบาทหน้าที่ในการรับสนองพระราชโองการของเจ้าเมืองในการทำบุญ ดังนี้

๑.๑ การทำบุญของกษัตริย์เชียงใหม่หรือพระราชมารดาของกษัตริย์เชียงใหม่

การทำบุญของผู้ครองเมืองเชียงใหม่หรือพระราชมารดานั้น นิยมทำบุญโดยการถวายคนไว้ให้ดูแลพระ คูแลวัด รวมทั้งถวายนาข้าวให้แก่วัด หรือนาจ้งหัน เพื่อให้วัดได้เก็บเกี่ยวผลประโยชน์ในที่ดิน

ผู้ครองเมืองเชียงใหม่ และพระราชมารดาจะมีพระราชโองการให้ข้าราชการรับราชโองการให้ไปดำเนินงานในการจัดหาคน จัดหาที่ดิน การดำเนินงานเพื่อสนองพระบัญชา นั้นจะดำเนินเป็นขั้นตอนตั้งแต่ข้าราชการฝ่ายในจนถึงเจ้าหน้าที่ในพื้นที่ คือเจ้าเมืองในพื้นที่จะต้องไปติดต่อจัดหาคน ที่ดินเพื่อถวายให้แก่วัด นอกจากนั้นจะต้องทำจารึกเพื่อประกาศพระราชโองการของกษัตริย์ให้ประชาชนได้รู้

การฝังจารึกนั้นเป็นการวางหรือประกาศการทำบุญหรือให้ทาน เพื่อให้คนในสังคมทั้งฝ่ายอาณาจักรและพุทธจักรได้รับรู้ เช่น ประกาศรายชื่อคนที่ต้องมีหน้าที่ดูแลวัด พระสงฆ์ ฯลฯ หรือเป็นคำสั่งห้ามมิให้ผู้ปกครองคนใดมาใช้งานบ้านงานเมืองคนที่ถูกถวายให้แก่วัดและมีชื่อปรากฏในจารึก

ในตอนท้ายของจารึกส่วนใหญ่ปรากฏรายชื่อพยานรับรู้การกระทำในครั้งนี้ โดยพยานจะเป็นเจ้าหน้าที่และพระสงฆ์ ดังปรากฏการทำบุญของพระราชมารดาของกษัตริย์เชียงใหม่ในจารึกล้านนา เช่น

* เรื่องเดียวกัน, ๑๖๒.

จารึกวัดช่วงชุมแกว (๓๔๕/๑๘ หรือ อพ.๒๓) พ.ศ.๒๐๓๒ จังหวัดลำพูน

พ.ศ.๒๐๓๒ พระมหาราชเทวีพระราชทานแผ่นทองจังโกที่ปิดด้วยทองคำ
เพื่อหุ้มยอดเจดีย์วัดช่วงชุมแกวที่เมืองควก มหาราชเทวี และประชาชนยังได้ถวายข้าคน
ให้อุปฐากพระประธาน มีพระภิกษุและข้าราชการร่วมเป็นพยานในการตั้งศิลาจารึกหลักนี้
หลังจากนั้น ๒ วัน ได้ผูกพัทธสีมา

การทำบุญของพระมหาราชเทวีในครั้งนั้นนอกจากจะมีพระนางที่ทำบุญแล้ว
ยังมีข้าราชการคือพันจัน ถวายข้า ๓ ครว ถวายเค็กวัด ๔ ครว ถวายคน ๑ ครว ร่วมทำบุญโดยการ
ถวายคน ถวายข้า และถวายเค็กวัด ให้เป็นผู้อุปฐากพระพุทธรเจ้าในอารามด้วย

ดังข้อความที่ปรากฏในจารึกความว่า

...ศักราชได้ ๘๕๑ ในปีกัศเร้า เดือนมฤคสิริ ไทยว่าเดือน ๓ เพ็ญ ได้วัน ๒ (วันจันทร์)

ไทยว่า (วัน) กัดได้ ได้ฤกษ์ ๕ ตัว ชื่อ มฤคสิริ แล

มหาราชเทวีคนมีบุญ หื้อทองสักโก อันเกลือกด้วย (ทอง) ค่า สิ้น ๑๐๐ บาท

(กับอีก ๑) เพื่อทองคำ มาใส่เป็นยอดพระเจดีย์เจ้าในวัดช่วงชุมแกว (ที่) เมืองควก นี้แล...

(ถวายผู้อุปฐากพระประธาน)

มหาราชเทวีเจ้าคนมีบุญ ยินดีมีศรัทธามากนัก จึงไว้คนทั้งหลายเป็นอุปฐากแก่พระพุทธร

(รูป) เจ้า ๑๐ (กรอบ) ครว (รายชื่อกรอบครว ๑๐ กรอบครว)

ยังมีผู้ ๑ ชื่อ พันจัน เมื่อจักคายมันหยาดน้ำ ไว้ข้า (ของ) มัน หื้ออุปฐากแก่พระพุทธร (รูป)

เจ้า ๓ ครว (รายชื่อกรอบครว ๓ กรอบครว)

(ส่วน) แม่มหาเถรมังคลพุทธิมาเจ้า หยาดน้ำไว้ครว ๑

มหาเถรมังคลพุทธิมาเจ้า คนได้สร้างอารามที่นี้ ไว้คะขม เป็นอุปฐากพระพุทธร (รูป) เจ้า

๔ ครว (รายชื่อกรอบครว ๔ กรอบครว)

เขาทั้งหลายผู้นี้ กับทั้งลูกทั้งหลายเขา หื้อเป็นอุปฐากแก่พระพุทธร (รูป) เจ้า ในอาราม

ที่นี้ สิบ ๆ กันไปทราบ..."

หยาดน้ำ = กรวดน้ำ เพื่อเป็นการประกาศการทำบุญ^๔ คะขม, ขยม โขยม = เค็กวัด^๕

^๔ อันต์ เพนซ์, พรหมเพ็ญ เครือไทย และ ศรีเลา เกษพรหม, ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๓ : จารึกใน
พิพิธภัณฑฯ ลำพูน (เชียงใหม่ : โรงพิมพ์มิ่งเมืองนวรรค์, ๒๕๔๒), ๗๑-๘๑.

^๕ เรื่องเดียวกัน, ๘๐.

^๖ เรื่องเดียวกัน, ๘๑.

จารึกวัดอารามป่าญะ (พย.๓) พ.ศ.๒๐๓๘ จังหวัดพะเยา

เจ้าเมืองพิงและลูก และเจ้าเมืองพะเยาได้ร่วมกันถวายข้าววัดให้แก่วัดป่าญะ เพื่อให้ดูแลพระและวัด โดยประกาศไม่ให้ไปใช้งานข้าววัดเหล่านี้ และขอให้บุญกุศลส่งผลให้ผู้ทำรุ่งเรือง รวมทั้งแผ่ส่วนกุศลไปยังเทพยดาต่าง ๆ ด้วย

บทบาทหน้าที่ของบุคคลที่ปรากฏในจารึกดังนี้

เจ้าเมืองเชียงใหม่มิพระราชโองการให้ถวายข้าพระ และที่นาไว้แก่วัดอารามป่าญะ โดยมีนางเจ้าแก้วหน้าโรงรับสนองพระราชโองการ มีครูพระเป็นเจ้า เจ้าสีหมื่นพะเยา เจ้าพันหนังสือต่างเมือง เจ้าล้ามดาบน้อย รับราชโองการมาปฏิบัติโดยจัดหาคน ๑๓ ครว แล้วฝังจารึกมีรายชื่อของคนที่ถูกถวายปรากฏในจารึกให้บุคคลเหล่านี้มีหน้าที่อุปัฏฐากพระพุทธรเจ้าในอาราม มีรายชื่อของพยานรับรู้การทำบุญนี้ และขอถวายบุญนี้เป็นพระราชกุศลแด่กษัตริย์เมืองเชียงใหม่ (ในสมัยพระเมืองแก้ว พ.ศ.๒๐๓๕-๒๐๖๕) และส่งผลแก่ครูพระเป็นเจ้า (พระเถระชั้นผู้ใหญ่) เจ้าสีหมื่นพะเยา เจ้าพันหนังสือต่างเมือง เจ้าล้ามดาบน้อย และนางหน้าโรง (ผู้รับสนองพระราชโองการ)

ดังปรากฏข้อความในจารึก ความว่า

...ศักราชได้ ๘๕๗ ตัวในปีดับหมา ตามพุทธศาสนา หูว่าวเดิน

๘ แลเดิน ๑๐ ไทยว่าเดิน ๑๑ ออก ๑๐ คำ เมืองวันศุกร์ ไทยวันรุ่งหมา

ให้คิดติ ๘ ตัว นาที่คิดติ ๓๕ ได้รัก ๑๗ ตัวชื่อเซมฐะแล

วัดอารามป่าญะนี้ เจ้าเหนือหัวปู่หม่อน พระเป็+น+เจ้าเจ้าเมิงแม่

ในหื้อสร้างไว้แล สมเด็จพระพุทธ พระเป็นเจ้าเจ้าเมิงพิง+ทั้งสองพ่อลูก+จึงให้

นางเจ้า+แก้วหน้าโรง จำทูลพระราชโองการมาแจ้งพระราชครู

พระเป็นเจ้า เจ้าสีหมื่นพยาว หื้อเอาคน เอานาไว้รักษาพระพุทธรเจ้า

ในวัดอารามป่าญะนี้แล ครูพระเป็นเจ้า เจ้าสีหมื่นพยาว เจ้าพัน

หนังสือ+ค่านางเมิง เจ้าล้ามดาบน้อย พระเป็นเจ้าจึงพิจารณาเอาคนไว้

หื้อเป็นอาณานิคมสิบสามกรว จี+ง+จัก กดหมายให้เป็นนิยามไว้

ในจารึกหินก่อนนี้แล เมโมคติ- บุตรหนึ่ง ลูกชายหนึ่ง ลูกหญิงสอง

สวนหงส์หนึ่ง เมหนึ่ง ญาค่าหนึ่งหลานหญิง สองคน นางพี่หนึ่ง ลูกชายหนึ่ง

ป้าเอี้ยหนึ่ง ลูกหญิงหนึ่ง ลูกชายหนึ่ง พี่เอี้ยหนึ่ง ลูกชายหนึ่ง ลูกหญิงหนึ่ง

สินปีหนึ่ง ลูกชายหนึ่ง ไสหล้าหนึ่ง เมหนึ่ง ลูกชายสามคน

ลูกหญิงหนึ่ง สิวังหนึ่ง ลูกหญิงสอง ลูกชายหนึ่ง ปู่เงินหนึ่ง เมหนึ่ง ปู่จิบหนึ่ง

ลูกชายหนึ่ง เมหนึ่ง เมอ้ายขอหนึ่ง ลูกสอง ชาย ปู่ปีหนึ่ง เมหนึ่ง

ลูกชายหนึ่ง เขาหมื่นไว้หื้ออุปัฏฐากพระ พุทธรเจ้าในอาราม

อันนี้แล มหาสังฆราชเจ้าวัดหลวงคนหนึ่ง
 มหาบ้านพลาว หมายสองคัน คำสอง พันเบ้
 เถรเจ้าสีหล โดยตุลปัญโญคนหนึ่ง มหาเจ้าธรรมเสนาคนหนึ่ง
 เจ้า+ไท+สามพระองค์นี้รู้แล นางขำหน้าโรงหนึ่ง หมิ่นนาหลัง
 เทพผู้หนึ่ง นายร้อยมงคล ลูกโรหนึ่ง พันหนังสือสีทาดหนึ่ง พันหนังสือเมิง
 หนึ่ง หมอทิดน้อยขาแก้หนึ่ง พันเขา หริแหนหนึ่ง นายคำหล้าแขกหนึ่ง
 เขาหมื่นรู้แล เจ้าขุนผู้ใดมากินเมิง พยวณี้ก็ดี อย่าได้เอาเขา
 ออกใส่การเมิง ไว้หื้อเขาได้อุ่รักษา พระพุทธเจ้าในอาราม
 อันนี้ทีน โกฐาสนุณอันนี้จึ่งให้ จำเรียวแก่พระเป็นเจ้า
 เจ้าเมิงฟังทั้งสองพ่อลูก หื้อ+อยู่+สวย+ ทศราชธรรมทุกประการทีน
 โกฐาสนุณอันนี้จึ่งให้จำเรียว แก่กรูพระเป็นเจ้า เจ้าสัหมันพายว
 แลเจ้าพันหนังสือต่างเมิง แลเจ้าล่ำมียัดบ้น้อย แล
 นางหน้าโรง อันเป็นอธิบดี ให้ฝังจารึกไว้ทุกชาติ
 ต่อเท่าถึงนฤพานทีน...^๑
 กินเมิง = ปกครองบ้านเมือง^๒
 โกฐาสนุณ = ส่วนบุญ^๓
 ถึง = ถึง^๔
 ทีน = เทอญ ใช้เป็นคำลงท้ายจบข้อความ^๕

จารึกวัดพระคำ พ.ศ.๒๐๓๕ (ฉพ.๑๐) จังหวัดพะเยา

พระมหาเทวีรัตนจักรวรรดิพระราชมารดาตั้งมาถึงเจ้าเมืองญีพะเยาเรื่องการถวาย
 ที่ดิน คน แก้ววัดพระคำ ให้ถวายเท่าเดิม เหมือนกับสมัยพระเจ้าสามฝั่งแกน ได้ทำบุญอุทิศให้ไว้
 ข้าราชการทุกคนเห็นด้วย จึงสลักจารึกพระราชโองการของพระมหาเทวีไว้ เพื่อประกาศให้ทราบ
 ทัวกัน ตอนท้ายได้ประกาศเจตนาไม่ให้ผู้ใดใช้งานข้าววัดเหล่านี้ โดยจารึกรายชื่อข้าววัดไว้ด้วย

บทบาทหน้าที่ของบุคคลที่ปรากฏในจารึก ดังนี้

พระราชมารดา มีพระราชโองการมาถึงเจ้าเมืองญีพะเยา เรื่องของการถวายที่ดิน
 และถวายครัว ๑๒ ครัว ให้เพกประทุมมากับนายศรีมงคลถือหนังสือพระราชโองการมาถึงเจ้าเมือง

^๑ ประเสริฐ ณ นคร และคณะ, จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑, ๑๑๔-๑๑๖.

^๒ เรื่องเดียวกัน, ๓๑๔.

^๓ เรื่องเดียวกัน, ๓๑๔.

^๔ เรื่องเดียวกัน, ๓๒๕.

^๕ เรื่องเดียวกัน, ๓๒๖.

พะเยา พระมหาเทวีเจ้าให้ประชุมเจ้าเมืองผู้ปกครองที่เกี่ยวข้องการจัดหาที่ดินและข้าววัด โดยเขาเหล่านี้ต้องรับพระราชโองการไปปฏิบัติเช่น

หมื่นอุดมนาหลัง พันนา พันเจ้าเมืองศรีพัค พันสุวรรณต้องแด้ม พันหนังสือ แคว้นฉาง พันหนังสือพื้นเมือง หมื่นเปล้าคำ รองลูกขา พันประญา เจริญดี หลวงนายพ่อน้อย

ให้อุดมบัณฑิตเป็นผู้จารึกให้ฝังจารึกไว้ที่วัดนี้ตามแบบโบราณที่ได้ทำมา หน้าที่ของคน ๑๒ ครวี่ที่ถูกถวายให้เป็นข้าพระ โดยให้ดูแลปฏิบัติฐานามหาเถรพุทธสาครเจ้ารักษาพระพุทธเจ้า มีคำสั่งไม่ให้ใช้งานบ้านเมืองพวกเขา

ดังปรากฏข้อความในจารึกความว่า

...พระราชโองการสมเด็จพระพิตร

พระมหาเทวีศรีรัตนจักรวรรดิ

พระราชมาตา มาถึง

ปู่พระเจ้า เจ้าเมืองญี่พยาว นาง

..นกรัวหล้าแก...วัดพระคำ

พระพยาว นั้นชาวครวี่ เงิน...

..แก่ปู่หม่อน มันไว้ข้าพหาคน้ำ

หื้อพระพุทธเจ้า ๑๒ ครวี่..

ดังเก่า เจ้าหมื่นอาดกราวผู้เป็นอาทิ

หื้อเพกประญา มากับนายศรีมงคล ถิพระราชองกาน

พระมหาเทวีเจ้า มาถึงปู่พระเจ้า .

เจ้าเมืองพยาว ที่นั้น เจ้าเมืองพยาว ทูลเรียนว่า

ครบ พระราชองกาน พระมหาเทวีเจ้า

ให้ชุมนุมในเฑา เจ้าเมืองทั้งหลาย

เป็นคั่นว่า หมื่นอุดมนาหลัง แลพันนา

ทั้งหลาย พันเจ้าเมือง ศรีพัค พันสุวรรณต้องแด้ม

พันหนังสือแคว้นฉางทั้งหลาย

พันหนังสือพื้นเมือง หมื่นเปล้าคำ

รองลูกขา พันประญา เจริญดี หลวง

นายพ่อน้อยเป็นนายแก่ข้าพระทั้งหลาย

ศรีมงคลคนพระมหาเทวีเจ้า เพกประญา

คนเจ้าหมื่นอาดกราวทั้งหลายถวายพร

พร้อมกันว่าดีตามด้อย พระราชเสาวนีย์

พระองคกาน ชูอัน ให้อุดมบัณฑิต

ริงหนา พิจิตรวาทา ขึ้นจาริกฝั่งเสมา
 ให้ไว้ตามโบราณ นี่เมื่อก่อนให้มันในวัดพระคำ
 ต่อเท่าสิ้นศาสนาพระพุทธเจ้า
 ห้าพันปี ให้จำเรณูบุญศิริพิบูลย์
 โอฬาร แก่พระภูบาลทั้งสององค์
 ก็บุญนี้จึ่งแผ่ไปในอนันจักราพาน^{๑๒}

กรบ = เการพ เกรงกลัว^{๑๓} ชูอัน = ทุกอย่างทุกประการ^{๑๔}
 ริงหนา = เรียบเรียงขึ้นแต่งขึ้นเขียนขึ้น^{๑๕}

จาริกวัดมหาโพธิ์ (๑๘/๒๕๔๑) พ.ศ.๒๐๔๓ จังหวัดเชียงราย

พ.ศ.๒๐๔๓ พระราชมารดาของพระเมืองแก้ว ซึ่งเป็นกษัตริย์เมืองเชียงใหม่ได้มีพระราชอาชญาให้จัดทำสาลจาริกหลักนี้ขึ้น เพื่อประกาศพระราชโองการในการทำกุศลกิจกรรม คือ การถวายข้าววัด ๑๒ ครอบครัวยุค พร้อมทั้งภานีนา ขี้ผึ้ง และน้ำมันแควัด

บทบาทหน้าที่ของบุคคลที่ปรากฏในจาริก ดังนี้

มหาเทวีเจ้าให้ฝั่งจาริกไว้ในวัดมหาโพธิ์เจ้ามีพระราชโองการให้จัดคนไว้กับวัด ๑๒ ครัวมีรายชื่อปรากฏในจาริกให้เจ้าหมื่นแก้วคาบเรือน พวกญาติวงศ์ต้องแค้น สวรรค์ต้องแค้นรับอาชญา นอกจากถวายคนแล้วยังถวายภานีนา ขี้ผึ้งและน้ำมันให้แก่วัดด้วย

โดยมีผู้ฝั่งจาริก คือ หมื่นน้อยคำ และมงคลคาบเรือน

มีพยาน คือ เจ้าหมื่นเชียงรายคำล้าน หมื่นขวัญมงคลคา เชียงรุ่ง หมื่นน้ำหัวสุก หมื่นนาหลัง หลังจุลา เจ้าเมืองคำเรือง

มีคำสั่งขอให้ใครมารบกวนพวกเขาเหล่านี้ อย่าให้งานบ้านเมืองแก่พวกเขา ดังปรากฏข้อความในจาริก ความว่า

^{๑๒} สุจิตต์ วงษ์เทศ บรรณาธิการ. ประชุมจาริกเมืองพะเยา (กรุงเทพฯ : บริษัท พิมพ์สนเทศ จำกัด, ๒๕๓๘), ๑๓๓-๑๓๓.
 เจ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๓๘), ๑๓๓-๑๓๓.

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน, ๑๘๒.

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, ๑๘๒.

^{๑๕} เรื่องเดียวกัน, ๑๘๒.

(ดวงชะตา)

ตัวเลขลบเลื่อน

ศักราชได้ ๘๖๒ ในปีคศัน เดือน ๑๐ ค่า ได้ฤกษ์ ๑๔ ตัว ชื่อจิตระ

(ไทยว่า) วันเพ็ญสงกรานต์ (ว่า) วันศุกร์

มหาเทวีเจ้าอยู่หัว หื้อฝังจาริต ไว้ในวัดมหาโพธิเจ้า (ให้จัด) ขาวญาง

๗๒ ครว (ไว้) กับ (วัดมหาโพธิ ดังนี้)

(๑-๒) ขยญาณโรจิ ๒ ครว...(รายชื่อคน ๗๒ ครว)

(เขาเสียบายีแต่ละปีดังนี้) นารัง มี ๑,๒๐๐,๐๐๐ (เบี่ย) เป็นฝิ่ง ๒๕,๗๖๐ น้ำ ได้น้ำมัน

๑๐๒,๕๐๐ น้ำ ฝิ่งกับคิง ๗,๕๕๐ น้ำ ฝอย่ากลัวเกล้าเขา อย่าใส่การเมืองแก่เขา

เจ้าหมื่นแก้วดาบเรื่อน ๑ พกญานกงกาค้องแค้น ๑ สวรรค์ต้องแค้น รับอาชญาพระเจ้า

หมื่นน้อยคำคนพระเป็นเจ้าผู้ ๑ (และ) มงกลดาบเรื่อน ผู้ ๑ มาฝิ่ง (กิลจาริกที่มี “จาริต”) แล

เจ้าเมืองเชียงรายคำล้าน (รู้) หมื่นขวญานกงกา (อยู่) เชียงรุ่ง รู้ หมื่นน้ำหัวสูก (รู้) หมื่นนา

หลัง (รู้).....หลังจุลา (รู้) เจ้าเมืองคำเรื่อง เจ้าเมือง..... (รู้ทุกๆ ท่าน)^{๖๖}ฝอย่ากลัวเกล้าเขา = อย่ารบกวณ อย่าไปยุ่ง^{๖๗}ใส่การเมือง = เกณฑ์แรงงาน^{๖๘}

จาริกวัดอุทุมพรอาราม (๔/๒๕๔๕) พ.ศ.๒๐๔๕ จังหวัดเชียงราย

พ.ศ.๒๐๔๕ พระมหาเทวีเจ้าอยู่หัวมีรับสั่งให้ข้าราชการมาฝิ่งกิลจาริกหลักนี้

ซึ่งได้บันทึกว่าพระมหาเทวีเจ้าอยู่หัวได้ถวายคน ๑๐ กรอบครวเพื่อให้อุปัฏฐากพระประธานที่วัด

อุทุมพรอารามและให้คนถวายน้ำมันพืช เพื่อจุดประทีปทุกปี ปีละ ๑๑ กิโลกรัม

ขอให้กุศลที่ทำนี้ส่งผลแด่พระมหากษัตริย์และพระมารดาห้ามมิให้ผู้ใดมาใช้งาน
ข้าววัดเหล่านี้

บทบาทหน้าที่ของบุคคลที่ปรากฏในจาริก ดังนี้

พระมหาเทวีเจ้ามีรับสั่งให้เจ้าพกญานกงกาค้องแค้น เจ้าพันข้าวพุดให้ รับคำสั่งให้
นายใสและเจ้าสิบคำดาบเรื่อนรับพระราชโองการมาถึงเจ้าพันนาหลังญานวิสารถ ให้ฝิ่งจาริกเพื่อ
ประกาศการทำบุญครั้งนี้ โดยการทำบุญนี้เป็นการถวายคน ๑๐ ครว

^{๖๖} อันส์ เพนซ์ และ ศรีเลา เกษพรหม, ประชุมจาริกล้านนา เล่ม ๖ : จาริกในพิพิธภัณฑฯ เชียงแสน
(เชียงใหม่ : โรงพิมพ์มิ่งเมืองนรินทร์, ๒๕๔๖), ๕๕-๖๘.

^{๖๗} เรื่องเดียวกัน, ๖๘.

^{๖๘} เรื่องเดียวกัน, ๖๘.

หน้าที่ของคน ๑๐ ครวนี้ ให้รักษาพระพุทธเจ้า ให้ทำงานวัด ให้ส่งน้ำมันสำหรับ
ใส่ประทีปบูชาพระจำนวน ๑๑ กิโลกรัมทุกปี มีคำสั่งอย่าให้พวกเขาต้องทำงานการบ้านการเมือง
ดังปรากฏข้อความในจารึก ความว่า

...สมเด็จพระพุทธ พระมหาเทวีเจ้าอยู่หัว หื้ออาษาญาแก่น้องพระเป็นเจ้า และเจ้าพวก
ญาณคงคา ต้องแค้น และเจ้าพันข้าวพูด รับอาษาญาพระเป็นเจ้า หื้อนายใส ผู้ ๑ (และ)
เจ้าสิบคำ ดาบเรื่อน ผู้ ๑ ถ้าอาษาญา พระเป็นเจ้าตนแม่ มาถึงเจ้าพันนาหลัง ญาณวิสารถ
หื้อมาฝังจาริต ไวกน ๑๐ (กรอบ) ครว หื้อรักษาพระพุทธเจ้า ยังวัดอุทุมพร อารามนี้
การวัดมีอันใดหื้อเขากระทำจู้จัน และปี หื้อเขา (ส่งน้ำ) มัน ๑๐,๐๐๐ น้ำ บูชาพระเป็นเจ้า
หื้อจำเรียญญแก่ (พระเป็นเจ้า) ทั้ง ๒ แม่ลูก ไผอย่าใส่เวียกงานการเมือง ...
(รายชื่อพยาน)...^{๙๕}

ถ้าอาษาญา= ถืออาษาญา รับพระราชโองการ^{๙๖} ฝังจาริต = ตั้งศาลจารึกที่มีจาริตบันทึกอยู่^{๙๗}

จารึกการสร้างมหายมณฑป (ฉพ.๑๒) พ.ศ.๒๐๙๘ จังหวัดพะเยา

พระเป็นเจ้าอยู่หัว(พระเมืองเกษเกล้า) มีพระราชโองการให้เจ้าขุนเมืองพยาวเชียงกง
ให้สร้างมณฑป และถวายคนเป็นข้าวัด

บทบาทหน้าที่ของบุคคลที่ปรากฏในจารึก ดังนี้

เจ้าเมืองเชียงใหม่มีพระราชโองการให้ชาวอดชนานดาบเรื่อนจัน นำพระราชโองการ
มาให้แก่ เจ้าขุนเมืองพยาวเชียงกง ให้สร้างมหายมณฑปโดยให้พันหมื่นาประหัด มีหน้าที่ในการหาวัน
หาฤกษ์ที่ดี ให้ขุนนาว่า สร้างมณฑป ให้ชาวดาบเรื่อน หากคนไวยอยู่เฝ้าดูแลมณฑป โดยให้มี ๑๕
เรื่อน ให้เป็นชาย ๒๐ คนหน้าที่ของคนเหล่านี้ ให้ดูแลมณฑป ห้ามมิให้เจ้าเมืองพะเยาใช้ไพร่เมือง

ดังปรากฏข้อความในจารึก ความว่า

...ศรีสวัสดิศักราชได้ ๘๘๑ ตัวในปีมะแม ไทว่าปีดับเม็ด
“เดือนภัทรมาส” ไทว่าเดือน ๑๐ ออก ๑๔ คำ เมงวันไทร่วงเม็ด ฤกษ์ ๑๔ ตัว
นาที่ฤกษ์ ๕๒ ตัว ยามตูดเช้า พระเป็นเจ้าอยู่หัวตนเป็นพระ
มีพระราชโองการหื้อ “ชาวอดชระหนานดาบเรื่อนจัน

^{๙๕} อันส์ เพนซ์, พรรณเพ็ญ เครือไทย และ ศรีเลา เกษพรหม, ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๔ : จารึกใน
พิพิธภัณฑฯ เชียงใหม่ (เชียงใหม่ : โรงพิมพ์มิ่งเมืองนวรรค์, ๒๕๔๓), ๒๐๕-๒๑๔.

^{๙๖} เรื่องเดียวกัน, ๒๑๓.

^{๙๗} เรื่องเดียวกัน, ๒๑๓.

ทูลมาใส่หัวเข้าขุนเมืองพยาว เชียงกงหื้อปลูก
 มหามณฑป (หื้อ) พันหมื่นาประหัด หาวัน หายาม...
 ...พระอาชญาขุนาวาสร้างมณฑป แล้วหื้อชาวคาบเรือน
 ...สุวันไว้อยู่เฝ้ามณฑปเป็นข้ากับวัด หื้อมันมี ๑๕ เรือน ๒๐ ชาย
 พระอาชญา... ได้มา (ศรัทธา) ทานพระเป็นเจ้ายังเมืองพยาวอย่าหื้อ
 ...อย่าริบไร'ไพร่เมือง หื้อปฏิบัติตามอาชญาเจ้าชู้อัน...^{๒๒}
 หื้อ = ให้^{๒๓} ชู้อัน = ทุกประการ^{๒๔}

๑.๒ การทำบุญของเจ้าเมือง พระ และชาวบ้าน

การทำบุญของบุคคลต่างๆ ในสังคมสามารถทำบุญโดยการถวายคน การสร้าง
 ศาสนสถาน เช่น วัด พระธาตุ อุโบสถ และศาสนาวัตถุ เช่น พระพุทธรูป ได้โดยอิสระ ยกเว้น
 การถวายที่ดินให้แก่วัด ซึ่งต้องมีการกราบบังคมทูลกษัตริย์เชียงใหม่ และพระราชมารดาของ
 กษัตริย์เชียงใหม่ให้ทรงทราบ และเพื่อขอพระราชานุญาตในการถวายที่ดินให้แก่วัดก่อนทุกครั้ง
 เจ้าเมือง ขุนนาง พระ หรือ ชาวบ้านไม่สามารถถวายที่ดินโดยไม่ขออนุญาตจากกษัตริย์เชียงใหม่
 และพระราชมารดาได้ เนื่องจากการป้องกันไม่ให้ที่ดินซึ่งเป็นของอาณาจักรถูกถวายไปให้ฝ่าย
 พุทธจักรจนหมดสิ้น ส่งผลต่อการสูญเสียอำนาจทางการเมืองการปกครองและสูญเสียผลประโยชน์
 ทางเศรษฐกิจ ซึ่งมีที่ดินเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญยิ่งในสังคมเกษตรกรรมของอาณาจักรล้านนา

ดังปรากฏข้อมูลในจารึกล้านนา เช่น

๑.๒.๑ การทำบุญของเจ้าเมือง

การทำบุญของเจ้าเมืองในอาณาจักรล้านนา ส่วนใหญ่ข้อมูลที่ปรากฏ
 ในจารึก เจ้าเมืองจะทำบุญเพื่อถวายเป็นพระราชกุศลแด่กษัตริย์เชียงใหม่และพระราชมารดา
 ของกษัตริย์เชียงใหม่ ดังปรากฏในจารึกล้านนา เช่น

จารึกกษัตริย์ราชวงศ์มังราย (๒๓/๒๕๔๑) พ.ศ.๑๕๕๔ จังหวัดพะเยา

กล่าวพระนามกษัตริย์ตั้งแต่พญามังรายถึงพญาแสนเมืองมารวม
 ๗ พระองค์ และกล่าวถึงการขึ้นครองราชย์สมบัติของพระเจ้าสามฝั่งแกน กษัตริย์องค์ที่ ๘ ของ
 ราชวงศ์มังราย ว่าได้รับการสนับสนุนจากผู้เป็นอาเลียง และอาภีได้รับบำเหน็จโดยได้รับการ
 แต่งตั้งให้เป็นเจ้าสีหิ้น และได้ไปปกครองเมืองพะเยา เมื่อได้ไปครองเมืองพะเยาเจ้าสีหิ้นก็ได้

^{๒๒} ฤจิตต์ วงษ์เทศ, ประชุมจารึกเมืองพะเยา, ๓๕๕-๓๕๘.

^{๒๓} เรื่องเดียวกัน, ๓๕๘

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน, ๓๕๘.

สร้างวัดสุวรรณมหาวิหาร ถวายกษัตริย์เชียงใหม่และพระมารดา กษัตริย์เชียงใหม่ คือ พระเจ้าสาม
ฝั่งแกน กับพระราชชนนี ทั้งสองพระองค์ได้หยาดน้ำอุทิศที่นา บ้านเรือน แก้ววัดในปี พ.ศ.๑๕๕๔
ตรงกับปีที่สร้างเวียงเจ็ดลิน (ในเชียงใหม่)

การทำบุญของเจ้าสีหมื่นเมืองพะเยา เป็นการสร้างวัดสุวรรณมหาวิหาร
เมื่อแล้วเสร็จจึงได้ไปกราบทูลแก่เจ้าเมืองเชียงใหม่และพระราชชนนี ซึ่งทั้งสองพระองค์ได้มีใจ
ศรัทธาถวายนา ถวายบ้าน ๑๘๗ บ้าน มีเรือน ๒๔๖ เรือน ให้แก่วัด โดยทำพิธีหยาดน้ำลงสู่พื้นดิน
เพื่อเป็นการประกาศให้รู้ว่าเป็นบ้านเรือนในหมู่บ้านนั้นได้ถูกถวายให้เป็นสมบัติของวัดแล้ว

เจ้าสีหมื่นเมืองพะเยาจึงให้ทำการจารึกเรื่องราวการทำบุญแล้วนำจารึกไป
ปักไว้เพื่อเป็นการประกาศพระราชโองการให้ประชาชนได้รับรู้ถึงการทำบุญในครั้งนี้

ดังปรากฏข้อความในจารึก ความว่า

...แทนคุณปูน ที่ยากลำบาก

อันภักดีมีแห่งอาว เลี้ยงตน

ดวยกลาย จึงจะให้มาเสวย

ลำดับพิพัฒน์ อันคมีในเมิงพะยว

ชื่ออาวคนไซว์ให้เรียกเจ้าสีหมื่นแล

แต่นั้นเจ้าผู้คมีธรรมบ่ขาด

อาจให้ทานแก่ภิกษุสงฆ์

บ่จงอันจะ

ปวิง สิลจาย โพระ จะหว่าย

หน้ายังสวรรคตดวยกลาย เอา.

พระมหาเถรพุทธเสนเป็นอาทิ

ใช้ผู้ฉลาดกระทำพระสุวรรณ

มหาวิหารนี้แล้ว แก้ว

จึงจะให้ไปตามชื่อที่แห่งเจ้ามหาราช

มหาเทวี มีด้วยคำร้อยหนึ่ง

เป็นคำดำนัน เจ้ามหาราช

มหาเทวีมีใจใสสรทา ด้วยเจ้าสีหมื่นดวยกลาย

จึงจะหล่อน้ำ

สู่เหนือทกตกแผ่นดิน นรินทร

มีสรทาบขาด จึงจะอบพภาส

ให้นา แก้วพระสุวรรณวิหาร

มีประมาณ ๒๐๖๘๕ เข้า

มิจะเข้าเป็นคำ ว่าได้ ๔๖๘

๖,๐๐๐ แล แม้จะนับหมากไจว์

ได้หมื่นลำค่า จะนับจะบ้านไจว์ได้ ๑๘๗ บ้าน

ย่อมบ้านมีเงิน คิจะนับเงิน ว่าไจว์ได้ ๒๔๖ เงิน...

...แต่บ้านฝูงนี้ฝูงนี้

ย่อมมีหินเสมตราทุกอันแล...^{๒๕}

มีใจใสสรทา = มีใจเลื่อมใสศรัทธา^{๒๖}

จึงจะหล่อน้ำสู่เหนือทกตกแผ่นดิน = จึงหลั่งน้ำตกเหนือแผ่นดิน^{๒๗}

จึงจะอบพกาสให้นา = จึงจะประกาศถวายนา, บอกกล่าวถวายนา^{๒๘}

จารึกวัดบ้านยางหมากม่วง (ขร.๓๓) พ.ศ.๒๐๒๒ จังหวัดเชียงราย

เจ้าหมื่นน้อยใส ลูกหมื่นฝางเข้ามาปกครองบ้านอ้อย มีใจศรัทธาใน
พุทธศาสนาได้ถวายนา ๒๐ ข้าว ๕,๐๐๐ เป็นข้าวแด่พระสงฆ์ในวัดบ้านยางหมากม่วง
บุญที่ทำความครั้งนี้ขอถวายแด่พระเจ้าแผ่นดิน ขอให้มียายุขึ้น ๑๒๐ ปี
ดังปรากฏข้อความในจารึก ความว่า

...หมื่นน้อยใสลูกหมื่นฝางเข้ามากินบ้านอ้อย มีใจยินดีในศาสนา

พระพุทธเป็นเจ้าหนักหนา จึงจักหื้อนา ๒๐ ข้าว ๕,๐๐๐ เป็นจังหันพระเจ้ากับ

ชาว...อันมาอยู่ในอารามวัดบ้านยางหมากม่วงนี้แล บุญอันได้หื้อนี้จึงหื้อเมื่อจำเริญ

แก่พระเป็นเจ้าแผ่นดินหื้อมียูมนั้นยืนได้ร้อยชาวปี...^{๒๕}

จารึกวัดป่าใหม่ (พย.๘) พ.ศ.๒๐๔๐ จังหวัดพะเยา

เจ้าหมื่นลอเทพศรีจุฬามีใจศรัทธาในพระศรีรัตนตรัย จึงให้ไปอาราธนา
มหาเถรกรมธุรสถในสำนักมหาสามีสวรสีหะเจ้ามาสร้างวัดป่าใหม่ เอาบุญทั้งหมดถวายให้เป็นวัดของ
กษัตริย์เมืองเชียงใหม่ พระราชมารดา และพระมหาเทวีเจ้าได้ให้เงินมาสร้างวัด ๕๐๐ เงิน
ดังปรากฏข้อความในจารึก ความว่า

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, ๔๕-๕๗.

^{๒๖} เรื่องเดียวกัน, ๕๗.

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน, ๕๗.

^{๒๘} เรื่องเดียวกัน, ๕๗.

^{๒๙} ประเสริฐ ณ นคร และคณะ, จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑, ๔๐-๔๑.

...เข้ามั้นล่อเทพศรีจุฬามณีโสดาในพระศรีรัตนตรัยเจ้า จึงหื้อไปรารณา
มหาธรรมธรรสเจ้าในสำนักมหาสามีสวรรสีหะเจ้ามาสร้างวัดป่าใหม่
เอานูญทั้งมวลนี้เมื่อถวาย เป็นวัดพระเป็นเจ้าทั้งสองพระองค์
พระมหาเทวีเจ้าหื้อเงินมาสร้าง ๕๐๐ เงิน...^{๑๐}

นอกจากเจ้าเมืองจะทำบุญเพื่อถวายเป็นพระราชากุศลแด่กษัตริย์เชียงใหม่ และ
พระราชมารดาแล้ว เจ้าเมืองยังทำบุญโดยจิตศรัทธาในศาสนาพุทธ และได้ทำบุญเพื่อถวายแด่
กษัตริย์ พระราชมารดาแต่อย่างใด ดังปรากฏในจารึกล้านนา เช่น

จารึกเจ้าศรีฯ (พย.๑๖) พ.ศ.๒๐๓๕ จังหวัดพะเยา

เจ้าศรีฯมีราชศรัทธายินดีในพระรัตนตรัย จึงถวายคน ๑๒ กรวไว้ดูแล

พระพุทธรูป

ดังปรากฏข้อความในจารึก ความว่า

...พระเป็นเจ้า(ตน)ชื่อ ศรี _____ ราชามีราชศรัทธา

ชัย _____

(ขส)คาริบดี (มีจิต)บังเกิด(ปรี)ติ โสมนัสยินดีในพระศรีรัตนตรัยเจ้า

จึงไว้คนสิบสองกรวนี้กับพระพุทธรเจ้า...^{๑๑}

จารึกเจ้าเมืองเซริง (พย.๑๕) พ.ศ.๒๐๗๕ จังหวัดพะเยา

เจ้าเมืองเซริงลูกเจ้าแสนคำ นางเมืองและมหาสามีเจ้า ได้เชิญชวน

พระสงฆ์ นักบุญ และชาวเมืองสร้างพระพุทธรูป

ดังปรากฏข้อความในจารึก ความว่า

...เจ้าเมืองเซริงลูกเจ้าแสนคำ ทั้งนางเมืองกับทั้งมหาสามีเจ้า

...(รง)จึงชวนชาวเจ้าสังมะทั้งหลาย...(นัก)บุญชาวเมืองสร้างพระเจ้า...^{๑๒}

^{๑๐} เรื่องเดียวกัน, ๑๑๘-๑๑๙.

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, ๑๓๕.

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, ๑๓๖.

๑.๒.๒ การทำบุญของพระสงฆ์

ข้อมูลการทำบุญของพระสงฆ์ที่ปรากฏในจารึกล้านนาส่วนใหญ่ พระสงฆ์จะทำบุญเพื่อถวายเป็นพระราชกุศลแด่พระมหากษัตริย์เชียงใหม่ และพระราชมารดา เมื่อทั้ง๒พระองค์ทรงทราบทั้ง ๒ พระองค์ทรงยินดีและได้ถวายคน ทรัพย์สินหรือที่ดินให้แก่วัด ดังปรากฏในจารึกล้านนา เช่น

จารึกวัดจอยแซ (พย. ๓๕) พ.ศ.๒๐๓๘ จังหวัดพะเยา

มหาพุกามเจ้าตน ชื่อ ศรีสัตธรรมะพุทธิอำมระเถระ มีสารมาแจ้งแก่ เจ้าหมื่นน้อยในเจ้าร้อยคำและหอหน้าไม้ เจ้าต้องแค้นในการถวายวัดจอยแซ เพื่อเป็นบุญกุศลแก่ พระมหาเทวีเจ้าและประสงค์จะขอครอบครัว ๒๐ ครอบครั้วแล้ววัด ซึ่งพระมหาเทวีเจ้าก็ยินดี จึงขอให้จัดหาครอบครัว ๒๐ ครอบครั้ว มีการบันทึกชื่อครอบครั้วที่เป็นข้าวัด และห้ามมิให้ผู้ใดละเมิด พระราชอาชญา

โดยมีเจ้าหมื่นน้อยใน เจ้าร้อยคำ และเจ้าต้องแค้น รับพระราชอาชญา

พระมหามหาเทวียังให้บัณฑิตรัตนปัญญา (รัตนะพะหญา) เป็นผู้เขียน จารึก แล้วให้นายชาวเลาคนเจ้าร้อยคำแดง นาปรัง และนาพระเป็นเจ้า โดยมีหนังสือมาถึง นายเมืองทั้งสี่คน เจ้าแสนข้าว พวกเสนา คนเจ้าหมื่นสามล้าน เป็นต้น ให้รับรู้ในการทำบุญครั้งนี้ มีการจารึกรายชื่อของคนที่เป็ข้าวัดไว้ในจารึก

ห้ามมิให้มารบกวนคนเหล่านี้ ถ้าไม่เชื่อในคำสั่งแสดงว่าไม่เกรงค่อ อาชญาของพระเป็นเจ้า

ในคอนท้ายจารึกมีรายชื่อพยาน ทั้งฝ่ายสงฆ์และขุนนางร่วมเป็นพยาน ในการทำบุญ

ดังปรากฏข้อความในจารึก ความว่า

...ในปีโทะ ไทยว่าปีดับหม้า เคนปุยะ ไทยว่าเคนสี่
ออกคำหนึ่งวันพุธ ไทยว่ากัถเร้า มหาพุกาม เจ้าตนชื่อศรีสัต-
ธรรมะพุทธิอำมระเถระ หื้อเจ้าหมื่นน้อย ในเก้าเจ้าร้อยคำ
เถิง (หอ) หน้าไม้เจ้าต้องแค้น ญาณคงคา เอาวัดจอยแซ
นี้เมื่อด (า)ยเป็นส่วนบุญ จำเริญแก่พระมหา
เทวีเจ้า ขอเอาคนไว้กับวัดนี้ ๒๐ ครั้ว พระมหาเทวีเป็นเจ้า
ก็ยินดีนัก รับเอาส่วนบุญ แลวัด
หื้อไว้คน ๒๐ ครั้วกับวัดนี้ โดย (คน) มหาเถระ

(พระ) เถระเจ้าxonนั้นแลนา พระเป็นเจ้า เจ้าหมื่น
 น้อยใน เจ้าร้อยค่าและเจ้าต้องแด้ม รับเอาค่าพระมหาเทวีเจ้า
 แลพระมหาเทวีเจ้าปลง อาชญาแก่นาพระเป็นเจ้า
 หือเป็นจาริกไว้ หือบัณฑิตชื่อ รัตนผะยา
 แลนายชาวเลาคนเจ้าร้อยค่าแดง นาปรังแลนา
 พระเป็นเจ้ารับเอาอาชญาพระมหาเทวี แล้ว
 หือหนังสือมาเจิงนายเมิงทั้งสี่ คนเจ้าแสนข้าวพวกเสนา
 คนเจ้าหมื่นสามล้าน เจ้าช้อยศรี คนเจ้าสามหมื่น
 เจ้าห้าสิบอัน คนเจ้าพันต่างเมิง เจ้าร้อยอรทั้งหลาย
 หือเอาใจรู้ตาม อาชญาพระเป็นเจ้า
 แลเจ้าไททั้งหลายฝูงจักปรารณาพันจากทุกซ์ไทร
 ได้ศุข จูงบินคีด้วย ส่วนบุญพระเป็น
 เจ้าแผ่นดินทุกคนทั้น...(ราชชื่อครอบครัวที่ถูกถวายให้เป็นคนของวัด)
 ...เจ้าขุนผู้ใดก็ดี หากได้ กลัวเกล้าก็ (ดี)
 คนในจาริกนี้ ผู้นั้นเรียกว่าบ่า อาชญาพระเป็นเจ้าแผ่นดินแล...
 ...หือมหาเถระ เจ้าสองคนชื่อ
 มหาญาณรังสีแลมหาญาณกิตติเจ้า นำ
 ของแลนายเมิงรังสีมา พร้อมกันก็รู้แล...^{๓๓}

จารึกวัดศรีบุญเรือง (ชม./๑๖) พ.ศ.๒๐๓๕ จังหวัดเชียงใหม่

มหาสามีญาณวิลาสให้ถวายวัดศรีบุญเรือง เป็นส่วนบุญแด่กษัตริย์
 เชียงใหม่ (พระเมืองแก้ว พ.ศ.๒๐๓๕-๒๐๖๕) พระองค์ทรงอนุโมทนา และได้ทรงถวาย
 พระพุทธรูปสัมฤทธิ์มีน้ำหนักประมาณ ๑๑๐ กิโลกรัม แด่วัดพร้อมทั้งทรงถวายค่าเช่านาปีละ
 ๕๐๐,๐๐๐ เบี้ย และคน ๑๒ ครว เพื่ออุปัฏฐากพระพุทธรูปและพระสงฆ์ ทรงให้พวกญาณคำแดง
 มาตั้งศิลาจารึกมีการแจ้งรายชื่อหัวหน้าครอบครัว

การทำบุญของพระเถระครั้งนี้เพื่อถวายเป็นพระราชกุศลแด่กษัตริย์
 เชียงใหม่ พระองค์ทรงยินดีในบุญนั้น และกษัตริย์เชียงใหม่ได้ถวายข้าววัด ๑๒ ครว โดยมี
 รายละเอียดต่อครอบครัว ตามรายชื่อที่ปรากฏในจารึกครอบครัวที่ ๑-๗ นั้น ได้มาจากการไต่สวนจาก
 เจ้าหนี้ คือ หมื่นญาณเทวา โดยมีนักบุญหลายคนช่วยกันไต่ออกมา ครอบครัวที่ ๘ เป็นคนที่กษัตริย์
 เชียงใหม่พระราชทานมา ครอบครัวที่ ๙-๑๑ มหาสามีเจ้าเป็นผู้ถวาย

^{๓๓} เรื่องเดียวกัน, ๑๗๗-๑๘๐.

คนที่ถูกถวายนี้มีหน้าที่ในการดูแลพระพุทธรูปและพระสงฆ์ในวัด
ห้ามมิให้มีผู้ใดมาใช้งานบ้านงานเมือง ห้ามมิให้เกณฑ์คนเหล่านี้ไป
ทำงานให้หลวงในตอนท้ายมีรายชื่อพยานที่เป็นขุนนาง
ดังข้อความที่ปรากฏในจารึก ความว่า

...(จุล) ศักราชได้ ๘๕๘ ตัว ในปีวายุสี่ เดือน ๑๑ ออกค่ำ ๑ ไทย (ว่า) วันวายุไข
เม็ง (ว่า) วันอาทิตย์ ได้ฤกษ์ ๘ ตัว ชื่อนุชนกษัตริ

มหาสามีญาณวิลาสเจ้า ตนมีผญาฉลาด (อง)อาจในปริยัติศาสนา หื้อเอาวัดศรีบุญเรืองนี้
มาถวายส่วนบุญแก่พระเป็นเจ้า พระเป็นเจ้ายินดี (มาก) นัก หื้อรูปพระพุทธรเจ้าองค์ ๑
(มีน้ำหนัก) ๑๐๐,๐๐๐ ทอง มาไว้วัดศรีบุญเรืองนี้ (และถวาย) ไร่นา (ถ้าเช่าปีละ) ๕๐๐,๐๐๐ เบี้ย
เป็นข้าบูชาพระพุทธรเจ้า ทั้งชาวเจ้าสังฆะ (และถวาย) ไร่ถน ๑๒ (ครอบ) ครัว หื้อรักษาพระ
พุทธร (รูป) เจ้า และชาวเจ้าสังฆะ

(รายชื่อคนที่ถวายมีดังนี้)

(๑) สิบญาณวัน ครัว ๑ เมีย ๑ ลูกชาย ๑ หญิง ๓

(๒) แก้ง ครัว ๑ ลูกหญิง ๑ หลานชาย ๑

(๓) คนหลวง ครัว ๑ ลูกชาย ๑ หญิง ๒

(๔) นางบุณ ครัว ๑ ลูก ๒ ชาย

(๕) ออกเทียบ ครัว ๑ ลูก ๒ ชาย ๒ หญิง

(๖) อีทอง ครัว ๑ ลูก ๒ ชาย ๒ หญิง

(๗) ญาณเกษ ครัว ๑ เมีย ๑ ลูกชาย ๑ หญิง ๑ (๗ ครอบครัวนี้เป็นหนึ่ง) ๘๒๒ (เงิน)

หมื่นพญาท้าว กับนักบุญทั้งหลาย ได้ไว้รักษา (รูป) พระพุทธรเจ้า

(๘) พันน้อยผญา ครัว ๑ เมีย ๑ ลูกชาย ๑ หญิง ๑ ไชสาน หญิง ๑ ข้าขนาด

(ครอบ) ครัวนี้ เป็นข้าราชการ (ของ) พระเป็นเจ้า

(๙) เอกทา ครัว ๑ ลูก ๒ ชาย หญิง ๑

(๑๐) อ้ายสิน ครัว ๑ ลูกหญิง ๑

๒ (ครอบ) ครัวนี้ พระมหาสามีเจ้า หยาคน้ำไว้กับ (รูป) พระพุทธรเจ้า

(๑๑) โอขวา ครัว ๑ ลูกชาย ๑ หญิง ๑ หลานชาย ๑ หญิง ๑

(ครอบครัวนี้) ถวนสิน ๓๕ มหาสามีเจ้า หยาคน้ำไว้กับ (รูป) พระพุทธรเจ้า

(๑๒) เอินน้อย ครัว ๑ หลานหญิง ๑

(ครอบครัวนี้) ข้า สามหมื่น หยาคน้ำไว้กับ (รูป) พระพุทธรเจ้า

อารามิกทั้งหลายผู้นี้ ไว้ (ให้) เขาอยู่รักษา (รูป) พระพุทธรเจ้า ทั้งชาวเจ้าสังฆะ (ให้)

กระทำการงานวัดจุกัน (เพื่อ) หื้อศาสนาพระพุทธรเจ้ารุ่งเรือง ต่อเท่าสิ้น ๕,๐๐๐ ปี หื้อจำเริญ

บุญแก่พระเป็นเจ้าทั้ง ๒ พระองค์ ไผ่อย่ากลัวเกล้าเขา อย่าใส่เวียกบ้านเมืองแก่เขา

พวกญาณคำแหง แด้ม รับอาชญาพระเป็นเจ้า หื้อมาฝังจาริตไว้

(พยานบุคคลที่รับรู้ มีดังนี้)

(๑) หมื่นจัวหัวเคียน

(๒) หมื่นขวา

(๓) หมื่นซ้าย

(๔) แสนข้าวแถม

(๕) หมื่นข้าวสอย

(๖) หมื่นข้าวเหม

(๗) หมื่นข้าวสวนผญา

เขาฝูงนี้รู้จักกัน แล...^{๓๔}

รู้จัก = ทุกคน^{๓๕} ใผอย่างลัวเกล้าเขา = ห้ามมิให้ผู้มาขู่และรบกวนเขา^{๓๖}

อย่าใส่เวียกบ้านเมืองแก่เขา = อย่าสั่งให้เขาทำงานสาธารณะ (เช่น ขุดคลองหรือขุดคูเวียง)^{๓๗}

นอกจากพระสงฆ์จะทำบุญเพื่อถวายเป็นพระราชกุศลแก่ พระมหากษัตริย์และพระราชมารดาแล้ว พระสงฆ์ได้ทำบุญด้วยใจจิตศรัทธาในพระพุทธศาสนาโดยมิได้ถวายบุญแก่พระมหากษัตริย์ พระราชมารดา

ดังปรากฏในจารึกล้านนา เช่น

จารึกสมเด็จพระมหาสมณญาณเทพสร้างพิหารวัดกลาง (พย.๕๗)

พ.ศ.๒๐๓๒ จังหวัดพะเยา

พระสงฆ์ทั้งหลาย เช่น สมเด็จพระมหาสมณญาณเทพ เจ้าอาวาสวัดมหาพน
ชักชวนคนทั้งหลายในเมืองพะเยาร่วมบริจาคเงินสร้างวิหารในวัดกลาง

ดังปรากฏข้อความในจารึก ความว่า

...พระสงฆ์ทั้งหลายหมายเป็นต้นว่า สมเด็จพระมหาสมณญาณเทพ

เจ้าวัดมหาพน (มหาสังฆ)ราชา ประญา...ศีลวิสุทธิเจ้า...ชักชวน...ญทั้งหลาย...เชียงแสน

แดนพญาพญามวล ใช้เงินทุนสามพันปลาย เงินเจ้าพันนางอารีพันหนึ่งเงินออกก็

ชาวท้าวร้อยหนึ่ง เงินล้าแก่...บาท เงินแม่มงคลห้าบาท มาสร้างภิก...ไว้วัดกลางนี้...^{๓๘}

^{๓๔} อันส์ เพนซ์, ศรีเลา เกษพรหม และ ศราวุธ ศรีทา, ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๘ : จารึกในจังหวัด
เชียงใหม่ (เชียงใหม่ : โรงพิมพ์เมืองนวลรัตน์, ๒๕๔๗), ๒๕-๓๘.

^{๓๕} เรื่องเดียวกัน, ๓๘.

^{๓๖} เรื่องเดียวกัน, ๓๘.

^{๓๗} เรื่องเดียวกัน, ๓๘.

^{๓๘} ประเสริฐ ณ นครและคณะ, จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑, ๒๐๗-๒๐๘.

จารึกมหาสามีเจ้าญาณเทพคุณ วัดบ้านดอน (พย.๑๐) พ.ศ.๒๐๔๖ จังหวัดพะเยา
มหาสามีเจ้าญาณเทพคุณ วัดบ้านดอนให้ทานข้าวไว้แก่วัดบ้านหนอง ๘ ครัว
ดังปรากฏข้อความในจารึก ความว่า

...มหาสามีเจ้าญาณเทพคุณ วัดบ้านดอน หื้อทานข้าวไว้กับวัดบ้านหนอง
๘ ครัว...^{๓๕}

๑.๒.๓ การทำบุญของชาวบ้าน

การทำบุญของชาวบ้านเป็นการทำบุญด้วยความศรัทธาใน
พระพุทธศาสนา

ดังปรากฏในจารึกล้านนา เช่น

จารึกวัดกานโถม (๓๓๕/๑๘ หรือ ลพ.๓๑) พ.ศ.๒๐๔๒ จังหวัดเชียงใหม่
พ.ศ.๒๐๓๒ เจ้าหมื่นจำบ้านได้เข้าเฝ้ากษัตริย์เชียงใหม่ทูลเรื่องที่ นางบุญขวง
ผู้เป็นน้องจะทำบุญแก่วัดกานโถม ให้ทรงทราบ และกษัตริย์เชียงใหม่ได้รับสั่งให้คนใน ๔ หมู่บ้าน
ซึ่งเป็นข้าคนของอาจารย์กานโถมไว้เพื่อดูแลรักษาพระพุทธรูปที่วัดกานโถม พร้อมกันนี้
นางบุญขวงได้ถวายข้าคน ๑๒ คน และหมู่บ้าน ๔ หมู่บ้านแด่พระพุทธรูปด้วย

นางบุญขวงมีใจศรัทธาในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก ได้ถวายข้า
๑๒ คน มีรายชื่อ ปรากฏในจารึก โดยให้ข้าเหล่านี้ มีหน้าที่ในการรักษาพระพุทธรูปเจ้า มีคำสั่งอย่าให้
ผู้ใดรบกวนพวกเขา โดยมีพันกำเพ็ญเป็นผู้หาบ้าน ๔ บ้าน ถวายแก่วัดและนางบุญขวงได้หล่อ
พระพุทธรูปทองสำริดหนัก ๑๕๐ กิโลกรัมถวายวัด

ห้ามมิให้ผู้ใดมาทำลายล้างความตั้งใจในการทำบุญนี้ หากผู้ใดเชื่อฟัง
ขอให้ได้พบกับพระพุทธรูปเมตไตรย

ดังปรากฏข้อความในจารึก ความว่า

ศรีสิทธิ (การิชะ) ปีกัดเร้า เดือน ๕ แรม..คำ ไทย (ว่า) วันกำเป้า เม็ง (ว่า)
วันจันทร์ เจ้าหมื่นจำบ้านเอา..เกลียวหนึ่ง หลับบาตรคำหนึ่ง ๒ อันนี้หนัก ๑๓๐ คำชา
ได้เอานาบุญน้องบุญขวง เมื่อถวายแก่พระเป็นเจ้ายังโรงคำ

^{๓๕} เรื่องเดียวกัน, ๑๒๔.

พระเป็นเจ้าเทศนา แก่เจ้าหมื่นจ่าบ้านว่า “คิงบ้าน ๔ บ้าน ข้าคนอาจารย์กานโถม หมื่นจ่าบ้าน
แต่งไว้รักษาพระพุทธเจ้า ยังวัดกานโถม... ชาวเมือง...ก็รู้ จึงแต่งตามอาชญาไว้กับพระเจ้า....
(บ้าน) ๔ บ้าน (นั่นคือ)

(๑) บ้านพลาว ๑

(๒) บ้านพันสร้อย ๑

(๓) บ้านผ้าขาวใหม่ ๑

(๔) บ้านเชียงลวะ ๑....

(ส่วน) นางบุญขวง (มี) ข้า ๑๒ คน

(๑) ญาอุคม ๑

(๒) นาง...๑

(๓) ๑

(๔) นางสิน เมีย ๑ ลูกชาย

เขาทั้งมวลนางบุญขวงก็รวมหลอมเขา ไว้รักษาพระพุทธเจ้า อย่างหื้อไผ่กวนเขา หื้อคั่งค่านาง
บุญขวงตั้งไว้นี้ แต่งหื้อพันกำเพียนหา (บ้าน) ๔ บ้าน...^{๔๐}

หัน = เห็น^{๔๑} คำคาน = คำสบถ และคำสาบแช่ง^{๔๒}

จารีกวัดคอดยแทนพระ (ไม่ปรากฏเลขทะเบียน) พ.ศ.๒๓๖๑ จังหวัดเชียงใหม่

พ.ศ.๒๓๖๑ น้อยอิน และนางอุด พร้อมด้วยเครือญาติเป็นประธานสร้าง

แผงพระพิมพ์ ๒๘ พระองค์ ปางศรีสุธวายุไว้กับพระบาทวัดคอดยแทนพระ

ดังปรากฏข้อความในจารึก ความว่า

...มูลศรัทธา น้อยอิน และนางอุด ๒ คนผัวเมีย พร้อมด้วยแม่เฒ่าอุบแก้ว

และพ่อแม่ ญาติสัมพันธ์ พี่น้อง ลูกหลาน จุณคน ได้ริ้งสร้างแปง ยกยอพระพุทธรูปเจ้า

๒๘ พระองค์ (ปาง) ตรีศกญา (ถวายใน) วันเดือน ๘ เพ็ญ วัน ๕ ไทยเท่าใจ หื้อได้เป็นที่ไหว

และบูชา ไว้ค่าบูชา ๕,๐๐๐ พระพรรษา...^{๔๓}

^{๔๐} อันต์ เพนซ์, พรรณเพ็ญ เครือไทย และ ศรีเลา เกษพรหม, ประชุมจารีกล้านา เล่ม ๓ : จารึกใน
พิพิธภัณฑสถานฯ ลำพูน, ๒๕-๓๔.

^{๔๑} เรื่องเดียวกัน, ๓๔.

^{๔๒} เรื่องเดียวกัน, ๓๔.

^{๔๓} อันต์ เพนซ์, ศรีเลา เกษพรหม และ สราวุธ ศรีทา, ประชุมจารีกล้านา เล่ม ๘ : จารึกในจังหวัดเชียงใหม่, ๑๓๕.

จารึกวัดถาวร (ไม่ปรากฏเลขทะเบียน) พ.ศ.๒๓๘๒ จังหวัดน่าน
 พ.ศ.๒๓๘๒ นายควง พร้อมทั้งภรรยาและบุตรชาย บุตรสาว ได้ซ่อม
 หีบใส่คัมภีร์ให้เป็นทาน
 ดังปรากฏข้อความในจารึก ความว่า

...ผู้เข้าจกนบพระพุทธาธิรัตนไตร ในปฐมมูล ศรัทธาหมายมีนาม (ว่านาย)
 ควงเป็นเจ้าและภรรยา บุตรชาย บุตรี จักผู้จักน ได้ปฏิสังขรณ์สร้างยังหีถรรณถุณนี้...^{๔๔}

๑.๓ ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนในสังคม

การตั้งอาณาจักรล้านนาของพญามังรายในพ.ศ.๑๘๓๕ ทำให้เมืองต่างๆใน
 ดินแดนล้านนาถูกรวบรวมให้เป็นปึกแผ่นมีความเจริญรุ่งเรือง มีความโดดเด่นทางวัฒนธรรม
 อย่างมาก สืบเนื่องจนถึงปัจจุบัน การรวมดินแดนล้านนาดังแต่อดีตนอกจากรวมดินแดนแล้วยัง
 รวมกลุ่มคนมากมายให้มาอยู่รวมกันแล้วมีการจัดระบบการปกครองให้เป็นลำดับชั้น มีชนชั้น
 ผู้ปกครองคือ เจ้า และมูลนาย มีชนชั้นที่ถูกปกครอง คือ ไพร่ และทาส ซึ่งต้องมีสังกัดมูลนาย
 ระบบความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นจะเป็นไปในแนวดิ่ง มีกฎ จารีตประเพณีในการปฏิบัติตนเมื่ออยู่
 รวมกันในสังคม โดยผู้ปกครองต้องมีคุณธรรมในการควบคุมดูแลผู้อยู่ในปกครองและผู้ถูก
 ปกครองต้องทำตามหน้าที่ที่ได้รับมอบหมาย ทั้งนี้ทั้งนั้นความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้น
 โดยภาพรวมแล้วจะมีความสัมพันธ์แบบฉันทญาติ ไม่เข้มงวดนัก นอกจากนั้นความสัมพันธ์
 ระหว่างกลุ่มชนในระดับเดียวกัน คือในแนวราบนั้นกลุ่มชนต่างมีความเอื้ออาทรต่อกัน พึ่งพา
 อาศัยกัน เนื่องจากความชำนาญในอาชีพไม่เหมือนกัน ดังนั้นจึงต้องแบ่งหน้าที่ในการทำงานต่าง ๆ
 ร่วมทำกิจกรรมต่าง ๆ ในสังคมล้านนา ดังปรากฏในจารึกล้านนาหลายหลักที่มีชนชั้นปกครอง เช่น
 เจ้าเมือง เจ้าหมื่น พันและแก้วบ้าน รวมทั้งกลุ่มช่างฝีมือและชาวบ้าน ช่วยกันสร้างโบสถ์ วิหาร
 ถือเป็นการทำบุญร่วมกัน รวมทั้งสถาบันศาสนา คือพระภิกษุสงฆ์ได้เข้ามาเป็นกำลังสำคัญในการ
 ทำกุศลกิจกรรมด้วย

รูปแบบความสัมพันธ์ของกลุ่มชนในอาณาจักรล้านนา เป็นรูปแบบของ
 ผู้ปกครอง ผู้ถูกปกครองและสถาบันสงฆ์ที่มีความสัมพันธ์ในการแบ่งหน้าที่ในการทำกิจกรรมเพื่อ
 บำรุงรักษาพระพุทธศาสนา ดังปรากฏในจารึกล้านนา เช่น

^{๔๔} ฮันส์ เพนซ์, พรรณเพ็ญ เครือไทย และ ศรีเลา เกษพรหม, ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๕ : จารึกใน
 พิพิธภัณฑสถาน และจารึกเมืองน่านที่น่าสนใจ (เชียงใหม่ : โรงพิมพ์มิ่งเมืองนพรัตน์, ๒๕๔๔), ๘๕-๘๖.

จารึกวัดป่ารวก (๓๔๒/๑๘ หรือ ถพ.๒๘) พ.ศ.๒๐๒๘ จังหวัดลำพูน

พ.ศ.๒๐๒๘ ข้าพเจ้าถวญภรรยา ลูกสาว เด็กผู้หญิง ๒ คน ข้าชาย ๑ คน ให้คู่แเล
พระพุทธรูป และเจดีย์แห่งนี้ พยานฝ่ายพระสงฆ์ เช่น มหาสังฆราชาศรีติปิฎกอุดมญาณเทพา
เจ้าอาวาส(วัด) ป่ารวกแห่งนี้และพยานฝ่ายฆราวาส เช่น ท้าวบุญ เจ้าเมืองเชียงราย เป็นต้น

ด้วยกุศลแห่งการกระทำนี้ ขอให้ได้เป็นอรหันต์ในสำนักพระอริยมตไตรย
ผู้ใดมาเป็นเจ้าเมืองเชียงราย จะมีใจขึ้นชมในบุญที่ข้าพเจ้าได้กระทำนี้ ขอให้คนและเทวดาทั้งหลาย
รับรู้และอนุโมทนา

ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนทั้งผู้ปกครองและผู้ถูกปกครองเป็นไปด้วย
ความสัมพันธ์อันดี มีการร่วมกันทำกิจกรรมทางศาสนา ดังปรากฏชื่อและตำแหน่งในการปกครอง เช่น
มหาสังฆราชา เจ้าอาวาสวัดป่ารวก ท่านเป็นเจ้าศรี วัดพระคำ เจ้าเมืองเชียงราย ท้าวบุญ หมื่นซ้ายลวง
พันพ่อน้อยต่างเมือง เป็นต้น

ดังปรากฏข้อความในจารึก ความว่า

...อุหายคนน้ำตกแผ่นดิน ไว้มีบุญหนึ่งชื่อนางคำ ลูกกู(เป็น)หญิง ๑ ชื่อนางจำปา
เด็กหญิง ๒ คน ข้าชายผู้ ๑ ไว้เขานี้ให้อริภคยาพระพุทธรูปเจ้าทั้งเจดีย์ในถานะที่นี้ แล

(รายชื่อพยานฝ่ายพระสงฆ์)

ชาวเจ้าทั้งหลาย เป็นสักขีพยานมีดังนี้ว่า

มหาสังฆราชา ศรีติปิฎกอุดมญาณเทพา

เจ้า(อาวาสวัด)ป่ารวกนี้

มหาเถร สุวรรณ

เจ้า(อาวาสวัด)ป่าสงัด

ท่านเป็นเจ้า ศรี

วัดพระคำ

ท่านเป็นเจ้า สารินุต

วัดสมณภู

ท่านเป็นเจ้าผู้หนึ่งผู้รู้ คนแล

(รายชื่อพยานฝ่ายฆราวาส)

แต่กฤหัสถ์ทั้งหลาย (มี)

เจ้าเมืองเชียงราย (ชื่อ) ท้าวบุญ

หมื่นซ้ายลวง

พันพ่อน้อยต่างเมือง...”

จารึกวัดมหาวัน(๓๒๘/๒๕๑๖ หรือ พ.พ.๔๐๘/๒๐๒๔) พ.ศ.๒๐๓๒

จังหวัดเชียงราย

นายแกเด็กญอย ถวายวัดมหาวันที่ตั้งอยู่ในเมืองฮ้อยแคว่มหาเทวี มีมหาเถรบุญญสิทธิ เป็นเจ้าอาวาส มหาเทวีรับสั่งให้จัดนาและคน ๖ ครอบครัว ถวายแด่วัด และมหาเถรบุญญสิทธิ นอกจากนั้น เจ้าหมื่นทองผู้ครองเมืองฮ้อยยังถวายบ้านเกลือ และป่าแด่วัดมหาวันด้วย

จารึกหลักนี้ปรากฏตำแหน่งในการปกครองพร้อมชื่อ ชาวบ้าน และพระภิกษุเช่นเจ้าแผ่นดิน มหาเทวีเจ้า เจ้าหมื่นทองบ้านฮ้อย เจ้าพันหลวงสุวรรณ พันต่างเมืองพ่อน้อย พันหนังสือสินผญา เมืองสินผญา ลำพันจารี นายแกเด็กญอย เจ้าเมืองขวา พ่ออิน แสนข้าวพ่อลาน ท้าวลาน ช่างโสม ช่างทอง ทิดหลาน ญาณมงคล แม่ปอน ย่าอิง นอกจากนี้ชื่อผู้ปกครองและผู้ถูกปกครองแล้วยังมีชื่อของพระสงฆ์ คือ มหาเถรบุญญสิทธิ

ดังปรากฏข้อความในจารึก ความว่า

...นายแกเด็กญอย เอาวัดมหาวันกับมหาบุญญเถรบุญญสิทธิ เมื่อถวายหื้อเป็นวัดมหาเทวีเจ้า มหาเทวีเจ้าก็รับเอาบุญอันนี้ หื้อเจ้าหมื่นน้อยในคาบลีไกร(จัดการ) (เจ้าหมื่นน้อยใน) จึงหื้อ(เรื่องนี้) มาถึงพันต่างเมืองพ่อน้อย เมื่อมาไถ่ยังพะเยา ไร่คน ๖ ครั้ว รักษาวัดกับมหาเถรเจ้า ชาย ๔ ครั้ว แม่หม้าย ๒ ครั้ว...

เจ้าหมื่นน้อยใน แห่งมหาเทวีเจ้า จึงหื้อมาฝังจารึกไว้ หื้อเจ้าพันหลวงสุวรรณตั้งการหื้อฝังหื้อพันหนังสือสินผญากับพันของจอม มาสู่เจ้าหมื่นฮ้อย(ให้)ฝังบุญทั้งมวลนี้ จึ่งจำเรียดแก่พระเป็นเจ้า เจ้าแผ่นดินหื้อมีอายุยืน ๑๒๐ ปี พระมหาเทวีเจ้าหื้อมีอายุ ๑๒๐ ปี กับเสนาอามาตย์ พระเจ้าจู้คนกับทั้งเทวดา อินทร์ พรหมทั้งหลาย

(รายชื่อพยานมีดังนี้)

เจ้าหมื่นทอง บ้านฮ้อย ก็รู้...

ชาวเจ้ารู้จู้คน พระมหาเทวีเจ้าหื้อมาฝัง(จารึกไว้) ผู้ใดมากินเมืองฮ้อย อย่างกลัวเกล้าเขาสักคน เจ้าหมื่นทองยินดีด้วยบุญ ไร่บ้านเกลือกับ(วัดมหาวัน) (นาเกลือ) ไร่ ๔๐ วา กว้าง ๔๐ วา ไร่ป่าอัน ๑ ชื่อปาลาว อันกับวัดนี้ ไร่ ๑๕๐ วา ลวงกว้างได้ ๑๕๐ วา เจ้าไทยผู้ใดมากินเมืองนี้อย่าเอาออก แด...^{๔๖}

^{๔๖} อันส์ เพนซ์, พรรณเพ็ญ เครือไทย และ ศรีเลา กษพรหม, ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๑ : จารึกในพิพิธภัณฑสถาน (เชียงใหม่: โรงพิมพ์มิ่งเมืองนารัตน์, ๒๕๔๐), ๖๕-๖๕.

จารึกวัดหลวง (๗/๒๕๑๖) พ.ศ.๒๕๑๓ จังหวัดเชียงใหม่

เจ้าแสนดาบเรื่อน และเจ้าพวกดาบเรื่อนเข้าเฝ้ากษัตริย์เชียงใหม่ (ท้าวเมกุ พ.ศ.๒๕๑๔-๒๕๑๗) เพื่อกำราบทูลเรื่องแผ่นดินไม้กระดานที่ใช้จารึกการถวายที่ดินแก่วัดหลวง ถูกทำลายกษัตริย์จึงสั่งให้จารึกใหม่ลงบนหิน

จารึกนี้สะท้อนความสัมพันธ์ของกลุ่มคนในสังคมล้านนาในเรื่องของการทำตามบทบาทหน้าที่ ตามตำแหน่งที่ได้รับทางสังคม มีการรายงานเรื่องราวของบ้านเมืองให้แก่กษัตริย์ทรงทราบ และทุกชนชั้นในสังคมได้ร่วมแรงร่วมใจในการทำกุศลกิจกรรมร่วมกัน เนื่องจากพลังศรัทธาในพระพุทธศาสนาเป็นสำคัญ ในจารึกนี้ปรากฏชื่อตำแหน่งในการปกครองของสังคมล้านนาตลอดจนกลุ่มชาวบ้านและพระสงฆ์ในสังคมยุคนั้น ดังเช่นเจ้าแสนดาบเรื่อน(ชื่อ)หมอแก้ว เจ้าพวกดาบเรื่อน(ชื่อ) สวรรพญา ปากหนังสือพินคำแล พญาจำบ้าน(ชื่อ) สุชา พันสวน(ชื่อ) ลัวะคำ แม่พระเมืองซ้อย พระเมืองฮ้าย หมอคำร้อย หมอนูญ อาจารย์บุญญราศี อ้ายน้อย และนางจง เป็นต้น

ชื่อตำแหน่งและบุคคลข้างต้นปรากฏในจารึกความว่า

...ปีกัณเฑาะ เดือน ๕ ออก ๓ ค่ำ เม็ง(ว่า) วัน ๒ ไทย(ว่าวัน) กัดไส้ เจ้าแสนดาบเรื่อน (ชื่อ) หมอแก้วกับเจ้าพวกดาบเรื่อน(ชื่อ) สวรรพญา(ประจำอยู่) สวนแห่ ไหว้พระเป็นเจ้า(คือ พญาเมกุ) ยังโรงคำ(กราบทูล ๒ เรื่องว่า)

(๑) บ้านหลวงอันหนึ่ง ชื่อบ้านออกแพง(ที่) พญาจำบ้าน(ชื่อ) สุชาหื้อพันสวนชื่อ ลัวะคำ มาขายเอาเงิน ๑๒๒ เงินเข้าเล่มแล้ว(นั้น) ชาวดาบเรื่อน(ชื่อ) โพธิ ชื่อไว้(ตกแต่ง)สร้างแล้ว ถวาย(พระเป็นเจ้าเพื่อ) เป็นราชทาน(ต่อ)กับนาเจ้าลัมสิน พวกขัน ๕,๐๐๐ เบี้ย(ที่อยู่) หน้าวัดนี้ พระเป็นเจ้า(ในสมัยนั้น) ก็มีพระราชศรัทธา หื้อทานแก่พระพุทธเจ้าวัดหลวง แล (ทรงถวายบ้านแด่พระพุทธรูปอีกองค์หนึ่ง)

(๒) บ้านคันแก้ว ๒๐,๐๐๐ เบี้ย ๑

บ้านทอง ๑ (ค่า) ๓๐,๐๐๐ เบี้ย

ชื่อบ้านฮ้ายน้อย นางจง ๑ (ค่า) ๕๒,๕๐๐ เบี้ย

บ้าน (ของ) พันสังจิต ๑ (ค่า) ๕๐,๐๐๐ เบี้ย

(บ้านเหล่านี้) ถ้ายมา(ให้) เป็นบ้าน(ของ) แม่พระเมืองซ้อย(ท่าน) หื้อขายเอาค่า ๓๐๐ เงิน ชาวเตชะซื้อ เอาหื้อแม่(ของพญาจำบ้าน) สุชา(ท่านตกแต่ง) สร้างแล้วหื้อชาวเตชะถ้าย(ให้)แก่ พระเมืองฮ้าย(ให้พระองค์ถวาย) เข้าไว้กับพระเจ้า(ที่)นี้ทั้งเค้าทั้งปลาย บ่หื้อแก่ผู้อื่น แล ยาม(ที่) ไหว้นั้นพระเจ้าตนเป็นพระยังทรงอยู่ในสระดอกคำ พระเจ้าก็ปลงราชทานไว้กับ พระพุทธเจ้าวัดหลวง แล

ยามนั้น พันกุมกามทั้ง ๕ คน ก็รู้ผู้คน แล

(รายชื่อผู้ไปฟังจาริต)

ชาวเตชะ

ปากหนังสือพิง คำแลว ๑

นางแก้วแก่ คำโต ๑

๓. คนนั้นนำอาชญาฝึงจาริตไว้แล

แต่ก่อน(ได้จาริกคำสั่งของกษัตริย์) ใส่(แผ่น)ไม้ ผู้ร้ายจักเสียแล้ว บัดนี้ เจ้าแสนดาบเรือนกับ
เจ้าพวกดาบเรือนสวนแห่ขวา ไหว้พระเจ้าตนเป็นพระ(พระเมกุจิง) หื้อใส่หนังหิน ไว้หื้อมันแล
(ส่วน) บ้านพันสังขิด ๕๐,๐๐๐ (เบี้ย) นั้น) เป็นบ้านสวน ชื้อถวายเป็น(แด่พระ)
ญาณวิเชียร ๓๐,๐๐๐ เบี้ย เป็น(ของ)วัด ๒๐,๐๐๐ เบี้ย แล
(รายชื่อพยาน)

พระมหาเถรเจ้าเจ้าวัด(หลวง) ชื่อ ญาณมังคละ รู้ ๑

มหาเถร เจ้าวัดคอนทัน ชื่อ สารมังสโพธิ์ รู้ ๑

เถรเจ้าวัดเชียงยม ชื่อ ขนานพุทธาทิจ รู้ ๑

เถรเจ้าวัดหิมา ชื่อ ไชยมงคล รู้ ๑

เจ้ารัตนวิเศษ อยู่(วัด) พระสิงห์ รู้ ๑

หมอบุญ ชาวตื้นวัดคอนยาขาว หมอ รู้ ๑

มงคล พวกขัน รู้ ๑

ทา(และ) นี(อยู่) บ้านใหม่ ทั้ง ๒ พี่น้อง รู้ ๑

อาจารย์ บุญราศี รู้ ๑

หมอคำร้อย (อยู่) เชียงยม รู้ ๑

ท่านอาจารย์ สุวรรณรังสี รู้ ๑

เชาวนผญา รู้ ๑

ไผ่ย่ำราวี ผู้ใดหากมล้างเสีย หื้อฉิบหายตายตกอวิจิ ชำก็ดี หม้าเลือกก็ดี หม้าตรบนก็ดี...ก็ดี
อย่าหื้อเฒ่า วานฟ้าหื้อชักตก...^{๔๑}

หื้อ = ให้^{๔๒} หม้า = ใหญ่, โต มีอิทธิฤทธิ์^{๔๓}

เมื่อเดินแดนล้านนาตกอยู่ภายใต้การปกครองของพม่า ความสัมพันธ์ของ
กลุ่มชนยังคงมีชนชั้นผู้ปกครอง ผู้ถูกปกครอง และสถาบันสงฆ์เช่นเดิม แต่จะมีชื่อตำแหน่ง
ผู้ปกครองเพิ่มเติม เช่น โมยหวาน ซึ่งเป็นชื่อตำแหน่งผู้ปกครองของพม่า เพราะในช่วงเวลาของ
ประวัติศาสตร์ล้านนาในสมัยนี้พม่าได้เข้ามาปกครองอาณาจักรล้านนา โดยส่งข้าราชการของ
พม่าเข้ามาปกครองเมืองในล้านนา เช่น เมืองเชียงแสน และเมืองเชียงใหม่ ทั้งนี้ทั้งนั้น

^{๔๑} ฮันส์ เพนซ์, พรรณเพ็ญ เครือไทยและศรีเลา เกษพรหม, ประชุมจาริกล้านนา เล่ม ๔ : จาริกใน
พิพิธภัณฑสถาน, ๑๓๕-๑๔๕.

^{๔๒} เรื่องเดียวกัน, ๑๔๕.

^{๔๓} เรื่องเดียวกัน, ๑๔๕.

ความสัมพันธ์ของกลุ่มชนมีอิสระในการประกอบกิจกรรมทางศาสนา และผู้ปกครองเมือง
ในตำแหน่งโมยหว่านก็ได้ร่วมทำบุญทำกุศลกับชาวบ้าน และพระสงฆ์อีกด้วย

ดังปรากฏในจารึกล้านนา เช่น

จารึกฐานพระพุทธรูปพระเจ้าล้านทอง(ขร.๘) พ.ศ.๒๒๖๕ จังหวัดเชียงราย
พ.ศ.๒๒๖๕ พระญาหลวง เจ้ามังคละสแพกคน ผู้ครองเมืองเชียงรายและ
เครือญาติได้หล่อพระพุทธรูปให้สถิตย์ไว้ในอารามศรีสองเมือง เพื่อให้เป็นที่สักการะแก่คนและ
เทวดาครบ ๕,๐๐๐ ปี

ข้อความในจารึกปรากฏคำว่า โมยหว่าน ความว่า

...เหตุนี้พระญาหลวงเจ้ามังคละสแพกคนเสวยราชสมบัติในเมืงเชียงรายเป็น
โมยหว่านในชัยลักขบุรีเมืงเชียงแสนแลบุษบาสิริวชนเทพารักษ์ญญาเจ้าทั้ง ๒
มีราชศรัทธา...^{๔๐}

อาณาจักรล้านนาได้รับการช่วยเหลือจากอาณาจักรสยามในการต่อสู้กับ
พม่า และทำให้อาณาจักรล้านนาได้รับอิสระจากการปกครองของพม่า แต่ก็ต้องตกอยู่ในฐานะ
ของเมืองประเทศราชแห่งราชอาณาจักรสยาม สยามปกครองล้านนาอย่างไม่เข้มงวด เมืองต่างๆ
ในล้านนามีฐานะเป็นเมืองประเทศราชของราชอาณาจักรสยาม ดำรงสถานะเป็นรัฐบาลท้องถิ่น
ปกครองตามจารีตล้านนา เพราะความแตกต่างทางวัฒนธรรมทำให้ราชอาณาจักรสยามถือว่า
ดินแดนล้านนาเป็นเมืองต่างชาติ ต่างภาษา รัฐบาลกลางที่กรุงเทพฯ ให้เจ้าเมืองในล้านนาเป็น
“เจ้าประเทศราช” ส่วนชาวเมืองต่างๆ ในล้านนาถือว่า “เจ้าหลวง” หรือ “พระญาหลวง”
มีฐานะเป็นกษัตริย์หรือเจ้าแผ่นดิน^{๔๑} ดังปรากฏในจารึกล้านนา เช่น

^{๔๐} ประเสริฐ วน นคร และคณะ, จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑, ๒๐-๒๑.

^{๔๑} ศรีสวัสดิ์ อ่องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา (กรุงเทพฯ: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด
มหาชน ๒๕๔๔), ๒๕๕.

จารึกวัดพระสิงห์ : บารุณรอยพระพุทธรบาท (๓๘/๒๕๑๖ หรือ CM. ๔๓๓/๔๐) พ.ศ.๒๕๓๓๗ จังหวัดเชียงใหม่

พ.ศ.๒๕๓๓๗ พระเจ้ากาวิละ และพระราชวงศ์ ได้ร่วมกันบารุณรอยพระพุทธรบาทไม้เก่าแก่ซึ่งเก็บรักษาไว้ในวัดพระสิงห์ เชียงใหม่ ซึ่งในจารึกได้จารึกตำแหน่งทางการปกครองของพระเจ้ากาวิละว่า “เจ้าพญาหลวงเมืองเชียงใหม่” และจารึกนี้ยังสะท้อนความสัมพันธ์ของกลุ่มคนว่าได้ร่วมกันทำบุญ โดยมีได้แบ่งแยกชนชั้น ทุกกลุ่มชนต่างศรัทธาในพระพุทธศาสนา และตั้งใจจะบารุณรอยพระพุทธรบาท ประกอบกับในสมัยนั้นเป็นช่วงของการเร่งฟื้นฟูบ้านเมือง และพุทธศาสนาให้กลับมาเจริญรุ่งเรืองเหมือนเดิม ภายหลังที่ตกอยู่ภายใต้การปกครองของพม่า และผ่านช่วงของศึกสงครามมาหลายครั้ง จึงทำให้กลุ่มชนทุกชนชั้นต่างร่วมแรงร่วมใจกันสร้างบารุณวัดและศาสนวัตถุ

ดังปรากฏข้อความในจารึก ความว่า

...ปฐมมูลศรัทธา มี สวาทูเจ้ากัมภีร์ คนเป็นเจ้าอาวาส สืพารามาธิบติ (พร้อมด้วย) ศิษย์โยมเจ้าจัตน และมี สวาทูเจ้าปัญญาวชิรภิกษุ ลูกชาวบ้านหนองควาย (พร้อมด้วย) ศิษย์โยมเจ้าจัตน ก็เป็นมูลศรัทธา ได้นำเอาขี้ผึ้งพระบาทแห่งพระพุทธเจ้า อันมีในเมืองเชียงใหม่ ว่ากลัวเป็นจรวัด ภัยวิปริต ปลิ้นแปร ฉิบหายเสีย เป็นอันยินดีในรูปพระบาทแห่งพระพุทธเจ้า เป็นอันมากหนักหนา จึงจักเอารูปพระบาทเข้าไปเมตตา และปรารภเมตตาไปด้วย เจ้าพญาหลวงเมืองเชียงใหม่ เจ้าพญาหลวงเมืองเชียงใหม่ทั้ง ๓ พระองค์พี่น้อง กับทั้งภริยา จูคน และเสนาอามาตย์ ราชวงศ์ อนุราชวงศ์ ประธานราษฎร บ้านเมือง จูคนก็ยินดีสาธุการ ปราโมทย์ มีสังฆาริกจิต ปุณฺณภิกษุสังฆาร ในรูปพระบาทแห่งพระพุทธเจ้า นั้น ก็บูชาด้วยข้าวดอก ดอกไม้ เทียนรูป นุปผาลาซานมัสการ ไหว้วันบครบค่ำเป็นนิตินครบจาดสายแล้ว จึงเรียกหาขี้ ข่างไม้ และข่างแค้น ทั้งหลาย มาแปลงปฏิสังขรณ์ ...ยังรูปรอยดินพระพุทธเจ้า (ที่) เก่า บ้างพร้อย แดกเหง แผลงเป็น ใต้วักหาง และสุวรรณค้ำแดง แสงงามเรือ เพื่อบัพหือผิด ...ตามข่าเก่า มีในรอยดินพระพุทธเจ้า อันบ้างพร้อยเสีย (ก็มี) อันบัพเสีย (ก็มี) เท้าสังเขปด้วยอันข่อยแคบ เท้าพหือเป็นที่ไหว้และบูชาแก่คนและเทวดาทั้งหลาย ครอบมัยน ๕,๐๐๐ พระวรราชาตสุข ๓ ประการ มีนิพพานเป็นยอด แด...”^{๔๖}

^{๔๖} ฮันส์ เพนซ์, พรรณเพ็ญ เครือไทย และ ศรีเลา เกษพรหม, ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๒ : จารึกพระเจ้ากาวิละ พ.ศ.๒๕๓๓-๒๕๓๗(เชียงใหม่ : โรงพิมพ์มิ่งเมืองนวัตน์, ๒๕๔๑), ๔๕-๔๖.

จาริกวัณณยูยีน (นน.๕๕ หรือ พช.น่าน ย.๖) พ.ศ.๒๓๓๘ จังหวัดน่าน

สวาทเจ้าทิพพาลังการ และมหาราชหลวง (สมเด็จพระเจ้าฟ้าอัครดวรปิณโณ)

เป็นประธานในการสร้างหีบพระธรรม

ความสัมพันธ์ของกลุ่มคนที่ปรากฏในจาริกนี้ แสดงให้เห็นว่าทุกกลุ่มคนต่างมีสิทธิเท่ากันในการทำกุศลกิจกรรม ทุกคนชั้นสามารถร่วมกันทำบุญ ทั้งฝ่ายพระสงฆ์ฝ่ายฆราวาสที่มีทั้งข้าราชการและประชาชนทั่วไป ได้ร่วมกันสร้างหีบพระธรรม และขอให้ผลบุญส่งผลให้ทุกคนที่ทำกุศลในครั้งนี้นับรรลุถึงนิพพาน

ดังปรากฏข้อความในจาริก ความว่า

...ศรีสวัสดิ์ จุฬาศักกัททะ ๑๑๕๗ ตัว ในเถาะฉนำ กัมโพชขอมพิสัย เข้ามาในวัดสถานอุตุ (เดือน) อัสสขุช ปันณรสมิ ภูมวาร โลง ไทยภาษาว่า ปีดับหม้า เดือนเจียงเพ็ญ เมืองพร้าวว่า ได้วัน ๓ (อังคาร) ไทย(ว่าวัน) กำไ้

ปฐมมูลศรัทธาภายในหมายมี สวาทเจ้าคนชื่อ ทิพพาลังการ เป็นประธานแก่อันเตวาลิก จิติน หนครัทธาอุปถัมภกภายนอก หมยมี มหาราชหลวง เป็นประธานและอุบาสก(มีต้นว่า) แสนอาสา แสนหนังสือ ขนานถาวร ร้อยจ้อยหล้า อุบาสก(มี) นางโนษา และศรัทธาทายกทั้งหลาย อันอยู่ในบ้านน้ำลัด จุคน

ก็บังเกิดเจตนาสร้างแปลงยังหิธรรม ลูกนี้ ไว้หื้อเป็นที่สถิตไว้ยังเตปิฏกะ สรรพพุทธวงนะ ธรรมเทศนาเจ้า เพื่อบหื้อเส้าหม่นหมอง เรียรายเสีย แท้คหิ

ด้วยเดชบุญราศีเอื้องนี้ ขอจูงคำหื้อผู้ข้าทั้งหลาย ได้ถึงยัง คิววิสุข ๓ ประการ มีนิพพาน เป็นขอบ แก่ผู้ข้าทั้งหลายแท้ อย่างคลาคลายคลา ตามมโนรปปรารถแห่งผู้ข้าทั้งหลาย จิติน จ้องค์ จูผู้ จุคน เทียงแท้คหิ เตื่อ^{๔๐}

ล้านนาได้ถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรสยาม การปกครองเป็นแบบมณฑลเทศาภิบาล มีผู้ปกครองจากส่วนกลางมาปกครอง เปลี่ยนแปลงระบบการปกครองแบบเจ้าเมือง กลายมาเป็นระบบข้าราชการ ซึ่งมีสายการบังคับบัญชาแบบรวมศูนย์อำนาจสู่ส่วนกลาง กลุ่มชนต่าง ๆ ในล้านนาก็ยังคงทำบุญทำกุศลทางศาสนาเช่นเดิม ตำแหน่งในการปกครองของล้านนาได้ปรับเปลี่ยนไป ดังปรากฏตำแหน่งนายแขวง(นายอำเภอ) นายแคว้น(กำนัน) แก่บ้าน

^{๔๐} ฮันส์ เพนซ์, พรรณเพ็ญ เครือไทย และ ศรีเลา เกษพรหม, ประชุมจาริกล้านนา เล่ม ๕ : จาริกใน พิพิธภัณฑสถาน และจาริกเมืองน่านที่น่าสนใจ, ๑๕-๑๘.

(ผู้ใหญ่บ้าน)^{๕๔} ในจารึกยังคงมีชื่อของเจ้าเมืองปกครองเมืองอยู่ แต่เจ้าเมืองถูกลดบทบาทในสังคมลงแล้วมีข้าราชการท้องถิ่นขึ้นมาบทบาทในการดูแลหมู่บ้านแทน

ดังปรากฏในจารึกล้านนา เช่น

จารึกวัดสันป่าตึง (ไม่ปรากฏเลขทะเบียน) พ.ศ.๒๔๔๕

จังหวัดเชียงใหม่

ครูบานันไชย อยู่วัดหนองคาย เป็นประธานฝ่ายพระสงฆ์ นายแคว้นน้อย ปัญญานวล เป็นประธานฝ่ายฆราวาสได้สร้างพระเจดีย์ ดังปรากฏในจารึกความว่า

ศักราชได้ ๑๒๖๔ ตัว ปีเต่าปี เดือน ๑๑ เพ็ญ เม็ง(ว่าวัน) ๓ ไทย(ว่าวัน) กาบเส็ด
ปฐมมูลศรัทธาผู้ข้าทั้งหลาย ทั้งภายใน ภายนอก ภายในมีครูบานันไชย(อยู่)วัดหนองคาย เป็นเจ้า
พร้อมกับด้วย(อัน) เทวาสักโยมเจ้า จู๊ตุน หนครัทธาภายนอก มีข้า(พเจ้า) นายแคว้นน้อย
ปัญญานวล เป็นเจ้า พร้อมกับด้วยเจ้าแก้ว จู๊คน

ศรัทธาผู้ข้าทั้งหลายได้สร้างยังพระธาตุเจ้าดวงนี้ ได้ต่างฉัตร
แล้วหื้อทานไว้ค้ำชูศาสนา พระโคตมเจ้า

ผู้ข้าขอเอาสุข ๓ ประการ มินิพพานเจ้าเป็นยอด จิมแต่เคื้อะ

นิพพาน ปรมิ สุขุ สุขุ สุขุ จิมเคื้อะ

ศักราชได้ ๑๒๖๔ ตัว ปีเต่าปี เดือน ๑๑ เพ็ญ เม็ง(ว่าวัน) ๓ ไทย(ว่าวัน) กาบเส็ด
ยามแด่ขึ้นสู่เที่ยงวัน

ยามนั้น มี ข้า(พเจ้า)กะกำ จเร เป็นเจ้า พร้อมกับด้วยภรรยาชื่อว่า

นางคำบุญยวง(และ) แม่ชื่อว่า ป้าคำแดง

ศรัทธาผู้ข้าได้สร้างยังพระวิหาร และพุทธรูป (คือ) ยัง(พระ)พุทธรูปเจ้าองค์นี้

ได้หื้อทานไว้ค้ำชู ศาสนาพระโคตมเจ้า

(ผู้ข้าทั้งหลาย)ขอเอาสุข ๓ ประการ มินิพพานเจ้าเป็นยอด จิมเคื้อะ

สุทินนั วดเมทานั ทารุวิหารทานั พุทธรูปทานั นิพพาน ปรมิ สุขุ สุขุ สุขุ จิมเคื้อะ^{๕๕}

^{๕๔} สวัสดิ์ อ่องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, ๒๕๖.

^{๕๕} ฮันส์ เพ็นซ์ พรรณเพ็ญ เครือไทย และศรีเลา เกษพรหม, ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๘ : จารึกในจังหวัดเชียงใหม่, ๑๕๓-๒๐๑.

จารึกฉลองพระวิหารหลวงเจ้าพุทธเพียง(นค๑๑) พศ๒๔๔๘ จังหวัดน่าน

เจ้าเมืองน่าน ถวายเงินเพื่อบำรุงถาวรวัตถุทางพระพุทธศาสนา เช่น
สร้างวิหารหลวง สร้างกำแพง เป็นต้น พระเจ้าสุริยพงศ์ผริตเดช และพระราชวงศ์ ไวยาวังกร ทาสา
ทาสี ได้ร่วมกันปฏิสังขรณ์วัดเสร็จแล้ว เมื่อแล้วเสร็จได้มีการเฉลิมฉลองพระวิหาร โดยให้ข้าหลวง
และนายแขวง นายแก้ว แก่บ้าน ฐประชาในจังหวัดนครน่านให้มาร่วมอนุโมทนาบุญ

ดังปรากฏข้อความในจารึก ความว่า

...พระเจ้าสุริยพงศ์ผริตเดชเป็นเจ้าแก้วอัครราชยาศรีบุญญา ราชบุตรา
ราชบุตรี แลราชเสวก ไวยาวังกร ทาสา ทาสี ทั้งหลายได้ปฏิสังขรณ์เสร็จแล้ว จึงได้
มีผลณาปราชเปรธถึงแก่มหาจัดคิยราชวงสถานวงศ์ แลข้าหลวงบริเวณแลนายแขวง
นายแก้ว แก่บ้าน(ฐ) ฐประชาในจังหวัดนครน่านให้มาภัคตาอนุโมทนาเหมียค...^{๔๖}

^{๔๖} ประเสริฐ ณ นคร และคณะ, จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑, ๗๓-๗๔.

๑.๔ ภาพรวมของวิถีชีวิตในสังคมอาณาจักร

สังคมล้านนาเป็นสังคมที่สงบสุขเรียบง่าย ชาวล้านนาอยู่ร่วมกับธรรมชาติที่สวยงามบนพื้นฐานความศรัทธาในพระพุทธศาสนา ดังนั้น สภาพแวดล้อมทางสังคมจึงผูกพันกับกิจกรรมทางศาสนา จากการศึกษาจารึกล้านนา จำนวน ๑๘๖ หลัก พบว่าเนื้อหาจารึกส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับการทำบุญทำกุศลในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การสร้างวัด วิหาร อุโบสถ การซ่อมองค์พระธาตุ องค์พระเจดีย์ การถวายเงิน ถวายที่ดิน ถวายภาษีที่นา ถวายคนให้ดูแลวัด เป็นต้น ซึ่งการถวายคนหรือครอบครัวให้ดูแลวัดนี้เป็นผลมาจากการจัดระบบการปกครองแบบชนชั้น โดยมีชนชั้นผู้ปกครองได้แก่เจ้าเมือง ข้าราชการ และชนชั้นถูกปกครอง ได้แก่ ไพร่ และทาส โดยมีการจัดการปกครองในระบบพันนา แบ่งผู้ปกครองลดหลั่นตามชนชั้น คล้ายระบบศักดินาในภาคกลางถือการมีสิทธิและหน้าที่ในบ้านเมือง โดยมีจำนวนของที่นาเป็นเกณฑ์

ข้อมูลที่ปรากฏในจารึกล้านนาจะปรากฏสภาพแวดล้อมทางสังคมล้านนา ควบคู่กับรูปแบบการเมืองการปกครองเพราะส่วนใหญ่ผู้ที่จะทำบุญแล้วมีการจารึกนั้นจะเป็นชนชั้นปกครอง ข้อความจากจารึกแสดงให้เห็นตำแหน่งต่าง ๆ ในระบบการเมืองการปกครอง ปรากฏชื่อตำแหน่งผู้ปกครองในจารึก ตั้งแต่ช่วงแรกที่ยอดาณาจักรล้านนารุ่งเรืองจนถึงช่วงสมัยที่ล้านนามีการจัดการปกครองแบบเทศาภิบาล ตลอดจนสภาพแวดล้อมทางสังคมของอาณาจักรล้านนาก็ยังคงสภาพของสังคมชาวพุทธ

จารึกล้านนาหลายหลัก แสดงให้เห็นสภาพแวดล้อมทางสังคม วัฒนธรรมที่ผูกพันกับพระพุทธศาสนาและปรากฏวิถีชีวิตในรูปแบบของการทำบุญของบุคคลในสังคมโดยที่บุคคลที่อยู่ในสังคมอาณาจักรมีบทบาทสำคัญต่อการทำนุบำรุงศาสนาในรูปแบบต่าง ๆ วิถีชีวิตของการทำบุญยังคงมีตลอดต่อเนื่อง แม้ว่าสังคมล้านนาจะมีการเปลี่ยนผู้ปกครองในแผ่นดินก็ตาม

ดังปรากฏในจารึกล้านนา เช่น

จารึกกษัตริย์ราชวงศ์มังราย (๒๓/๒๕๔๑) พ.ศ. ๑๕๕๔ จังหวัดพะเยา

จารึกหลักนี้เป็นจารึกที่สร้างขึ้นช่วงสมัยที่ยอดาณาจักรล้านนารุ่งเรือง สมัยของพระเจ้าสามฝั่งแกน (พ.ศ. ๑๕๔๕-๑๕๔๕) ข้อความในจารึกได้กล่าวพระนามกษัตริย์ ตั้งแต่พระเจ้ามังรายถึงพระเจ้าสามฝั่งแกน ขึ้นเสวยราชสมบัติ พ.ศ. ๑๕๔๕ และให้เจ้าหมีนผู้เป็นอาเลียงไปเป็นเจ้าสี่หมื่นครองเมืองพะเยา เจ้าสี่หมื่นสร้างวัดสุวรรณหาวิหารถวายแด่พระเจ้าสามฝั่งแกนกับพระชนนี และทั้งสองพระองค์จึงหยาดน้ำ(กรวดน้ำ)เพื่ออุทิศที่นาให้แก่วัดใน พ.ศ. ๑๕๕๔

วิถีชีวิตที่สะท้อนจากข้อความในจารึกทำให้เห็นว่า สังคมล้านนาในสมัยอาณาจักรล้านนารุ่งเรืองบ้านเมืองมีความสุข ชาวล้านนาศรัทธาพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก เห็นได้จากการถวายเป็นทาน บ้านเรือน ทรัพย์สินเงินทอง และผู้คน ให้แก่วัด

เมืองเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางทางการเมืองการปกครองของอาณาจักรล้านนา เห็นได้จากกษัตริย์เชียงใหม่ คือพระเจ้าสามฝั่งแกนได้ให้อาเลียงไปปกครองเมืองพะเยา โดยแต่งตั้งให้เป็นเจ้าสีหมัน แสดงให้เห็นถึงการมีอำนาจเหนือเมืองต่าง ๆ ในอาณาจักรล้านนา ระบบการเมืองยังคงเป็นระบบของการมีเจ้าเมืองปกครองเมือง และเมืองเล็กๆเหล่านั้นได้รวมกันอยู่ในอาณาจักรล้านนา โดยมีเมืองเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางของอำนาจ

ดังข้อความปรากฏในจารึก ความว่า

...มังราย กีนมิงเงิงมาเถิงคราม ตามต่อเถิง ท้าวแสนภู คำฟู ผาฮู ท้าวกลินา เจ้านแสนมิงมา ในเมื่อเมียนท้าวทั้งเจ็ดชื่อนี้แล้ว...

...กรั้นเสด็จเจ้าแม่ลูกแลได้เสวยสมบัติในนครเชียงใหม่ ดังจันอันพระราชแม่ลูกไจระจะไกร แทนคุณปุนที่ยากลำบากอันภักคิมิแห่งอวเลียงตนคายกลาย จึงจะให้มาเสวยลำดับพิพัฒสถาน อันคิมิในเมิงพยาว ชื่ออาร์คนไจระให้เรียกเจ้าสีหมันแล...

...เจ้ามหาราช มหาเทวีมีใจใสสรทา ด้วยเจ้าสีหมันคายกลายจึงจะหล่อน้ำสู่เหนือทกคก แผ่นดิน นรินทรมีสรทาบขาด จึงจะอบพกาสให้นาแก่พระสุวรรณวิหาร มีประมาณ ๒๑๖๘๕ เข้า ผิดจะเข้าเป็นค่า ว่าได้ ๔๖๘..."

จารึกวัดเชียงสา (จ/๒๕๑๖ หรือ ช.ม/๗) พ.ศ.๒๐๕๗ จังหวัดเชียงราย

จารึกหลักนี้ ได้จารึกในช่วงที่อาณาจักรล้านนากำลังอยู่ในยุคดดถอย เวลาหลังจากนั้น ๔ ปี อาณาจักรล้านนาก็ตกอยู่ภายใต้การปกครองของพม่า ใน พ.ศ.๒๑๐๑-๒๓๑๗ จารึกหลักนี้ได้กล่าวถึงสมเด็จพระบรมพิตรเสวยราชย์ทั้ง ๒ แผ่นดิน ล้านช้าง ล้านนา ถวายเป็นทาน และ ข้าววัด แด่วัดเชียงสาที่ตั้งอยู่ฝั่งตะวันตกแม่น้ำโขง (สันนิษฐานว่าอยู่ในเขตเมืองเชียงของ จังหวัดเชียงราย)

วิถีชีวิตในช่วงเวลานี้ยังคงสงบสุข แม้ว่าจะเข้าสู่ภาวะเสื่อมถอยของอาณาจักรล้านนาก็ตาม เจ้าเมืองก็ยังคงปฏิบัติศาสนกิจ ดูแลบำรุงศาสนา มีการถวายเป็นทาน และ ข้าววัด

^{๔๔} ศุจิตต์ วงษ์เทศ บรรณาธิการ, ประชุมจารึกเมืองพะเยา, ๑๔๒.

การเมืองการปกครอง ยังคงปกครองโดยมีเจ้าเมือง มีชนชั้นผู้ปกครอง และผู้ถูกปกครอง มีขุนนางคอยปกครองดูแลบ้านเมืองตามลำดับชั้น เช่น ปรากฏตำแหน่ง เจ้าหมื่น พัน เจ้าเมือง นายบ้าน นายคราว ร่วมกันเป็นสักขีพยานในการทำบุญ

ดังปรากฏข้อความในจารึก ความว่า

...สมเด็จพระบรมพิตร ตนสัมฤทธิ์เสวยราชพิภพทั้ง ๒ แผ่นดิน ด้านข้าง ด้านนา
มีจิตปสาทะศรัทธาได้หื้อเขต กับอารามวัดเชียงสา ในบ้านนางจัน บ้านเชียงสา...
...ทั้ง(ทรงถวาย)ข้า(คน) อุปลฐาก หยาดน้ำ...
...หื้อได้คำคุณ วัดเชียงสา อย่าหื้อเจ้าแคว้น เจ้าฟ่อน คนนา คนโน อย่าหื้อดวยกคิก
อย่าหื้อดก หื้อดอนไปไหน หื้อเขาอยู่รักษาพระพุทธเจ้า...เจ้าหมื่นพวกทาน ๑ ...พันทา
หมื่นมอมยวน ๑ นายบ้านเชียงสา ๑ นายคราวพ่อเสถียร ๑ นาพร้อมรู้ราชอาชญา จุณ^{๔๔}

จารึกฐานพระพุทธรูปพระเจ้าล้านทอง (ขร.๘) พ.ศ.๒๒๖๕

จังหวัดเชียงราย

พ.ศ.๒๒๖๕ ผู้ปกครองเมืองเชียงราย พระญาหลวงเจ้ามังคละสแพกคน
เสวยราชสมบัติในเมืองเชียงราย มีตำแหน่งเป็นโมขหว่านพร้อมด้วยครอบครัว ร่วมกันหล่อพระ
แล้วให้ตั้งพระนี้ไว้ในอาราม เพื่อให้เป็นสักการะบูชาแก่คนและเทวดา

วิถีชีวิตที่สะท้อนจากข้อความในจารึกพบว่ามีตำแหน่งผู้ปกครองของพม่า
ปรากฏในจารึก คือ “โมขหว่าน” แสดงให้เห็นว่าพมามีอิทธิพลสังคมล้านนาในช่วงนั้น แต่อย่างไร
ก็ตามพม่าได้ให้อิสระแก่ชาวล้านนาในการนับถือศาสนา การปฏิบัติดูแลรักษาพระพุทธศาสนา
ได้เหมือนเช่นเดิม สืบเนื่องจากพม่าเป็นประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาเช่นกัน จึงทำให้วิถีชีวิต
ของชาวล้านนายังคงเดิมไม่เปลี่ยนแปลง

การเมืองการปกครองในยุคนี้ เห็นได้ชัดเจนว่าตำแหน่งในการปกครอง
เมืองเป็นชื่อของตำแหน่งในการปกครองของพม่า คือ “โมขหว่าน” ยิ่งในช่วงเวลานี้พม่าได้ส่ง
ผู้ปกครองจากพม่ามาปกครองเมืองเชียงใหม่ คือ มังแรนร่า (พ.ศ.๒๒๕๐-๒๒๗๐) ทั้งนี้ทั้งนั้น
รูปแบบการปกครองก็ยังคงเป็นเช่นเดิมคือมีเจ้าเมืองผู้ปกครอง และมีผู้ถูกปกครอง

ดังปรากฏข้อความในจารึก ความว่า

^{๔๔} ฮันส์ เฟินซ์, พรรณเพ็ญ เครือไทย และ ศรีเลา เกษพรหม, ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๔ : จารึกใน
พิพิธภัณฑสถานเชียงใหม่, ๒๕๓๗-๒๕๓๘.

...เหตุที่พระญาหลวง เจ้ามั่งกละสแพกตนเสวยราชสมบัติในมืองเชียงรายเป็น
มอยห่วนในชัยลักขบุรีเมืองเชียงแสน แลบุษบาสิริวชนเทพราชกัญญาเจ้าทั้ง ๒ มีราชศรัทธา
เฉพาะเจ้ เจ้าราชบุตรตนชื่อพระยอดจำเมืองอันจะวนากลาไคลไปสู่ปรโลกภายหน้าก็ได้หล่อ
ยังวรจินพิมพ์รูปเจ้าองค์นี้...

...หือเป็นที่ไหว้สักการบูชาแก่คนแล เทวดาคราบ ๕ พันพระวัสสาจริง...^{๔๘}

จารึกวัดหัวทุ่ง (ไม่ปรากฏเลขทะเบียน) พ.ศ.๒๓๓๖ จังหวัดน่าน

พ.ศ.๒๓๓๖ เจ้าหลวงอัตถวรปัญโญ ผู้ครองเมืองน่าน และพระภิกษุ
โพธา เป็นประธานในการสร้างอุโมงโขง พระพุทธรูป ๒ องค์ ทำด้วยอิฐ และทองสำริด และวิหาร
วัดหัวทุ่ง

วิถีชีวิตของชาวล้านนาในสมัยที่เป็นเมืองประเทศราชแห่งราชอาณาจักร
สยามนั้น ชาวล้านนายังคงมีวิถีชีวิตที่ผูกพันกับพระพุทธศาสนา มีการทำบุญสร้างวิหารอุโมงโขง
พระพุทธรูป โดยสร้างร่วมกันระหว่างเจ้าผู้ครองเมืองกับพระภิกษุสงฆ์

แม้ว่าสยามจะปกครองล้านนาแต่ก็ยังให้อิสระในการปกครองเมือง ยังคงมี
เจ้าผู้ครองเมือง เช่น ในเมืองน่านมีเจ้าหลวงอัตถวรปัญโญ เป็นผู้ครองเมืองน่าน เหมือนดังที่เคย
เป็นมาในอดีต

ดังปรากฏข้อความในจารึก ความว่า

...อุโมงค์โขง และ (พระ)พุทธรูปเจ้า ๒ พระองค์ อันแล้วคิลาและอิดและอัญฐสหัส
สกังสโลหะ และวิหารารามที่นี้สวาธุเจ้าโพธา และอันควาสึกเจ้าจู้คน ทนมหาอุปถัมภก
ตามมีเจ้าคนเสวยยังรัตนบุรี ที่นี้และเจ้าราชกุมมา อรรคชายา...^{๔๙}

^{๔๘} ประเสริฐ วน นคร และคณะ, จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑, ๒๐-๒๑.

^{๔๙} อันส์ เฟินซ์, พรรณเพ็ญ เครือไทย และศรีเลา เกษพรหม, ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๕ : จารึกใน
พิพิธภัณฑสถาน และจารึกเมืองน่านที่น่าสนใจ, ๒๕-๓๓.

จารึกเจ้ามawangศ์ฯ ช่อมพระธาตุแช่แห้ง (นน.๑๒) พ.ศ.๒๓๘๕ จังหวัดน่าน

เจ้ามawangศ์เป็นประธาน พร้อมด้วยเครือญาติ เสนาอำมาตย์ และประชาชนได้ร่วมกันช่อมพระธาตุแช่แห้ง และสร้างวิหารศาลาในบริเวณพระธาตุแช่แห้ง โดยขอให้ผลบุญที่ทำในครั้งนี้งดผลให้ผู้ทำกุศลได้บรรลุนิพพาน ขอให้ได้เป็นพระโพธิสัตว์ในสำนักของพระอริยมัคโคตร

วิถีชีวิตของชาวล้านนาในช่วงนั้น ยังคงดำเนินชีวิตที่สอดคล้องกับความศรัทธาในพระพุทธศาสนา มีการทำบุญทำกุศล เช่น การช่อมหรือสร้าง วัดวิหาร และ องค์พระธาตุ เป็นต้น

ดังปรากฏข้อความในจารึก ความว่า

...มีสมเด็จพระบรมพิตรภิเชษฐมหาบรมราชวงศ์ฉัตรทิพย์ ในชยันทบุรีนี้เป็นประธานแก่ราชขัตติยราชวงศาและพระยาเสนาอำมาตย์รัฐประธานราชในขงรัฐนันทบุรีที่นี้ ชุตนุชนได้ปฏิสังขรณ์อภิมงคลสร้างแปลงยังมหาชินธาตุเจ้าแล้วด้วย...^{๖๐}

จารึกวัดพระธาตุศรีจอมทอง (ไม่ปรากฏเลขทะเบียน) พ.ศ.๒๔๕๕

จังหวัดเชียงใหม่

พ.ศ.๒๔๕๕ พระครูญาณรังสี อยู่วัดไชยชนะมงคล (บ้าน) ปากกล้วย เป็นประธานสร้างสถัภณท์ เพื่อดวยแด่พระธาตุจอมทอง บุญกุศลที่ทํานี้ขอให้ศาสนามีความรุ่งเรือง ชีนนาน ๕,๐๐๐ ปี และขอให้ผลบุญนำพาไปสู่นิพพาน

วิถีชีวิตของชาวล้านนายังคงมีการทำบุญเพื่อทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา เช่นเดิม

ดังปรากฏข้อความในจารึก ความว่า

...สมณศรัทธาพระครูญาณรังสี (อยู่) วัดไชยชนะมงคล (บ้าน) ปากกล้วยได้ทำวังศาลนพบุรีเชียงใหม่ เป็นเก้า พร้อม(ด้วย)ศิษยานุศิษย์ และศรัทธาอภิมงคล จักน ได้สร้าง สถัภณท์มาถวายเป็นทาน...^{๖๑}

^{๖๐} ประเสริฐ วน นคร และคณะ, จารึกล้านนาภาค ๑ เล่ม ๑, ๗๕-๘๖.

^{๖๑} อันส์ เพนซ์, ศรีเลา เกษพรหม และ ศราวุธ ศรีทา, ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๘ : จารึกในจังหวัดเชียงใหม่, ๒๑๑-๒๑๓.

จากที่กล่าวมานั้นจะเห็นได้ว่าวิถีชีวิตในสังคมอาณาจักรเกี่ยวข้องกับการทำบุญทำกุศล โดยทุกชนชั้นมีการทำบุญในลักษณะต่างๆแตกต่างกัน เพื่อมุ่งหวังที่จะทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง และมั่นคงในดินแดนล้านนา ถึงแม้ว่าจะมีเหตุการณ์ทางการเมืองที่เปลี่ยนแปลงก็ตาม แต่ชาวล้านนายังคงมีการทำบุญอย่างต่อเนื่อง ชนชั้นปกครอง ประชาชน หรือกลุ่มชนราวาสต่างมีความสัมพันธ์อันดีที่จะทำบุญร่วมกัน และผลจากการทำบุญนั้น ก็ทำให้วัดมีความเจริญรุ่งเรือง ประกอบกับกลุ่มคนในสังคมพุทธจักรได้ปฏิบัติตนตามภารกิจบทบาทหน้าที่เพื่อสืบทอดพระพุทธศาสนา จึงทำให้พระพุทธศาสนามีความเจริญรุ่งเรืองและมั่นคงในดินแดนล้านนาตราบนานทุกวันนี้

๒. วิถีชีวิตในสังคมพุทธจักร

วิถีชีวิตของชาวล้านนามีความผูกพันกับพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก เห็นได้จากการทำบุญในรูปแบบต่าง ๆ จากจารึกล้านนา โดยกลุ่มคนที่มีบทบาทในการอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา คือ ฆราวาส ซึ่งมีตำแหน่งหน้าที่ในการเมืองการปกครอง ตั้งแต่ระดับสูงสุดในอาณาจักรล้านนา คือ กษัตริย์เมืองเชียงใหม่ พระราชมารดาของกษัตริย์เชียงใหม่ ตลอดจนขุนนางชั้นสูง จนถึงผู้ปกครองเมืองและข้าราชการในอาณาจักร หรือชาวบ้านต่างมีบทบาทในการทำบุญที่แตกต่างกันไปตามสถานภาพทางสังคมและเศรษฐกิจ ส่งผลให้ศาสนามีความเจริญรุ่งเรืองโดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงสมัยที่ราชวงศ์มังรายปกครองอาณาจักรล้านนา

วัดมีทรัพย์สินเงินทองเป็นจำนวนมาก มีที่ดินที่เป็นของวัด มีคนในปกครองจำนวนมาก ก่อให้เกิดสังคมพุทธจักรขึ้นในวัด โดยบุคคลที่อาศัยในวัดตั้งแต่เจ้าอาวาส พระเถระชั้นผู้ใหญ่ พระสงฆ์ สามเณร ข้าราชการหรือข้าพระ เด็กวัด ทุกกลุ่มคนต่างมีบทบาทหน้าที่แตกต่างกันไป โดยมีการจัดระบบการปกครองในวัด มีการดูแลรักษาและเก็บเกี่ยวผลประโยชน์จากที่ดินที่เป็นนาจ้งหัน โดยที่นาเหล่านั้นได้มาจากคนในสังคมอาณาจักรถวายให้แก่วัด ตลอดจนการดูแลความสงบสุขภายในวัด

บทบาทของสังคมพุทธจักร นอกจากจะทำหน้าที่สืบทอดอายุของพระพุทธศาสนาให้คงอยู่ยาวนานแล้ว ยังมีบทบาทของการเป็นสถานศึกษาที่สำคัญในอาณาจักรล้านนาด้วย ชาวล้านนาได้รับการศึกษาเป็นอย่างดีจากสังคมพุทธจักร โดยมีพระสงฆ์เป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ด้านภาษาบาลี ความรู้ด้านการเขียนอักษรฝักขามและธรรมล้านนา ความรู้ด้านการประพันธ์ร้อยกรองและร้อยแก้ว ความรู้ด้านโหราศาสตร์ ความรู้ด้านการช่างฝีมือ และความรู้ด้านการจรรกัมภีร์ไบลาน

การที่สังคมพุทธจักรมีความรุ่งเรืองนอกจากการมีทรัพย์สินเงินทองที่ดินในการใช้สอยบำรุงวัดแล้วยังมีบุคคลที่เป็นกลไกสำคัญต่อการดำเนินงานบำรุงดูแลสังคมพุทธจักร ให้ก้าวหน้า บุคคลเหล่านั้นคือ ข้าราชการ หรือข้าพระ ดังปรากฏข้อมูลของข้าราชการหรือข้าพระเหล่านี้เป็นจำนวนมากในจารึกล้านนา ทั้งสาเหตุของการเป็นข้าราชการหรือข้าพระ บทบาทหน้าที่ของข้าราชการหรือข้าพระในการดูแลสังคมพุทธจักร สะท้อนให้เห็นถึงภาพวิถีชีวิตของข้าพระหรือข้าราชการในสังคมพุทธจักรอย่างชัดเจน

จะเห็นได้ว่าสังคมพุทธจักรเป็นสังคมหนึ่งที่มีบทบาทสำคัญต่ออาณาจักรล้านนา เพราะนอกจากจะเป็นสถานที่ถ่ายทอดพระธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาแล้ว ยังเป็นสถานศึกษาถ่ายทอดวิชาความรู้ต่าง ๆ มากมาย ภาพเหล่านี้สะท้อนวิถีชีวิตในสังคมพุทธจักร ดังปรากฏข้อมูลจากจารึกล้านนา โดยมีรายละเอียดดังนี้

๒.๑ วิถีชีวิตของพระภิกษุสงฆ์

พระสงฆ์มีบทบาทสำคัญต่อการดำเนินกิจกรรมทางศาสนา เช่น การเป็นประธานในการสร้างวัด การนำวัดถวายแด่พระมหากษัตริย์ การถวายผู้คนไว้ให้เป็นผู้ดูแลวัด การเป็นสักขีพยานในการทำกิจกรรมทางศาสนา และการปฏิบัติศาสนกิจร่วมกับฆราวาส

ดังปรากฏข้อมูลในจารึกที่สะท้อนให้เห็นถึงบทบาทหน้าที่ของพระสงฆ์ในลักษณะต่าง ๆ เช่น

๒.๑.๑ พระสงฆ์ชั้นผู้ใหญ่เป็นประธานฝ่ายสงฆ์ในการทำบุญร่วมกับกษัตริย์หรือเจ้าเมือง

ดังปรากฏในจารึกล้านนา เช่น

มหาสามีญาณสุนทรเจ้าวัดพระเกิด (พย.๑๒) พ.ศ.๒๐๕๖ จังหวัดพะเยา
มหาสามีญาณสุนทร เจ้าอาวาสวัดพระเกิด เป็นประธานฝ่ายสงฆ์
พระสงฆ์ ๘๐ รูปจาก ๑๕ วัด และเจ้าเมืองพะเยาเป็นประธาน ฝ่ายฆราวาส ในการร่วมพิจารณาชำระ
นครตีมา

ดังปรากฏข้อความในจารึก ความว่า

...ชาวเจ้าพระสงฆ์ทั้งหลาย ภายสวนดอกไม้มีมหาสามีญาณ (สุน-)ทร
เจ้าวัดพระเกิด (เป็นประ-)ธาน มหาสามีพ(ระ)...วัดมหาโพธิ...แก่ชาวเจ้าทั้งหลาย
๑๕ วัด จัดภิกษุสงฆ์ ๘๐ คน พ้อหนุยเจ้า เจ้าเมืองพยาวคน มีนามพิเศษ ชื่อจิต...
...ปลงอาชญาแก่เจ้าหมื่นนาหลังยอด...ช้อยพิ(จารณา)...ชำระนครตีมา...^{๒๓}

จารึกวัดดอยแท่นพระ (ปฏิสังขรณ์วัดดอยแท่นพระ)

(ไม่ปรากฏเลขทะเบียน) พ.ศ.๒๓๕๘ จังหวัดเชียงใหม่

สมเด็จพระเจ้าอาวาสวัดศรีเกิดเป็นประธานฝ่ายสงฆ์และพระเจ้ากาวิละ
เป็นประธานฝ่ายฆราวาสร่วมกันบูรณะวิหาร และปลูกคันโพธิ์ที่วัดดอยแท่นพระ

ดังปรากฏข้อความในจารึก ความว่า

^{๒๓} ประเสริฐ ณ นคร และคณะ, จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑, ๑๒๕-๑๓๐.

...หมามมีมหามูลศรัทธาภายใน ภายนอก หนห้องภายในมีสวาชูเจ้า
สมเด็จพระเสฏฐ(อยู่) อารามวัดศรีเกิดเป็นเค้า...

...หนศรัทธาภายนอก(มี) ผู้ข้าทั้งหลาย ไหญ่น้อยหญิงชายหมามมี
สมเด็จพระเสฏฐบรมบพิตรพระเป็นเจ้าแห่ง้า มหาอิสราธิบดีในพระนครเชียงใหม่
ที่นี้ เป็นเค้า...^{๖๔}

เป็นเค้า = เป็นประธาน, หัวหน้า ผู้ค้นคิดกระทำ^{๖๕}

๒.๑.๒ พระสงฆ์ชั้นผู้ใหญ่ถวายวัดแด่พระมหาเทวีเจ้า
ดังปรากฏในจารึกล้านนา เช่น

จารึกเวฬุวันอาราม (๓๕๒/๑๘ หรือ ลพ.๒๘) พ.ศ.๒๐๓๑ จังหวัดลำพูน
พ.ศ.๒๐๓๑ ขุนนางสร้างอาราม ชื่อ เวฬุวันนะ และนิมนต์พระครูจุฬาไชย
มาเป็นเจ้าอาวาส พระครูอุทิสบุญที่สร้างวัดนี้แด่พระมหาเทวี ค่อน้ำพระสงฆ์ เช่น มหาสามัญญาณโพธิ
เจ้าอาวาสวัดป่าแดง (เชียงใหม่) และมหาเถรสวรรค์ เจ้าอาวาสวัดมหาโพธิ (วัดเจ็ดยอด)
ดังปรากฏข้อความในจารึก ความว่า

...พระครูเจ้าตนชื่อ จุฬาไชยเถรเจ้า มาในอารามอันนี้ แล้วถวาย
หื้อเป็นอาราม (ของ) มหาเทวีเจ้า แล ถวายบุญทั้งมวลอันได้สร้างอารามนี้
รักษามหาราช และมหาเทวี คนเป็นเจ้าแก่แผ่นดิน ค่อน้ำชาวเจ้าสังฆะทั้งหลาย
แล้วพระครูเจ้าอาบุญอันได้สร้างอารามทั้งมวลนี้ไปถวายแด่มหาเทวี
ในช่วงพระมหาธาตุเจ้า ค่อน้ำชาวเจ้าสังฆะทั้งหลาย มีคินว่า
มหาสามัญญาณโพธิ คนเป็นเจ้าศาสนาในป่าแดง และ
มหาเถรสวรรค์ อยู่วัดมหาโพธิ มหาเถรสุริยะ อยู่วัดเชียงโถม
มหาญาณมงคล (ขาว) พุกาม อยู่อารามสีเสียด มหาราชเมาสี(ขาว) พุกาม
กับชาวเจ้าเถรานุเถรทั้งหลาย...^{๖๖}

^{๖๔} ฮันส์ เพนซ์, พรรณเพ็ญ เครือไทย และศรีเลา เกษพรหม, ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๒ : จารึกใน
พิพิธภัณฑ์ลำพูน, ๒๒๘.

^{๖๕} เรื่องเดียวกัน, ๒๓๐.

^{๖๖} ฮันส์ เพนซ์, พรรณเพ็ญ เครือไทย และ ศรีเลา เกษพรหม, ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๓ : จารึกใน
พิพิธภัณฑ์ลำพูน, ๕๕-๖๐.

มหาเทวี = พระราชมารดาของกษัตริย์^{๖๗}

ช่วง = ลาน ในที่นี้ หมายถึง ลานหน้าองค์เจดีย์ พระมหาธาตุหริภุญไชยในเวียงลำพูน^{๖๘}

จารึกวัดจอยแซ (พย.๓๕) พ.ศ.๒๐๓๘ จังหวัดพะเยา

พระมหาเถระ ชื่อ ศรีสัตถธรรมะพุทธอำมะเถระ ให้เจ้าหมื่นน้อยในแก้ว
เจ้าร้อยคำเถิง (หอ)หน้าไม้ เจ้าต้องแถมญาณกงคา เพื่อแจ้งความประสงค์ให้เอาวัดจอยแซถวายเป็น
พระราชกุศลแด่พระมหาเทวีเจ้าและขอคนให้ดูแลวัดนี้ ๒๐ ครั้ว

ดังปรากฏข้อความในจารึก ความว่า

...มหาพุทธมเจ้าตนชื่อ ศรีสัตถธรรมะพุทธอำมะเถระ หื้อเจ้าหมื่นน้อยในแก้วเจ้าร้อย
คำเถิง(หอ)หน้าไม้เจ้าต้องแถมญาณกงคา เอาวัดจอยแซนี้เมื่อ(ว)ายเป็นส่วนบุญจำเริญแก่
พระมหาเทวีเจ้า ขอเอาคนไว้กับวัดนี้ ๒๐ ครั้ว...^{๖๙}

๒.๑.๓ พระสงฆ์ถวายโคมอุปัฏฐาก และเป็นพยานร่วมกับข้าราชการในการ
ตั้งศิลาจารึก

ดังปรากฏในจารึกล้านนา เช่น

จารึกวัดช่วงชุมแก้ว (๓๔๕/๑๘ หรือ ลพ.๒๓) พ.ศ.๒๐๓๒ จังหวัดลำพูน

พ.ศ.๒๐๓๒ มหาราชเทวี พระราชทานแผ่นทองจังโกที่ปิดด้วยทองคำ
เพื่อหุ้มยอดเจดีย์วัดช่วงชุมแก้ว ที่เมืองกวก มหาราชเทวี และประชาชนได้ถวายคนให้อุปัฏฐาก
พระพุทธรูป และพระมหาเถรมงคลพุทธิมาเจ้า ได้ถวายโคมอุปัฏฐาก ๔ กรอบครั้วให้อุปัฏฐาก
พระพุทธรูปด้วย การทำบุญในครั้งที่มีข้าราชการและพระสงฆ์ร่วมกันเป็นสักขีพยาน

ดังปรากฏข้อความในจารึก ความว่า

...แม่มหาเถรมงคลพุทธิมาเจ้า หยาดน้ำไว้ครั้ว ๑

มหาเถรมงคลพุทธิมาเจ้า ตนได้สร้างอารามที่นี้ไว้กะยม เป็นอุปัฏฐากพระพุทธรูป(รูป) เจ้า ๔ ครั้ว

(๑) ย้ายพ่อญี่	ครั้ว ๑
(๒) ย้ายกำ	ครั้ว ๑
(๓) มะลานน้อย	ครั้ว ๑

^{๖๗} เรื่องเดียวกัน, บ๑.

^{๖๘} เรื่องเดียวกัน, บ๑.

^{๖๙} ประเสริฐ ณ นคร และคณะ, จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑, ๑๗๗.

๒.๑.๕ พระสงฆ์ปฏิบัติศาสนกิจ เช่น การรับไทยทานจากฆราวาส

ดังปรากฏในจารึกล้านนา เช่น

จารึกฉลองพระวิหารหลวงเจ้าปู่เพียง (น.น.๑๑) พ.ศ.๒๔๔๘ จังหวัดน่าน

เจ้าเมืองน่านสละทรัพย์ส่วนหนึ่งเพื่อเป็นทุนในการซื้อโลหะหุ้ม
มหาเจดีย์เกศาธาตุและสร้างวิหารหลวงขึ้นใหม่ เมื่อแล้วเสร็จมีการฉลองพระวิหาร โดยเจ้าเมือง
ราชวงศานุวงศ์ ข้าหลวง ประชาชนในเมืองน่านต่างพร้อมใจทำบุญ โดยมีพระราชคณะ คือ
พระชยานันทมุนีเป็นประธานฝ่ายสงฆ์ไปรับไทยทานต่าง ๆ และรับบิณฑบาตจากฆราวาส

ดังปรากฏข้อความในจารึก ความว่า

...ร(ฎ)ฐประชาในจังหวัดนครน่านให้มาภัคตาอนุโมทนา เหมียดหมายทาน

เป็นสมัยกาล อันประเสริฐล้ำเลิศอุดม สมดังเจโต วรปณิธานปรารธนา จำนวน

พระรัตนสังฆเจ้ามีพระราชคณะ องค์ทรงนามว่า พระชยานันทมุนี ที่สังฆปาโมกข์

เจ้าคณะใหญ่เป็นเจ้ากว่าสังฆเจ้าทั้งหลายไปรับไทยทานต่าง ๆ ได้ถวายอาหารบิณฑบาต...^{๗๓}

๒.๒ วิธีชีวิตของข้าพระ หรือข้าวัด

ข้าพระหรือข้าวัด คือบุคคลที่อยู่ในสังกัดพระพุทธจักร ปรากฏข้อมูลจากจารึกล้านนา
ที่เกี่ยวข้องกับบุคคลเหล่านี้เป็นจำนวนมาก การเป็นคนของวัดอยู่ในสังกัดพระพุทธจักรนั้นมีสาเหตุ
หลากหลาย และเมื่อมาเป็นข้าพระหรือข้าวัดแล้ว ก็มีหน้าที่ในการดูแลวัด พระสงฆ์ และ
ผลประโยชน์ภายในวัด ข้าพระหรือข้าวัดผู้ใดที่ตระกูลเคยเป็นข้าพระหรือข้าวัดมาก่อนก็สามารถ
ถูกถวายให้เป็นข้าพระหรือข้าวัดได้อีก ดังปรากฏในจารึกล้านนา เช่น

^{๗๓} เรื่องเดียวกัน, ๗๖-๗๗.

จารึกวัดบุพพาราม (พ.ร.๕) พ.ศ.๒๐๙๒ จังหวัดแพร่

เจ้าเมืองแพร่ร่วมกับเจ้านางเมืองมีศรัทธาในพระพุทธศาสนาจึงสร้างวัดบุพพารามถวายแด่กษัตริย์เมืองเชียงใหม่ กษัตริย์เมืองเชียงใหม่มีพระราชโองการให้ถวายคน ๕ ครั้ว ถวายนาพันข้าวแด่พระพุทธเจ้าวัดบุพพาราม มีครอบครัวของข้าพเจ้าที่เคยเป็นข้าพระมาแต่ก่อน และได้ถูกถวายให้เป็นข้าพระอีกครั้งหนึ่ง

ดังปรากฏข้อความในจารึกความว่า

...พันเชิงเทียนครัวหนึ่งค่า ๕๐๐ เงิน เจ้าเมืองได้ไว้กับพระแสนทอง

ข้าพเจ้าครัวหนึ่ง หากเจ้าข้าพระแต่ก่อน แล...^{๑๔}

การเป็นข้าวัดหรือข้าพระ มีสาเหตุหลายประการ และเมื่อคนเหล่านั้นได้มาอยู่รับใช้ดูแลในสังคมพุทธจักรแล้ว ข้อมมีบทบาทหน้าที่แตกต่างกันไป โดยได้รับผลประโยชน์ตอบแทนโดยตรง คือ ไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงานจากฝ่ายรัฐ ดังปรากฏในตอนท้ายของจารึกหลายหลักที่ห้ามมิให้ผู้ใดเรียกใช้งานบ้านงานเมืองแก่ข้าวัดหรือข้าพระที่ถูกถวายไปเป็นทาสของวัด ดังปรากฏในจารึกล้านนา เช่น

จารึกวัดปราสาท (ขร.๓) พ.ศ.๒๐๓๕ จังหวัดเชียงราย

เจ้าหมื่นเชียงแสนทำบุญถวายวัดปราสาทแด่กษัตริย์เชียงใหม่และพระราชมารดา ทั้งสองพระองค์มีใจศรัทธาจึงมีพระราชโองการถวายคนสิบครัวให้แก่วัดปราสาท และห้ามมิให้เจ้าขุนผู้ปกครองคนใดให้งานบ้านงานเมืองแก่คนที่ถวายให้แก่วัด

ดังปรากฏข้อความในจารึก ความว่า

...ทิศอุดรครัวหนึ่งหยาดน้ำตกแผ่นดิน เจ้าขุนผู้ใดอย่าได้กล้ำกลั้วใส่การบ้าน

การเมิงแก่เจ้าสักอัน...^{๑๕}

ข้าวัดหรือข้าพระมีวิถีชีวิตในสังคมพุทธจักรอย่างเด่นชัด เริ่มตั้งแต่การเข้ามาเป็นข้าพระหรือข้าวัด เมื่อเป็นแล้วพวกเขาเหล่านั้นต่างมีหน้าที่ที่ต้องทำภายในวัด ตลอดจนผลประโยชน์ที่ได้รับจากการเป็นข้าวัดหรือข้าพระ ดังปรากฏข้อมูลจากการศึกษาวิเคราะห์จารึกล้านนา รายละเอียดดังนี้

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, ๒๕๕-๒๕๗.

^{๑๕} เรื่องเดียวกัน, ๖-๗.

๒.๒.๑ สาเหตุของการเป็นข้าวัด หรือข้าพระ

จากการศึกษาข้อมูลพบว่ามีจารึกล้านนา จำนวน ๘๐ หลักเกี่ยวข้องกับการถวายคนให้เป็นข้าวัด หรือข้าพระ และได้ระบุสาเหตุที่บุคคลเหล่านั้นมาเป็นข้าวัดหรือข้าพระสรุปได้ ๖ ประการ คือ

๒.๒.๑.๑ เป็นลูก เมีย ญาติพี่น้อง หรือข้าในปกครองของบุคคลใด บุคคลหนึ่งที่ต้องการทำบุญโดยการถวายคนให้เป็นข้าวัด หรือข้าพระ

ดังปรากฏในจารึกล้านนา เช่น

จารึกวัดตันผึ่ง (๓๕๔/๑๘ หรือ ลพ.๘) พ.ศ.๑๕๘๗ จังหวัดลำพูน

นายคำสนได้ขอรับบริจาคเงินจำนวน ๑,๕๐๐ จากฆราวาสและพระภิกษุชั้นผู้ใหญ่ คือ มหาเถรอรียวังโส วัดป่าขี้เหล็ก มหาเถรเจ้าญาณรังสีอยู่วัดดอนไชย มหาสามีเจ้าอตุลญาณมังคละ มหาสามีญาณสาครอยู่วัดป่าล้ามช้างไชยอาราม เพื่อถวายให้แก่วัดพร้อมทั้งได้ถวายภรรยา ลูกและข้าทาส (ข้าทาส) ให้เป็นข้าวัด

การทำบุญของคนในสังคมล้านนาสามารถถวายเมีย ลูก และข้าในปกครองให้เป็นข้าวัด หรือข้าพระได้

ดังปรากฏข้อความในจารึก ความว่า

....คำสน (หัวหน้า) พวกจัดห่ม ชักชวน (นักบวช) ญ ทั้งหลาย

กับมหาเถร (เจ้า) อริยวังโส อยู่ (วัด) ป่าขี้เหล็ก (มหา) เถรเจ้า ญาณรังสี อยู่ (วัด)

ดอนไชย กับมหาสามีเจ้า อตุลญาณมังคละ อยู่ (วัด) งาวทาง กับมหาสามี

ญาณสาคระ อยู่วัดป่าล้ามช้างไชยอาราม (ขอให้) พระ (ภิกษุ) ดังกล่าว

อันสินเงิน ๑,๕๐๐ (แก่นายคำสน แล้วนายคำสน) ไว้เมีย บุตร ข้าทาส

มันทั้งมวล เป็นข้าพระเจ้า

บ้านฝั่งเหนือ (บริจาค) หาง กับเงิน กับเบี้ยเข้า ไว้กับธาตุเจ้า บ้านฝั่งใต้ไว้แคน

คำบุญ ผู้ใดมาอยู่รักษาพระเจ้า ไว้แก่มันผู้นั้น (เป็นผู้ได้) กิน แล...^{๑๖}

เป็นข้าพระ = เป็นผู้จัดข้าว (“ข้า”) ถวายพระพุทธรูป (“พระเจ้า”) แต่อาจจะเข้าใจได้อีกอย่าง คือ /เขา/ ในตัวจารึกเขียนผิดไปแทนที่จะเขียน /เขา/ “ข้า” ซึ่งจะหมายความว่า “ไว้เมีย บุตร ข้าทาสทั้งมวล เป็นข้าพระ (พุทธรูป) เจ้า”^{๑๗}

^{๑๖} อันส์ เพนธ์, พรรณเพ็ญ เครือไทย และ ศรีเลา เกษพรหม, ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๓ : จารึกในพิพิธภัณฑฯ ลำพูน, ๔๑-๔๕.

^{๑๗} เรื่องเดียวกัน, ๔๗.

๒.๒.๑.๒ เจ้าเมืองผู้มีอำนาจถวายเป็นข้าวัดหรือข้าพระ

ดังปรากฏในจารึกล้านนา เช่น

จารึกวัดพระธาตุลำปางหลวง (๒๘) พ.ศ.๒๐๑๕ จังหวัดลำปาง

พ.ศ.๒๐๑๕ เจ้าหมื่นคำเพชร เจ้าเมืองนครลำปางทำนุบำรุง

พระศาสนา สร้างศาสนวัตถุก่อกำแพง สร้างพระวิหาร หล่อพระพุทธรูป ถวายข้าวัดให้ข้าวัด
สร้างศาลา บ่อน้ำ แล้วยางทางเดินและถวายที่นา

การเป็นข้าวัดหรือข้าพระ มีสาเหตุมาจากเจ้าเมืองเป็นผู้ถวายคน
ไว้ให้ดูแลวัด ๔ ครั้ว และถวายข้า ๑ ครั้ว นอกจากนั้นแล้วยังได้ถวายนาข้าว ๒๐๐ ข้าวเจ้า ถวายนา
๑๐๐ ข้าวหนึ่ง

ดังปรากฏข้อความในจารึก ความว่า

...เจ้าหมื่นคำเพชรมากินเมืองนคร

มาเลิก ศาสนาพระธาตุเจ้าในลำปาง ให้ก่อกำแพงแปลง วิหาร

ก็แล้วเสร็จ ให้รจนา รูปพระพุทธรูปหนึ่ง มีประมาณ

แสนสิบหมื่นน้ำทอง ให้ฉลองก็แล้วทุกประการ

ไว้ในวิหารก็แล้ว ไว้คนสี่ครัว หื้อรักษา

ให้แปลงศาลากับน้ำบ่อ แล้วยางต่อพระ

เจดีย์ศรีรัตนจินธาตุ ก็แล้วบริบูรณ์...

...ไว้ยากับพระ ๒๐๐ ข้าวเจ้า

ไว้ข้าครัวหนึ่งกับพระ

ไว้นา ร้อย ข้าวหนึ่ง กับด้วยแล...^{๙๔}

เมืองนคร = เมืองลำปาง^{๙๕}

แปลงศาลากับน้ำบ่อ = สร้างศาลากับบ่อน้ำ^{๙๖} แล้วบริบูรณ์ = สำเร็จบริบูรณ์^{๙๗}

นอ = นอ^{๙๘}

จูง = จง^{๙๙}

^{๙๔} พรรณเพ็ญ เครือไทย, ชปนะ ปิ่นเงิน และ ศราวุธ ศรีทา, ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๑ : จารึกในจังหวัด
ลำปาง (เชียงใหม่ : โรงพิมพ์มิ่งเมืองนรินทร์), ๑๙-๒๐.

^{๙๕} เรื่องเดียวกัน, ๒๐.

^{๙๖} เรื่องเดียวกัน, ๒๐.

^{๙๗} เรื่องเดียวกัน, ๒๐.

^{๙๘} เรื่องเดียวกัน, ๒๐.

^{๙๙} เรื่องเดียวกัน, ๒๐.

๒.๒.๑.๓ สมัยครุฑอินดีที่จะเป็นข้าวัด หรือข้าพระ

ดังปรากฏในจารึกล้านนา เช่น

จารึกวัดบ้านด่าน (ลป.๖) พ.ศ.๒๐๓๕ จังหวัดลำปาง

พระเมืองแก้วทรงถวายที่นาและข้าพระแก่วัดบ้านด่าน เจ้าแสนกัลยาณะ เจ้าหมื่นล้ามนาโหราธิบดี และเจ้าพันหนังสือต่างเมืองศรีมังคละ รับพระราชอาญา ในการทำจารึก เพื่อประกาศพระราชโองการให้ทราบทั่วกัน ตอนท้ายเป็นชื่อของข้าพระ

ข้าพระในจารึกนี้มีสาเหตุมาจากการยืมเงินของวัดแล้วไม่ส่งคืน เป็นลูกหนี้ของวัดจึงต้องชดใช้ด้วยการเป็นข้าวัด และการเป็นข้าวัดหรือข้าพระด้วยความสมัครใจ อินดี (หรือเรียกได้ว่าข้ากิตติมศักดิ์)

ดังปรากฏข้อความในจารึก ความว่า

...หมื่นอินดี ชาวจันหนึ่ง ยี่ละหนึ่ง สิบจันหนึ่ง

อ้ายหายหนึ่ง หล้าเตนหนึ่ง หงหนึ่ง ปู่
หล้าหนึ่ง พุดหนึ่ง กิดสักหนึ่ง ปู่เหมหนึ่ง
แก้วครั้งหนึ่ง อ้ายชื่อหนึ่ง อ้ายหงวนหนึ่ง
สินน้อยหนึ่ง ปู่เจ็ดหนึ่ง อ้ายเหลียงหนึ่ง
สิบพายหนึ่ง หน่อพินหนึ่ง ยี่น้อยหนึ่ง ล้าม
สร้อยหนึ่ง นางเพียงหนึ่ง นางกอนหนึ่ง
นางหลอยหนึ่ง สามวอกหนึ่ง ไสเหงยหนึ่ง
กิดเงินหนึ่ง...

คนอินดี = บุคคลที่มีศรัทธาช่วยดูแลรักษาพระพุทธรูป พระภิกษุ และถาวรวัตถุในวัด

อาจจะเรียกว่า “ข้ากิตติมศักดิ์” ก็ได้^{๔๔}

^{๔๔} ศุจิตต์ วงษ์เทศ, บรรณาธิการ. ประชุมจารึกเมืองพะเยา, ๑๕๐-๑๕๕.

^{๔๕} เรื่องเดียวกัน, ๑๕๕.

๒.๒.๑.๔ ถูกไล่ตัวจากการเป็นลูกหนี้ของวัด หรือ ของนายเงิน

แล้วนำมาถวายวัด

ดังปรากฏในจารึกล้านนา เช่น

จารึกเจ้าหมื่นลอมมงคล (พย.๒๘) พ.ศ.๒๐๔๔ จังหวัดพะเยา

เจ้าหมื่นลอมมงคลมีศรัทธาในพุทธศาสนา จึงได้สร้างมหาเจดีย์ที่บรรจุพระธาตุได้ ๓๑๒,๐๒๕ องค์ บรรจุพระพุทธรูปได้ ๑,๗๓๐ องค์ และได้ถวายครอบครัว ๖ ครอบครัว ให้เป็นข้าวัดดูแลรักษาพระและวัด

ข้าพระ ๖ ครัว ที่มีหน้าที่ดูแลรักษาพระและวัด มาจากการที่คนได้ใช้หนี้แทนให้แล้วให้คนที่ถูกปลดหนี้ขึ้นมาเป็นข้าพระหรือข้าวัด หรือพ่อได้ถวายลูกและเมียให้เป็นคนดูแลมหาเจดีย์

ดังปรากฏข้อความในจารึก ความว่า

...เจ้าหมื่นลอมมงคล

ยินดีในศาสนาพระพุทธเจ้าก็ทำ มหาธรรมสูตร

เจ้าตนเป็นนารามาริบัติเป็น

ประธานสร้างมหาเจดีย์ เป็นที่ทรง สรรพ(ตุ)

ได้ ๓๑๒,๐๒๕ องค์ พุทธรูปได้ ๑,๗๓๐

(องค์ก็) ทำสักการะบูชามากนัก ควรแก่ ตนอัน

....ปติแล้ว ไว้คน ๖ ครัวหื้อ อยู่รัก(ษา)

_____ พระศรี(เจ้า)มาเป็น

ชวน้อยครัวหนึ่ง มั่นหื้อทานลูกมัน ๒ คนกับมหาเจดีย์

เอี้ยทุนค่าห้าร้อย อ้ายค่า ๒๐๐ หนี้เอาค่าออก

ปู่เกิดครัวหนึ่ง พันชายค่านุญซื้อไว้ ๓๐๐ หนี้เอาค่าออก

ห้าสิบครัวหนึ่ง ชาวมงคลครัวหนึ่ง พ่อแพงครัวหนึ่ง ยี่

ขุนครัวหนึ่ง (ลำพัน) เชียงจันทูทาน ลูกยิงซื้อแก้วเติมขัน กับ

มหาเจดีย์ ค่า ๓๐๐ หนี้เอาค่าออก เจ้าหมื่นเทพ.

(ยน) หื้อทานข้าผู้หนึ่ง ชื่อพันน้อย.าง ค่า ๑๕๒ หนี้เอาค่า

ออกไว้กับมหาเจดีย์ เจ้ามหาสามเจ้า ป่าน้อยรู้...”^{๔๖}

^{๔๖} ประเสริฐ ณ นคร และคณะ, จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑, ๑๖๒-๑๖๔.

๒.๒.๑.๕ เป็นลูกหนี้ของวัด คือ กู้ยืมเงินวัดแล้วไม่สามารถใช้คืนได้
ดังปรากฏในจารึกล้านนา เช่น

จารึกวัดพระธาตุศรีจอมทอง (ชม.๓๔ และ ชม./๑๘) ราว พ.ศ.๒๐๘๓

จังหวัดเชียงใหม่

ปรากฏรายชื่อ ๙ ครอบครัว ที่เป็นข้าพระธาตุ (ผู้ดูแลพระธาตุ)
๕ ครอบครัวนี้ เคยยืมเงินพระธาตุ/พระเจดีย์
ดังปรากฏข้อความในจารึก ความว่า

...เอื้อยมี ๑ เรือน อม(เงินพระธาตุ) ลูก ๑ หญิง หลาน ๑ หญิง ค่า ๕๐๐
เขา ๕ กรวนี้ แก้วข้ามหาสุวรรณราชญาณมงคลเจ้า ไว้หื้อเป็นข้าพระมหาธาตุเจ้า
(นอกจากนี้ยังมีข้าอีก ๒ เรือน คือ)
นางกำบาง ๑ เรือน อมเงินพระธาตุเจ้า ๑๕๐
เอื้อยพาน ๑ เรือน ลูก (สะไก้) ๑ หลาน ๑ หญิง แก้วข้ามพระธาตุเจ้า ค่า ๔,๐๐๒...^{๔๓}
อมเงิน = กู้เงินแล้วไม่ใช้คืน^{๔๔}
แก้ว = แต่เดิม ชุดแรก^{๔๕}

๒.๒.๑.๖ ถูกซื้อหรือถูกไถ่ตัวมาให้เป็นข้าวัด หรือข้าพระ
ดังปรากฏในจารึกล้านนา เช่น

จารึกวัดบ้านยาง (พย.๕๓) พ.ศ.๒๑๓๘ จังหวัดเชียงราย

(พบจารึกที่จังหวัดเชียงราย)

เจ้าผู้ครองอยู่เชียงอิงยังน้อย และญาติได้สร้างวัดบ้านยาง ได้ถวายคน
เป็นข้าพระดูแลวัด หากผู้ใดทำลายล้างเจตนาขอให้ตนรอกเวจี และอย่าให้ได้พบกับพระพุทธเจ้า
๑๐๐,๐๐๐ ชาติ

จารึกหลักนี้มีช่วงเวลาทางประวัติศาสตร์ล้านนาที่ตกอยู่ภายใต้การ
ปกครองของพม่า แต่การทำบุญโดยการสร้างวัดและถวายคนให้ดูแลวัดยังคงปรากฏให้เห็น
ข้าวัดหรือข้าพระที่ถูกถวายในครั้งนี้อาจมาจากการถูกซื้อ หรือไถ่ตัวให้มาเป็นผู้ดูแลวัด

^{๔๓} ฮันส์ เพ็นธ์ พรรณเพ็ญ เครือไทย และ ศรีเลา เกษพรหม, ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๘ : จารึกใน
พิพิธภัณฑฯ ลำพูน, ๕๓.

^{๔๔} เรื่องเดียวกัน, ๕๔.

^{๔๕} เรื่องเดียวกัน, ๕๔.

ดังปรากฏข้อความในจารึก ความว่า

...ทยวันมิงเร-

า เจ้าพวก

กองผู้สูง

เอาเงินพระ

สิบพั(น) ปลาย ๕ ร้อยขาว

๑ ชื่อเอาคน

(กรรมอุภัย)

ได้กรั ๑ ผู้.

กับเมลูก.

.านลงมา

อุปถัมภ์

.ปพันอุ...เจติยะ

อารามในวัด

_____ ๕๐

เมลูก = เมีย และลูก^{๕๐}

๒.๒.๒ บทบาทหน้าที่ของข้าวัด หรือข้าพระ

ข้าวัดหรือข้าพระ มีบทบาทหน้าที่หลัก คือ ดูแลพระสงฆ์ ดูแลวัด รวมทั้งดูแลผลประโยชน์ของวัด ได้แก่ ทรัพย์สิน เงินทอง และที่ดิน เนื่องจากวัดในอาณาจักรล้านนามีความเจริญรุ่งเรืองมาก ดังนั้นจึงเป็นหน้าที่ของข้าวัด หรือข้าพระที่ต้องดูแลเก็บเกี่ยวและรักษาผลประโยชน์ในที่ดินที่มีผู้มาถวายให้วัด การถวายภายีที่นาต่างๆ รวมถึงการมีเงินทุนให้ผู้คนได้กู้ยืม เห็นได้จากข้าวัดหรือข้าพระหลายคนที่ปรากฏในจารึกหลายหลักได้ชักยอกเงินพระคือ กู้เงินกับพระแล้วไม่สามารถใช้คืนได้ จึงต้องมาเป็นข้าพระหรือข้าวัด เป็นต้น

บทบาทหน้าที่ของข้าวัด หรือข้าพระ ที่ปรากฏในจารึกล้านนา เช่น

^{๕๐} ประเสริฐ ฉนกรและคณะ, จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑, ๑๕๘-๒๐๑.

^{๕๑} เรื่องเดียวกัน, ๒๐๑.

๒.๒.๒.๑ หน้าที่อุปัฏฐากอุโบสถ พระมหาเจดีย์และพระพุทธรูป

ดังปรากฏในจารึกล้านนา เช่น

จารึกวัดศรีเกิด (ไม่ปรากฏเลขทะเบียน) พ.ศ.๒๐๓๒-๒๐๓๓

จังหวัดแม่ฮ่องสอน

มหาสามีสังฆกรรมราชรัตน สร้างมหาเจดีย์ มหาวิหาร ในอาราม
วัดศรีเกิด แล้วเอาบุญไปถวายแด่กษัตริย์และพระราชมารดา แล้วขอที่อยู่โบสถจากพระมหาเทวีเจ้า
ให้ที่ผูกสีมาและให้คนไว้ดูแลวัด โดยมีหน้าที่คือ อุปัฏฐากอุโบสถ พระมหาเจดีย์ และพระพุทธรูป
ดังปรากฏข้อความในจารึก ความว่า

...ปีกดเสด ศักราชได้ ๘๕๒ ตัว เดือน

๘ แรม ๑๑ ค่ำ วันไทย.....

๒๗ ตัว เขาทั้งหลาย.....

มหาสามีเจ้าคร้ว ๑.....คร้ว ๑ รัง

สิศรว ๑ ปู่หมคร้ว ๑ บุคตังเทบคร้ว ๑ พ่อน้อยคร้ว ๑ ธรรมจินดาคร้ว ๑

ขุนคร้ว ๑ ๒ ครวนี้อุปัฏฐากอุโบสถ

เชียงนุนคร้ว ๑ อุปัฏฐากพระมหาเจดีย์ อินคร้ว ๑ อุปัฏฐาก

พระพุทธรเจ้าวัด นายคำคง ๔ ครวนี้หยาดน้ำ.....

เจ้าเถรเทบคร้ว ๑ อุปัฏฐากพระพุทธรเจ้าวัด.....

ทั้งมวล นี้ให้อยู่อุปัฏฐากพระพุทธรเจ้า ทั้งชาว.....

เจ้าพันน้อย ผู้ ๑ พันน้อย.....

..ช่างผู้ ๑ พันนาคนผู้ ๑ พันนาหลัง ผู้ (๑).....

ผู้ ๑ เฒ่าเมืองเลิงผู้ ๑.....

.....ผู้ ๑ พัน.....

เขา.....

ขึ้น.....ผู้.....

ต่อเข้านิรย.....อาชญาพระเมืองเจ้าแผ่นดินแล...”

“” อันธ เพนซ์, “ศิลาจารึกวัดศรีเกิด,” ศิลปากร ๑๘, ๖ (มีนาคม ๒๕๑๘): ๗๒-๗๖.

๒.๒.๒.๒ หน้าทีคู่แดพระสงฆ์

ดังปรากฏในจารึกล้านนา เช่น

จารึกวัดศรีสุทธาวาส (ชร.๕) พ.ศ.๒๐๔๕ จังหวัดเชียงราย

เจ้าพันนาหลังญานะได้สร้างมหาวิหารและถวายครัวให้เป็น

ข้าพระ ถวายวัว ถวายเกวียน และรวบรวมเงินทำบุญจากคนในชุมชนไปถวายวัด

หน้าที่ของข้าวัด คือ ดูแลพระ และหากข้าพระที่ถูกซื้อมานั้น
หนีไม่ปฏิบัติหน้าที่ในวัด ก็ให้เอาเงินที่ไปซื้อตัวพวกข้าวัดหรือข้าพระคนใหม่มาเปลี่ยนแทนคนที่
หนีไป

ดังปรากฏข้อความในจารึก ความว่า

...แลเจ้าพันนาหลังญานะ..อดสร้าง

มหาวิหารนี้ไว้ไว้ไว้ลูก

เป็นข้าพระ เป็นต้นว่าแม่เจ้าเจ้าเอ๊ย

กลยาไว้ข้าทั้งหลายหื้อเป็นข้าขามแม่ลูก๖ ครัวเป็นคน..

...วัวสี่ตัวเกวียนสองเล่ม หื้อเป็นข้าขามแม่ลูก

แลหื้อรักษาพระแล ถัดนั้น

เจ้าพันมาชักเชิณักบุญทั้งหลายไ (ค)

เงิน ๓,๕๕๐ มายอเอาคนทั้งหลาย

๑๒ ครัว ๔๕ คน เขาฝูงนี้เป็นคันทว่า

เจ้าจุมคำครัวหนึ่ง ๖ คน เงิน ๓๐๐...

...ยนี้ไว้เป็นข้าพระเจ้าที่นี้แล

ศิวาเขบ่ออยู่หื้อเอาเงินออกมา.

...ว ย หื้อหนี ถัดนั้นล้ามของ

ครัวหนึ่ง ๓๕๐ ที่เฮี้ยครัวหนึ่ง^{๕๓}

ชักเชิณ = ชักชวน^{๕๔} มายอเอาคน = มาซื้อคน^{๕๕}

บ่ออยู่ = ไม่อยู่^{๕๖}

^{๕๓} ประเสริฐ ฉนกร และคณะ, จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑, ๑๐-๑๓.

^{๕๔} เรื่องเดียวกัน, ๑๑.

^{๕๕} เรื่องเดียวกัน, ๑๑.

^{๕๖} เรื่องเดียวกัน, ๑๑.

๒.๒.๒.๓ หน้าที่รักษาหอปิฎก

ดังปรากฏในจารึกล้านนา เช่น

จารึกมหาสามีเจ้าญาณเทพคุณ วัดบ้านคอน (พย.๑๐)

พ.ศ.๒๐๔๖ จังหวัดพะเยา

มหาสามีเจ้าญาณเทพคุณวัดบ้านคอน ชื้อคนไว้ ๗ ครว
เพื่อถวายให้คุแลวัด มีหน้าที่ดูแลรักษาพระพุทธรูป หอปิฎก หากว่าผู้ใดไม่อยู่คุแลวัด ปฏิบัติตาม
หน้าที่ก็ให้เอาเงินที่ไปซื้อตัวมานั้นคืนแล้วให้ไปซื้อข้าพระคนใหม่มาแทน

ดังปรากฏข้อความในจารึก ความว่า

...มหาสามีเจ้าญาณเทพคุณ
วัดบ้านคอน หื้อทานข้าไว้กับ
วัดบ้านหนอง ๗ ครว เทพน้อย
รหนึ่ง เม ๑ ลูก ๖ คน ฦิงสอง
ชายสี่คน สามีเจ้าชื้อกลางกวัน
จ่ายค่า ๑,๒๐๐ เงิน ไว้กับผาสาทพระเจ้า...
...สามีเจ้าชื้อกลางกวัน
จำ ๕๕๐ เงินไว้กับหอปิฎก นังเอัย
รหนึ่ง ลูก ๑ ชาย
เงินสามีเจ้า ๗๐๐ เงิน ไว้กับหอ
ปิฎก อ้ายมลานรหนึ่ง
ลูก ๑ ฦิง สามีเจ้าชื้อ ๑,๑๕๐ เงิน
ไว้กับหอปิฎก ชื้อ...
...เขาผู้นี้ไว้หื้อรักษา
พระพุทธรเจ้ากับหื้อรักษาหอปิฎก
หื้อเจ้าเถรหลานรักษาเขา ผิดว่าผู้ใด
บ่สู้ยู่รักษาพระเจ้า บ่สู้ยู่รักษา
หอปิฎกอัน หื้อเอาค่าถึงมันผู้้นั้น
ออกมาได้คนไว้แทนมัน ดังเก้...

^{๕๙} เรื่องเดียวกัน, ๑๒๔-๑๒๖.

พระธรรมด้วย

นอกจากนั้นดูแลการรักษาหอปิฎกแล้ว ข้าววัดยังมีหน้าที่ในการดูแล

ดังปรากฏในจารึกล้านนา เช่น

จารึกวัดพระธาตุหริภุญไชย (๓๒๓/๑๘ หรือ ลพ.๑๕)

พ.ศ.๒๐๕๒ จังหวัดลำพูน

พ.ศ.๒๐๕๓ กษัตริย์เชียงใหม่ (พระเมืองแก้ว พ.ศ.๒๐๓๕-๒๐๖๕) และพระราชมารดา การสร้างหอไตร พระไตรปิฎก และพระพุทธรูปทองคำ พระไตรปิฎก และพระพุทธรูปทองคำนั้น นำมาประดิษฐานในหอไตร ทรงพระราชนิพนธ์ภาษนะทองคำ และภาษนะเงินเพื่อบูชาพระธรรม

ทรงให้เงินทุนเพื่อนำดอกผลเป็นค่าใช้จ่าย ซื้อหมากเมี่ยงและข้าว
บูชาพระธรรม

ทรงให้ภิกษุในปีละ ๒,๐๐๐,๐๐๐ เบี้ย เพื่อเป็นค่าตอบแทนผู้ดูแล
หอไตร และพนักงานคนอื่น ๆ

ทรงถวายข้าคน ๑๒ คน มีหน้าที่ปฏิบัติรักษาหอไตร และ
พระไตรปิฎก ทรงห้ามใช้คนเหล่านี้ทำงานอื่น

ข้าววัด ๑๒ คนนี้ได้รับผลประโยชน์จากภิกษุที่กษัตริย์ได้ถวาย
ไว้ให้แก่วัด ๒,๐๐๐,๐๐๐ ถัง ดังนี้

ค่าบูชาพระธรรม ๕๐๐,๐๐๐ ให้นายหอปิฎก ๕๐๐,๐๐๐

ข้าววัดที่เหลืออีก ๑๐ คน ได้ค่าตอบแทน คนละ ๑๐๐,๐๐๐ ต่อปี

นอกจากนั้นข้าววัดยังดูแลผลประโยชน์ของวัด เรื่องของเงินที่ทรง
ถวายให้วัดเพื่อเป็นเงินกองกลางให้ชาวบ้านได้มาขืมเงิน ให้เอาดอกเบี้ยวเป็นค่าหมาก ค่าเมี่ยง
บูชาพระธรรม

ดังปรากฏข้อความในจารึก ความว่า

...สมเด็จพระองค์มหาราชเจ้าทั้ง ๒ ทรงตรัสบรรณาธิกรมอันอุดมดี

มีพระราชหฤทัยอันในอุปนาแห่งสภาวะ อันยิ่ง จึงให้สร้างพระธรรมมณเฑียร

อันอาภรณ์เศียรคายนมาศ ด้วยสุพรรณบุษบาผกาวัลลี เป็นอัครจรรยอติเรก

เจกไพชยนต์ปราสาท แล (เมื่อ)เสร็จ สมเด็จพระมหาราชเจ้า จึงให้สร้างพระธรรม

อันเป็นพุทธวาทา ตราได้ ๘๔,๐๐๐ ขัน กับคันฉัตรปรกณ สาคะกถา ฎีกานุฎีกา

กณนาทั้งมวลได้ ๔๒๐ กับปี มีทั้งสุพรรณพุทธรูปเจ้า แล

เสร็จจุฬารัตน (มหาราช) เจ้า จึงให้นำมาสถาปนาไว้ในพระธรรม

มณเฑียร อันนี้ จึงสังขยา (เป็นค่าใช้จ่าย) ทั้งหมด ได้ ๒๐๐,๐๐๐ เงิน เป็นประมาณ
(วัตถุเข้าของ และเงินทุน ที่ถวาย)

ทั้งเครื่องสักการะพร้อมทุกอัน คือ...

...(๘) เงินจ่านา ไว้เป็นมูล ให้เอาดอก (เบี้ย) เป็นค่าหมาก เมียง บุษบา

พระธรรม ๑,๑๐๐ เงิน

(๕) บาตรเงินลูก ๑ หน้า ๑,๘๖๓ เงิน

(๑๐) เงิน ๕,๗๐๐ ไว้เป็นมูล เอาดอก (เบี้ย) เป็นข้าวใส่บาตรบูชาพระธรรม
(นา และคน ที่ถวาย)

ไว้หน้า ๒,๐๐๐,๐๐๐ อันควรถ่านับ กับคน ๑๒ ครั้ว ทั้งลูกหลานเหลนเขา

นาฝู่งนั้นไว้เป็นข้าวบูชาพระธรรม ๕๐๐,๐๐๐ นายหอบิฎก กิน ๕๐๐,๐๐๐...

๑๐ คน กินและคนและ ๑๐๐,๐๐๐

คน ๑๒ ครั้วนั้น (มีรายชื่อดังนี้)

(๑) นายนนทหน่อ...

...สมเด็จพระปิตุรมหาราชเจ้าทั้ง ๒ พระองค์ ปลงพระราชอาญาไว้ว่าดังนี้ “นาและ
คนทั้งหมดฝู่งนี้ จุ่งไว้ให้เป็นอุปการ รักษาพระธรรมมณเฑียร ให้เสถียรสืบสายไป
ใครอย่ากล้าเกด้า เอาใส่เวียกงานการเมือง ไซ้สอยไปมา แม่นท้าวพญาในอนาคตกาล
คือลูกหลานเหลนอันเป็นราชปริมปรามาก็ดี จุ่งมีพระราชหฤทัยสัตสุทธิน
พุทธศาสนา และได้มาพิทักษ์รักษาสถานที่นี้ทุกเมื่อ เพื่อให้เป็นอดุลยบุญญาภิธาน
มากนักแก่เรา เท้าวัน...”^{๔๘}

พระธรรมมณเฑียร = หอไตร คนเมืองเรียก “หอธรรม”^{๔๙}

เงินจ่านา = เงินต้นเพื่อให้ผู้ทางวัดใช้ดอกเบี้ยเป็นค่าใช้จ่ายต่าง ๆ^{๕๐}

นายหอบิฎก = หัวหน้า ผู้ดูแลรักษา หอพระไตรปิฎก^{๕๑}

กินและคนและ = ได้รับคนละ^{๕๒}

^{๔๘} อันต์ เพนซ์, พรรณเพ็ญ เครือไทย และศรีเลา เกษพรหม, ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๓ : จารึกใน
พิพิธภัณฑสถาน, ๑๑๕-๑๓๔.

^{๔๙} เรื่องเดียวกัน, ๑๓๓.

^{๕๐} เรื่องเดียวกัน, ๑๓๔.

^{๕๑} เรื่องเดียวกัน, ๑๓๔.

^{๕๒} เรื่องเดียวกัน, ๑๓๔.

๒.๒.๒.๔ หน้าที่ถวายอาหารพระสงฆ์ทุกวัน และดูแลเก็บเกี่ยวรักษา
ผลประโยชน์ในที่นาจ้งหันของวัด

ดังปรากฏในจารึกล้านนา เช่น

จารึกเมืองงาว (สป/ธ) (ไม่ปรากฏปี พ.ศ.ที่จารึก) จังหวัดลำปาง

กล่าวถึงการสร้างวัดที่เมืองงาว แล้วอุทิศส่วนบุญให้แก่กษัตริย์ที่
เชียงใหม่ ให้ข้าพระมีหน้าที่ถวายอาหารพระสงฆ์ทุกวัน ขกมะพร้าว ตาล ลูกหมาก รากไม้ในที่
จ้งหันให้ข้าพระ และห้ามผู้ใดรบกวนเขา

ข้าพระนอกจากจะดูแลถวายอาหารพระแล้ว ยังมีหน้าที่สำคัญ
คือ ดูแลเก็บเกี่ยวรักษาผลประโยชน์ให้แก่วัด เช่น ต้องดูแลที่นา ที่สวน เพื่อใช้เป็นอาหาร สำหรับ
พระและคนในวัด

...ข้าสร้างวัดนี้ก็ดี ให้บุญ

แก่เจ้ามหาราชบางแล

ชาวเจ้า คนใดก็ดี คนผู้ใดก็ดี

ได้มาอยู่ จ้ง จำริญบุญ ต่อเท่าเมืองฟ้า

แลเนียรพาน ผิผู้ใดเป็นข้าพระเจ้า

ไจรีให้ถือจ้งหัน เจ้ากู คน ๑ อย่าให้

ขาดสักวัน ที่ดิน พรวัว ตาล ลูกหมาก รากไม้

ทั้งนี้ไว้แ (ก) ข้าพระ ผู้เดียว ใครอย่าได้

กลัวเกลสา สักอัน วัดนี้มีได้ ออกสักแห่ง

เท่าให้ออกเจ้าเมืองงาวผู้เดียว คาย...^{๑๑๑}

ชาวเจ้า = พระภิกษุ^{๑๑๔}

จ้งหัน = อาหารที่ถวายแด่พระสงฆ์^{๑๑๕} เจ้ากู = พระสงฆ์^{๑๑๖}

^{๑๑๑} พรรณเพ็ญ เครือไทย, ชปันะ ปันเงิน และ สราวุธ ศรีทา, ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๘ : จารึกใน
จังหวัดลำปาง, ๒๕-๒๗.

^{๑๑๔} เรื่องเดียวกัน, ๒๗.

^{๑๑๕} เรื่องเดียวกัน, ๒๗.

^{๑๑๖} เรื่องเดียวกัน, ๒๗.

๒.๓ ผลประโยชน์ที่ได้จากการถวายที่ดินให้แก่สังฆมพุทธจักร

จากจารึกที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้ ๑๘๖ หลัก พบว่ามีข้อมูลการถวายที่ดิน มีจำนวนกว่า ๕๐ หลัก โดยต้องขอพระราชานุญาตจากกษัตริย์เมืองเชียงใหม่และพระราชมารดาเสมอ รวมทั้งมีการถวายภาษีที่ดินให้แก่วัดเป็นจำนวนมาก ลักษณะของที่ดินที่ผู้คนได้ถวายนั้มี ๒ รูปแบบ คือ ๑. นาข้าวพระ หรือที่สวน สำหรับเป็นที่ทำกินให้แก่วัด และ ๒. นาจังหัน เป็นนาสำหรับเก็บเกี่ยวผลประโยชน์

ดังปรากฏในจารึกล้านนา เช่น

จารึกวัดเก้ายอด (ลพ.๒๗) พ.ศ.๑๕๕๕ (หรือสันนิษฐานว่าจารึกในพ.ศ. ๒๐๕๕)
จังหวัดพะเยา (พบที่จังหวัดพะเยา)

ผ้าขาวผู้หนึ่งสร้างวัดเก้ายอดถวายพระเจ้าฝ่งแกน และพระมารดา เจ้าสีหมื่นพะเยาให้ฝ่งจารึกบอกเขตวัดเก้ายอด ผู้ที่อยู่ในบริเวณบ้านเก้ายอดให้เชื่อฟังผ้าขาว คนไม่ดีอย่าให้อยู่ในหมู่บ้านพระเจ้าสามฝ่งแกน ได้ถวายสวนหมาก และถวายนาจังหันให้แก่วัด ผู้ทำบุญกุศลนี้ตั้งเจตนาถวายพระพุทธเจ้า และหากผู้ใดละเมิดเจตนาขอให้พบแต่ความวิบัติ ดาบไปเป็นปรต ดคนรก

การถวายที่ดินส่วนหนึ่งเป็นการถวายผลประโยชน์ในที่ดิน คือการถวายภาษีที่ดินตามธรรมเนียมปฏิบัติเจ้าของที่ดินต้องเสียภาษีที่ดินให้แก่ท้องพระคลัง แต่หากถวายให้แก่วัดแล้ว ภาษีต่าง ๆ ที่ต้องเสียให้แก่บ้านเมืองนั้นจะได้รับการยกเว้นการเสียภาษีให้แก่รัฐ โดยให้นำภาษีนั้นไปถวายวัดเพื่อใช้จ่ายบำรุงรักษาในกิจการของวัดนั้น ๆ ได้ ในจารึกหลักนี้ได้ถวายสวนหมาก ซึ่งมีค่า ๕๕,๐๐๐ เบี้ย ให้แก่วัดและยังถวายนาจังหันให้แก่วัดด้วย

ดังปรากฏข้อความในจารึก ด้านที่ ๒ ความว่า

...ผู้อยู่ในบ้านเก้ายอดนี้

ผู้ใดบ่ช้อย สร้างวัดหื้อผ้าขาว

ให้(วชิยาต...เร็น)^{๑๑๑}มันเสีย ผู้ใดบ่ฟังคำผ้าขาวบ่

ฟังคำมหาเถรเจ้าวัดหื้อขับหนีจากบ้านจากที่พระ

ผู้ใดกินเกล้ากิน อย่าร้ายมักผิดมักของท่านแรง

ถ้าท่านพาถ้อยพาคำ มาเป็นโทษเป็นโทษ กลัวเกล้า

นักพาโลโวเทศิตชาวเจ้าชีบามหาเถร

มักขางที่ขางแคนขางไม้บ่หื้อ

^{๑๑๑} ตรวจสอบจากสำเนาจารึกวัดเก้ายอด (ลพ.๒๗) ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

เป็นคุณแก่วัดหือจับมันหนีจากบ้าน
 จากที่พระอย่าหืออยู่ ว่า(จา)^{๑๑๔}
 มันบ่หนี ก็หือกล่าวแก่หมื่นแคว้น
 แสนเข้าเฝ้าเมืองหือจับหนี
 คงได้ ผู้ใดจักมาอยู่ที่ถ้ำ
 มหาเถรเจ้าวัดตามทั้ง
 ผู้เฝ้าผู้แก่พร้อมกันว่าคิเยยะหืออยู่
 ถัดนั้นเจ้าเหนือหัวหือไว้หมาก
 สวณหนึ่งค่า ๕๕๐๐๐เบ้ พันนาม่วงถัดนี้
 เจ้าสี่หมื่นพะเยายินดีด้วยบุญเจ้าเหนือหัวไกรมก
 เป็นจ้งหันแก่พระพุทธเจ้า ๕๐๐ข้าว
 ยังพันนาเชียงดีแลเจ้าเหนือหัว
 ทั้งมหาเทวีเจ้าตนแม่ มาตั้ง
 อนาบุญอันนี้ไว้ต่อเท่าศาสนา ๕พันปีแล เจ้าผู้...^{๑๑๕}
 เยยะหืออยู่ = จิงให้อยู่^{๑๑๖} เบ้ = เบี้ย^{๑๑๗}

จารึกเจ้าสี่หมื่นเลี้ยงมาเป็นเจ้าสี่หมื่น (พย.๔๗) พ.ศ.๒๐๑๔ จังหวัดพะเยา
 เจ้าสี่หมื่น เจ้าเมืองพะเยาได้สร้างพระพุทธรูปถวายแด่วัดซึ่งเป็นลูกวัดของวัด
 สุวรรณมหาวิหาร โดยมีนา ๘๗๕ ข้าว และบ้าน ๑๑ บ้าน ที่พระมหาเทวีเจ้าได้ถวายแก่พระพุทธรูป
 ห้ามมิให้ผู้ใดน่านาและบ้านออกจากวัดแห่งนี้ หากไม่เชื่อฟังคำสั่งนี้ขออย่าให้ได้เป็นขุน ดาขไปให้
 ตกนรก ถ้าเชื่อฟังคำสั่งขอให้ได้สมปรารถนาทุกประการ
 ดังปรากฏข้อความในจารึก ความว่า

...เจ้าหมื่นเลี้ยงมาเป็นเจ้าสี่หมื่น
 ในเมืองพายว เจ้าสี่หมื่นให้
 กะทำพระเจ้าในปี่รวงหม้า เม็งว่า

^{๑๑๔} ตรวจสอบจากสำเนาจารึกวัดเก้ายอด (ลพ.๒๗) ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี
 มหาวิทยาลัยศิลปากร

^{๑๑๕} สุจิตต์ วงษ์เทศ, ประชุมจารึกเมืองพะเยา, ๗๒-๗๔.

^{๑๑๖} เรื่องเดียวกัน, ๗๔.

^{๑๑๗} เรื่องเดียวกัน, ๗๔.

ปีโปะ ไว้ต่อชั่วลูกชั่วหลานเหลน
 อันเป็นท้าวเป็นพระยามาภย (หลัง)
 วัดอันนี้หมั่นน้อยหน่อหารังสร้าง
 เป็นลูกวัดสุวรรณมหาพิหาร แลนา
 ๘๘๕ ข้าวนี้ บ้าน ๑๑ บ้านนี้
 (มหา) ราชมหาเทวีหยาดน้ำไอยทาน
 ให้แก่พระเจ้า ในปรีวงหม้า
 ยามวันเที่ยงวันจันทร์ เคนสิบเอ็ด
 ออก ๖ คำ ผิผู้ใดหากเอา
 ออกจากพระเจ้า อย่าให้มันเป็น
 เจ้าเป็นขุนสีกเทื่อ เมื่อตายให้ตกหม้ออเพ็
 ผู้ใดอินดี (มีใจศรัท) ธา
 อนุโมทนาด้วยไซว์ ให้ผาถน(า)
 สร้างสมบัติให้เมิงคนเมิงฟ้า ให้
 ได้ดังใจมักทุก ๆ เมื่อทอวัน...""

จารึกวัดป่าใหม่ (พย.๘) พ.ศ.๒๐๔๐จังหวัดพะเยา

เจ้าหมื่นลอเทพศรีจุฬามณีใจศรัทธาในพระพุทธศาสนาจึงได้ไปอาราธนามหาเถร
 มรุตสมาสร้างวัดป่าใหม่เพื่อถวายแด่พระมหาเทวีเจ้าและพระมหาเทวีเจ้าได้ถวายข้าววัด ที่นา นาจ้งหัน
 ให้ไว้กับวัดและอธิษฐานขอให้มียาบูยีนโดยตอนท้ายก็จะมีชื่อพยานที่รู้เห็นการทำบุญในครั้งนี้
 พระมหาเทวีเจ้าได้ถวายคนและนาให้แก่วัด ซึ่งนาเหล่านั้นมีค่าภาษี ๔๐๐,๐๐๐
 เบี้ย ไว้เป็นค่าข้าวพระ ๒๐๐,๐๐๐ เบี้ย จ้งหันชาวเจ้า ๒๐๐,๐๐๐ เบี้ย คือเป็นค่าใช้จ่ายอื่น ๆ ของพระ
 นอกเหนือค่าอาหารพระในวัด

ดังปรากฏข้อความในจารึก ความว่า

...ศักราชได้ ๘๕๕ ตัวในปี+เมิงใต้ เคน+๑๐+สอง ออกสิบเอ็ดคำ
 วันพุธไทยวันกัศหม้า เจ้าหมื่นลอเทพศรีจุฬามณีใจศรัทธา
 ในพระศรีรัตนตรัยเจ้าจึงหื้อไปราธนา มหาเถรมรุตส
 เจ้าในสำนักมหาสามีสวรสีหะเจ้า มาสร้างวัดป่าใหม่
 เอาบุญทั้งมวลนี้เมื่อถวายเป็นวัดพระ เป็นเจ้าทั้งสองพระองค์
 พระมหาเทวีเจ้าหื้อเงินมาสร้าง ๕๐๐ เงิน พระเป็นเจ้า

เทศนาแก่เจ้าหมื่นล้ำมา โหราธิบดี จึงหื้อ
 คนมาถึงเจ้าพันศรีมงคล หนังสือ ต่างเมิงเจ้าพันเพกพวก
 นำเจ้าพันโคตพวกขึ้นหื้อแตงนา กับคนไว้กับวัดนี้
 นาสี่แสนไร่ไว้เป็นข้าวพระพุทธเจ้า สองแสนไร่
 ไว้เป็นจ้งหันชาวเจ้าในอารามนี้สองแสนไร่
 คนสามสิบครัว ไว้กับอุปัฏฐากพระ พุทธเจ้าในวิหาร
 นี้ชาวครัว ไว้กับอุโบสถห้าครัว ไว้กับหอปิฎกห้าครัว
 ไว้ที่หน้าวันออกฝั่งน้ำเป็นแดน หนภายใต้
 คือเวียงชั้นนอกเป็นแดน หนวันตกร้อยวา
 เป็นแดน หนเหนือคือเวียงเป็นแดน (มหา)
 สามีเจ้าป่าน้อย มหาเถรเจ้าป่า หลวงม(หา)เถรเจ้าศรีเกิด
 เจ้าอุสัณเฑาะว์ ปากของหนังสือผู้หนึ่ง...^{๑๑๓}
 หื้อแตงนากับคนไว้กับวัด = ให้จัดหาที่นากับคนไว้บำรุงดูแลวัด^{๑๑๔}

จารึกวัดเมืองพง (วัดพระเกิด) (น.๒) พ.ศ.๒๐๔๓ จังหวัดน่าน

พระมหाराชเทวีเจ้าให้ฝั่งสีมาวัดพระเกิดและถวายข้าพระ นา และนาจ้งหัน
 ห้ามมิให้ผู้ใดใช้งานข้าพระเหล่านั้น

การถวายนาของหมื่นซ้ายเพกกับนารมี ๕๐ นาข้าว โดยผู้ถวายแจ้งความประสงค์
 ไว้ว่าให้เป็นนาพระ ๒๔ และเป็นนาจ้งหัน ๒๕

ดังปรากฏข้อความในจารึก ความว่า

...ปีคสัณเดิน ๘ พุทธศาสน์

เพ็งไทยว่าเดินเก้า วันพุธ ไทยว่าวันเมิงเหม้า

พระมหाराชเทวีเจ้า เจ้าหน่วย

นางตนแม่เทศนาแก่เจ้าพวกข้าคน

ว่าหื้อฝั่งสีมาวัดพระเกิด หนบางนากว้าง

๑๐ ข้าว หมื่นซ้ายเถาไว้เป็นนาข้าวพระ ผ้าขาวเพ็ง

ครัว ๑ อ้ายคำครัว ๑ นาข้าวหมื่นซ้ายยอดทานแม่เมิงครัว ๑

หมื่นซ้ายเพกทาน กับนาริ ๕๐

ข้าวเป็นนาพระ ๒๔ เป็นนาจ้งหัน ๒๕...^{๑๑๕}

^{๑๑๓} เรื่องเดียวกัน, ๑๑๘-๑๒๑.

^{๑๑๔} เรื่องเดียวกัน, ๑๑๕.

^{๑๑๕} เรื่องเดียวกัน, ๕๕-๕๖.

จารึกวัดพุด (พย.๑๑) พ.ศ.๒๐๕๑ จังหวัดพะเยา

นายพรานสินมีศรัทธาในพระพุทธศาสนาจึงได้แลกที่ป่ากับที่ดินบริเวณห้วย
ห้วยคอยพุดเพื่อให้เป็นที่อยู่ของพระ

ดังปรากฏข้อความในจารึก ความว่า

.... ลูกชื่อมูลแล นายพรานสินศรัทธายินดี

ในศาสนาพระพุทธเจ้าเอาป่ามันจิม

ห้วยห้วยคอยพุด มันแลกเอาป่ากับวัดพุดที่

นี้สืบเมื่อภยันหน้าต่อหน้าสันศาสนาห้าพันปีแล

ไว้ให้เป็นทีวเกราบแก่สังฆะ...^{๑๑}

จารึกวัดพระธาตุศรีจอมทอง (ชม.๓๔ หรือ ชม./๑๘) พ.ศ.๒๐๘๓

จังหวัดเชียงใหม่

บัญชีรายชื่อของนามีค่าภาษีกว่า ๑ ล้านเบี้ย นามางอันเป็นขององค์พระธาตุ หรือ
เจดีย์ บางอันเป็นของหอพระไตรปิฎก หรือพระภิกษุ มีรายชื่อป่า ๕ ป่า ซึ่งพระเมืองแก้ว
(พ.ศ.๒๐๓๕-๒๐๖๕) เคยถวายแด่พระธาตุ/พระเจดีย์ กษัตริย์องค์ปัจจุบันทรงถวายซ้ำอีกครั้งหนึ่ง
ป่าเหล่านี้ ไม่ต้องนำภาษีส่งให้กับคลังหลวง

ดังปรากฏข้อความในจารึก ความว่า

...เป็น นาข้าว ไร่บาตรบูชาพระธาตุเจ้า	๓๐๒,๐๐๐
นาคะมด	๒๘,๐๐๐
นาหลัง	๕๐,๐๐๐
นาคางนก	๕๘,๐๐๐
นาสูงเลิง	.๐,๐๐๐
นากลุ่มหลวง	๔๐,๐๐๐
นาจวน้อย	๔๓,๐๐๐
นาขางเปน.....	๑๕,๐๐๐
นาข้าว หมากพลูบูชาธรรม	๕๐,๐๐๐
นาเลี้ยวโคระ	๔๐,๐๐๐
นาพู	๔๐,๐๐๐

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, ๑๒๗-๑๒๘.

นารวกล่ม	๑๐,๐๐๐
นาจ้งหันสังฆราชาเจ้า	๕๐,๐๐๐
นาดันสะเลียมหลวง	๓๐,๐๐๐
นาสะน้อย	๒๐,๐๐๐
นาข้าว แกงแจกข้าเจ้าตั้งมอันอยู่อารามนี้	๑๐,๐๐๐
นากยอน	๑๐,๐๐๐
นาเจียง	๕๐,๐๐๐
นากวาว	๕๑,๐๐๐
นาสะเลียมข่อย	๑๐,๐๐๐
นาคินขอ	๑๐,๐๐๐
นาข้าวไร	๕,๐๐๐
นาอุปการวัดร้องเจดีย์ (รวมยอด)	๑๐๐,๐๐๐ (มีดังนี้)
นาญางตก	๒๐,๐๐๐
นาคู	๕๐,๐๐๐
นาพินชาย	๑๓,๐๐๐
นารองพิน	๕,๐๐๐
นาไคร้คันไต้คิน	๕,๐๐๐
นางีลักงุม	๗,๐๐๐

หื้อทานป่า ๕ ที่

พรานแสนข้าวโนม	๑
พรานสบ (แม่) กาง	๑
พรานหวย	๑
พรานชะลีย	๑
พรานเทียะ	๑

ในป่า ๕ ที่นี้.....ใดก็ดี ก็หื้อได้เป็นอุปการแก่พระมหา.....แล อย่าขัด
อย่าขัดเข้ามาในราชโกฏีสักอัน

ป่า ๕ (ที่ พระริ) คนราชเจ้าก็หากหื้อทานแต่ก่อน แล ที่นี้พระ (เป็นเจ้า) (คน ๑) เป็น
พระก็หื้อทานเป็นถ้วน ๒ เล้า พระ.....ญาณมงคล คนอยู่อุปัฏฐากพระ...ทั้ง^{๑๑๑}

^{๑๑๑} อันต์ เพนซ์, ศรีเลา เกษพรหม และ ศราวุธ ศรีทา, ประชุมจารึกด้านนา เล่ม ๘ : จารึกในจังหวัด
เชียงใหม่, ๔๑-๕๕.

๒.๔ การศึกษาเรียนรู้ของชาวล้านนาในสังคมพุทธจักร

ข้อความในจารึกล้านนา สะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตของการศึกษาถ่ายทอดความรู้ เพื่อให้ชาวล้านนาทั้งพระสงฆ์และฆราวาสได้มาศึกษาเรียนรู้ความรู้ต่าง ๆ โดยมีวัดเป็นแหล่งศึกษาเรียนรู้ที่สำคัญ พระสงฆ์จะศึกษาภาษาบาลี การเขียนอักษรฝักขาม อักษรธรรมล้านนา การศึกษาด้านคำประพันธ์ร้อยแก้วและร้อยกรอง การศึกษาด้านโหราศาสตร์ การจารึกัมภีร์ใบลาน

จากการเรียนรู้ด้านภาษาและอักษรเป็นองค์ของชาวล้านนานั้น สะท้อนให้เห็นได้จากการจารึกข้อมูลต่างๆ ของชาวล้านนา มีเนื้อหาที่ครบถ้วนตรงตามความต้องการของผู้ให้จารึกที่ต้องการประกาศให้คนในสังคมยุคนั้นได้ทราบถึงการทำกิจกรรมทางศาสนา และสื่อสารให้คนรุ่นหลังได้ทราบเจตนาของการทำกิจกรรมที่เกิดขึ้นในยุคสมัยนั้นด้วย ประกอบกับผู้เขียนจารึกมีการศึกษาด้านการประพันธ์ร้อยแก้วและร้อยกรอง จึงทำให้ปรากฏข้อมูลในจารึกหลายหลักที่มีคำคล้องจองกันเป็นภาษา มีความสละสลวยในการใช้ถ้อยคำ สามารถสื่อความหมาย ได้อย่างชัดเจนและครบถ้วน สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นผลจากการที่ชาวล้านนาได้รับการศึกษาอบรมทางด้านภาษาและตัวอักษรมาเป็นอย่างดี

นอกจากนั้นแล้ว ยังมีการศึกษาเรียนรู้ของชาวล้านนาที่ได้เรียนรู้วิชาการด้านช่างฝีมือประเภทต่าง ๆ ดังปรากฏชื่อของช่างด้านต่าง ๆ จารึกล้านนา ที่มีบทบาทในการสร้างและซ่อมแซมศาสนสถานและศาสนวัตถุดังเช่น ช่างก่อ ช่างคำ ช่างเงิน ช่างตอง^{๑๑๑} และช่างแต้ม^{๑๑๒} เป็นต้น

จากการศึกษาวิชาช่างฝีมือทำให้ชาวล้านนาที่ผ่านการศึกษารับรู้ด้านการช่างได้นำเอาความรู้มาสร้างสรรค์ศาสนวัตถุ เช่น วัด วิหาร อุโบสถ พระธาตุเจดีย์ และหีบพระธรรมที่ยังคงปรากฏเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาวล้านนา นอกจากนี้ยังนำความรู้ทางการช่างมาซ่อมแซมบูรณะศาสนสถาน และศาสนวัตถุเพื่อธำรงไว้ซึ่งสัญลักษณ์แห่งความศรัทธาในพระพุทธศาสนาให้คงอยู่คู่แผ่นดินล้านนาตราบจนปัจจุบัน

ข้อมูลจากจารึกล้านนาสะท้อนให้เห็นถึงผลของการศึกษาเรียนรู้เป็นอย่างดีของชาวล้านนา สรุปได้ ๖ ด้าน ดังนี้

^{๑๑๑} ช่างตองเงินให้เป็นคอกเป็นลวดลายต่างๆ

^{๑๑๒} ช่างเขียนลวดลาย

๒.๔.๑ การศึกษาเรียนรู้ภาษาบาลี

ในจารึกล้านนาพบว่ามีการใช้ภาษาบาลีร่วมกับภาษาไทยชนหรือภาษาถิ่นเหนือในการจารึกข้อมูลต่างๆ แสดงให้เห็นว่าผู้จารึกได้รับการศึกษาอบรมภาษาบาลี และภาษาไทยชน หรือภาษาถิ่นเหนือ และมีความสามารถในการใช้ภาษาบาลีเพื่อสื่อสารผ่านข้อความได้อย่างชัดเจน กระชับและได้ใจความ แม้ว่าจะเขียนประโยคสั้น ๆ แต่สามารถสื่อความหมายได้อย่างครบถ้วน และจารึกบางหลักจารึกข้อความเป็นภาษาบาลีทั้งหมด เนื้อหาคือพระธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนา ดังปรากฏในจารึกล้านนา เช่น

จารึกวัดบางสนุก (พร.๑) พ.ศ.๑๘๘๒ จังหวัดแพร่

ขุนอุ เจ้าเมืองตรอกสลอบและเขขุนมีใจศรัทธาในศาสนา และเป็นผู้มีบุญญา ได้ชวนชาวเมืองร่วมกันสร้างพระพิมพ์ จำนวน ๑๑,๑๐๘ องค์ มีพิธีการถวายสิ่งของเพื่อเป็นพุทธบูชา ธรรมบูชา และสังฆบูชา ได้ถวายข้าววัดเพื่ออุทิศแด่วัดด้วย

ดังปรากฏข้อความภาษาบาลี ร่วมกับภาษาไทยชนหรือภาษาถิ่นเหนือในจารึก ความว่า

วนเทศมนุชฺ ส _____

มหนตฺ รตฺตนตฺต (ข ปว)

กฺขมิ มหาทานํ สุณาถ (สาธ)

โว... ๐ ๐ กุซฺชาขอมือนบ

พระศรีวิตร(นต-) รัชอันคิพิเศษกว่า

อินทร์ พ-รมาชนคนทั้งหลายจึงสุ(ชาว)_(ขุน)มูลนายไพร่ไททุกคน...^{๑๒๐}

จารึกสมเด็จพระมหาสมณญาณเทพสร้างวิหารวัดกลาง (พย.๕๖)

พ.ศ.๒๐๓๒ จังหวัดพะเยา

สมเด็จพระมหาสมณญาณเทพ เจ้าอาวาสวัดมหาพนชักชวนข้าราชการและชาวบ้านบริจาคเงินเพื่อนำไปสร้างวิหารวัดกลาง และเจ้าพันฉางอารีได้ถวายข้าววัดให้กับวัดกลาง ๕ คนและเครื่องใช้บูชาพระ ขอให้บุญกุศลที่ทํานี้ส่งผลต่อผู้ที่สืบทอดเจดนา ขอให้ถึงนิพพาน ให้บุญกุศลนี้ส่งไปยังโลกทั้ง ๓ สาม

ดังปรากฏข้อความภาษาไทยชนและภาษาบาลีในจารึก ความว่า

^{๑๒๐} ประเสริฐ ณ นคร และคณะ, จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑, ๒๔๖.

...บุญนี้สัมฤทธิ์ จำเริญแก่ผู้ประสาทต่อเท่า เถลิงนิพพาน บุญนี้ถวายแก่โลก
ทั้งสาม

...มีสุข อุดม มปัญญาวิจิตรลิกขิต แล้วแล

คำแปล

...มีสุข อุดม ปัญญาวิจิตร ลิกขิตแล้วแล^{๑๒๐}

จารึกพุทธอุทยานกาถา (ขร.๖๒) พ.ศ.๒๐๕๗ จังหวัดเชียงราย

ผู้สร้างจารึกได้จารึกหลักธรรมว่าเรื่องต่างๆ ย่อมเกิดจากเหตุ ถ้าศึกษา
ธรรมะทุกอย่างก็จะกระจ่างแจ้งในข้อสงสัยทั้งปวง รวมทั้งได้ประกาศว่าได้สร้างพระพุทธรูป
โลหะ ขอให้บุญกุศลส่งผลให้ผู้ทำบุญนี้ได้ไปเกิดเป็นเทพยดา

ดังปรากฏข้อความภาษาบาลีในจารึก ความว่า

...ศักราชได้ ๘๙๖ ยทา หเว ปาตุ-

ภวนติ ธมฺมา อาตานิโน ฌายโต
พราหมณสฺส อตฺตสทฺถา วปยนฺติ
สพฺพา ยโต ปชานาติ สเหตุธมฺมํ ยทา
หเว ปาตุภวนติ ธมฺมา อาตา
ปิโน ฌายโน พราหมณสฺส อตฺตส-
ทฺถา วปยนฺติ สพฺพา ยโต ขยํ
ปจฺจยํ อเวท ยทา หเว
ปาตุภวนติ ธมฺมา อาตานิโน
ฌายโต พราหมณสฺส วิรูปํ
ติฏฐติ มารเสนํ สุริโยวโสภาส
ยมนฺติลิกขํ//เทวา ภูมฏฐกา โลเก
สนฺติ ทิฆาธุกา กิร สกลฺปิ มหากปฺโป
เย เทวา อิทฺติฏฐเร อิมสฺส โลห
พุทฺธสส เสเก (มสฺตํ) มยายํ
ปญฺญมตฺติ อญฺญมปิ ทาน-
สีลาทิกมํ ม คตฺตดาติ เท
วนิกาเย ทิฆาธุเก มหิทธิเกณฺ คนฺ สพุ-
เพน ปญฺเณน อุปฺปะชฺเชยโยปปาดิโก

^{๑๒๐} เรื่องเดียวกัน, ๒๐๕.

(โศ ค เมน สุ.ญฺญ.โต โยค ธมฺมา
...โต เอ...สงฺฆาชนโต ยาว
เทวาปปชฺเชยฺย คเม ธนส. าริ)^{๑๒๒}

คำแปล

เมื่อโคธธรรมทั้งหลายปรากฏแก่พราหมณ์ผู้มีเพียรเพ่งอยู่ เมื่อนั้น
ความสงสัยทั้งปวงของพราหมณ์นั้นย่อมสิ้นไป เพราะมารู้แจ้งธรรมว่าเกิดแต่เหตุ
เมื่อโคธธรรมทั้งหลายปรากฏแก่พราหมณ์ผู้มีเพียรเพ่งอยู่ เมื่อนั้นความสงสัยทั้งปวงของ
พราหมณ์นั้นย่อมสิ้นไป เพราะได้รู้ความสิ้นแห่งปัจจัยทั้งหลาย
เมื่อโคธธรรมทั้งหลายปรากฏแก่พราหมณ์ผู้มีเพียรเพ่งอยู่ พราหมณ์นั้นย่อมกำจัดมารและ
เสนา คํารองอยู่ได้ดูพระอาทิตย์อุทัยกำจัดความมืด ทำอากาศให้สว่างฉะนั้น
เทพดาที่สิงสถิตอยู่ในภาคพื้นดินยังมีอยู่ในโลก ทราบว่าเทพดาเหล่าที่สิงสถิตอยู่ที่นี่มี
อายุยืนได้ช่วยหากับปีทั้งสี่ ในการสร้างพระพุทธรูปด้วยโลหะองค์นี้ ขอบุญกุศลส่วนนี้จึงมีแก่
ข้าพเจ้า แม้บุญกุศลอย่างอื่น เช่น ทานศีล เป็นต้น ข้าพเจ้าก็ได้สร้างสมไว้ในหมู่เทพดาที่มี
อายุยืน มีฤทธิ์มาก ด้วยบุญกุศลทั้งหมดนี้ ขอข้าพเจ้าได้ไปเกิดเป็นเทพดาเถิด...^{๑๒๓}

จารึกพระวชิรเถรสร้างพระพุทธรูป (ขร.๓๒) พุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๓

จังหวัดเชียงราย

พระวชิรเถรสร้างพระพุทธรูปเพื่อมุ่งหวังให้ตนได้ตรัสรู้ พระโพธิญาณต่อไป
ดังปรากฏข้อความภาษาบาลีในจารึก ความว่า

เสเลน ปกโต พิมโพ วชิเรน
สพฺพญตฺ สเรณฺ เตน
อญฺจสส ธฺ มฺ เพตุโพธิ พุญฺญํ ตํ
คำแปล

พระวชิรเถรผู้มีจิตตั้งมั่นในคำสอนของพระสัพพัญญูพุทธเจ้าได้สร้างพระพุทธรูป
ศิลานี้ไว้ และขอให้พระพุทธรูปนี้ได้โปรดเกื้อหนุนแก่พระเถรรูปนั้นเพื่อจะได้ตรัสรู้
พระโพธิญาณต่อไป^{๑๒๔}

^{๑๒๒} เรื่องเดียวกัน, ๔๘.

^{๑๒๓} เรื่องเดียวกัน, ๔๙.

^{๑๒๔} เรื่องเดียวกัน, ๓๕.

๒.๔.๒ การศึกษาเรียนรู้อักษรฝักขามและธรรมล้านนา

ข้อมูลจารึกล้านนาจำนวน ๑๘๖ หลัก พบว่ามีการจารึกอักษรฝักขามมากที่สุดจำนวน ๑๒๕ หลัก รองลงมาก็คืออักษรธรรมล้านนาจำนวน ๓๗ หลัก สะท้อนให้เห็นว่าสังคมล้านนามีการเรียนรู้วิธีการเขียนอักษรฝักขามและธรรมล้านนา โดยผู้เขียนได้นำความรู้มาใช้จดบันทึกกิจกรรมทางศาสนา เพื่อประกาศให้คนในสังคมได้รับรู้การทำบุญทำกุศลที่เกิดขึ้นในครั้งนั้น โดยเขียนตัวอักษรลงบนวัสดุเนื้อแข็ง เพื่อถ่ายทอดเรื่องราวที่เกิดขึ้นในสังคม ดังเช่นการจารึกลงบนฐานพระพุทธรูปโลหะ คือ

จารึกฐานพระพุทธรูปรอยพระบาท (ขร.๑๕) พ.ศ.๒๐๒๔

จังหวัดเชียงราย

ใช้อักษรฝึกขามบันทึกข้อความว่า เจ้าวิเชียรปัญโญสร้างพระพุทธรูปปาง
ประทับรอยพระบาท และขอให้ตนได้เป็นพระในชาติหน้า

ดังปรากฏตัวอักษรฝึกขามในจารึก ความว่า

[illegible]ข้อความในบรรทัดที่ ๕ ของจารึก^{๒๕}

คำอ่าน

...ศักราชได้ ๘๔๓ ในปีต่อมา เจ้าวิเชียรปัญโญสร้างเสร็จพระ

เจ้าไวยร้อยตีนด้วยบุญนี้ ขอให้อพระเมตเจ้าทำนายว่าจะเป็นพระ คน ๑... ๑๒๖

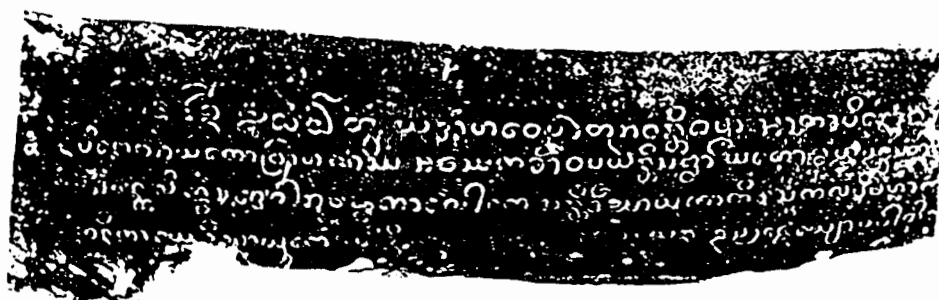
^{๒๔} ประเสริฐ วน นคร และคณะ, *จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๒* (กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๔), ๒๖.

^{๑๒๖} ประเสริฐ ณ นคร และคณะ, *จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑, ๓๐.*

จารึกพุทธอุทยานคาตา (ชร.๖๒) พ.ศ.๒๐๕๙ จังหวัดเชียงราย

ใช้อักษรธรรมล้านนาบันทึกข้อความว่า ผู้สร้างจารึกได้จารึก
หลักธรรม ว่าเรื่องต่างๆ ข่อมเกิดจากเหตุ ถ้าศึกษาธรรมะทุกอย่างก็จะกระจ่างแจ้งในข้อสงสัย
ทั้งปวง รวมทั้งได้ประกาศว่าได้สร้างพระพุทธรูป โลหะ และขอให้บุญกุศลส่งผลให้ผู้ที่ทำบุญนี้
ได้ไปเกิดเป็นเทพดา

ดังปรากฏตัวอักษรธรรมล้านนาในจารึก ความว่า

ข้อความในส่วนซ้ายของจารึก ^{๑๒๗}

คำอ่าน

ศักราชได้ ๘๙๖ คัว ขทา หเว ปาคู ภวนติ ธมมา อาดาปิโน ฌายโต พราหมณสฺส อสฺสสงฺขา
วปณติสททา ยโต ปชานาติ...^{๑๒๘}

คำแปล

เมื่อใดธรรมทั้งหลายปรากฏแก่พราหมณ์ผู้มีเพียรเพ่งอยู่ เมื่อนั้นความสงสัยทั้งปวงของ
พราหมณ์นั้นย่อมสิ้นไป...

^{๑๒๗} ประเสริฐ วน นคร และคณะ, จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๒, ๔๓.

^{๑๒๘} ประเสริฐ วน นคร และคณะ, จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑, ๔๘.

๒.๔.๓ การศึกษาเรียนรู้ด้านการประพันธ์

ในจารีก้านนามีการใช้ถ้อยคำภาษาที่สละสลวย มีสัมผัสคล้องจอง มีรูปแบบการประพันธ์โดยใช้ถ้อยคำที่มีคำสัมผัสอักษรและสัมผัสสระ คล้ายกับเป็นบทร้อยกรอง จะพบรูปแบบการประพันธ์ที่เป็นรูปแบบร้อยกรองในช่วงเวลาที่อาณาจักรล้านนารุ่งเรือง และอยู่ภายใต้การปกครองของราชวงศ์มังราย

ดังปรากฏในจารีก้านนา เช่น

จารึกวัดพระคำ (สพ.๑๐) พ.ศ.๒๐๓๕ จังหวัดพะเยา

(พบจารึกที่จังหวัดพะเยา)

พระมหาเทวีรัตนจักรวรรดิพระราชมาดาสั่งมาถึงเจ้าเมืองญีพะเยา เรื่อง การถวายที่ดิน คน แก้ววัดพระคำ ให้ถวายเท่าเดิม เหมือนกับสมัยพระเจ้าสามฝั่งแกน ได้กวัดน้ำ อุทิศให้ไว้ ข้าราชการทุกคนเห็นด้วย จึงจารึกพระราชโองการของพระมหาเทวีไว้ เพื่อประกาศให้ ประชาชนทราบทั่วกัน ดอนท่ายได้ประกาศเจตนาห้ามไม่ให้ผู้ใดใช้งานข้าววัดเหล่านี้ โดยจารึก รายชื่อข้าววัดไว้ด้วย

ข้อความในจารึกบางส่วนปรากฏคำสัมผัสสระ และสัมผัสอักษร ความว่า

...บุญนี้จึ่งรักษา พระราชะราชา	ทั้งเสนาแลมนตรี
ไพร่ฟ้า อยู่สวัสดิ	ในพระราชะกรงเสมา
บุญนี้ให้ตระการ	ชุมการพระราชา
เป็นเอกชัยตรา	จักรวรรดิภูมิ
บุญนี้สิทธิศาส	ทูลเกล้าราชเทวี
จำเรี่ยพระสวัสดิ	ตราบต่อเท่าถึงนิรพาน
ผู้ใดแลบอย่า	ตามล่านาพระองค์การ
ผู้้นันศิริฉาน	จักได้ขราบอเพจี
ผู้ใดแลโดยตาม	ประทัสความพระภูมิ
ผู้้นันสวัสดิ	ได้เสวยสุขในเมิงสวรรค... ^{๑๒๕}

การประพันธ์มีลักษณะคล้ายกาพย์ยานี ๑๑ ปรากฏคำสัมผัส เช่น

สัมผัส สระ อา เช่น ราชา กับ เสนา, ตระการ กับ สมการ

สัมผัส สระ อี เช่น มนตรี กับ สวัสดิ, ภูมิ กับ เทวี

สัมผัสอักษร เช่น พระราชะ ราชา, สิทธิศาส กับ ราชเทวี เป็นต้น

^{๑๒๕} สุจิตต์ วงษ์เทศ บรรณาธิการ, ประชุมจารึกเมืองพะเยา, ๑๘๑.

จารึกวัดช้างค้ำ (นน.๓) พ.ศ.๒๐๕๑ จังหวัดน่าน

พระยาพลเทพฯเข้าคนมีบุญปรับปรุงพระมหาวีหารวัดช้างค้ำ
ให้สวยงาม โดยบริจาคเงินร่วมกับนักบุญ เจ้าขุนและชาวบ้านเพื่อบูรณะซ่อมแซมพระมหาวีหาร
ข้อความในจารึกบางส่วนปรากฏคำสัมผัสสระ และสัมผัสอักษร ความว่า

...พระยาพลเทพฯเข้าคนมีบุญ	อดุลวิบุลสมภาค
กฤดาธิการพิศาลศักดิ์	ภาวานุภาพดิเรก
อนนทเศรษฐีฐานันท์	พหุลฤทธิ์
กฤติอุคัมภรรมยศ	ปรางเกียรติ์สถิต
พิชิตพิชัยภัยสัทมา	อาณารัฐพิพัฒน์
ลัทธสุขสมบัติศรีบริพัตร	พลเทพฯเข้าเจ้า... ^{๑๐๐}

การประพันธ์มีคำสัมผัสคล้องจอง ปรากฏคำสัมผัส เช่น

สัมผัสสระ อุ เช่น มีบุญ กับ อดุล

สัมผัส สระ อา เช่น กฤดาธิการ กับ พิศาลศักดิ์

สัมผัส สระ เอ เช่น ดิเรก กับ อนนท

สัมผัสอักษร เช่น สถิตสถิต, พิชิตพิชัย เป็นต้น

จารึกล้านนาที่มีคำสัมผัสคล้องจองดังกล่าวข้างต้นนั้น สะท้อนให้เห็นถึง
ความรู้ในการประพันธ์รูปแบบร้อยกรองของชาวล้านนา สอดคล้องกับการศึกษาวิเคราะห์จารึก
ล้านนาของศรีเลา เกษพรหม นักวิชาการจากสถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ที่พบว่า
จารึกล้านนา จำนวน ๓ หลัก ได้แก่

๑. จารึกวัดเสนาหิน พ.ศ.๒๐๒๓ จังหวัดเชียงใหม่ มีการประพันธ์ แบบ
ลำนำ มีสัมผัสคล้ายกาพย์ยานี ๑๑ ๒. จารึกวัดปราสาท พ.ศ.๒๐๓๕ จังหวัดเชียงราย และ ๓.
จารึกวัดพระธาตุหริภุญไชย พ.ศ.๒๐๕๒ จังหวัดลำพูน มีการประพันธ์แบบร้อยโบราณ^{๑๐๑}

^{๑๐๐} ประเสริฐ นคร และคณะ, จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑, ๕๗-๕๘.

^{๑๐๑} อันส์ เพนซ์, พรรณเพ็ญ เครือไทย และศรีเลา เกษพรหม, ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๕ : จารึกใน
พิพิธภัณฑสถานฯ น่าน, ๒๕๖.

เมื่อวิเคราะห์ช่วงอายุของจารึกทั้ง ๓ หลักข้างต้น จะพบว่าการจารึกอยู่ในช่วงเวลาที่อาณาจักรล้านนารุ่งเรือง จารึกภู่วัดเสาหิน พ.ศ.๒๐๒๓ จังหวัดเชียงใหม่ ที่มีบางส่วนของจารึกมีรูปแบบการประพันธ์เป็นลำนำนั้น จารึกอยู่ในช่วงรัชสมัยของพระเจ้าติโลกราช (พ.ศ. ๑๙๘๕-๒๐๓๑) พระองค์ทรงเป็นกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ในการปกครองบ้านเมือง และการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ในช่วงเวลา ๔๖ ปี แห่งรัชสมัยของพระองค์ อาณาจักรล้านนามีความเจริญรุ่งเรืองทุกด้านและความเจริญรุ่งเรืองนั้น สืบต่อมาจนถึงสมัยพระเมืองแก้ว (พ.ศ.๒๐๓๕-๒๐๖๕) พระราชนัดดาของพระองค์^{๑๒๒}

จารึกวัดปราสาท พ.ศ.๒๐๓๕ จังหวัดเชียงราย และจารึกวัดพระธาตุหริภุญไชย พ.ศ.๒๐๕๒ จังหวัดลำพูน ตรงกับสมัยพระเมืองแก้ว (พ.ศ.๒๐๓๕-๒๐๖๕) ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่อาณาจักรล้านนาเจริญรุ่งเรือง พระภิกษุในสมัยพระเมืองแก้วมีความรู้สูงยังมีการเขียนวรรณกรรมพุทธศาสนาเป็นภาษาบาลีจำนวนมาก และมีชื่อเสียงแพร่หลายไปสู่อาณาจักรใกล้เคียง เช่น อาณาจักรล้านช้าง มีพระภิกษุล้านนาแต่งวรรณกรรมพุทธศาสนาที่สำคัญ ได้แก่

พระโพธิรังสี แต่งจามเทวีวงศ์ (ประวัติพระนางจามเทวีและสิทธิคนิทาน (ประวัติพระพุทธสิหิงค์)

รัตนปัญญาเถระ แต่งชินกาลมาลีปกรณ์ (ประวัติพุทธศาสนา) เป็นงานเขียนที่มีคุณค่าต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ล้านนาอย่างยิ่ง^{๑๒๓}

ร่ายโบราณและลำนำนที่ปรากฏในจารึกล้านนาทั้ง ๓ หลักอยู่ในช่วงเวลาที่อาณาจักรล้านนารุ่งเรือง แสดงให้เห็นถึงวิถีชีวิตที่มีความสงบสุข ความศรัทธาในพุทธศาสนา ส่งผลให้ชาวล้านนาแสดงออกมาในรูปของบทกวี การจารึกข้อความเป็นร้อยกรอง

รายละเอียดของการจารึก ดังนี้

^{๑๒๒} สวัสดิ์ อ่องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, ๑๔๗.

^{๑๒๓} เรื่องเดียวกัน, ๑๔๕.

๑. จารึกวัดปราสาท พ.ศ.๒๐๓๕ จังหวัดเชียงราย

จารึกวัดปราสาท ๒๐๓๕/๑๔๕๖

ใน “ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๑

รายโบราณ

โอกาส สาธุสัปรุญ	พุทธสาวกสังไตรสร
บวรอุดมอาคมวิจิตร	สุจริตเอนกประเจกน้านับประการ
โกษาภิภูษมาน	ภุมานนิสติยักข
รักษสปีศาณุมภันท์	คันธพมณุตสภุขังคะ
พระตั้งมะสุราสุรินท์	อินทะพรหมภิพรหม
อุดมนิยายทั้งหลาย	จูงฟังนิยายทั้งหลายสายสารสวัสดิ์
ช่วยชูศรีพุทธศาสน์	เคียรค้ายด้วยมงคลดังนี้ เท้าว้น
ศักราชได้ ๘๕๘ ตัว	ปลายบ่มัมีคู่
พร้อมด้วยหมู่หรรษ	วันบ่สูญวันปลอด
คุ้มมงคลระรอดด้วยดี	ในปีรายสี่เสร็จ
เดือนสิบเอ็ดออกหนึ่งค่ำ	พรำวันไทยดับไ้
เม็งได้ชื่อวันจันทร์แล	

.....(ต่อไปเป็นร้อยแก้ว)

๒. วัดพระธาตุหริภุญไชย ๒๐๕๒ / ๑๕๐๕

ใน “ประชุมจารึกล้านนา” เล่ม ๓

รายโบราณ

(ด้านที่ ๑) สุกมสุตฺถุ กรมสพพสุต

ศักราชคณนา	จาโคยไทยโวหารว่า
ประมาณศักราชได้	แปดหกสองตัวในปีกคลัน
ทันมิกสิรมาบูรณมี	ดีโคยไทยภาษาว่า
เดือนเจียงเพ็งเม้งวันจันทร์	ไทยวันดับเม็ค
สำเร็จด้วยพระแซใจใสสุทธิ	ยุคด้วยภณินักยตร
ลำพัทธุ์ด้วยปณณรตติ	มีวัชรมานฉายาหนึ่งฝ้าดิน
สมเด็จพระพิตรมหาราชเจ้า	คนเป็นอธิบดี
ในศรีพิงคาราษฎร์เชียงใหม่	คนได้ถาปนาลิงธรรม
กับพระกรรโลงรัก	อรรคราชมาคา
มีญาณยุคตะวิสุทธศรีทธา	ในพระศาสนามากนัก
มักให้มันคงลงเป็นเค้าเป็นมูล	ในหริภุญชบุรี

เรื่องดีหมื่นกาล
 ก็บันดาลประสาธ
 หมายถึงต้นว่าสัปตรัตนนงเนื่อง
 อันเป็นเหง้าเกล้าพสุธา
 สมเด็จพระองค์
 ทรงศรีตรัศวรรธธรรมอันอุดมดี
 บ่อในอุปนา
 จึงให้สร้างพระธรรมมณเฑียร
 มาสด้วยสุพรรณบุษบา
 เป็นอัครรรยอคิดแรก
 สมเด็จพระมหาเจ้า
 อันเป็นพุทธราชา
 กับคันถนตรปกรณศาสดะถา
 คณนาทั้งมวลได้
 มีทั้งสุพรรณพุทธรูปเจ้า
 (มหाराช) เจ้าจึงให้นามา
 จึงตั้งขยา (นับเป็นค่า)
 ทั้งเครื่องสักการะพร้อมทุกอัน
 นักสัร้อยเก้าสิบสองสิ่ว
 มีทั้งเครื่องคำพร้อมประดับ
 ทั้งมวลหนักสัรร้อยแปดสิบสามคำ
 กลวมน้ำนาคประดับคำ
 น้ำต้นเงินสองต้น
 (ขัน) น้ำช่วยมือเงิน
 มาลาเงินหนึ่งหนักห้าร้อย
 รวมทั้งมวลหนึ่งพัน
 เงินจ้นำไว้เป็นมูล
 บุษาพระธรรม
 บาตรเงินลูกหนึ่งหนัก
 เงินห้าพันเจ็ดร้อยไว้เป็นมูล
 ไวนาสองล้านอันควรค่านับ
 นาฝู่งนั้นไว้เป็นเข้า
 นายหอปิฎกกินห้าแสน

ประมาณห้าพันพรรษา
 อวยไอศวรสมบัติพิศทั้งหลาย
 นำมาบูชาพระมหาธาตุเจดีย์เจ้า
 ทุกปีเดือนมาบมิขาด
 มหาราชเจ้าทั้งสอง
 มีพระราชหฤทัย
 เฟ่งสภาวะอันยิ่ง
 อันอาเกียรเคียรคาส
 ผกาวัลลี
 เลกไพชยนต์ปราสาทแลเสร็จ
 จึงให้สร้างพระธรรม
 ตราได้แปดหมื่นสี่พันขันธ
 ฎีกาณฎีกา
 สัรร้อยยี่สิบคัมภีร์
 แลเสร็จจุประการ
 สถาปนาไว้ในพระธรรมมณเฑียรอันนี้
 ทั้งมวลได้สองแสนเงินเป็นประมาณ
 คือกลวมน้ำเงินงามนัก
 บริสุทธิดี
 กับกลวมน้ำคำ) หนึ่ง

 คู่หนึ่งหนักหนึ่งร้อย
 หนักสามสิบหก
 ต้นหนึ่งหนักห้าร้อย
 เจียงเงินหนึ่ง (หนัก) สามร้อย
 หกร้อยเจ็ดสิบเงิน
 ให้เอาออกเป็นค่าหมากเมียง
 หนึ่งพันหนึ่งร้อยเงิน
 หนึ่งพันแปดร้อยหกสิบสามเงิน
 เอาออกเป็นเข้าใส่บาตรบุษาพระธรรมเจ้า
 กับคนสิบสองครัวทั้งลูกหลานหลานเขา
 บุษาพระธรรมห้าแสน
สิบคนกินแลคนแลแสน

คน ๑๒ ครว้นั้น (มีดังต่อไปนี้)

(๑) นายนนทหน่อ...	๑
(๒)	๑
(๓) พุทธรักจิตโพธิ	๑
(๔) แก้วเสนาพุด	๑
(๕) ญี่หมื่นอินหน่อ	๑
(๖) หน่อ	๑
(๗) นารอดอุดมมงคล	๑
(๘) โกวิทามงคล	๑
(๙) สร้อยसारอด	๑
(๑๐) พุทธคำเพียรสาม	๑
(๑๑) จินดาหน่อสาม	๑
(๑๒) ช่างอุ้นสุวรรณแก้ว	๑

กับคนคบเขามีเท่าใดก็ดี (ด้านที่ ๒) พระราชทานทั้งมวลผู้นี้

สมเด็จพระพิตร	มหาราชเจ้าทั้งสองพระองค์
ปลงพระราชอาญา	ไว้ว่าดังนี้
นาและคนทั้งมวลผู้นี้	จงไว้ให้เป็นอุปการ
รักษาพระธรรมมณเฑียร	ให้เสถียรสืบสายไป
ใครอย่ากลัวเกล้า	เอาใส่เวียงงานการเมืองใช้สอยไปมา
เม่นท้าวพญาในอนาคตกาล	คือลูกหลานเหลนอันเป็นราชปริมปรางค์ก็
จงมีพระราชหฤทัยใสสุทธี	ในพุทธศาสนาและได้มา
พิทักษ์รักษาสถานที่นี้ทุกเมื่อ	เพื่อให้เป็นอตุลย
บุญญาภิสมณมานัก	แก่เรา เท้าว้น
ด้วยพระราชกุศลอนันต	เจตนาผู้นี้
จงให้สมเด็จพระมหาเจ้า	ทั้งสองพระองค์
ทรงธรรมาสารสองประการคือ	อัสสัมชิตกพาหิรณะอันบริบูรณ์ดี
และมียศเตโชไชย	บ่มีใครจักเปรียบได้ทุกก่าเนค
เกิดเป็นดุจกัลปพฤกษ์	แก่สกลชนเทพคณา
และทรงปรัชญาอันเฉลียวฉลาด	อาจตรองตรัสอรรถธรรมบ่มีเศษ
แลได้เทศนาสั่งสอน	อมรนิกรทั้งผอง
จงได้ลูกลงศรีสมบัติ	สวัสดิตั้งมวล
บ่ควรจักคณา	มีมหานิโรธโพธิญาณ
เป็นปริโยสาน	ในอนาคตกาล เท้าว้น
ประการหนึ่งโศค	

สมเด็จพระธรรมิกราชเจ้า
ก็อุทิศพระราชกุศลผล โภการ
ให้แก่สมเด็จพระบิดา
และเทพคณามีอาทิวา
และเทพคณาคณเป็นประธาน
อ) นุโมทนาและมาช่อรักษา
(นิรันตร) กาล เท้าวิน

กับพระอรรคราชมาคาบพิตร
อันบ่อจกคณนาได้
มหาไอยกไอยิกา
อินทร์พรหมมราชจุโลก
ในหริภุญชบุรี จุ่มมีปรีดี (ปราโมทย์
พุทธศาสนาในสถานที่นี้
สิทธิสวัสดิ

๓. จารึกวัดกุสุมาลิน ๒๐๒๓ / ๑๔๘๐

ใน “ประชุมจารึกล้านนา” เล่ม ๔

ลำนนำ

(ด้านที่ ๑)

.....	...อย่ากลา
.....	เป็นตรา
พระสิมเสมา	หื้อได้ชาวครัว
นาสองร้อย ๕๐ ข้าว	และทั้งตัววัว
เผื่อไถข่มข้าว	ทั้งหัวและข้าว
ให้เป็นน้ำอุ่นน้ำร้อน	และอุบรธา
คนโคมาเกล้า	บาปร้ายหนักหนา
คนโคมากว	และลวนเสมา
คายลงเบงจา	จุ่มต้องเวจี
ออกมาเป็นเปรต	รูปร้ายแสนทวี
คุยักขิน	ยังเพื่อล่าตาล
คนโคแลไว้	หื้อได้ค่านาน
ด้วยใจเชียงคราญ	บักลัวบักวน
เจ้านี่ขุนธรรม	จักพลันบริบวน
บ่มีแผวน	แก้ท่านสักขาม
จักเห็นพระเจ้า..	
ตามแทบท้าว	พระเมตไตรย
คำกูตันไว้	จุ่มให้เป็นปัจจัย
รำเพงเห็นไกล	ชั่วหน้าชั่วหลัง
ดูราทั้งหลาย	หญิงชายขอหวัง
ฟังคำกูฟัง	หื้อดังเสมา
หินศิลาบาต	ประเป็นตรา
จุ่มนอย่ากลา	ค่อห้าพันปี เท้าวิน คนเอย

.....(ต่อไปเป็นร้อยแก้ว)^{๑๓๔}

จารึกล้านนานอกจากจะทำให้ผู้อ่านรู้ถึงวิถีชีวิตของคนในอดีตแล้ว ยังสะท้อนให้เห็นถึงความรู้ ความสามารถในการใช้ภาษา ทั้งการใช้ภาษาไทยขวนหรือภาษาถิ่นเหนือ และภาษาบาลี ซึ่งเป็นภาษาที่ใช้ในทางพุทธศาสนา รวมถึงรูปแบบการเขียนร้อยแก้ว การเขียนในลักษณะร้อยกรองเป็นร้อยโบราณ เป็นลำนํ้า ดังกล่าวมาแล้วข้างต้น แต่สิ่งที่สำคัญคือ การแสดงให้เห็นถึงความรู้ความสามารถทางการใช้ภาษาของผู้จารึกข้อความในจารึกล้านนา จารึกโดยมากไม่ปรากฏชื่อผู้เขียนจารึก แต่บางหลักก็มีการจารึกชื่อผู้เขียนจารึกไว้ด้วย ผู้จารึกส่วนใหญ่จะผู้มีการศึกษาเป็นบัณฑิต มีปัญญา

ดังปรากฏในจารึกล้านนา เช่น

จารึกวัดพระคำ (ลพ.๑๐) พ.ศ.๒๐๓๕ จังหวัดพะเยา

(พบจารึกที่จังหวัดพะเยา)

ปรากฏชื่อผู้จารึก คือ อุดมบัณฑิต ความว่า

...ให้อุดมบัณฑิตริงหนา พิจิตรวจา ขึ้นจารึกฝังเสมาให้...^{๑๓๕}

นอกจากนั้น จารึกบางหลักปรากฏชื่อผู้มาฝังจารึก เช่น

จารึกวัดเก้ายอด (ลพ.๒๗) พ.ศ.๑๕๕๕ จังหวัดพะเยา

(พบจารึกที่จังหวัดพะเยา)

เจ้าเมืองให้คนมาฝังจารึก ไว้กับวัดเก้ายอด ความว่า

...ท่านหื้อคนท่านไฟ กับข้าผู้หนึ่ง ชื่อ พันเชิงมงคล เจ้าเถร...ตนนี้ มาฝังจารึกไว้กับวัดเก้ายอดแล...^{๑๓๖}

^{๑๓๔} อันส์ เพนซ์, พรรณเพ็ญ เครือไทย และ ศรีเลา เกษพรหม, ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๕ : จารึกในพิพิธภัณฑสถาน, ๒๔๖-๒๕๐.

^{๑๓๕} สุจิตต์ วงษ์เทศ, ประชุมจารึกเมืองพะเยา, ๑๙๕.

^{๑๓๖} เรื่องเดียวกัน, ๗๔.

จารึกวัดพันต้อยแต่เดิม (๑๖/๒๕๔๑) พ.ศ.๒๐๓๑ จังหวัดเชียงราย
เจ้าหมื่นญาคบเรือนให้ชาวท้าวดาบเรือนมาฝังจารึกไว้
ดังปรากฏข้อความในจารึกความว่า

...เจ้าหมื่นญาคบเรือนให้ชาวท้าวดาบเรือนมาฝังจารึกไว้ในปี...^{๑๓๑}

๒.๔.๔ การศึกษาเรียนรู้ด้านโหราศาสตร์

จารึกล้านนาเป็นจำนวนมากที่มีวงดวง และต่อจากวงดวงจะเป็นข้อความบอก ปี เดือน วัน ฤกษ์ และยาม ที่สอดคล้องกับตัวเลขในวงดวง แสดงให้เห็นถึงการเรียนรู้ด้านโหราศาสตร์ การนับปี เดือน วัน ฤกษ์ และยามตามระบบจันทรคติ การเรียกชื่อปีที่มีทั้งปีนักษัตร เช่น ปีวอก (ปีลิง) ปีระกา (ปีไก่) หรือ ปีหนไทย เป็นการนับปีแบบไทยโบราณ เช่น ปีเป็กสัน การนับเดือน และวันตามจันทรคติ เช่น เดือนยี่ แรม ๕ ค่ำ เพื่อเทียบกับการนับวันไทย คือ วันกตเส็ด ตรงกับการนับวันแบบมอญ คือ วันอาทิตย์ มีการศึกษาชื่อฤกษ์ เช่น ฤกษ์ชื่อว่า สมณฤกษ์ เป็นต้น

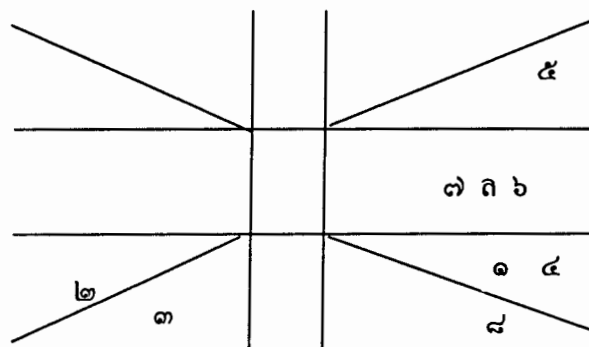
การเรียนรู้ด้านโหราศาสตร์ โดยเฉพาะดวงชะตาฤกษ์ยามยามคืนนั้นเกิดขึ้นในสังคม พุทธจักรที่ต้องการจะถ่ายทอดความรู้เรื่องการนับวันเดือนปี และการหาวันเวลาที่เหมาะสมและเป็นมงคลในการทำกิจกรรมทางศาสนา เพื่อเป็นที่พึ่งทางใจให้แก่ผู้ที่ต้องการทำบุญทำกุศล ดังนั้นการเรียนรู้ด้านโหราศาสตร์ เรื่องของการนับคำนวณตัวเลขที่สอดคล้องเหมาะสม มีความเป็นสิริมงคลในการทำบุญจึงเกิดขึ้นในสังคมพุทธจักรอย่างต่อเนื่อง สะท้อนให้เห็นจากการจารึกวงดวงและดวงชะตาของสิ่งก่อสร้าง หรือการทำบุญในวันที่มีฤกษ์ยามยามดีเป็นจำนวนมาก ดังปรากฏวงดวงและข้อมูลของปี เดือน วัน ฤกษ์ที่ตรงกับตัวเลขในวงดวง เช่น

จารึกวัดดอนคราม (พย.๒) พ.ศ.๒๐๓๑ จังหวัดพะเยา

จุลศักราช ๘๕๐ ปีวอก ปีไทยคือปีเป็กสัน เดือนยี่ แรม ๕ ค่ำ วันไทยเรียกว่าวันกตเส็ด วันมอญเรียกว่า วันอาทิตย์ พระมหाराชเทวีเจ้าแผ่นดินได้ให้ล้ามนุญเด็กชายคำพัน เจ้าหมื่นจำบ้านให้เอาสุพรรณบัตรแจ้งเรื่องให้คนไว้ ๒๐ ครวเรือน ให้เจ้าเมืองพะเยาได้ทราบ โดยให้คน ๒๐ ครวมาเป็นข้าพระวัดดอนคราม

^{๑๓๑} อันส์ เพนซ์ และศรีเลา เกษพรหม, ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๖ : จารึกในพิพิธภัณฑ์ฯ เชียงแสน, ๔๘.

ตั้งปรากฏข้อความในวงดวงและการจารึกข้อมูลปี เดือน วัน ฤกษ์ ใน
จารึกความว่า

(วันที่ ๒๓ พฤศจิกายน พ.ศ.๒๐๓๑ ตรงกับวันอาทิตย์ เดือนอ้าย แรม ๕ ค่ำ ภาคกลาง วันกตเส็ด)

๘ ๕ ๐	๕๐	๒	๓ ๐ ๔ ๕ ๖ ๐
๑ ๐ ๓ ๑ ๒			๒ ๐ ๒ ๘ ๑ ๖
๕ ๗ ๖	๑๕	๔๕	๑ ๗ ๐

(हरुณตรงกับวันศุกร์ที่ ๒๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๐๑๔)

๐ // สิทธิการจุลตักขราได้ ๘๕๐ ตัว

ในปีวอก ไทยว่าปีเป็กสัน เคนยี่ แรม ๕ ค่ำ

ไทยว่าวันกตเส็ด เมืองวันอาทิตย์

ได้รัก ๕ ตัว ชื่อสมณริกแล

พระมหาราชเทวีเจ้าแผ่นดิน

หื้อล้ามบุญเด็กชาย กับพันคำคน แม่คึงพระกับคน

เจ้าหมื่นจำบ้านหื้อเอาตราหาลาบคำ มาเดิงนายเมิงพญา...^{๑๑๘}

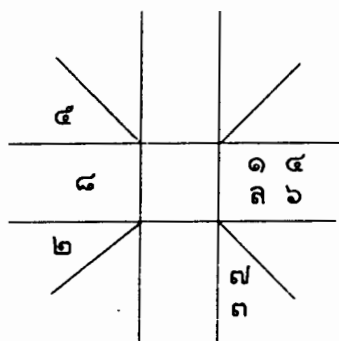
^{๑๑๘} ประเสริฐ ณ นคร, จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑, ๑๐๒-๑๐๓.

จารึกมหาเถรสังฆกรรมพิรคัมภีร์ฯ วัดสิบสองห้อง (พย.๑๓) พ.ศ.๒๐๕๘

จังหวัดพะเยา

ศักราช ๘๗๗ ปีกุน ปีไทยคือปีดับไก้ เดือนมาฆ เดือนไทยคือ เดือน ๕
 แรม ๒ ค่ำ วันไทย คือ วันกัฒได้ วันมอญคือวันอาทิตย์ คติ ๑๖ ฤกษ์ ๕ ชื่อฤกษ์ คือ อัศเลข
 พระสมณเถรสังฆกรรมพิรคัมภีร์สรปัญญาและมหาเถรเจ้าญาณกิตติได้ชักชวนพระสงฆ์ และ
 นราราสมาร่วมกันสร้างพระพุทธรูปทอง และร่วมกันบริจาคเงินเพื่อซื้อครอบครัวดูแลพระ

ดังปรากฏข้อความในวงดวงและการจารึกข้อมูล ปี เดือน วัน คติ ฤกษ์
 ในจารึกความว่า

(วันที่ ๒๑ มกราคม พ.ศ.๒๐๕๘ ตรงกับวันอาทิตย์ เดือน ๓ แรม ๒ ค่ำ ภาคกลาง วันกัฒได้)

โอกาสะ ศักราชได้

๘๗๗ ตัว ในปีกุนไทย

(ว่า)ปีดับไก้ในเดือนมาฆ

ไทยว่าเดือน ๕ แรม ๒ ค่ำ

วันกัฒได้ เมืองอาทิตย์

คติได้ ๑๖ ตัว ฤกษ์ ๕ ตัว ชื่ออัศเลข ไทยว่า สมณฤ

มหาเถรสังฆกรรมพิรคัมภีร์สรปัญญา...^{๑๑๕}

๒.๔.๕ การศึกษาเรียนรู้ด้านการจารคัมภีร์ใบลาน

จากข้อมูลจารึกล้านนาปรากฏการทำบุญของชาวล้านนาโดยการสร้างคัมภีร์ใบลานที่จารอักษรธรรมเพื่อถวายวัด

การสร้างคัมภีร์ใบลาน เป็นการสืบทอดความรู้หลักธรรมของพระพุทธศาสนาให้สูญหายไปจากสังคมพุทธจักร นับเป็นกุศโลบายที่สำคัญยิ่งของชาวล้านนาต่อการรักษาหลักธรรมคำสอนของพระพุทธองค์ให้คงอยู่สืบทอดต่อกันให้ยาวนาน การจารคัมภีร์ใบลานมีวิธีการจารเป็นลำดับขั้น ข้อมูลในจารึกได้แสดงขั้นตอนการจารคัมภีร์ไว้บางส่วน นับเป็นการศึกษาเรียนรู้วิธีการจารคัมภีร์อย่างต่อเนื่อง และมีการถ่ายทอดความรู้มาสู่ปัจจุบัน

คัมภีร์ใบลานส่วนใหญ่เขียนเรื่องราวทางพุทธศาสนา เพื่อให้พระภิกษุสงฆ์และสามเณร ใช้ศึกษาเล่าเรียน และความรู้เกี่ยวกับทางโลก คัมภีร์ใบลานส่วนใหญ่เขียนเรื่องเกี่ยวกับพุทธศาสนา เช่น พุทธตำนาน ทศชาติชาดก ประวัติพระพุทธศาสนา พระธรรม บทสวดมนต์ และพิธีกรรม เป็นต้น

ในสมัยโบราณพระสงฆ์ สามเณรจะต้องฝึกหัดจารคัมภีร์ใบลาน เรียนรู้เทคนิควิธีการเตรียมใบลาน ซึ่งได้จากต้นลานที่ปลูกไว้รอบๆวัด และขณะเดียวกันต้องเรียนรู้ฝึกอ่าน และเขียนตัวอักษรธรรมล้านนาด้วย คัมภีร์ใบลานจะต้องจารด้วยความระมัดระวัง

กรรมวิธีการจารคัมภีร์ใบลาน เริ่มด้วยการเตรียมใบลานที่จะนำมาจาร จะต้องเลือกใบลานที่ไม่อ่อนไม่แก่จนเกินไปและเลือกใช้ใบที่มีขนาดเท่ากัน เมื่อตัดใบมาจากต้นแล้วเขียนก้านออกม็ดรวมกันแช่น้ำไว้ ๑ คืน นำขึ้นจากน้ำตากให้แห้ง นำแต่ละใบมาแทงบนขนอบกือแผ่นไม้รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าใช้ประกบด้านหน้าและด้านหลังใบลานมีขนาดกว้างยาวเท่ากับใบลาน ซึ่งใช้เป็นพิมพ์สำหรับแทงใบลานโดยเฉพาะ จากนั้นนำใบลานที่แห้งมาเรียงซ้อนกันประกบหน้าหลังใบลานด้วยขนอบแล้วใช้มีดคมตัดลานให้เสมอกันรอบทั้ง ๔ ด้าน แล้วทำความสะอาดหน้าลานโดยใช้ทรายละเอียดคั่วหรือตากแดดให้ร้อนจัดโรยลงบนใบลานใช้ลูกประคบลูบไปมาหลายๆครั้งเมื่อพื้นผิวเรียบเสมอกันตลอดหน้าลานแล้ว ใช้เหล็กแหลมเผาไฟเจาะตามช่องที่แทงไว้ในตอนแรกใช้ผ้าแห้งเช็ดทำความสะอาดใบลานที่ละใบก็จะสำเร็จเป็นใบลานที่พร้อมจะจารหนังสือได้ตามต้องการ ก่อนจะจารต้องตีเส้นบรรทัดบนใบลานทุกใบใช้เส้นด้ายเหนียวจึงติดกับกรอบไม้ที่เรียกว่า “กรอบเส้นบรรทัด” มีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดกว้างยาวกว่าหน้าลานเล็กน้อย เชือกที่ขึงนี้ใช้เป็นสายบรรทัด เมื่อจะตีเส้นบรรทัดใช้ลูกประคบชุบน้ำฝอยไปบนเส้นด้ายวางกรอบบรรทัดบนใบลานกำหนดเส้นบรรทัดให้ได้ขนาดตามต้องการแล้วดึงสายบรรทัดขึ้นปล่อยให้ติดลงบนใบลานก็จะปรากฏเป็นเส้นบรรทัดบนใบลาน จากนั้นนำใบลานวางลงบนหมอนสำหรับถืองอรองงาน ซึ่งหมอนดังกล่าวทำด้วยใบลานเรียงซ้อนกันประมาณ ๖-๘ ใบหุ้มด้วยผ้า

ซึ่งเย็บริมมีไม้ไผ่เหลาให้แหลมคมเป็นเหลี่ยม จารหนังสือตามคันฉับลงบนใบลานที่เตรียมไว้ การจารตัวอักษรลงบนใบลานจะใช้เหล็กจาร คือ เหล็กแหลมเป็นเหลี่ยมและคม การจารนั้นจะจารตัวหนังสือได้เส้นบรรทัดและจารทั้งสองด้าน ใบลานที่จารเสร็จแล้วจะอ่านได้ไม่ชัดเจน เมื่อใช้ลูกประคบลงเขม่าไฟผสมน้ำมันยางลบให้สีดำลงไปตามร่องตัวอักษรทั่วทั้งลานแล้วนำทรายที่ร่อนจืดมาโรยลงบนลานนั้น จากนั้นใช้ลูกประคบทำความสะอาดเขม่าไฟผสมน้ำมันยางตามหน้าลานให้หมดไป เมื่อถูกไปมาหลายๆครั้งจะทำให้สีดำที่อยู่บนนอกรอบจารหลุดหายไป ส่วนสีดำซึ่งซึมไปในรอยจารตัวอักษรก็จะติดแน่น ปรากฏชัดไม่ลบเลือนคงทนถาวรอยู่ได้นานนับเป็นร้อยๆปีขึ้นไป

ส่วนประกอบของคัมภีร์ใบลาน คัมภีร์ใบลานที่จารเสร็จเรียบร้อยแล้วจำนวนหลายๆผูก เมื่อจัดเข้าคู่ต้องนำหลายๆผูกมามัดรวมกันเพื่อความสะดวกในการจัดเก็บ และเพื่อความปลอดภัยของคัมภีร์ใบลาน จึงมีอุปกรณ์ ดังนี้

๑. ไม้ประกับ ๒ อัน สำหรับประกับผูกคัมภีร์ใบลานหลายๆผูกที่จะนำมามัดรวมกันทั้ง๒ด้าน มีไม้ธรรมดา ไม้ประดับงา ไม้ประดับมุก เป็นต้น

๒. เชือก สำหรับมัดไม้ประกับให้ติดแน่นผูกกับคัมภีร์ ใบลานที่นำมา รวมกันโดยรัดทั้งมุมซ้ายมุมขวาของมัด เชือกดังกล่าวนี้ มีทั้งที่เป็นเชือกปอ ป่าน และไหม เป็นต้น

๓. ผ้าห่อ คือ ผ้าสำหรับห่อคัมภีร์อีกชั้นหนึ่ง มีทั้งที่เป็นผ้าธรรมดา ผ้าไหม ผ้าดวน ผ้าทอยกดอก ผ้าทอยกคั้น เป็นต้น

๔. เชือกขาว คือ เชือกสำหรับมัดผ้าห่อคัมภีร์เพื่อป้องกันฝุ่นละอองและสัตว์เข้าไปกัดกินใบลานข้างใน เชือกที่มัดนี้เป็นเชือกที่ขาวมากพอที่จะพันมัดคัมภีร์เป็น ๔ เปลาะบ้าง ๕ เปลาะบ้างแต่ละเปลาะจะพันประมาณ ๓ รอบ ผ้าที่ห่อเรียกว่า “ผ้าห่อคัมภีร์” เชือกที่มัดเรียกว่า “เชือกมัดคัมภีร์”

๕. ฉลากบอกชื่อคัมภีร์ มีทั้งที่เป็นทองเหลือง เป็นงา เป็นไม้ เป็นผ้า และหนังสัตว์ เป็นต้น^{๑๑}

จารึกล้านนาปรากฏข้อมูลการสร้างคัมภีร์ใบลานเพื่อถวายวัด เป็นการสร้างบุญสร้างกุศลของชาวล้านนาในอีกรูปแบบหนึ่ง

ดังปรากฏข้อมูลการสร้างคัมภีร์ใบลานในจารึกล้านนา เช่น

^{๑๑} เกษียร มะปะโม, “การอนุรักษ์เอกสาร โบราณ,” เอกสารประกอบการฝึกอบรมผู้บริหารหอวัฒนธรรมนิทัศน์ รุ่นที่ ๖ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, ๒๖ มิถุนายน-๒ กรกฎาคม ๒๕๔๔. ๑๒๕-๑๓๒.

จารึกพระกัญจนะมหาเถระสร้างพระไตรปิฎก (น.น.๘) พ.ศ.๒๓๘๐

จังหวัดน่าน

พระมหาเถระเจ้าชื่อ พระกัญจนะ ฝ่ายอรัญวาสี เมืองแพร่ เดินทางเข้ามาสู่
เมืองน่านและได้ร่วมจิตศรัทธากับเจ้าเมืองน่านอุปราชวงศ์ ช่วยกันสร้างคัมภีร์ไตรปิฎก จำนวน
๑๔๒ มัด และเมื่อจัดเป็นผูกได้ ๑,๓๐๐ ผูก

ดังปรากฏข้อความในจารึกความว่า

...เจ้าเมืองน่านที่เป็นเจ้าแลอุปราชราชวงศ์เจ้านาย
ทั้งมวลพร้อมกันสร้างยังอักษรธรรมคัมภีร์ไตรปิฎกทั้งมวล
ไว้หอพุทธศาสนา ๕ พันพระวัสสาแล-
สังรวมธรรมทั้งมวลอันได้สร้างนี้เป็นธรรมร้อยปลาย
๔ สิบ ๒ มัด จัดเป็นผูกได้พันปลาย (ร้อย) ปลาย ๓ ผูก
แลได้ฉลองแต่เมื่อจุลศักราชได้ ๑๑๕๕ ตัว...^{๑๑๑}

จารึกวัดคอนไชย (ย.๑๐) พ.ศ.๒๔๐๓ จังหวัดน่าน

พ.ศ. ๒๔๐๓ นางบัวทิพย์และบุคคลอีกคนหนึ่ง สร้างคัมภีร์ไบเบิล
โดยการจารพระธรรมลงบนไบเบิล เมื่อจารตัวอักษรเสร็จสมบูรณ์แล้วก็จะทาร์ก และชาดที่ขอบ
คัมภีร์ แล้วนำยางมุกหรือน้ำมันยางผสมกับเขม่าทาบนตัวอักษรที่จารลงไบเบิลเพื่อให้ร่องอักษร
เป็นสีดำ แล้วขัดหน้าลานให้ขาว

ดังปรากฏข้อความในจารึก ความว่า

...ริ้วจ้างสร้างเขียนบรมวล แล้วจิตเขียนรักทางยางมุกใหม่ คิดพอกใส่ดำแดง
แสงเรืองเรือ แล้วจอลมในศรัทธาในฤทัยยังเชื่อ เพื่อ...บุพภาคเจตนา...^{๑๑๒}

^{๑๑๑} ประเสริฐ ณ นคร และคณะ, จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑, ๖๕-๗๐.

^{๑๑๒} ฮันส์ เพนซ์, พรรณเพ็ญ เครือไทย และศรีเลา เกษพรหม, ประชุมจารึก เล่ม ๕ : จารึกในพิพิธภัณฑ์
น่านและจารึกเมืองน่านที่น่าสนใจ, ๑๑๕-๑๑๘.

๒.๔.๖ การศึกษาเรียนรู้ด้านช่างฝีมือ

นอกจากการทำบุญโดยการถวายคน ถวายที่ดิน ให้แก่วัด ซึ่งส่วนใหญ่จะเกิดขึ้นในช่วงของอาณาจักรล้านนารุ่งเรือง โดยมีราชวงศ์มังรายเป็นผู้ปกครองอาณาจักร แต่ทั้งนี้มิได้หมายความว่า การสร้างศาสนวัตถุจะไม่เกิดขึ้นในยุคนั้น ซึ่งแท้จริงแล้ว การทำบุญโดยการสร้างวัด วิหาร เจดีย์ อุโบสถ หรือหล่อพระพุทธรูป จะเกิดควบคู่กับการถวายคนและที่ดิน

เมื่อมีการสร้างวิหารหรืออุโบสถ เสร็จเรียบร้อยแล้ว ผู้สร้างก็จะนำเอาบุญนั้นถวายเป็นพระราชกุศลแด่เจ้าเมืองเชียงใหม่ หรือพระราชมารดา และทั้ง ๒ พระองค์ก็ทรงยินดีในบุญนั้น โดยพระองค์จะถวายคนและ/หรือถวายที่ดินให้แก่วัดด้วย

การสร้างบูรณะซ่อมแซมศาสนวัตถุมีปรากฏในจารีกล้านนาเป็นจำนวนมาก ตลอดระยะเวลาทางประวัติศาสตร์ของล้านนา แม้ว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงผู้ปกครองไปในลักษณะใดก็ตามแต่ การทำบุญในการสร้างหรือบูรณะศาสนสถาน เช่น วัด วิหาร โบสถ์ พระธาตุ และศาสนวัตถุ เช่น พระพุทธรูป ระฆัง หีบพระธรรม พระไตรปิฎก ก็ยังคงมีอยู่อย่างต่อเนื่อง

พลัษัทธิของชาวล้านนาที่มีต่อพระพุทธศาสนาเกิดขึ้นกับทุกชนชั้น ทุกกลุ่มอาชีพทั้งคนชั้นสูง คนธรรมดา รวมถึงพระสงฆ์ด้วย จากจารีกล้านนาจะพบว่า ชาวล้านนามุ่งเน้นที่จะทำบุญโดยการทำบุญนั้นขึ้นอยู่กับอำนาจ บารมี และฐานะในสังคมล้านนา ทุกชนชั้นมีเสรีภาพในการทำบุญทำกุศล ผู้ทำบุญก็จะทำบุญตามที่ตนเองมีกำลังความสามารถที่จะทำได้ คนมีฐานะหรือชนชั้นปกครองก็จะทำบุญถวายที่ดินสิ่งก่อสร้างที่ใหญ่โต คนมีฐานะไม่ร่ำรวยนักอาจจะทำบุญโดยการซ่อมสร้างวัตถุธรรม เช่น หีบพระธรรม หรือพระพุทธรูป พระสงฆ์เองก็มุ่งเน้นการทำบุญเช่นกัน การทำบุญในสังคมล้านนายังเป็นการร่วมกันทำบุญในหมู่พระสงฆ์หรือพระสงฆ์กับฆราวาส ดังปรากฏในจารีกล้านนา เช่น

จารีกวัดพวงหงส์ (ไม่ปรากฏเลขทะเบียน) พ.ศ.๒๓๕๕

จังหวัดเชียงใหม่

พ.ศ.๒๓๕๕ พระเจ้ากาวิละและเจ้าหลวงเมืองลำพูน พร้อมทั้งพระญาติ พระวงศ์ และเจ้าอาวาสชื่อ พระพุทธรามากิจังสวาม พร้อมทั้งศิษยานุศิษย์ ร่วมกับประชาชนที่อยู่ใกล้เคียงร่วมกันสร้างวิหารเพื่อยังประโยชน์แก่พระรัตนตรัย ๕,๐๐๐ ปี

ดังปรากฏข้อความในจารีก ความว่า

...บัดนี้ผู้ข้าทั้งหลาย มีบรรพพภาคเจตนา สัมปยุตอันยิ่ง โยค ในแก้ว ๓ ประการ จึงได้ปักห้างสร้างแบ่ง ยังพระวิหารหลังนี้ เพื่อหือเป็นที่สำราญแห่งพระพุทธเจ้า

ตราบต่อเท่า ๕,๐๐๐ พระวรราชาแท้ดีหลี ปฐมมุลศรัทธา มีสมเด็จพระภูวบรมบพิตร
มหาสุวรรณกษัตราในเมืองพิง เป็นเค้า ทั้งอรรคราชเทวี บุตรา บุตรี จูคน ถัดนั้นมี
อรรคบพิตร เจ้ามหาอุปราช ฝ่ายหน้าหอคำ ทั้งอรรคราชเทวี บุตรา บุตรี จูคน (พร้อมทั้ง)
เจ้าหลวงเมืองหริภุญชัย ทั้งอรรคราชเทวี บุตรา บุตรี จูคน
ภายในมีสาธุหลวงเจ้า พุทธารามาภิวงสราม เป็นเค้า ทั้งศิษยานุศิษย์ (และ)
สิรวสภิตติจินรัตนนาโชยถาวรภาวันทัตสอริยันทาชิน (พร้อม) ทั้งสามเณร จูคน
และชะยม จูคน ศรัทธาตีนของรองวัด กุรุอุปถัมภก มีแสนหลวงสมบัติ เป็นเค้า
ทั้งภริยา บุตรา บุตรี จูคน...^{๑๔๓}
ปฐมมุลศรัทธา = ผู้คั่นคิกกระทำ^{๑๔๔}
สมเด็จพระภูวบรมบพิตรมหาสุวรรณกษัตราในเมืองพิง = พระเจ้ากาวิละ^{๑๔๕}
เจ้าหลวงเมืองหริภุญชัย = เจ้าคำฝั้น^{๑๔๖}
สาธุหลวงเจ้า = พระภิกษุชั้นเจ้าอาวาส คนเมืองมักจะพูด “ดีหลวง”^{๑๔๗} ชะยม = เด็กวัด^{๑๔๘}
ศรัทธาตีนของรองวัด = (ผู้มี)ศรัทธาชาวบ้านที่อยู่รอบวัด^{๑๔๙} กุรุอุปถัมภก = ผู้อุปถัมภ์วัด^{๑๕๐}

จารึกวัดสภารศ (ไม่ปรากฏเลขทะเบียน) พ.ศ.๒๓๘๒ จังหวัดน่าน

พ.ศ. ๒๓๘๒ นายควง พร้อมทั้งภรรยา ชื่อนางแพง และครอบครัวพร้อม
หีบคัมภีร์พระเทพสรเป็นช่างคดแต่ง

ดังปรากฏข้อความในจารึก ความว่า

...เหตุนี้ปฐมมุลศรัทธาหมายมี นาม (ว่านาย)ควง เป็นเค้า
และภรรยา ผู้ชื่อนางแพง และบุตรา บุตรี นัตตา นัตติ ทาสา ทาสี สัมพันธกุล
วงศ์ทั้งหมด จึงมารีจนา ยังหิดลูกนี้ไว้ อันจักเขียนไปด้วย รัก หาง ยาง เฝ้า
เอาผิวใหม่ สุวรรณใส่คำแดง แสงเรืองเรืองเดิมเพื่อจักไว้ให้สถิตทรงธรรมกถา

^{๑๔๓} อันส์ เพนซ์, พรรณเพ็ญ เครือไทย และศรีเลา เกษพรหม, ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๘ : จารึกใน
พิพิธภัณฑสถานฯ น่าน, ๒๕-๑๐๑.

^{๑๔๔} เรื่องเดียวกัน, ๑๐๖.

^{๑๔๕} เรื่องเดียวกัน, ๑๐๖.

^{๑๔๖} เรื่องเดียวกัน, ๑๐๖.

^{๑๔๗} เรื่องเดียวกัน, ๑๐๖.

^{๑๔๘} เรื่องเดียวกัน, ๑๐๖.

^{๑๔๙} เรื่องเดียวกัน, ๑๐๖.

^{๑๕๐} เรื่องเดียวกัน, ๑๐๖.

...เทพสตรีภิกษุ เป็นผู้ริจนา คำชูแท่งจริงแล ที่ไหว้เฮย...^{๑๙๐}

จารึกวัดดอนไชย (ย.๑๐) พ.ศ.๒๔๐๓ จังหวัดน่าน

พ.ศ.๒๔๐๓ นางบัวทิพย์ และบุคคลอีกคนหนึ่งสร้างคัมภีร์ใบลานและ
หีบพระธรรม โดยการสร้างหีบพระธรรมมีการตกแต่งลวดลายดอกเครือวัลย์ แล้วประดับด้วย
กระจกเป็นแนวซิดติดกันมีรูปเทวดาขี้ขัณฑ์

ดังปรากฏข้อความในจารึก ความว่า

...บัวทิพย์ ผู้เข้าทั้ง ๒ ก็มี อลงมโนศรัทธา...แต่จริงจ้างสร้างเขียนบรมวล

แล้วจัดเขียนรักหาง ยางมุกใหม่ ติดพอก ใส่คำแดงแสงเรืองเรื่อ ...

...มหากุรูปชื่อ.....บัณฑิต ประจิตรจิณา แล้ว(ด้วย)สุวรรณรูปารูป ลายดอกเครือวัลย์

แก้วมณีนครฉัตร รูปเทวบุตร เทวดา ขี้ขัณฑ์อยู่ภายใน เพื่อไว้เป็นอนุสรณ์หน้า...^{๑๙๑}

จารึกวัดจริม (๒๑/๒๕๑๓) พ.ศ.๒๔๙๘ จังหวัดน่าน

พ.ศ.๒๔๙๘ พระอรรถบุญหลวง ณ หงสา และเจ้าอธิการคันธสทระไชย
พร้อมทั้งกำนันพันธ์สุก คำคา เป็นประธานในการบูรณะองค์พระเจดีย์ที่วัดจริม พระคันธส
เป็นผู้เขียนจารึก

ดังปรากฏข้อความในจารึก ความว่า

...ภายในหมามีสวามิเจ้า อรรถบุญหลวง ณ หงสา เป็นเจ้าก็พร้อมด้วยพระบิดา

พระมารดา และสิกขุณเณรเจ้า จิตน และศรัทธาเจ้าแก้ว ทายกทุกคน ก็เป็นมูลศรัทธาเรียงนั้น

ลงมาหมามีเจ้าอธิการคันธสทระไชยเป็นเจ้า...เรียงนั้นลงมาหมามี นายพันธ์สุก

คำคา(เป็น)กำนัน เป็นเจ้า...และผู้ใหญ่บ้าน เจ้าแก้วชายหญิง...ก็จึงได้พร้อมใจกัน

มาปฏิสังขรณ์สร้างยังพระเจดีย์ธาตุเจ้า จำหลัก สลัพันตัน ไว้คำชวพุทธศาสนา

ตราบต่อเท่า ๕,๐๐๐ พระพรรษา...

...พระคันธส เจ้าอวาส(วัด)จลิม เป็นผู้ลงจารึก แลนายเหย...^{๑๙๒}

^{๑๙๐} อันส์ เพนซ์, พรรณเพ็ญ เครือไทย และศรีเลา เกษพรหม, ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๕ : จารึกใน
พิพิธภัณฑฯ น่าน, ๘๕-๘๑.

^{๑๙๑} เรื่องเดียวกัน, ๑๑๕-๑๑๗.

^{๑๙๒} เรื่องเดียวกัน, ๑๒๓-๑๒๗.

ผลจากการสร้างหรือซ่อมแซมศาสนวัตถุหรือศาสนสถานดังที่ยกตัวอย่างข้างต้นทำให้มีการศึกษาหาความรู้ในด้านช่างฝีมือประเภทต่างๆ เพื่อรองรับความต้องการช่างฝีมือเป็นจำนวนมาก เพื่อสร้างวัด โบสถ์ วิหาร ฯลฯ ให้เกิดความสวยงามและแสดงถึงพลังศรัทธาของชาวล้านนาที่มีต่อพระพุทธศาสนา

ข้อมูลจากจารึกล้านนาพบว่าการทำบุญถวายศาสนสถาน เช่น วัด วิหาร โบสถ์ และเจดีย์ หรือศาสนวัตถุ เช่น การหล่อพระพุทธรูป หล่อระฆัง สร้างหีบพระธรรม และการสร้างพระไตรปิฎก สิ่งเหล่านี้ล้วนแล้วแต่ต้องอาศัยช่างฝีมือในการสร้างสรรค์ผลงานทั้งสิ้น

จะเห็นได้จากศาสนสถานและศาสนวัตถุ ที่เป็นมรดกตกทอดมาถึงปัจจุบัน ล้วนแล้วแต่เป็นผลงานการสร้างสรรค์ของช่างฝีมือทั้งสิ้น เช่น ความสวยงามของวัดพระสิงห์ ในจังหวัดเชียงใหม่ เกิดจากพลังศรัทธาของประชาชนและกษัตริย์เชียงใหม่ คือ พระเจ้ากาวิละได้ร่วมกันสร้างอุโบสถและหอไตรขึ้นที่วัด โดยมีช่างฝีมือสร้างตามแบบโบราณ ชั้นล่างก่ออิฐฉันทน์เป็นไม้

ซึ่งจากการก่อสร้างครั้งนี้ปรากฏข้อมูลด้านการช่างบางส่วนในจารึกวัดพระสิงห์ จังหวัดเชียงใหม่ ดังนี้

จารึกวัดพระสิงห์ (ไม่ปรากฏเลขทะเบียน) พ.ศ.๒๓๕๕

จังหวัดเชียงใหม่

พระเจ้ากาวิละ อุปราช ราชวงศ์และประชาชนทั่วไปพร้อมทั้งพระราชมกุสลังมราช และศิษยานุศิษย์ ร่วมกันสร้างอุโบสถและปราสาทที่วัดพระสิงห์และได้แจ้งรายการวัสดุที่ใช้ในการก่อสร้าง ได้จารึกการสร้างหอไตรและหีบธรรมด้วย

ดังข้อความที่ปรากฏในจารึก ความว่า

...จึงได้นิมนต์นา ภายในหมามมี ราชครูเจ้าพระสังฆราชสมเด็จ เป็นเค้า (พร้อมด้วย)ศิษย์โยมเจ้า จู๊ตน (ร่วมกัน) กระทำสร้างแปลง ยัง มหาอุโบสถาคาร หลวงหลังนี้ และปราสาทคำ กระทำเลขประติมากรรม ด้วยสุวรรณกานูจนคำแดง แสงงาม ตามแต่โบราณ (ที่) พระราชกษัตรา เช่น ท้าวแสนเมืองมา (และ) พระเมืองรัตนเจ้า หากสร้างแต่งไว้ เป็นที่กระทำอุปสมบทกรรม และอุโบสถกรรม แล ได้จ่ายยังเงิน หื้อเป็นค่า รัก หาง ค่าปลิว แก้วกระจก หรดาย น้ำอ้อย ปูน เหล็ก ดินขอ (ด้านที่ ๒) ดินจี เองอันห้อยแขวน ตั้งขันแก่งข้าง ทั้งหมดพร้อมเงิน ๑๐๙,๓๐๐

สร้างหอธรรมปิฎก และหีบทรงธรรม ของค่าเสียงเงิน ๖๑,๖๔๐...^{๑๔๔}

กระทำสร้างแปลง = สร้างขึ้น^{๑๔๕}

ปราสาทค่า = ภายในอุโบสถ มีปราสาทหลังหนึ่งสร้างด้วยอิฐ ด้านนอกปิดด้วยปูน

ปิดทองคำ มีลวดลาย^{๑๔๖}

กระทำเลขประติมากรรม = เขียนลวดลาย หรือประดับด้วยลวดลาย^{๑๔๗}

ความสวยงามขององค์พระธาตุแช่แห้ง ซึ่งเป็นศูนย์รวมทางจิตใจของชาวล้านนาและคนเมืองน่านนั้น ก็ผ่านการบูรณะของช่างฝีมือในอดีตเช่นกัน

ดังปรากฏข้อความในจารึกล้านนา เช่น

จารึกเจ้าม้าวางศ์ ๑ ซ่อมพระธาตุแช่แห้ง (นน.๑๒) พ.ศ.๒๓๘๕

จังหวัดน่าน

พระมหาวรราชวงศ์เจ้าเมืองชัยนันทบุรีเป็นประธาน พร้อมด้วยราชวงศานุวงศ์ พระยา เสนา อำมาตย์ และประชาชนร่วมกันปฏิสังขรณ์ พระธาตุ ๒ องค์ คือ พระธาตุหลังใหญ่ และหลังเล็กรวมทั้งเจดีย์ ๔ องค์ พระมหาวรราชวงศ์มีบัญชาให้นำช่างก่อสร้างพระธาตุ ช่างเหล็ก ช่างเค็ง ช่างเงิน ช่างค่า ช่างไม้และคณะสงฆ์ในเขตจักรวรรดิ เข้ามาร่วมกันซ่อมแซมพระธาตุ และเจดีย์ ๔ หลัง การบูรณะพระธาตุและเจดีย์ไว้เพื่อเป็นที่สักการะแก่เทพ มนุษย์และอมมนุษย์ และขอให้บุญกุศลครั้งนี้เป็นปัจจัยให้บรรลุนิพพาน และหากยังอยู่ในวิภวสงสารก็ขอให้อย่าไปเกิดในอบายภูมิทั้ง ๔ หากอยู่ในเทวโลกหรือโลกมนุษย์ก็ขอให้ถึงประโยชน์สมบัติทั้ง ๔ ประการ สมบูรณ์ด้วยอริยทรัพย์ทั้ง ๘ และให้ได้เป็นพระโพธิสัตว์

ดังปรากฏข้อความในจารึก ความว่า

...บรมบพิตรองค์ทรงพระนามว่า มหาวงศวรราชานราธิบดี
องค์สถิตพิสัยในวรชัยนันทเทพบุรีนครราชธานีที่นี้ วรองค์ท่านก็มาเล็ง
เห็นยอดพระมหาชินธาตุเจ้าหลังหลวง ก็หักพังตกหลังพระแช่แห้งน้อยก็คด
พระหารหลวงแลศา(ลา)บาตรบริเวณพระธาตุ

^{๑๔๔} อันส์เพนธ์,พรรณเพ็ญ เครือไทย และศรีเลา เกษพรหม,ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๔ : จารึกในพิพิธภัณฑสถานเชียงใหม่, ๑๕๕-๑๖๕.

^{๑๔๕} เรื่องเดียวกัน, ๑๖๖.

^{๑๔๖} เรื่องเดียวกัน, ๑๖๖.

^{๑๔๗} เรื่องเดียวกัน, ๑๖๖.

แลประตูขงแลศาลา นางอ้อยก็เป็นชราชิน(เพ) พัง
 เหตุนั้นท่านจึงทรงพระราชศรัทธา จึงแผ่พระราชกุศล
 เถลิงมหาชาติยราชวงศานุวงศ์แลอัครมหา เสนาอำมาตย์แสนหมื่นท้าวหาญ
 ความโกชกรฐประชาชนราชชู้ต่นชู้คน
 แล้วรอนงค์ท่านก็เสด็จบาตรมาสติอยู่ค้ำหนักทรงช้างยี่
 พร้อมกับด้วยอัครราชเทวี ศรีกัญญาชาติยราชวงศา แลเสนา อำมาตย์ชู้ต่นชู้คน
 ท่านจึงมีพระราชอาชญาหาเอาตัวช่างก่อสร้าง
 ช่างเหล็ก ช่างเค็ง ช่างเงิน ช่างคำ ช่างไม้ทั้งหลายเข้ามา แลได้นิมนัตถะสงฆ์เจ้า
 ในจักรวรรดิเมิงทั้งมวลเข้ามาเมตตาปฏิสังขรณ์ สร้าง แปลงซ่อมแซมยังพระมหาชินธาตุเจ้า
 ทั้งสองหลัง จึงได้สร้างจุลพระเจดีย์ ๔ หลัง ต่างเหนือปลาก (ออก) หลวงพระธาตุทั้งสี่ด้าน
 แล้วก็ซ่อมแซม ยังพระวิหารหลวงแลศาลาบาตร บริเวณพระ...^{๑๔๔}

การศึกษาเรียนรู้ด้านช่างฝีมือของชาวล้านนาที่ทำการศึกษาวิจัยในครั้งนี้
 เป็นการศึกษาความรู้ความสามารถและลักษณะการทำงาน วัสดุที่ใช้ในการก่อสร้าง หรือซ่อมแซม
 วัด วิหาร พระธาตุ โบสถ์ พระพุทธรูป และหีบพระธรรม เป็นต้น โดยความรู้และทักษะเหล่านี้
 ได้รับการสั่งสมและสืบทอดให้แก่ช่างชาวล้านนาเป็นเวลายาวนาน โดยในจารึกจะปรากฏชื่อ
 ของช่างในด้านต่าง ๆ เช่น ช่างก่อ ช่างแฉ่ม ช่างคำ ช่างเงิน และช่างหล่อ เป็นต้น แสดงให้เห็นว่า
 ช่างล้านนามีบทบาทสำคัญต่อการทำบุญของชาวล้านนา ซึ่งนอกจากจะมีชื่อช่างต่าง ๆ นั้นในจารึก
 ล้านนายังปรากฏกระบวนการของการช่างฝีมือให้เห็นด้วย เช่น เมื่อมีการก่อสร้างพระธาตุนั้นจะเริ่ม
 ด้วยการก่อฐานพระธาตุ ขนาดกว้างและยาวเท่าใด โดยมีช่างก่อเป็นผู้ดำเนินงานและในจารึก
 ยังบอกวัสดุที่ใช้ จำนวนของวัสดุที่ใช้ก่อสร้าง และปรากฏขั้นตอนของการหล่อพระ โดยเริ่มจาก
 การหล่อพระ โดยช่างหล่อ จากนั้นเป็นหน้าที่ของช่างตีแผ่นทอง โดยช่างตีแผ่นทองต้องตีทอง
 ให้ได้เป็นแผ่นบาง ๆ แล้วนำแผ่นทองมาหุ้มพระ เป็นต้น

จารึกล้านนาบางหลักมีการจ้างช่างจากพม่าและลาวให้มาทำงาน
 ในล้านนาอีกด้วย ข้อมูลที่กล่าวมาข้างต้นปรากฏในจารึกล้านนา เช่น

จารึกวัดพระธาตุลำปางหลวง (ไม่ปรากฏเลขทะเบียน) พ.ศ.๒๐๔๖
 จังหวัดลำปาง

พ.ศ.๒๐๓๕ สี่ทิศตะมหารุมนครี เจ้าเมืองนคร (เมืองเขลางค์นคร หรือ
 จังหวัดลำปางในปัจจุบัน) ได้ชักชวนพระสงฆ์ ข้าราชการ และชาวเมืองก่อสร้างฐานพระมหาธาตุ

^{๑๔๔} ประเสริฐ วน นคร และคณะ, จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑, ๑๗-๘๕.

กว้าง ๑๒ วา ต่อมา พ.ศ.๒๐๔๑ ก่อสร้างเพิ่มเติมส่วนเจดีย์เสร็จในปี พ.ศ.๒๐๔๒ สร้างพระวิหาร
เสร็จในปี พ.ศ.๒๐๔๔ และ พ.ศ.๒๐๔๖ หล่อพระพุทธรูปชื่อว่า พระเจ้าล้านทอง ทำขจารึกเป็น
ความปรารถนาของเจ้าเมืองนครว่าขอให้ได้ไปเกิดในสวรรค์ สุดท้ายขอให้ได้เป็นอรหันต์
ในสำนักพระศรีอริยเมตไตรย

ในจารึกได้บอกวัสดุที่ใช้ในการก่อสร้าง รวมถึงรายละเอียดของจำนวน
น้ำหนักวัสดุที่ใช้ค่าใช้จ่ายในการทำกิจกรรม และลำดับขั้นในการก่อสร้าง เช่น การสร้างฐาน
พระมหาธาตุมีขนาดกว้าง ๑๒ วา สร้างเพิ่มเติมส่วนเจดีย์ กว้าง ๑๒ วา สูง ๑๕ วา โดยใช้อิฐและปูน
แล้วพอกด้วยตะกั่วผสม (ชิน) และหล่อพระเจ้าล้านทองโดยต้องจ้างช่างหล่อพระและช่าง
ตีแผ่นทอง โดยเมื่อหล่อพระพุทธรูปเสร็จแล้วก็จะเป็นส่วนขั้นตอนของการนำแผ่นทองที่ตีแล้วมาหุ้ม
องค์พระพุทธรูป

ดังปรากฏข้อความในจารึก ความว่า

...มาแรกก่อดินพระมหาธาตุเจ้า กว้าง ๑๒ วาก่อนแล
ถัดนี้ มาปีเปริกสะง้า เดือน ๙ แรม ๑๒ ค่ำ วันพุธ ไทยรวงแห้ว
ริก๒๖ ยามพาดรุ่งแล้ว ๒ นาที จึงมาก่อเล่าสันดิน ๑,๓๐๓,๘๘๔ ก้อน
สิ้นปูน ๑๑๖,๕๕๐,๐๐๐ สิ้นเงินค่า ชูอันกับจ้างช่างก่อ ๒๒,๐๖๒
ก่อแล้วในปีกัตเมิด เดือน ๔ แรม ๘ ค่ำ วันพฤหัสบดี ไทยเปริกสัน ริก ๑๕
ยามตูดซ้าย แลมหาธาตุเจ้ากว้าง ๑๒ วา สูง ๑๕ วา ออกแลเมื่อเจ้าเมือง
อ้ายค่าชิน ๑,๔๑๑ ค่าเกลือ ๓๓๓ ค่า เจ้าเมืองสีทตตะ ชินปีนี ๑,๕๓๒
ถัดนี้ปีก้าไค้ เดือน ๕ เพ็ง รอมค่า แผ่นชิน ๗,๐๑๑ ๘ สิ้นค่าเกลือ ๖,๑๕๒
รอมค่าทั้งมวล ๑๓,๑๖๓ สะรวมเงินทั้งมวล ๔๒,๔๖๒ เงินนายยี มีเข้า
หมื่นหนึ่ง ในนี้ไถ่คนไว้ครัวเป็นเงิน ๒,๘๑๐ แลถัดนี้ปีรวงเร้า เดือน ๓
ออก ๕ ค่ำ ไทยเต่าสะง้า ริก ๒๖ ยามตูดซ้ายแล้ว ๒ นาที ปลกวิหาร
สิ้นเงินชูอัน ๒๐,๐๐๐ แล ถัดนี้ ปีก้าไค้ เดือน ๓ แรม ๑๑ ค่ำ วัน ๖ ไทย
เปริกสะง้า ริก ๑๗ หล่อพระเจ้าล้านทอง ยามกันรุ่งแลค่าพอกพระ ๓๒
จ้างช่างหล่อพระกับตีค่า ๓๖๒ เงิน ไถ่คนไว้กับ ๖ ครัว ค่า ๒,๖๗๐
เงินไถ่คนไว้กับพระเจ้าล้านทอง ๒๐๐ ข้าวแล...^{๑๔๕}

^{๑๔๕} พระรณเพ็ญ เครือไทย, ชัยชนะ ปันเงิน และ ศราวุธ ศรีทา, ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๗ : จารึกใน
จังหวัดลำปาง, ๓๕-๔๓.

จารึกวัดนุฬาราม (ไม่ปรากฏเลขทะเบียน) พ.ศ.๒๓๘๓ จังหวัดน่าน

พ.ศ. ๒๓๘๓ แสนรัมย์วิไชย อยู่บ้านเมืองเถินเป็นประธานสร้าง
พระพุทธรูปองค์นี้ทำด้วยเกษรดอกไม้ ทำด้วยน้ำรัก ชาติ และยางเขา คือ เขม่าที่ได้จากการเผาวัตถุ
ที่ถือว่าศักดิ์สิทธิ์ เช่น ใบลาน และนำมาผสมปั้นพระพุทธรูปแล้วติดแผ่นทองคำ
ดังปรากฏในจารึกความว่า

...ก็ได้สร้างยังพุทธพิมพ์รูปอันแล้วไปด้วยเกษรก็ได้ทำรัก หาง ยางเขา
และติดยังสุวรรณคำแดง แสงประจิดร เรืองเรืองเพื่อไว้หือเป็นที่ไหว้และบูชาแก่คน
และเทวดาทั้งหลายแท้ดีหลี ครอบครองเท่าเลียง ๕,๐๐๐ พระพรรษา...^{๑๖๐}

จารึกวัดศรีบุญเรือง (นน.๒๑) พ.ศ.๒๓๓๖ จังหวัดน่าน

พ.ศ.๒๓๓๖ พญาหลวงอัครวรวงศา เจ้าเมืองน่าน พร้อมทั้งราชวงศ์
ประชาชนรวบรวมทองสัมฤทธิ์เพื่อสร้างพระพุทธรูป อาจารย์อุ้นจากเมืองล้านช้างปั้นพระเศียร
ดังปรากฏข้อความในจารึก ความว่า

...ศรัทธาพญาหลวง เจ้าเมืองน่าน ตนชื่อว่าอัครวรวงศา และจัดคิยวงศา
จิรวรวงศา ทั้งเสนามาตย์ ราษฎร จักัน ได้มีศรัทธารวมทอง สร้าง(พระ) พุทธรูป...
...อาจารย์อุ้น มาแต่เมืองล้านช้าง เป็นช่างทอง หือปั้นศีรษะ...^{๑๖๑}

จารึกวัดพระธาตุเขาน้อย (นน.๒๐) พ.ศ. ๒๔๔๕-๒๔๕๖ จังหวัดน่าน

พระเจ้าสุริยพงษ์ผู้ครองเมืองน่าน มีอัครชาวมหาราชเทวี คือ เจ้านางขอดหล้า
โปรดให้ซ่อมองค์เจดีย์วัดพระธาตุเขาน้อย พระองค์ได้จ้างช่างจากพม่ามาเป็นผู้ซ่อมเจดีย์ นอกจาก
การซ่อมแล้วยังมีการสร้างพระวิหาร
ดังปรากฏข้อความในจารึก ความว่า

...พระเจดีย์สาริกธาตุ เจ้าจึงโปรดเกล้าให้เจ้าชัยสงครามเป็นพนักงาน
จัดการต่างพระองค์คือให้เลือกรื้อของเก่าที่อันชำรุดเสีย แล้วโปรดทรัพย์ส่วน

^{๑๖๐} อันต์ เพนซ์, พรรณเพ็ญ เครือ ไทย และ ศรีเลา เกษพรหม, ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๕ : จารึกใน
พิพิธภัณฑสถาน, ๑๐๑-๑๐๓.

^{๑๖๑} เรื่องเดียวกัน, ๒๔๕-๒๕๑.

พระองค์กรุณาอ้างว่าผู้ชื่อว่า หม่องยังเป็นสลา ก่อซ่อมสร้างองค์พระเจดีย์นั้น
ใหญ่ ๓ วา ๒ คอก...^{๑๖๖}

๒.๕ ภาพรวมของวิถีชีวิตในสังคมพุทธจักร

ในสังคมพุทธจักร จากการศึกษาวิเคราะห์จารึกล้านนาที่กล่าวมาทั้งหมดข้างต้น สะท้อนให้เห็นว่าวิถีชีวิตของบุคคลในสังคมพุทธจักร มี ๒ กลุ่มใหญ่ ๆ คือ ๑. พระสงฆ์ และ ๒. ข้าวัดหรือข้าพระ

บุคคลทั้ง ๒ กลุ่ม ต่างมีบทบาทหน้าที่ที่แตกต่างกัน แต่ต่างก็เอื้ออาทรช่วยเหลือ ปฏิบัติดูแลและอยู่ร่วมกันอย่างเป็นปกติสุข

พระสงฆ์มีบทบาทหน้าที่ปฏิบัติศาสนกิจประจำวัน และเป็นประธานในการ ประกอบพิธีกรรมในการทำบุญของวัด เป็นสักขีพยานในการทำบุญ เป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ด้าน ภาษาบาลี คัวอักษร การจารึกมกริ์ใบลาน ความรู้ทางโหราศาสตร์ รวมทั้งความรู้เชิงช่าง ส่งผลให้ สังคมพุทธจักรเป็นสังคมที่มีความเจริญรุ่งเรือง เพราะนอกจากจะเป็นสังคมที่สืบทอดคำสอน ของพระพุทธเจ้าแล้วยังเป็นสังคมแห่งการศึกษาเรียนรู้ในศาสตร์แขนงต่าง ๆ ดังที่กล่าวมาตอนต้น ให้แก่พระสงฆ์และฆราวาส โดยเฉพาะช่างฝีมือนอกจากจะเรียนรู้ระหว่างช่างด้วยกันแล้วยัง สามารถศึกษาเรียนรู้โดยการปฏิบัติงานจริงในวัดได้อีกด้วย

ข้าวัดหรือข้าพระ มีวิถีชีวิตที่ต้องปฏิบัติตามหน้าที่ ๆ ได้รับมอบหมายโดยหลัก แล้วมีหน้าที่ในการปฏิบัติดูแลพระสงฆ์และวัด เก็บเกี่ยวผลประโยชน์จากที่ดิน และนาจ้งหันที่ เจ้าเมืองเชียงใหม่ และพระราชมารดาเป็นผู้ถวายให้แก่วัด

สาเหตุของการเป็นข้าวัดหรือข้าพระมีหลายสาเหตุ เช่น ถูกเลือกจากเจ้าเมือง หรือนายเงินให้มาเป็นข้าวัดหรือข้าพระ หรือถูกซื้อตัว ถูกไถ่ตัวจากนายเงินให้มาดูแลวัดหรือการที่ คนเหล่านั้นไปกู้ยืมเงินวัดแล้ว ไม่มีเงินจ่ายก็ต้องมาเป็นคนดูแลวัดทดแทนหนี้สิน หรือการถูกสามี บิดาถวายให้ดูแลวัด หรือการสมัครใจยินดีต้องการเป็นคนของวัด และเมื่อข้าวัดหรือข้าพระมีลูก ลูกหรือทายาทก็ต้องเป็นคนของวัดสืบทอดไป ข้าวัดหรือข้าพระมีสิทธิที่จะถูกปลดจากสถานภาพ นั้นได้ หากหนีไปจากวัดหรือไม่ปฏิบัติตามบทบาทหน้าที่ คนเหล่านั้นก็จะถูกส่งกลับคืนต้นสังกัด คือมูลนาย แล้วหากคนใหม่มาแทน

การเป็นข้าวัดหรือข้าพระ มีสิทธิพิเศษทั้งในเรื่องของการไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงานจาก ฝ่ายอาณาจักร และยังได้สิทธิในการดูแลและเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ที่ทางรัฐได้มอบให้แก่วัด

^{๑๖๖} ประเสริฐ ณ นครและคณะ,จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑, ๕๔-๕๖.

สังคมพุทธจักรเป็นสังคมที่มีความสงบสุข ไม่ต้องการให้เกิดเรื่องทะเลาะวิวาทกันในวัด เพราะวัดคือสถานที่ปฏิบัติธรรมของพระภิกษุสงฆ์ และญาติโยม อีกทั้งเป็นแหล่งเรียนรู้ในศาสตร์ด้านต่าง ๆ มากมาย

ดังปรากฏข้อมูลในจารึกล้านนา ที่สะท้อนภาพสังคมพุทธจักรที่ต้องการให้มีความสงบสุขเกิดขึ้น เช่น

จารึกเจ้าหัวแสนญาณกัลยา (พย.๒๕) พ.ศ.๒๐๔๙ จังหวัดพะเยา

เป็นการประกาศพระโองการของเจ้าเมืองพะเยา เจ้าหัวแสนญาณกัลยา ห้ามมิให้ผู้ใดคิดใจกันไม่ถูกกันเข้ามาในวัดนี้ และหากมีปัญหาทะเลาะกัน ตักันให้เจ้าหน้าที่บ้านเมืองพิจารณาตามกฎหมายของบ้านเมือง

ดังปรากฏข้อความในจารึก ความว่า

...พ่อหลวงเจ้าหัวแสนญาณกัลยา เจ้าเมืองพะเยา หื้อฝังหินจารึกไว้ว่าดังนี้
 แต่นี้เมื่อหน้าคนทั้งหลายฝูงใดคิดกันไว้...ไว้ผูกกัน ไว้ตีกัน อย่าเข้าไปในวัดนี้ว่าหาก
 ...หินจารึกไปในกำแพงนี้ อย่าหื้อ(เย)ร้ายแก่กัน หื้อให้ว่หมาสามิเจ้าเลอบอก(แก่)นายวัดหื้อรู้
 มีกำอันใด(หื้อ)ไปบอกแก่หมื่นนาหลัง ทั้งจำเม็งหื้อพิจารณาตามคลองเม็ง...^{๑๖๓}

จากที่กล่าวมาข้างต้น สะท้อนให้เห็นว่าสังคมพุทธจักรเป็นสังคมแห่งการเผยแผ่คำสอนในพระพุทธศาสนา เป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ทางวิชาการด้านต่าง ๆ มีความสงบสุขร่มเย็นเป็นที่พึงพอใจของชาวล้านนา และเป็นศูนย์กลางของการเก็บรักษา อนุรักษ์ และสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรมล้านนา อันทรงคุณค่าในอดีตให้คงอยู่มาจนถึงปัจจุบัน

^{๑๖๓} เรื่องเดียวกัน, ๑๖๕-๑๖๖.

บทที่ ๔

ศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อของชาวล้านนาจากจารีกล้านนา

จากการศึกษาวิเคราะห์วิถีชีวิตของชาวล้านนาในสังคมอาณาจักรและสังคมพุทธจักร โดยใช้ข้อมูลจากจารีกล้านนา ทำให้สะท้อนภาพของการทำบุญทำกุศลของชาวล้านนาทุกระดับชั้น ได้เห็นถึงพลังศรัทธา และความเชื่อในพระพุทธศาสนาเป็นสำคัญ ซึ่งความเชื่อนี้เองส่งผลต่อการดำเนินชีวิตของชาวล้านนา ทั้งในเรื่องของการทำบุญและการศึกษาเรียนรู้ในด้านต่าง ๆ เพื่อที่จะนำเอาความรู้เหล่านั้นไปทำกิจกรรมต่าง ๆ ที่ก่อให้เกิดประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา ส่งผลให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรือง มีความมั่นคงอยู่คู่ดินแดนล้านนามาจนปัจจุบัน

ความเชื่อที่ปรากฏในจารีกล้านนา มี ๓ เรื่อง คือ

๑. ความเชื่อในคำสอนของศาสนาพุทธ ได้แก่

- ๑.๑ ความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม
- ๑.๒ ความเชื่อเรื่องนิพพาน
- ๑.๓ ความเชื่อเรื่องอายุของพระพุทธศาสนา ๕,๐๐๐ ปี
- ๑.๔ ความเชื่อเรื่องพุทธศาสนายุคพระศรีอริยเมตไตรย
- ๑.๕ ความเชื่อเรื่องพระธาตุ
- ๑.๖ ความเชื่อเรื่องเทวดาพุทธ
- ๑.๗ ความเชื่อเรื่องการอุทิศส่วนบุญส่วนกุศล

๒. ความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติ ได้แก่

- ๒.๑ ความเชื่อเรื่องเรือนขันธ์
- ๒.๒ ความเชื่อเรื่องเสื้อเมือง

๓. ความเชื่อในโหราศาสตร์

๔. ภาพรวมความเชื่อของชาวล้านนา

มีรายละเอียดดังนี้

๑. ความเชื่อในคำสอนของศาสนาพุทธ

จากวิถีชีวิตการทำบุญของพระราชาในสังคมอาณาจักร และการปฏิบัติศาสนกิจ การปฏิบัติดูแลพระสงฆ์ และวัดของคนในสังคมพุทธจักร รวมถึงการศึกษาเรียนรู้ในด้านต่าง ๆ ที่ได้นำเอาความรู้นั้นไปปรับใช้พระพุทธศาสนา ล้วนแล้วแต่เกี่ยวข้องกับความเชื่อในทางพระพุทธศาสนาเป็นส่วนใหญ่ ด้วยแรงศรัทธาในศาสนาพุทธของชาวล้านนาทำให้ประชาชนมีวิถีชีวิตที่ผูกพันกับการทำบุญทำกุศล การทำความดีเพื่อจะได้พบแต่สิ่งที่ดีในปัจจุบันและอนาคต รวมไปถึงการได้พบกับพระศรีอริยเมตไตรย อันจะมาในภายหน้าเมื่อยุคของพระสมณโคตมสิ้นสุดลง

ความเชื่อในคำสอนของศาสนาพุทธที่ปรากฏในจารีก้านนามี ๗ เรื่อง ได้แก่

๑.๑ ความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม

สังคมล้านนาผูกพันกับพุทธศาสนามาเป็นเวลานาน นับตั้งแต่การตั้งอาณาจักรล้านนา การทำนุบำรุงศาสนาด้วยการถวายที่ดิน การสร้างวัด สร้างวิหาร หรือการถวายข้าววัด หรือข้าพระให้เป็นผู้ดูแลพระสงฆ์และดูแลวัดนั้นปรากฏข้อความในจารีก้านนามีเนื่องต่อกันมายาวนาน แม้ว่าอาณาจักรล้านนาจะมีการเมืองการปกครองที่เปลี่ยนแปลงไปก็ตาม แต่ความเชื่อในเรื่องกฎแห่งกรรม การทำดีจะได้ดี การทำชั่วจะได้รับการลงโทษหรือพบแต่สิ่งเลวร้ายก็ยังคงมีความเชื่อนี้อยู่ในสังคมล้านนา

กรรม ตามหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า คือการกระทำหรือการประพฤติปฏิบัติของมนุษย์ในขณะนี้

ชาวล้านนา นับตั้งแต่อดีตมีความเชื่อในเรื่องกฎแห่งกรรม ซึ่งมีทั้งกรรมดีและกรรมชั่ว หากใครทำกรรมดี ก็จะได้สมปรารถนา หากใครทำกรรมชั่วก็ต้องตกนรก พบแต่สิ่งเลวร้าย ดังปรากฏในจารีก้านนา เช่น

* อุพิน เจริญมุกด์, “สถาบันสงฆ์กับการเมืองและสังคมล้านนา พ.ศ.๑๕๕๔-๒๑๐๑,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๑), ๑๑๕.

จารึกเจ้าสี่หมื่นสร้างพระพุทธรูปแด่เจ้ามหาราชอุทิศที่นา(พย.๔๔) พ.ศ.๒๐๑๔

จังหวัดพะเยา

ดังปรากฏข้อความในจารึก ความว่า

...ผิผู้ใดบ่เอาออก แลใส่ใจอนุโมทนา ศรัทธายินดีด้วยใจให้มัน
เป็นเจ้าเป็นขุนมันยี่(น)สัมฤทธิ์ดังมันปรารถนา กรันตายจากเมิงคน
เอาตนเมื่อเมิงฟ้า กับ...^๒

จารึกวัดทุ่งแล้ง (๒๒/๒๕๔๑) ราว พ.ศ.๒๐๔๓ จังหวัดเชียงราย

ดังปรากฏข้อความในจารึก ความว่า

...(สำหรับข้าวัดดังกล่าว ห้ามนาย)บ้าน นายเมือง ใส้อย ใส่วีถ
งานการเมือง แลให้เขาอยู่อยู่ปฎิภาณพระเจ้าและชาวเจ้าตั้งมะในอาราม
หื้อจำเริญบุญแก่พระเป็นเจ้าแม่ลูกทั้งสอง ทั้งพรหม อินทร์ เทวดา
ท้าวจตุโลกบาล และสัตว์ทั้งหลายจิตัว ผู้ใดทำตามอาญาพระเป็นเจ้า
แม่ลูก(ให้)ธรรม ๔ จำพวกจูงจำเริญแก่เจ้าไทยผู้่งนั้น ผู้ใดบ่(เคา)รพบ่ยา
อาญาพระมหาเทวีเจ้า หื้อต้องทุกข์ผู้่งนี้ คือ พยาธิ ๘๖ อัน โพบ ๒๕ อัน
กรรมกงอันกระทำแก่ตน หื้อ...อันจูงถึงแก่นันเทอญ...

จารึกคำอธิษฐาน (พย.๑๗) พุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๒ จังหวัดพะเยา

คำอธิษฐานในจารึกนี้ แสดงถึงการกระทำที่ดี จะส่งผลให้ผู้กระทำได้พบ
แต่สิ่งที่ดีทั้งในชาตินี้ และชาติหน้า

ดังปรากฏข้อความในจารึก ความว่า

...ขุนมารพระจตุ..

.พระอินทร์พระพรหมพระยมพ-

(ระ)...ลปรเมศฐพระพายพระนารายณ์พ-

(อสุ)รกายขอสรคู้หน้าทั้งเขาผู้่งนี้อันมีในหก(คลว-)ง

^๒ ประเสริฐ ณ นคร และคณะ, จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ (กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๔), ๑๘๓-๑๘๔.

^๓ อันส์ เพนธ์ และศรีเลา เกษพรหม, ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๖ : จารึกในพิพิธภัณฑ์เชียงแสน ภาคที่ ๒ (เชียงใหม่ : โรงพิมพ์มิ่งเมืองนวัตน์, ๒๕๔๖), ๑๔๘.

ฟ้าห้าล้านแผ่นดินทั่วอนันตจักรา พาล จูงให้ผ(ล)
 (บุญอันกระทำนี้ได้ไปเถิดเขาทุกหมู่ผู้คน จูงได้ถ้วนโล-
 กาดิสุขได้ลาภ จูงบาปเขาหาย ตาย จูงให้เขาไป)
 เกิดเมืองฟ้าเมืองบน ในตนเขาจูง อยู่มลากอยู่ดี อย่า
 ไข้เจ็บเลิบน้อย เมื่อยห้านคร้าน อิด เป็นหิดเป็น...
 .น ะ ะ ด้วยผลบุญอันอุปารรณานา นี้โสด สบภพทุกทุก..
 จักเกิดแห่งใดแห่งใดก็ดี ขอจูงให้กูเป็นผู้ดี มีสรี(ระ)..^๔

๑.๒ ความเชื่อเรื่องนิพพาน จารึกล้านนาสะท้อนความเชื่อในเรื่องนิพพาน ดังปรากฏ
 ข้อความคำขอของผู้ทำบุญ ขอให้ผลบุญที่กระทำนี้ส่งผลให้พวกเขาบรรลุนิพพานในที่สุด

ดังปรากฏในจารึกล้านนา เช่น

จารึกอุโบสถบ้านพระเนตร (ข.ม/บ หรือ พบ.๔๐๖/๒๔) พ.ศ.๒๐๔๖

จังหวัดเชียงราย

มหาสามีญาณคัมภีรผญา ชักชวนพระสงฆ์ และฆราวาสสร้างอุโบสถหลังนี้
 ขอให้ผลบุญจงบังเกิดแด่พระราชา และขอเป็นปัจจัยให้ผู้สร้างทุกคนถึงพระนิพพาน

ดังปรากฏข้อความในจารึก ความว่า

...โกธากบุญนี้ หื้อเมื่อจำเริญแก่ (พระ) ราชากับอามาคย์ผู้ใหญ่ บุญนี้จูง (เป็นปัจจัย)
 หื้อ เถิงนิพพาน แก่เราจักคน เทอญ^๕

^๔ ประเสริฐ วน นคร และคณะ, จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑, ๑๔๑-๑๔๓.

^๕ ฮันส์ เพนซ์, พรรณเพ็ญ เครือไทย และ ศรีเลา เกษพรหม, ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๑ : จารึกใน
 พิพิธภัณฑฯ เชียงแสน (เชียงใหม่ : โรงพิมพ์มิ่งเมืองนารัตน์, ๒๕๔๐), ๘๕-๑๐๒.

จารึกวัดพระธาตุศรีจอมทอง (๒๒/๒๕๓๖) พ.ศ.๒๓๐๑ จังหวัดเชียงใหม่
 แสนเมืองมา และครอบครัว ขอให้สาธุเจ้าบัณฑิต สร้างสถาปจำลอง นำไปถวาย
 เป็นเครื่องบูชาพระมหาธาตุจอมทอง

ขอให้ผู้ทำบุญทั้งหลาย มีนิพพานเป็นยอดเทอญ
 ดังปรากฏข้อความในจารึก ความว่า

...ขอให้อุชชาทั้งหลายได้ถึงสุข ๓ ประการ มีนิพพานเจ้าเป็นยอดแด...^๖

จารึกวัดเชียงมั่น : สร้างบัลลังก์สำหรับพระศิลา (ไม่ปรากฏเลขทะเบียน)
 พ.ศ.๒๓๓๔ จังหวัดเชียงใหม่
 พ.ศ.๒๓๓๔ พระเจ้ากาวิละ พร้อมทั้งอรรคชายา พระขนิษฐา ๒ พระองค์
 พระโอรสและประชาชนทั่วไป ร่วมกันสร้างฐานพระพร้อมซุ้มทำด้วยไม้ ลงรักปิดทอง
 ด้วยผลบุญนี้ขอให้ถึงสุข ๓ ประการ คือ มีนิพพานเป็นที่สุด
 ดังปรากฏข้อความในจารึก ความว่า

...ด้วยกุศลกรรมได้กระทำเลิกละยกยอพุทธรูปเจ้านี้ จงให้เป็นปัจจัยแก่พิพิธสุข ๓ ประการ
 มีนิพพานเป็นยอด แก่ผู้ช้ทั้งหลายจักคนแด...^๗

๑.๓ ความเชื่อเรื่องอายุพระพุทธศาสนา ๕,๐๐๐ ปี

ความเชื่อเรื่องของกสิยุกและการสิ้นพระพุทธรศาสนาจากพุทธศาสนานิกาย
 ลัทธิวาทกัณฑ์ที่ได้เข้าไปเผยแพร่ในอาณาจักรล้านนาส่งผลต่อความเชื่อของชาวล้านนา เรื่องของการ
 สิ้นพระพุทธรศาสนา และความเชื่อนี้ได้ถูกเสริมให้เด่นชัดขึ้นในพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่
 พระเถระชาวล้านนาได้แต่งขึ้นในยุคนั้น ดังเช่น ในตำนานมูลศาสนา ซึ่งแต่งโดยพระภิกษุ
 ชาวเชียงใหม่ ๒ รูป คือพระพุทธรญาณเจ้า และพระพุทธานุในปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ได้กล่าวถึง
 เรื่องอันตรธาน ๕ อย่าง ซึ่งสนับสนุนความเชื่อในเรื่องพระพุทธศาสนา ๕,๐๐๐ ปี เพราะ

^๖ อันส์ เพนธ์, ศรีเลา เกษพรหม และ สรวุฑ ศรีทา, ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๘ : จารึกในจังหวัด
 เชียงใหม่, (เชียงใหม่ : โรงพิมพ์มิ่งเมืองนารัตน์, ๒๕๔๗), ๗๕-๘๓.

^๗ อันส์ เพนธ์, พรรณเพ็ญ เครือไทย และ ศรีเลา เกษพรหม, ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๒ : จารึกในจารึก
 พระเจ้ากาวิละ, (เชียงใหม่ : โรงพิมพ์มิ่งเมืองนารัตน์, ๒๕๔๑), ๒๕-๓๓.

อันตรธาน ๕ อย่างนี้จะเกิดขึ้นตามลำดับในทุก ๆ พันปี จนครบห้าพันปีที่พระพุทธเจ้าสถาปนาพระพุทธศาสนาไว้ ความเป็นไปของอันตรธานทั้ง ๕ ได้แก่

๑. อริคมอันตรธาน ความเสื่อมสูญแห่งการตรัสรู้ มรรค และผล
๒. ปฏิบัติอันตรธาน ความเสื่อมสูญแห่งการปฏิบัติ
๓. ปริยัติอันตรธาน ความเสื่อมสูญแห่งปริยัติธรรม
๔. ลิงคอันตรธาน ความเสื่อมสูญแห่งสมณเพศ
๕. ธาตุอันตรธาน ความเสื่อมสูญแห่งพระบรมธาตุ

ความเชื่อในเรื่องพุทธศาสนา ๕,๐๐๐ ปี และอันตรธานทั้ง ๕ จึงเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ชาวล้านนาทำบุญทำกุศลโดยการถวายสิ่งของต่าง ๆ ให้แก่วัด ดังปรากฏในจารีก้านนาเป็นจำนวนมาก และคอนท้ายของจารึกผู้ทำกุศลมักจะประกาศเจตนาขอให้บุญกุศลที่ทํานี้ส่งผลให้พระพุทธศาสนามีอายุยาวนาน ๕,๐๐๐ ปี^๔

ดังปรากฏในจารีก้านนา เช่น

จารึกวัดโลกดิลกสังฆาราม (พย.๔๐) พุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๒ จังหวัดพะเยา

ดังปรากฏข้อความในจารึก ความว่า

...เจ้าเหนือหัวที่หมื่นจึงให้ฝังหินใหญ่ที่ก้อนนี้ไว้เป็นอุปาจารแห่ง
โลกดิลกสังฆารามทั้งสี่แห่งนี้ เจ้าไท้ผู้ใดมากินเมืองนี้ อย่าให้มีผู้กลัวผู้เกลา
อย่าให้มีอยู่ในหินที่ก้อนนี้ จุ่ง (ช่วย) รักษาอย่าให้มั่งล้าง ให้เป็นบุญแก่เจ้าบ้าน
เจ้าเมืองผู้มากินเมืองนี้ต่อเท่าสิ้นศาสนาทั้งห้าพันปีเทิน...

^๔ ระวีวรรณ ภาคพรต, “การกลาปนาในล้านนาไทย ตั้งแต่กลางพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๒.” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๖), ๕๖-๕๗.

^๕ ประเสริฐ ณ นคร และคณะ, จารีก้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑, ๑๘๑.

จารึกเวฬุวันอาราม (๓๕๒/๑๘ หรือ ลพ.๑๘) พ.ศ.๒๐๓๑ จังหวัดลำพูน
ดั่งปรากฏข้อความในจารึก ความว่า

...เจ้าขุนผู้ใดมาเป็นขุนแห่งนี้ อย่าหื้อเบียด (เบียดเขา) หมู่นี้ เจ้าล้า
 หมื่นสุวรรณ เจ้าหมื่นน้อยคำคิ หากรับคำ (สั่งจาก) มหาเทวีเจ้า หื้อฝัง
 จาริตอนนี้เพื่อวัดอารามนี้มัน (คง) ต่อทำศาสนาพระ(พุทธ)เจ้า ๕,๐๐๐ ปี...^{๑๑}

จารึกวัดพระสิงห์ : บูรณะรอยพระพุทธรูป (๓๘/๒๕๑๖ หรือ CM ๔๓๗/๔๐)
พ.ศ.๒๓๓๗ จังหวัดเชียงใหม่
ดั่งปรากฏข้อความในจารึก ความว่า

...มาปรากฏในธรรมาธิ (ศาสนาแล้วแล้ว ๒๓๓๗ (ปี) ปลาย ๑ เดือน
 อนาคต จักมาภายหน้าได้ ๒๖๖๒ (ปี) ปลาย ๑๑ เดือน (ถึงจะครบ ๕,๐๐๐ ปี)
 นับแต่ (วัน) พรุก เป็นต้น แล้ว แล...^{๑๒}

จารึกวัดพระธาตุแช่แห้ง (No ๕๒/๒๕๓๑) พ.ศ.๒๔๔๘ จังหวัดน่าน
ดั่งปรากฏข้อความในจารึก ความว่า

...เจ้ามหาอุปราช นราธิเบศร์สุวรรณ ฝ่ายหน้าหอคำ มหาดไทย เป็นเจ้า
 และอรรคราชชายา มีชื่อว่าแม่เจ้าศรีสุภา และราชบุตร ราชบุตรี ราชนัดดา นัคคริ
 ทาสา ทาสี ไวยาวัจกร ทั้งหลาย จิผู้จึคนได้ปฏิสังขรณ์เล็กยก (วิหารของรอย
 พระพุทธรูป) ขึ้นอีกใหม่ ให้ผู้รู้เรื่องถวายหื้อเป็นทาน ไว้คำพุทธศาสนา
 พระโคตมเจ้า เพื่อหื้อเป็นที่ไหว้สักการบูชาครบ ๕,๐๐๐ พระพรรษา แท้ดีหลี...^{๑๓}

^{๑๑} อันส์ เพนซ์, พรหมเพ็ญ เครือไทย และ ศรีเลา เกษพรหม, ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๓ : จารึกใน
 พิพิธภัณฑฯ ลำพูน (เชียงใหม่ : โรงพิมพ์มิ่งเมืองนพรัตน์, ๒๕๔๒), ๖๐.

^{๑๒} อันส์ เพนซ์, พรหมเพ็ญ เครือไทย และ ศรีเลา เกษพรหม, ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๒ : จารึก
 พระเจ้ากาวิละ พ.ศ.๒๓๓๔-๒๓๕๗, ๔๕.

^{๑๓} อันส์ เพนซ์, พรหมเพ็ญ เครือไทย และ ศรีเลา เกษพรหม, ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๕ จารึกใน
 พิพิธภัณฑฯ น่านและจารึกเมืองน่านที่น่าสนใจ (เชียงใหม่ : โรงพิมพ์มิ่งเมืองนพรัตน์, ๒๕๔๔), ๑๓๗.

๑.๔ ความเชื่อเรื่องพุทธศาสนายุคพระศรีอริยเมตไตรย

ความเชื่อของชาวล้านนาส่วนหนึ่งเป็นอิทธิพลจากพุทธศาสนา โดยเฉพาะในสมัยพระเจ้าเกือนา ความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรสุโขทัยกับอาณาจักรล้านนากระชับแน่นแฟ้นขึ้น เพราะพระมหาธรรมราชาที่ ๑ (ลิไทย) ทรงส่งพระเถระชั้นผู้ใหญ่ชื่อ พระสุนทรเถร พร้อมคณะสงฆ์มาเผยแผ่พุทธศาสนาตามคติรามัญวงศ์ใน พ.ศ.๑๕๑๒ ที่วัดพระยืน เมืองหริภุญชัยตามคำทูลขอของพระเจ้าเกือนา ต่อมาใน พ.ศ.๑๕๑๔ พระเจ้าเกือนาได้อาราธนาพระสุนทรเถรมาประดิษฐานพุทธศาสนาในเมืองเชียงใหม่ โดยสร้างวัดสวนดอกไม้ หรือวัดคูนุปารามให้เป็นที่จำวัด โดยพระเจ้าเกือนาแต่งตั้งให้พระสุนทรเถรเป็นเจ้าอาวาสองค์แรกของวัด ศาสนาพุทธคติรามัญวงศ์มีความเจริญรุ่งเรืองในแผ่นดินล้านนาอย่างรวดเร็ว ความเชื่อเรื่องยุคพระศรีอริยเมตไตรยปรากฏชัดเจนในข้อความจากจารึกนครชุม (กพ.๑) พ.ศ.๑๕๐๐ จังหวัดสุโขทัย ซึ่งหลังจากการจารึก ๑๒ ปี ก็มีการเผยแผ่ศาสนาพุทธคติรามัญวงศ์เข้าสู่อาณาจักรล้านนาส่งผลให้ความเชื่อเหล่านี้ ได้ถูกถ่ายทอดไปสู่ชาวล้านนาพร้อม ๆ กับพุทธศาสนาคติรามัญวงศ์ที่ได้เจริญรุ่งเรืองในเวลาต่อมา

ความเชื่อเรื่องพระพุทธรูปที่มียุคพระศรีอริยเมตไตรย สืบเนื่องมาจากความเชื่อของพุทธศาสนานิกายรามัญวงศ์ที่ล้านนารับมาจากอาณาจักรสุโขทัย เรื่องการสิ้นยุคของพระพุทธรูปศาสนาพุทธสมณโคดมแล้วก็จะมียุคพระศรีอริยเมตไตรยเกิดขึ้นต่อมา ดังปรากฏข้อความในจารึกนครชุม (กพ.๑) พุทธศักราช ๑๕๐๐ จังหวัดสุโขทัย ความว่า “...ศาสนาพระพุทธรูปจักสิ้นในวันดังกล่าวอันแล แต่นั้นเมื่อหน้าฝูงคนอันจักรู้บุญธรรมหามีได้หลายเล่ห์ย่อมจักกระทำบาปกรรม แลจักเอาตนไปเกิดในนรกไซ้ร แต่นี้เมื่อหน้า ฝูงสาธุสัตบุรุษทั้งหลายจงเร่งกระทำบุญธรรมในศาสนาพระพุทธรูปเมื่อยังมีเท่าวันชั่วเรบัดนี้มิมีบุญหนักหนา จึงจักได้มาเกิดทันศาสนาพระเป็นเจ้าไซ้ร จงหลายหมั่นกระทำบูชาพระสถูป เจดีย์ พระศรีมหาโพธิ์ อันเสมอดังคนพระเจ้าเร่งผิผู้ใด ได้ปรารธนาด้วยใจศรัทธาดังอันชื่อจักปรารธนาไปเกิดในเมืองฟ้า ...ตรอดพระศรีอารยไมตรีลงมาเป็นพระพุทธรูป เย็บ มาเกิดในเมืองดินนี้คาบเดีวก็ได้...”

ความเชื่อนี้ได้ถูกเผยแผ่เข้ามาในอาณาจักรล้านนาพร้อมๆ กับคำสอนของพระพุทธรูปศาสนา จึงเป็นเหตุให้ชาวล้านนามุ่งสร้างบุญสร้างกุศล เพื่อหวังให้กุศลผลบุญที่ทำนั้นส่งผลให้ผู้ทำบุญทำกุศลได้ไปเกิดในยุคของพระศรีอริยเมตไตรย ดังปรากฏในคำอธิษฐานของจารึกล้านนาเป็นจำนวนมาก เช่น

^{๑๑} กรมศิลปากร, จารึกสมัยสุโขทัย (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๓๓), ๓๒-๓๓.

จารึกวัดกานโถม (๓๓๕/๑๘ หรือ ลพ.๓๑) พ.ศ.๒๐๔๒

จังหวัดเชียงใหม่ (พบจารึกที่จังหวัดเชียงใหม่)

พ.ศ.๒๐๔๒ นางบุญขวงหล่อพระพุทธรูปทองสำริดน้ำหนักประมาณ ๑๕๐ กิโลกรัม ประดิษฐาน ณ วัดกานโถม และทำพิธีกรรมว่า หลังจากนางเสียชีวิตแล้วสมบัติของนางมอบถวายแด่พระพุทธรูปองค์นี้ และห้ามมิให้ผู้ใดมาทำลายล้างเจตนาที่ประกาศในจารึกนี้ และหากเชื่อในเจตนานี้ขอให้ได้ไปพบกับพระพุทธรูปเมตไตรย

ดังปรากฏข้อความในจารึก ความว่า

...ผู้ใดบ่มล้างคำกูสั่งนี้หือมันได้หันพระพุทธรูปเมตไตรย หือเกิดมา
เป็นพระเนื้อเทอญ...

จารึกวัดป่ารวก พ.ศ.๒๐๒๘(๓๔๒/๑๘ หรือ ลพ.๒๘) จังหวัดเชียงราย

(พบจารึกที่จังหวัดเชียงราย)

พ.ศ.๒๐๒๘ ข้าพเจ้าถวายภรรยา ลูกสาว เด็กผู้หญิง ๒ คน ข้าชาย ๑ คน ให้ดูแลพระพุทธรูปและเจดีย์แห่งนี้ มีรายชื่อพยาน ด้วยกุศลแห่งการกระทำนี้ขอให้ได้เป็นอรหันต์ในสำนักพระอริยมตไตรย

ดังปรากฏข้อความในจารึก ความว่า

...บุญอันกูได้กระทำหมยบ มานี้ จุงก้า ดังกูหือได้เป็นอรหันต์คน ๑
วิเศษนัก สำนักพระพุทธรูปเมตไตรยเจ้า คนจักมาภายหน้านี้ ทิน...

จารึกวัดพระธาตุลำปางหลวง (ไม่ปรากฏเลขทะเบียน) พ.ศ.๒๐๔๖

จังหวัดลำปาง

พ.ศ.๒๐๓๕ สิทัตถะมหาสุรมนตรี เจ้าเมืองนคร (เมืองเขลางค์นคร หรือ จังหวัดลำปาง) ได้ชักชวนพระสงฆ์ ข้าราชการและชาวเมือง ก่อสร้างฐานพระมหาธาตุ กว้าง ๑๒ วา ต่อมา พ.ศ.๒๐๔๑ ก่อสร้างเพิ่มเติมส่วนเจดีย์ ก่อสร้างพระเจดีย์เสร็จในปี พ.ศ.๒๐๔๒ สร้างพระวิหารเสร็จในปี พ.ศ.๒๐๔๔ และ พ.ศ.๒๐๔๖ หล่อพระพุทธรูป ชื่อว่า พระเจ้าล้านทอง

^{๑๔} อันส์ เพนธ์, พรรณเพ็ญ เครือไทย และศรีเลา เกษพรหม, ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๓ จารึกในพิพิธภัณฑสถาน, ๒๕-๓๒.

^{๑๕} เรื่องเดียวกัน, ๒๐๕-๒๑๔.

ท้ายจารึกเป็นคำปรารภของเจ้าเมืองนครว่าขอให้ได้ไปเกิดในสวรรค์ สุดท้ายขอให้ได้เป็น
พระอรหันต์ในสำนักพระศรีอริยเมตไตรย

ดังปรากฏข้อความในจารึก ความว่า

...คำปรารภเจ้าเมืองนครหือเถิง สุขในเมืองคน เมืองฟ้าที่สุดว่าได้
เป็นอรหันตคนพิเศษหนึ่ง ในสำนักพระอริยเมตไตรยเจ้าในอนาคตกาลนี้ ว่าอันแล...”^{๖๖}

๑.๕ ความเชื่อเรื่องพระธาตุ

ชาวล้านนามีความเชื่อถือศรัทธาในองค์พระธาตุเป็นอย่างมาก เห็นได้จากข้อมูล
ที่ปรากฏในจารึกกล่าวถึงที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า ณ สถานที่สำคัญต่าง ๆ
ในทุกเมืองของล้านนา ชาวล้านนาเชื่อกันว่ากระดูกของพระพุทธเจ้า ถูกนำมาประดิษฐานไว้ใน
องค์พระธาตุและการได้สักการะองค์พระธาตุก็จะเป็นสิริมงคลยิ่งต่อชีวิตของตน

ปรากฏข้อมูลความเชื่อในการประดิษฐานพระธาตุ ณ สถานที่ต่าง ๆ ในจารึก
ล้านนา ดังนี้

จารึกสถานที่ประดิษฐานพระธาตุ (พย.๒๑) พ.ศ.๒๐๖๖-๒๐๗๑ จังหวัดพะเยา

จารึกเนื้อหาการนำเอาพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าไปประดิษฐานในองค์
พระธาตุเจดีย์ เช่น พระธาตุที่เป็นชิ้นกระดูกฝ่ามือซ้ายนำไปไว้คอยทอ พระธาตุแขนซ้ายนำไป
ไว้เมืองพะเยา พระธาตุคอค่านหันนำไปไว้ลำปาง พระธาตุข้อมือซ้ายนำไปไว้ท่าสร้อย พระธาตุ
คางค่านซ้ายนำไปไว้คอยเก็ง พระธาตุคางค่านขวานำไปไว้ที่ทุ่งคำกุ่มกาม พระธาตุข้อมือขวาไว้ได้
มหาเจดีย์หลวงเชียงใหม่

^{๖๖} พรรณเพ็ญ เครือไทย, ชำปนะ ปิ่นเงิน และศราวุธ ศรีทา, ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๓ : จารึกใน
พิพิธภัณฑสถานจังหวัดลำปาง (เชียงใหม่ : โรงพิมพ์มิ่งเมืองนวัตน์, ๒๕๕๗), ๓๕-๔๓.

ดังปรากฏข้อความในจารึก ความว่า

...ขมเจ้า ชาติตุ(ก) ฝ่ามือซ้าย ไว้คอยทอ ชาติแขนขวาไว้คอย _____
 ..เมิงพยาวไว้ชาติแขนซ้าย ลำปางไว้ชาติคอกำหน้า กาหลงเมิงพนไว้ชาติ _____
 ชาติมือซ้าย ทำสร้อยไว้ชาติข้อมือซ้าย คอยเก็งไว้ชาติหน้าผากกำซ้าย ละพุนไว้ชาติ(ตุ)ขร _____
 คู่กำกุมกามไว้ชาติตุ(ก)คางขวาไว้ชาติมือขวาทั้งมวล ได้มหาเจดีย์หลวงเชียงไ(หม) _____”^{๑๑}

๑.๖ ความเชื่อเรื่องเทวดาพุทธ

ในจารึกล้านนาปรากฏคำว่าเทวดา เทพ อินทร พรหม ท้าวจตุโลกบาล เป็นจำนวนมาก แสดงให้เห็นความเชื่อในเรื่องเทวดาพุทธ ตัวตนของเทวดานั้นเปรียบเหมือนกับผู้ที่ทำความดี เป็นที่พึ่งแก่มนุษย์ เทวดาเป็นส่วนหนึ่งในคำเทศนาของพระพุทธองค์ ดังนั้นจึง ทำให้ศาสนิกชน เกิดความเชื่อถือศรัทธาคือเทวดา^{๑๒}

เทวดาในความเชื่อของชาวล้านนาจะเป็นผู้ที่คอยดูแลปกป้องให้สังคมมีความสงบ สุข เทวดาจะคอยดูแลรักษาศาสนาของพระพุทธเจ้า ดูแลรักษาพระบรมสารีริกธาตุ บ้านเมือง มีรุกขเทวดาดูแลรักษาป่าไม้ เป็นต้น

ศาสนาพุทธสอนให้คนทำดี เชื่อในกฎแห่งกรรม ดังนั้นเทวดาจึงเปรียบเหมือน คุณความดีที่มนุษย์สามารถจินตนาการให้เห็น ได้ชัดเจนในความคิดความรู้สึกเหล่านั้นก็ปรากฏใน คำเทศนาสั่งสอนทางพุทธศาสนาด้วย ความเชื่อถือศรัทธานั้นสะท้อนให้เห็นได้ในจารึกล้านนา เช่น

จารึกคำอธิษฐาน (พย.๑๗) พุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๒ จังหวัดพะเยา

ดังปรากฏข้อความในจารึก ความว่า

...ขุนमार พระจตุ...พระอินทร์ พระพรหม พระยมพ(ระ)

...ลबार เมสุร พระพาย พระนารายณ์ พ-(อสุวรกาย) อสุร

ภูหน้าทั้งเขาฝูงนี้อันมีในหก(กลว-)ง ฟ้าล้านแผ่นดินทั่วอันนต

จักราพาล จุงให้ผ(ล) (บุ)ญ อันกะทำนี้ได้ไปเจิงเขาทุกหม่คู่คน

จุงได้ถ้วนโลกาติสุขได้ลาก จุงบาปเขาหาย...”^{๑๓}

^{๑๑} ประเสริฐ ณ นคร และคณะ, จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑, ๑๔๗.

^{๑๒} อุดม รุ่งเรืองศรี, เทวดาพุทธ (เชียงใหม่ : ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ม.ป.ป.), ๔.

^{๑๓} ประเสริฐ ณ นคร และคณะ, จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑, ๑๔๑.

จารึกวัดช้างค้ำ (นน.๓) พ.ศ.๒๐๕๑ จังหวัดน่าน
ดังปรากฏข้อความในจารึก ความว่า

...พระญาเจ้าได้ฤคาธิการทั้งมวลนี้ไซ้พระ ฐ ก็ให้จำเริญ

ถวายเป็นแก่เทพยดา อินทร์ พรหม ยมราชแลท้าวจุลโลกบาล
ทั้ง ๔ อันเป็นที่พำนักสักขีแก่บาปแลบุญคุณแลโทษ บิให้โหดหาย
กรรมทั่วสุบรรณ ครุฑ ฤๅชก คนธรรพ์ นาค อิศวร มวลหมู่
กณารมณ์แลอุดมราชพันธุ์พงศ์วงศ์ทั้งหลาย เป็นต้นว่าพ่อแล
แม่ปู่ย่าตายายลุงป้าน้าอาอวพี่น้องลูกหลานเหลนหลัดหลี่ บุญนี้พระ
ฐ ถวายแก่เทพยดาทั้งหลายอันอยู่ในอนันต์พลจักรวาลทั้งมวล
เป็นคั่นว่าอากาศ เทพยดา ฤๅชกเทพดา ภูมเทพดา ปิพพคเทพดา
แลเทพดาอันรักษาพระพุทธเจ้าแลเทพดาอันรักษาสาวิริริศาตพระพุทธเจ้า
แลสรรพสัตว์ทั้งปวง ลวงบนมีภักคพรหมเป็นที่สุด ลวงขวางมีอนันต์...^{๒๐}

๑.๗ ความเชื่อเรื่องการอุทิศส่วนบุญส่วนกุศล

จารึกล้านนาปรากฏเนื้อหาของความเชื่อเรื่องการอุทิศส่วนบุญส่วนกุศลให้แก่ผู้ที่
ล่วงลับไปแล้ว และผู้ที่ยังคงมีชีวิตอยู่ ขอให้พวกเขาเหล่านั้นมีแต่ความสุข มีอายุยืนนาน และ
ขอให้ไปถึงนิพพาน นอกจากจะอุทิศส่วนบุญส่วนกุศลให้แก่บุคคลแล้ว ยังอุทิศให้แก่ เทวดา เช่น
พระอินทร์ พระพรหม ท้าวจุลโลกบาลทั้ง ๔ ครุฑ คนธรรพ์ นาค ตลอดจนสรรพสัตว์ทั้งปวง

ดังปรากฏในจารึกล้านนา เช่น

จารึกวัดช้างค้ำ (นน.๓) พ.ศ.๒๐๕๑ จังหวัดน่าน

พระบาทเทพภษัชเจ้าคนมีบุญได้บริจาคเงินร่วมกับนักบุญ เจ้าขุน และชาวบ้าน
เพื่อใช้ในการบูรณะซ่อมแซมพระมหาวีหาร และได้ตั้งจิตอันเป็นกุศล ขอให้ผลบุญนี้ถวายเป็น
แก่เทพยดา อินทร์ พรหม ยมราช ท้าวจุลโลกบาลทั้ง ๔ สุบรรณ ครุฑ คนธรรพ์ นาค อิศวร พ่อแม่
ปู่ย่าตายายลุง ป้า น้า อา อว พี่ น้อง ลูก หลาน เหลน รวมทั้งเทวดา เช่น ฤๅชกเทพดา ภูมเทพดา
ปิพพคเทพดา เทพดาที่รักษาศาสนาพระพุทธเจ้า เทพดาที่รักษาสาวิริริศาตพระพุทธเจ้า และ
สรรพสัตว์ทั้งปวง

ดังปรากฏเนื้อหาการอุทิศส่วนบุญส่วนกุศลในจารึก ความว่า

^{๒๐} เรื่องเดียวกัน, ๕๕-๖๐.

...ส่วนพระมหากุศลผลบุญอดุลราศี อันพระบพิตร
 พระญาเจ้าได้กฤดาธิการทั้งมวล นี้ไช้พระ ๕ ก็ให้จำเริญ
 ถวายถึงแก่เทพดาอินทร์ พรหมยมราชแล...
 ท้าวจตุโลกบาลทั้ง ๔ อันเป็นที่พำนักสักขีแก่บาป
 แลบุญคุณแลโทษ บิให้โหดหาย กรรมทั้งสุบรรณ
 ครุฑ ฤๅษค คนธรรพ์ นาค อีศวรร มวลหมู่กัณณารมณ์แล
 อุดมราชพันธุ์พงศ์วงศ์ทั้งหลาย เป็นต้นว่าพ่อแลแม่
 ปู่ย่าตายายลุงป้าน้าอาอาวพี่น้อง ลูกหลานเหลน
 หลีหลี่ บุญนี้พระ ๕ ก็ถวายแก่เทพดาทั้งหลายอัน
 อยู่ในอนันต์พลจักรวาลทั้ง(ง) มวล เป็นต้นว่าอากาศเทพดา
 รุกขเทพดา ภูมเทพดา ปีพุดเทพดา
 แลเทพดาอันรักษาศาสนาพระพุทธเจ้าแล
 เทพดาอันรักษาสา(ว)ริกธาตุพระธาตุเจ้า แลสรรพสัตว์
 ทั้ง(ง)ป(ว)งลงบนมีภวักคพรหม เป็นที่สุด ลงขวางมือนันต์...^{๒๐}

จารึกวัดเชียงมั่น : สร้างบัลลังก์สำหรับพระศิลา (ไม่ปรากฏเลขทะเบียน)

พ.ศ.๒๓๓๔ จังหวัดเชียงใหม่

พ.ศ.๒๓๓๔ พระเจ้ากาวิละ พระราชวงศ์ และผู้มีศรัทธาได้ร่วมกันตกแต่งพระศิลา
 โดยได้สร้างฐานพระพร้อมซุ้มทำด้วยไม้ลงรักปิดทอง โดยได้ขอยุทิสถวนกุศลให้บรรพบุรุษ และ
 ญาติพี่น้องของพระเจ้ากาวิละ และพระชายา รวมทั้งสรรพสัตว์ทั้งปวง
 ดังปรากฏเนื้อหาการอุทิศส่วนกุศลในจารึก ความว่า

...ด้วยกุศลกรรมได้กระทำเลิกยกขอพุทธรูปเจ้านี้ จงให้มีปัจจัยแก้ติพิช
 สุข ๓ ประการ มีเนรพานเป็นยอด แก่ผู้ข้าทั้งหลายจุกิน แด เมื่อไปได้ถึงนิพพาน
 เตื่อนั้น เกิดมาในภวานุภวะอันใด ๆ จงให้ได้เกิดในมงคลตระกูลท้าวพญา ปราบ
 สากลชมพูทวีป และทวีปทั้ง ๔ มี(ทวีป)น้อย ๒,๐๐๐ เป็นบริวาร และประกอบด้วย
 ทิพพุนทิพย์ทั้งมวล และมีบิดา มารดา พ่อแม่ และบริวาร ยศ สมบัติ หื้อเป็นแก้ว
 แล้วแก่มโนทั้งมวล จักวะกำเนิด ดิหลิ
 ด้วยกุศลบุญนี้หื้อไปรอดไปถึง พ่อเฒ่า แม่เฒ่า(ทาง)พ่อ และครูบาเจ้าชวน
 พ่อเฒ่าชื่อ พญาสุรฤาไซ แม่เฒ่าชื่อนางพิมพา พ่อเฒ่าทางแม่ชื่อน้อยวันฉนรส แม่เฒ่า
 (ชื่อ)นางกอน เมียชื่อนางยอดเรือน นางสิง นางสุธรรม ลูก ๒ คน ญาติตระกูล

^{๒๐} เรื่องเดียวกัน, ๕๕-๖๐.

กายพ่อคุณแม่ มีอวคำภา อวพ่อเรือน นางสัง นางคำ นางกม ลุงฮ้าย ลุงเตือ
ขวันมอย น้อยเตน และเมีย (และ) ลูกผู้ชาย นั้น ดีหลี

อนึ่ง (บุญกุศลดังกล่าว ขอให้)แผ่รอดสรรพสัตว์ทั้งหลาย อันได้.....
ได้มาได้ดี ได้ฝึกสอน มีช้างม้า วัวควาย เป็นต้น จงมารับเอาราชกุศลนี้ แล้วหื้อหาย
ยังเวรานุเวรแก่กัน ตั้งแต่วันนี้ไปเป็นแดน สรรพสัตว์ทั้งมวล จงชวนกันมาโมทนา
ดีหลี แค่นี้ละ...”^{๒๒}

^{๒๒} อันต์ เพนซ์, พรรณเพ็ญ เครือไทย และศรีเลา เกษพรหม, ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๒ : จารึก
พระเจ้ากาวิละ พ.ศ.๒๓๓๔-๒๓๕๓, ๒๕-๓๔.

๒. ความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติ

ชาวล้านนา นอกจากจะนับถือพระพุทธศาสนาแล้ว ยังเชื่อและนับถือในสิ่งเหนือธรรมชาติ นับถือในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ วิญญาณต่าง ๆ ในธรรมชาติ ที่จะช่วยปกป้องคุ้มครองให้ผู้คนในสังคมอยู่อย่างมีความสุข

ข้อความในจารีก้านนาบางส่วนปรากฏให้เห็นถึงความเชื่อในเรื่องเวทมนต์คาถา เช่น เรือนยันต์ คือการจารึกข้อความภาษาบาลี เพื่อขอความเป็นสิริมงคล ขอพึ่งอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายที่อัญเชิญนั้นให้ช่วยปัดเป่าสิ่งอัปมงคล นอกจากนั้นจารึกบางหลักปรากฏความเชื่อเรื่องเสื้อเมือง ซึ่งเป็นวิญญาณที่คอยปกป้องดูแลบ้านเมือง

ดังปรากฏข้อมูลความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติในจารีก้านนา เช่น

๒.๑ ความเชื่อเรื่องเรือนยันต์

ปรากฏข้อมูลในจารีก้านนา เช่น

จารึกวัดช่างเคิ่ง (ไม่ปรากฏเลขทะเบียน) พ.ศ.๒๓๕๑ จังหวัดเชียงใหม่

พ.ศ.๒๓๕๐ เจ้าแก้วเมืองมา มอบให้ครูบาสีลมณี และแสนสิริต้องแด่มเป็นประธานในการสร้างฉัตรไว้เหนือพระประธาน และในการสร้างวิหาร ๒ หลัง หลังหนึ่งประดิษฐานพระพุทธรูป อีกหลังหนึ่งสำหรับไว้รูปพระมหากัจจายนะ

โดยมีเรือนยันต์รูปสี่เหลี่ยม ๒ ดวงอยู่ข้างของดวงชะดา ข้างในเรือนยันต์ติดาราง

๑๖ ช่อง มีคาถาเขียนไว้ในดารางดังนี้

เว	ทา	สา	กุ
ทา	ย	สา	ด
สา	ลา	ธิ	กุ
กุ	ค	กุ	กุ

คาถานี้เรียกชื่อว่า คาถาพญาไก่เดือน หรือ ไก่คุกกูก เป็นคาถาเก่าแก่ ใช้เพื่อป้องกันภัยทั่วไป^{๒๓}

^{๒๓} อันต์ เพนซ์, ศรีเลา เกษพรหม และ ศราวุธ ศรีทา, ประชุมจารีก้านนา เล่ม ๘ : จารึกในจังหวัดเชียงใหม่, ๑๔๓-๑๔๗.

จารึกวัดพระธาตุศรีจอมทอง (พ.ศ.๒๔๓๗/๒๔) พ.ศ.๒๔๓๕ จังหวัดเชียงใหม่

พ.ศ.๒๓๘๘ และ ๒๓๘๙ พระเจ้ามโหตรประเทศ (เจ้าหลวงเชียงใหม่) เจ้าหลวงเชียงใหม่ทรงทำบุญที่ “วัดจอมทอง”

พ.ศ.๒๔๓๕ พระเจ้าอินทวิชยนนท์ เจ้าหลวงเชียงใหม่พร้อมด้วยแม่นางกัลยารักษ์ และเจ้าคารารักษ์ ถวายพระพุทธรูปเงิน พระพุทธรูปทองคำ และฉัตรหุ้มผ้าใบบัวที่ “วัดจอมทอง” ตอนต้นของจารึก มี เรือนยันต์ รูปทรงกลม

(เรือนยันต์กลม)

จิ		ภา	(ผา)	
ผา		ว	จิ	
โน	เย	น	เย	โน
นิ		จิ	น	
มา		คา	จิ	

...มหา....สมเด็จ. สุวรรณ.....จอมทอง ที่นั่น เป็นที่ตั้ง (ส)ถาปนาพระธาตุ ก็มี...

เรือนยันต์ นี้มีชื่อว่า “นวภา” มีคาถาที่คล้ายคลึงกับยันต์นี้คือ ยันต์ประจำทิศดั่งแปด มีคำอ่านดังนี้

นโยโนนิมาดาเยน นโยนาชินโนโยน นโยโนชิผากวน นวภาชิพุนโยน^{๒๔}

สรรพคุณของยันต์นี้ ในคำราคำยันต์พระสิทธิ์กล่าวว่า “สูตรคาถานวภา ๖๐ ที่ก็ดี แล้วระลึกถึงพระสิทธิ์เจ้าทุกวัน จะปรารถนา เอาสมบัติสิ่งหนึ่งประการใด ก็จักสมดั่งใจมัก ทุกประการ และถ้าผู้ใดเจริญสูตรทุกวันจักมีทิพพจักขุ ดาตัพย์ และโสตะหูทิพย์แล...”^{๒๕}

^{๒๔} ศ.ดร.ประเสริฐ ณ นคร เป็นผู้อ่านยันต์ประจำทิศดั่งแปดใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ เล่ม ๑๑, ๕๔๗๖.

^{๒๕} อันต์ เพนซ์, ศรีเลา เกษพรหม และ ศราวุธ ศรีทา, ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๘ : จารึกในจังหวัด เชียงใหม่, ๑๗๓-๑๘๕.

๒.๒ ความเชื่อเรื่องเสื่อบ้าน เสือเมือง เสือวัด

จารึกล้านนาปรากฏข้อความที่แสดงถึงความเชื่อเรื่องเสื่อบ้าน คือ วิญญาณที่คอยให้ความอนุเคราะห์แก่คนในหมู่บ้าน เสือเมือง คือวิญญาณของเจ้าเมืององค์ก่อนๆหรือวีรบุรุษที่คอยให้ความคุ้มครองและอนุเคราะห์ดูแลคนทั้งเมือง เสือวัด คือวิญญาณที่คอยปกป้องดูแลวัดปรากฏเนื้อหาในจารึกเรื่องของการอุทิศบุญกุศลนี้ให้แก่เทสีบ้านเมือง วดวา ซึ่งก็คือ วิญญาณที่จะคอยดูแลปกป้องคุ้มครองสถานที่และผู้คนที่อยู่ ณ ที่แห่งนั้นให้มีความสุข

ดังปรากฏในจารึกล้านนา เช่น

จารึกวัดพระธาตุลำปางหลวง : สร้างรั้วเหล็กล้อมเจดีย์ (ไม่ปรากฏเลขทะเบียน)

พ.ศ.๒๓๓๕ จังหวัดลำปาง

พระเจ้ากาวิละพร้อมด้วยพระราชวงศ์ได้เสด็จจากเชียงใหม่ไปวัดพระธาตุ ลำปางหลวง ณ ที่นั้นพระองค์ได้พบกับญาติพี่น้อง รวมทั้งพระราชมารดา ญาติพี่น้องได้นุชา พระเจดีย์ และสร้างรั้วเหล็กโดยรอบพระเจดีย์ พวกเขาได้อธิษฐานขอให้บรรลุนิพพาน และอุทิศส่วนบุญส่วนกุศลให้เทวดา เสื่อบ้าน เสือเมือง เสือวัด พระภิกษุ ครู ญาติพี่น้อง ตลอดจนสรรพสัตว์ทั้งปวงให้บรรลุนิพพานด้วย

ดังปรากฏข้อความเสื่อบ้าน เสือเมือง เสือวัด ในจารึก ความว่า

...ด้วยบุญราศีอันผู้ข้าทั้งหลาย ได้กตการีเอื้องนี้ ของจงเป็นปกคูปนิสัย
ปัจจุย ข้าชูปไปตราบุญจอรอดเนรพาน แก่ผู้ข้าทั้งหลาย
อนึ่ง ก็แปรปรายยังวรบุญกิริยานาบุญอันนี้ จงให้ไปรอกถึงยังเทพยดา
อินทร์ พรหม เทสีบ้านเมือง วดวา ที่นี้ เป็นเค้า เทพยดาจัตน จงโมทนาบุญนี้ เตอะ
อนึ่ง ก็อุทิศไปถึงครุบาอาจารย์ เป็นเค้า ปู่ย่า พ่อเฒ่า แม่เฒ่า ภาย(พ่อ)
ภายแม่ ตระกูลวงศาญาติ จูผู้จัตน จงโมทนาเอาบุญนี้ จัตน เตอะ
สรรพสัตว์ตัวใหญ่ตัวน้อย อันผู้ข้าทั้งหลายได้กัจฉมาตี มีคน เป็นต้น
และสัตว์น้อยใหญ่ ช้างม้า วัวควาย หือมารับเอาส่วนบุญนี้แล้ว หือได้เสวยสุข จิตัว...^{๒๖}

เทสีบ้านเมือง วดวา = เสื่อบ้าน เสือเมือง เสือวัด เป็นวิญญาณที่คอยปกป้องคุ้มครองสถานที่และผู้คนที่อยู่ ณ บริเวณนั้นให้มีความสุข^{๒๗}

^{๒๖} อันส์ เพนซ์, พรรณเพ็ญ เครือไทย และ ศรีเลา เกษพรหม, ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๒ : จารึกพระเจ้ากาวิละ พ.ศ.๒๓๓๔-๒๓๕๗, ๖๕-๗๖.

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน, ๗๖.

๓. ความเชื่อในโหราศาสตร์

ความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์เป็นความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับการทำนายทายทักดูฤกษ์ วันดี วันร้าย ดูโชคชะตาราศีจากวัน เดือน ปี ซึ่งเป็นความเชื่อที่ได้มีการถ่ายทอดมาตั้งแต่อดีตและเป็นเรื่องที่ทุกคนในสังคมได้ให้ความสนใจเป็นอย่างมาก เพราะหลายคนมีความเชื่อว่าชีวิตขึ้นอยู่กับฟาลิขิตดวงดาว และฤกษ์ยามต่าง ๆ ซึ่งล้วนมีอิทธิพลต่อชีวิตมนุษย์ ด้วยเหตุนี้จึงทำให้เกิดคติความเชื่อเรื่องของวัน เวลา ในการประกอบกิจการต่าง ๆ^{๒๔}

ตามธรรมเนียมของการเขียนจารึกล้านนานั้น มักจะขึ้นต้นด้วยการบอก วัน เดือน ปี ฤกษ์ยาม ซึ่งโดยมากจะขึ้นต้นด้วยวงดวงชะตาของสิ่งก่อสร้างตามที่ระบุในจารึก ๑ ดวง แต่ก็มีการจารึกบางหลักที่มีวงดวงมากกว่า ๑ ดวง เช่น ในจารึก ลป๒. (จารึกหลักที่ ๑๖ ศิลาจารึกวัดพระธาตุลำปางหลวง) มีดวงของเจดีย์ ดวงวิหาร และดวงพระพุทธรูปเรียงกัน ๓ ดวง ในจารึกด้านแรก ทั้งนี้ไม่นับจารึกที่เป็นดวงเมือง โดยเฉพาะที่มักจะมีวงดวงเป็นจำนวนมาก อย่างเช่นจารึกที่ประตูเมืองเชียงใหม่ เป็นต้น

ต่อจากวงดวงก็จะเป็นการเริ่มต้นข้อความ ด้วยการบอก ปี เดือน วัน เวลาของการจารึก ซึ่งจะประกอบด้วยการบอกศักราชที่ส่วนใหญ่จะเป็นจุลศักราชด้วยตัวเลข ชื่อปีนักษัตร (ในจารึกเรียกปีขอม) ปีหนไทย (ชื่อปีแบบไทยโบราณ) ชื่อเดือน ชื่อวันข้างขึ้นหรือวันข้างแรม ชื่อวันแบบสัปตवार ซึ่งมีทั้งที่บอกชื่อด้วยตัวอักษร เช่น “วันพุธ” และใช้ตัวเลขแทนชื่อวัน เช่น “วัน๔” (ในจารึกเรียกวันเม็ง) ชื่อวันแบบไทยโบราณ จากนั้นก็เป็นชื่อฤกษ์ ยาม คติ (คติ) และนาที ซึ่งถ้ามีการจารึกครบตามที่กล่าวมานี้ก็จะมีความยาวประมาณ ๓-๑๒ บรรทัด ตามขนาดของลายมือ และความกว้างของจารึก แต่โดยมากมักจะบอกแต่เลขศักราช ปี เดือน และวัน มิได้บอกวัน เวลาครบถ้วนตามที่กล่าวมาข้างต้น^{๒๕}

ในจารึกล้านนาส่วนใหญ่จะปรากฏดวงชะตาควบคู่กับข้อความ บอกปี เดือน วัน และเลขที่สอดคล้องกับตัวเลขโหราศาสตร์ในวงดวง นอกจากนั้นยังปรากฏคำขึ้นต้นที่เป็นคำมงคล ทั้งนี้เพื่อความเป็นสิริมงคลในการทำบุญทำกุศล

ดังปรากฏในจารึกล้านนา เช่น

^{๒๔} ขนิษฐา จิตชนะกุล, ฤกษ์ชัยวิทยา (กรุงเทพฯ : โอ เอส พริ้นติ้ง เฮาส์, ๒๕๔๕), ๔๕.

^{๒๕} วรรณิการ์ วัฒนเกษม, “ศักราช ศก ปี วัน เดือน ฤกษ์ และยามในจารึกล้านนา” ดำรงวิชาการ : รวมบทความทางวิชาการ คณะโบราณคดี (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), ๒๑๕.

จารึกเจ้าอัครวรปัญญาโอรสเริมยอดพระธาตุแช่แห้ง (น.น.๑๖) พ.ศ.๒๓๓๒

จังหวัดน่าน

ดั่งปรากฏข้อความในจารึก ความว่า

...ศรีศรีสิทธิวิวิธมงคลพลสวัสดิ์ อภิวัตน์บพระบาทรัตนดริย

โอกาสจุลศักราชได้ ๑๑๕๑ ตัว ในระกาสณากัมโพชคามตามขอมพิสัย เสด็จ
เข้ามาในเหมันตฤดู มิคสิรมาส ทุกปีกษัตริย์มี พุทธवारโงง ไทยภาษาว่า ปีกัดเร้า
เดือน ๓ เพ็ง เม็งวัน ๔ ไทยเป็กสิ คิติ ๑๕ นาที ๗ จันทรจณยุคติ เสด็จเข้าเทียม
นักษัตริย์ตัวถ้วน ๕ ชื่อ มิคสิรเทวดา นาที ๑๓ ในวันวิสาขมาส อคติวรพุทธศาสนา
อันคลาล่งแล้วได้ ๒,๓๓๒ พระวัสสาปลาย ๘ เดือน ปลาย ๑๕ วัน ทั้งวันนี้
อนาคตรพุทธศาสนาอันยังจักมาภายหน้ายัง ๒๖๖๗ พระวัสสาปลาย ๓ เดือน
ปลาย ๑๕ วัน ทั้งวันพุก...

คำแปล ความเป็นสิริมงคล ความสำเริงนานาประการ ความสะอาดบริสุทธิ์
ความเจริญรุ่งเรืองอย่างยิ่งใหญ่ (ขอกราบไหว้พระรัตนดริย จุลศักราช ๑๑๕๑ ในปีระกา ตามแบบ
ขอม (พระจันทร์) เสด็จเข้ามาในฤดูหนาว เดือนธันวาคม ปีกษัตริย์เป็นข้างขึ้น วันเพ็ญ ๑๕ ค่ำ วันพุธ
ไทยว่า ปีกัดเร้า เดือน ๓ เพ็ง (แบบ) เม็งวัน ๔ ไทย(วัน) เป็กสิ คิติ (วันข้างขึ้น) ๑๕ ในนาทีที่ ๗
พระจันทร์โคจร ไปสิ้นสุดที่ดาวฤกษ์ หมู่ที่ ๕ ชื่อ มิคสิร(ดาวห้วเนื้อ) ในนาทีที่ ๑๓
ในพฤษภาศนี อคติพุทธศาสนาผ่านไปแล้ว ๒๓๓๒ ปี ๘ เดือน ๑๕ วัน ถึงวันนี้อนาคตรพุทธศาสนา
ยังเหลืออีก ๒๖๖๗ ปี ๓ เดือน ๑๕ วัน รวมทั้งวันพุกนี้^{๑๑}

ในบทความเรื่อง “โศลกดี” ของมณี พยอมยงค์ ได้กล่าวถึงความเชื่ออย่างหนึ่งของ
คนล้านนา คือ ความเชื่อในเรื่องของฤกษ์ยามในการทำอะไรร่างต่าง ๆ ได้กลั่นเครื่องคลันดาลให้เกิด
ความสุขสวัสดิ์แก่ตน ซึ่งมีโศลกดี ในการกระทำกิจการต่างๆ เช่น โศลกขึ้นแรม โศลกเสาวเรือน
โศลกสะลี หรือโศลกในการเขี่ยเครื่องนอน โศลกในการแต่งงาน เป็นต้น^{๑๒}

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, ๒๕๖-๒๕๗.

^{๑๒} จิราภรณ์ ภัทราภาณุภัทร, สถานภาพการศึกษาเรื่องคติความเชื่อของไทย (กรุงเทพฯ:จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๘), ๓๘.

ดังปรากฏในคำจารึกเพื่อความเป็นสิริมงคล ในตอนต้นของจารึกวัดปราสาท
(ชร.๓) พ.ศ.๒๐๓๕ จังหวัดเชียงราย ความว่า

...เดียรดาษด้วยมงคลดังนี้ เท้าวันศักราชได้ ๘๕๘ ตัว ปลายบ่มมีคู่
พร้อมด้วยหมู่หรรษคุณ วันบ่สูญ วันปลอด สุขมงคลรอดด้วยดี ในปีระวาตีเสร็จ
เดินสิบเอ็ดออกหนึ่งคำ พร่ำวันไทย ดับไล่ เม็ง ได้ชื่อวันจันทร์แล...^{๓๒}

^{๓๒} ประเสริฐ วน นคร และคณะ, จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑, ๖.

๔. ภาพรวมความเชื่อของชาวล้านนา

ข้อมูลความเชื่อจากการศึกษาวิเคราะห์จารึกล้านนาพบว่าความเชื่อส่วนใหญ่เป็นความเชื่อทางพระพุทธศาสนา และความเชื่อนี้ส่งผลต่อวิถีชีวิตของชาวล้านนาเป็นอย่างมาก สะท้อนให้เห็นจากการทำบุญทำกุศลที่มีอย่างต่อเนื่อง แม้ว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองก็ตาม

ชาวล้านนามีความศรัทธาในพระพุทธศาสนา คำสอนของพระพุทธองค์ส่งผลต่อความเชื่อของชาวล้านนา ดังปรากฏข้อมูลความเชื่อในจารึกเรื่อง

ความเชื่อในกฎแห่งกรรม ชาวล้านนาเชื่อว่าทำความดีย่อมได้รับสิ่งดีตอบแทนและเมื่อทำความดีแล้ว เมื่อผู้กระทำความผิดบาปใด หรือขอพรใดๆ ก็จะมีสมปรารถนา ดังนั้นชาวล้านนาจึงมุ่งที่จะทำบุญทำกุศลเพื่อให้ผลบุญที่ทำส่งผลต่อตนเองและต่อผู้อื่นให้พบแต่สิ่งที่ดีงามในชีวิต

ความเชื่อในเรื่องนิพพาน เป็นคำสอนของพระพุทธองค์ที่ว่าสุดท้ายของการ หลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด คือการไปสู่นิพพาน ดังนั้นชาวล้านนาจึงมีความเชื่อว่านิพพานเป็นสิ่งที่ทำให้พวกเขาสามารถหลุดพ้นจากวิภังขสงสารได้ และการทำบุญนี้เองจะเป็นเครื่องนำพาไปสู่นิพพานในที่สุด ดังปรากฏความเชื่อในนิพพานนี้เป็นจำนวนมากในจารึกล้านนา

ความเชื่อเรื่องอายุของพระพุทธศาสนา ๕,๐๐๐ ปี ชาวล้านนาเชื่อว่าการสิ้นสุดของพระพุทธศาสนาจะเกิดขึ้นเมื่อศาสนามีอายุครบ ๕,๐๐๐ ปี ความเชื่อนี้ได้รับอิทธิพลมาจากพุทธคำสอนคตินามัญวงศ์ที่รับมาจากอาณาจักรสุโขทัย และความเชื่อนี้เองทำให้ชาวล้านนามุ่งทำบุญทำกุศลเพื่อต่ออายุของพระพุทธศาสนาให้มีความมั่นคงและเจริญรุ่งเรือง

ความเชื่อเรื่องพุทธศาสนายุคพระศรีอาริยมตไตรย ชาวล้านนามีความเชื่อว่าเมื่อพุทธศาสนาสิ้นสุดลงเมื่อมีอายุครบ ๕,๐๐๐ ปี จะมีพุทธศาสนายุคพระศรีอาริยมตไตรยเกิดขึ้น และเมื่อเป็นเช่นนั้นจึงส่งผลให้ชาวล้านนามุ่งเน้นที่จะทำบุญทำกุศลเพื่อหวังให้ผลบุญนำพาพวกเขาไปสู่ยุคพระศรีอาริยมตไตรย และขอให้พวกเขาได้เป็นพระในยุคมพระอาริยมตไตรยด้วย

ความเชื่อเรื่องพระธาตุ ชาวล้านนาเชื่อว่าพระธาตุหรือกระดูกของพระพุทธเจ้าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ดังนั้นจึงประดิษฐานพระธาตุ ณ สถานที่อันทรงเกียรติ จารึกล้านนาได้ระบุว่าพระธาตุส่วนต่างๆ ของพระพุทธเจ้าได้นำไปประดิษฐาน ณ ที่แห่งใดในบางส่วนของดินแดนล้านนาเพื่อให้เป็นที่สักการะบูชาของชาวล้านนา

ความเชื่อเรื่องเทวดาพุทธ คำสอนของพระพุทธเจ้าบางส่วนมีเรื่องราวเกี่ยวกับเทวดา ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของคุณงามความดี ดังนั้นชาวล้านนาจึงมีความเชื่อและศรัทธาในเทวดาโดยแสดงความเคารพยกย่องบูชา ดังปรากฏข้อความในจารึกล้านนาบางส่วนที่จารึกชื่อของเทวดาเพราะเชื่อว่าเทวดาจะปกป้องคุ้มครองชาวล้านนา

ความเชื่อเรื่องการอุทิศส่วนบุญส่วนกุศล ชาวล้านนาเชื่อว่าผลบุญที่ได้จากการทำบุญทำกุศลจะสามารถอุทิศส่วนบุญเหล่านั้นให้แก่ผู้ที่ล่วงลับ และผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ได้ ดังปรากฏข้อมูลในจารึกล้านนาเป็นจำนวนมากที่มีการอุทิศส่วนบุญส่วนกุศล ให้แก่กษัตริย์เชียงใหม่ และพระราชมารดาให้มีอายุยืนนาน อุทิศส่วนบุญส่วนกุศลให้เครือญาติ หรือแม้แต่สรรพสัตว์ที่ตนเคยได้ทำร้าย ตลอดจนอุทิศให้เทวดาและวิญญาณต่าง ๆ

ความเชื่อในคำสอนของพระพุทธศาสนา ทำให้ชาวล้านนามีวิถีชีวิตที่ผูกพันกับการทำบุญ ทำกุศล ส่งผลให้สังคมล้านนามีความสงบสุข ร่มเย็น และสามารถปรับตัว ปรับใจให้เข้ากับสถานการณ์บ้านเมืองที่เปลี่ยนแปลงไปได้เหมาะสม โดยมีพระพุทธศาสนาเป็นที่พึ่งทางใจ

นอกจากความเชื่อในคำสอนของพระพุทธศาสนาแล้ว ชาวล้านนายังมีความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติ ดังปรากฏในจารึกล้านนา เช่น เรือนยันต์ และเสื้อเมือง เป็นต้น

เรือนยันต์ คือ คาถาที่ใช้สำหรับป้องกันภัย หรือขอความเป็นสิริมงคลให้แก่การทำกิจกรรมต่างๆ ในจารึกล้านนาปรากฏเรือนยันต์อยู่ด้านบนเหนือข้อความ และอยู่ใกล้ ๆ กับวงดวง แสดงให้เห็นว่าชาวล้านนามีความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เพื่อเป็นการสร้างขวัญและกำลังใจให้แก่ผู้ทำกุศลกิจกรรม

เสื้อเมือง คือ วิญญาณที่คอยปกป้องคุ้มครองผู้คนในสถานที่ต่างๆ เช่น เสื้อเมือง คือ วิญญาณของอดีตผู้ครองเมืองที่จะคอยปกป้องคุ้มครองผู้คนที่อยู่ในเมืองให้อยู่อย่างสงบสุข เสื้อบ้าน คือ วิญญาณของบรรพบุรุษในหมู่บ้านที่คอยคุ้มครองดูแลชาวบ้าน เป็นต้น

นอกจากความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติแล้วชาวล้านนายังเชื่อในเรื่องของโหราศาสตร์ การดูฤกษ์ยามยามดี ในการทำบุญทำกุศล ดังปรากฏวงดวงในจารึกล้านนาเป็นจำนวนมาก และจารึกล้านนาบางหลักมีวงดวงเฉพาะของเจดีย์ วงดวงเฉพาะของวิหารอีกด้วย ซึ่งความเชื่อในวันเวลา ที่เป็นมงคลฤกษ์เหล่านี้จะเป็นพลังใจให้ผู้ทำบุญเกิดความมั่นใจว่าสิ่งที่ทำในครั้งนั้น ล้วนแล้วแต่เป็นสิ่งมงคลทั้งสิ้น ไม่เว้นแม้แต่วัน เวลา ฤกษ์ ยาม

จารึกล้านนาได้สะท้อนภาพความเชื่อในคติของชาวล้านนา ทั้งในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา สิ่งเหนือธรรมชาติ และโหราศาสตร์ แม้ปัจจุบันความเชื่อเหล่านั้นก็ยังคงมีอยู่ ชาวล้านนายังเชื่อในคำสอนของพระพุทธเจ้า เรื่องกฎแห่งกรรม ความเชื่อเรื่องพระธาตุ ชาวล้านนายังคงสักการะบูชาพระธาตุ ซึ่งถือว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมือง ความเชื่อเรื่องของการทำบุญอุทิศส่วนบุญส่วนกุศลให้แก่ผู้ที่ล่วงลับ หรือการแผ่เมตตาให้แก่ผู้ที่ยังคงมีชีวิตอยู่ ความเชื่อในคำสอนของพระพุทธศาสนา สะท้อนให้เห็นในวิถีชีวิตของชาวล้านนาในปัจจุบันที่ยังคงทำบุญทำกุศล เข้าวัดปฏิบัติธรรม สักการะบูชาพระธาตุ และอุทิศส่วนบุญส่วนกุศลทั้งให้แก่ผู้ที่ล่วงลับและผู้ที่ยังคงมีชีวิตอยู่ ควบคู่ไปกับการเชื่อเรื่องของคาถาหรือเรือนยันต์ที่ชาวล้านนายังคงมีความเชื่อเรื่อง

ของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ความเชื่อเรื่องของเสื้อเมือง เสื้อบ้าน ชาวล้านนายังคงรักษาและสืบทอดความเชื่อนี้มาโดยตลอด จะพบว่าชาวล้านนาเชื่อว่าทั้งบุคคล สิ่งของ และสถานที่ใด ๆ ย่อมมีเจ้าของ การที่จะกระทำใด ๆ ไม่ว่าในทางดี หรือไม่ดีก็ควรได้รับอนุญาตจากเจ้าของเสียก่อน โดยทั่วไปจึงเรียกผู้ที่เป็นเจ้าของนี้ว่าผีหรือเสื้อ (เสื้อเมือง เสื้อบ้าน) อารักษ์ เจ้าพ่อ (ที่เป็นกษัตริย์ หรือนักรบในอดีต) เป็นต้น โดยผีส่วนใหญ่มีความหมายในทางที่ดี ได้แก่ ผีบ้าน ผีเรือน ผีบรรพบุรุษ ผีปู่ย่า เป็นต้น^{๓๓}

บ้านของชาวล้านนาบางบ้านมีหิ้งผีปู่ย่า หรือห่อผีจัดตั้งไว้ในบ้าน เพื่อให้ผีปู่ย่าช่วยพิทักษ์ปัดเป่า ปกป้องให้ไกลจากสิ่งชั่วร้าย การจัดตั้งหิ้งผีปู่ย่ามักตั้งที่สูง นิยมตั้งไว้ที่ด้านหัวนอนของบ้าน สูงจากพื้นกระดานบ้านไปประมาณ ๒ เมตร หิ้งผีปู่ย่าถือว่าเป็นของสูง เด็กๆ จะไปเล่นไม่ได้ ผู้อาวุโสหรือพ่อแม่เท่านั้นที่จะเกี่ยวข้องกับหิ้งผีปู่ย่าได้^{๓๔}

นอกจากผีปู่ย่าแล้วชาวล้านนายังนับถือผีหมู่บ้าน มีการเซ่นไหว้ผีหมู่บ้านเป็นประจำทุกปี เช่น การเซ่นผีประจำหมู่บ้านในอำเภอเทิง จังหวัดเชียงราย พิธีนี้จะมีขึ้นในเดือนธันวาคมของทุกปี ชาวบ้านจะรวมเงินเพื่อนำไปซื้อของเซ่นไหว้ต่าง ๆ เช่น หมู เป็ด ไก่ ผลไม้ต่าง ๆ และมีเหล้า หมาก พลุ นูหรี่ ดอกไม้ ธูปเทียน เมื่อถึงวันเวลาที่กำหนดชาวบ้านจะมาร่วมทำพิธีที่ศาลประจำหมู่บ้าน ชาวบ้านจะนำเอาเครื่องเซ่นไหว้ไปวางไว้ที่หน้าศาล แล้วทำพิธีถวายเครื่องเซ่นไหว้ หลังจากนั้นจะทำพิธีลาของเครื่องเซ่นไหว้ และจะร่วมสังสรรค์กันถือว่าเป็นเสร็จพิธี^{๓๕}

จะเห็นได้ว่าความเชื่อเรื่องผีประจำสถานที่ต่าง ๆ ที่เคยมีในอดีตยังคงได้รับการสืบทอดความเชื่อเหล่านี้มาถึงคนรุ่นหลัง ซึ่งชาวล้านนาก็สามารถรักษาความเชื่อเหล่านี้มาได้ ทั้งยังผสมผสานความเชื่อนี้กับความเชื่อในหลักธรรมของศาสนาพุทธได้อย่างเหมาะสม

ชาวล้านนายังคงมีความเชื่อในเรื่อง ฤกษ์ยามยามดี วัน เวลาอันเป็นสิริมงคล ไม่ว่าจะทำกิจกรรมใด ๆ ก็ตามโดยเฉพาะกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับความเป็นมงคลในชีวิตของคน จะต้องหาฤกษ์ยามในการประกอบพิธีต่างๆ การทำงานบุญงานกุศลต้องดูฤกษ์ ดูวันเวลาที่เป็นมงคลเพื่อสร้างขวัญและกำลังใจให้แก่ผู้ร่วมทำกิจกรรม ความเชื่อเหล่านี้ยังคงมีอยู่ในความคิดของชาวล้านนาอย่างมั่นคงและยังไม่เปลี่ยนแปลง

^{๓๓} ความรู้ในมรดกของชาวล้านนา [Online], accessed ๕ เมษายน ๒๕๕๕, Available from <http://www.lannaworld.com/lannastory>

^{๓๔} ขนกันเป็นชาวคติชน [Online], accessed ๕ เมษายน ๒๕๕๕. Available from <http://www.thaifolksy.com/FOLKDAT/GH/bu-ya.html>

^{๓๕} คำถาม [Online], accessed ๕ เมษายน ๒๕๕๕, Available from <http://LUKTUNGFM.COM/webboard>

บทที่ ๕

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

ดินแดนล้านนามีประวัติศาสตร์ที่ยาวนาน ชาวล้านนามีวิถีชีวิตและความเชื่อที่ผูกพันกับพุทธศาสนานับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันพุทธศาสนายังคงเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตของชาวล้านนา จากการศึกษาวิเคราะห์วิถีชีวิตและความเชื่อของชาวล้านนา ในอดีตผูกพันกับวัด และมีกิจกรรมทางพุทธศาสนาอย่างต่อเนื่อง โดยมุ่งเน้นการทำบุญ การทำกุศลกิจกรรม ทำให้ผู้คนในสังคมได้พบปะกัน ได้รู้จักทั้งโดยหน้าที่ที่ต้องกระทำ และทั้งโดยความยินดีความสมัครใจ รวมถึงพลังศรัทธาในศาสนา ทำให้ชาวล้านนาทุกชนชั้น ต่างเต็มใจและยินดีในการทำกุศลกิจกรรมร่วมกัน และในปัจจุบันวัดยังคงเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวล้านนา การทำบุญทำกุศลยังคงมีอยู่แม้ว่าจะเปลี่ยนแปลงรูปแบบไม่มีการถวายคน ไม่มีข้าววัด ไม่มีสังคมชาววัดเช่นในอดีต แต่ก็ยังคงมีโยมอุปัฏฐาก มีชาวบ้านที่เป็นอาสาสมัครคอยช่วยเหลือวัด ดูแลพระสงฆ์ และเมื่อมีงานบุญงานกุศลในหมู่บ้านก็จะพร้อมใจกันมาช่วยงานในลักษณะต่าง ๆ ตามแต่ความศรัทธาของตน

จากการศึกษาวิเคราะห์จารึกล้านนาที่พบบริเวณ ๘ จังหวัดภาคเหนือของประเทศไทย ได้แก่ จังหวัดพะเยา เชียงใหม่ น่าน เชียงราย ลำปาง ลำพูน แพร่ และแม่ฮ่องสอน จำนวน ๑๘๖ หลัก ในช่วง พ.ศ. ๑๙๕๔-๒๕๖๘ โดยทำการศึกษาวิเคราะห์จากหนังสือประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๑-๘ จัดทำโดยสถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ หนังสือจารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ และ ๒ รวบรวมโดย ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นครและคณะ โดยมูลนิธิเจมส์ เฮช ดับเบิลยู ทอมป์สัน จัดพิมพ์ ในวโรกาส สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี พระชนมายุครบ ๓ รอบ โครงการวิจัยการปริวรรตและชำระจารึกล้านนา หนังสือประชุมจารึกเมืองพะเยา จัดพิมพ์โดยสำนักพิมพ์เมืองโบราณ นิตยสารศิลปากร สำนักจารึกของภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร รวมทั้งเอกสารอื่น ๆ ที่มีการอ่านและเผยแพร่ในรูปแบบต่าง ๆ

จากการศึกษาวิเคราะห์รูปแบบทั่วไปของจารึกล้านนา จำนวน ๑๘๖ หลัก พบว่า

๑.ระเบียบวิธีในการจารึก คือ

๑.๑ ตัวอักษร ตัวอักษรที่นิยมใช้ในการจารึกส่วนใหญ่ใช้ตัวอักษรฝักขามมากที่สุด โดยมีจำนวน ๑๒๕ หลัก และใช้จารึกฝักขามจารึกร่วมกับอักษรธรรมล้านนาจำนวน ๑๔ หลัก รองลงมานิยมใช้อักษรธรรมล้านนาจำนวน ๓๗ หลัก ใช้อักษรไทยสุโขทัยจำนวน ๗ หลัก นอกจากนั้นยังมีการใช้อักษรไทยใหญ่ร่วมกับอักษรธรรมล้านนาจำนวน ๒ หลัก และใช้อักษรสิงหลจำนวน ๑ หลัก

๑.๒ ภาษา ภาษาที่นิยมใช้ในการจารึกส่วนใหญ่ใช้ภาษาไทยขวนหรือภาษาถิ่นเหนือจำนวน ๑๕๘ หลัก รองลงมาคือใช้ภาษาไทยขวนควบคู่ไปกับภาษาบาลี มีจำนวน ๒๕ หลัก ใช้ภาษาบาลีจำนวน ๒ หลัก และใช้ภาษาบาลีสันสกฤต จำนวน ๑ หลัก

๑.๓ ลำดับในการจารึก การเรียงลำดับเนื้อหาของจารึกล้านนา โดยทั่วไปจะแบ่งเป็น ๓ ตอน คือ

๑.๓.๑ บทเริ่มต้นหรือตอนปรารภ เป็นเนื้อหาที่กล่าวถึงช่วงสมัยของการทำกิจกรรม โดยจะมีดวงฤกษ์ปรากฏตอนบนสุดของจารึก ซึ่งมีเลขทางโหราศาสตร์ที่สอดคล้องกับการบันทึก วัน เดือน ปี ในลำดับต่อมา จารึกบางหลักปรากฏเรือนยันต์ควบคู่กัน และบางครั้งปรากฏเรือนยันต์เพียงอย่างเดียวและบันทึกชื่อและ/หรือตำแหน่งของผู้ทำกิจกรรม

๑.๓.๒ เนื้อหา ส่วนใหญ่จารึกเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา โดยมุ่งเน้นการทำบุญทำกุศลเนื้อหาที่ปรากฏในจารึกล้านนา มี ๒ ลักษณะ ดังนี้

๑.๓.๒.๑ เนื้อหาหลัก คือ เนื้อหาที่ผู้สร้างจารึกต้องการประกาศให้ประชาชนได้รับทราบ ซึ่งจารึกล้านนาส่วนใหญ่เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับการทำกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา นับตั้งแต่การถวายข้าววัด หรือข้าพระ การถวายที่นา ถวายภายีที่นา หรือภายีที่ดิน การจารึกจะบอกรายละเอียดของการถวายสิ่งของ ถวายคนให้เป็นข้าวัดหรือข้าพระ โดยจะมีการจารึกรายชื่อของคนหรือครอบครัวเพื่อประกาศให้คนในสังคมนั้นรับทราบ และห้ามมิให้ผู้ใดเกณฑ์แรงงานของคนที่มีชื่อปรากฏในจารึกไปใช้งานหลวง หรือการบันทึกรายละเอียดของการถวายที่ดิน ให้แก่วัด เริ่มตั้งแต่การขอพระราชทานจากกษัตริย์เชียงใหม่ และพระราชมารดา แล้วบันทึกชื่อของหมู่บ้านที่จะถวายให้แก่วัด เป็นต้น

๑.๓.๒.๒ เนื้อหารอง คือ เรื่องราวที่ผู้สร้างจารึกกล่าวถึงเพื่อประกอบในการนำเสนอเนื้อหาหลัก ซึ่งเนื้อหารองนี้เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาวิเคราะห์ทางประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจและสังคมของอาณาจักรล้านนา เช่น ชื่อตำแหน่งของบุคคลที่ปรากฏในจารึก สะท้อนให้เห็นรูปแบบการปกครองท้องถิ่น หรืออาชีพของช่างในสังคมล้านนาที่มีช่างหลากหลาย ทั้งช่างทอง ช่างเงิน ช่างเขียน เป็นต้น หรือขั้นตอนของการก่อสร้าง การซ่อมแซมพระธาตุ วัด วิหาร

หรือหีบพระธรรม รวมทั้งคำอธิษฐานในการทำกุศลกิจกรรม ก็สามารถสะท้อนความคิด ความเชื่อของผู้คนในยุคสมัยนั้นได้

๑.๓.๓ ประกาศเจตนา จาริกล้านนาในส่วนท้ายของจาริกจะจาริกคำอธิษฐานขอให้สมปรารถนา ให้ได้เป็นพระอรหันต์ในสำนักพระศรีอริยเมตไตรย ขอให้ได้ไปถึงนิพพาน คำขอต่าง ๆ ล้วนแล้วแต่ต้องการให้พบแต่สิ่งดี ๆ รวมไปถึงการอุทิศผลบุญที่ทำนี้ให้แก่ผู้ที่ล่วงลับ และผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ เช่น อุทิศให้กษัตริย์เชียงใหม่และพระราชมารดา อุทิศให้เครือญาติ รวมถึงเทวดา เทพทั้งหลายตามความเชื่อของผู้ทำการจาริก

นอกจากนั้นแล้วจาริกคำสาปแช่งผู้ที่มาทำลายล้างเจตนาและความตั้งใจของการทำบุญด้วย เช่น เจ้าเมืองที่มาปกครองเมืองภายหลังมาทำลายเจตนาโดยการเรียกเกณฑ์แรงงานคนที่เป็นข้าวัดหรือข้าพระ ก็จะต้องถูกสาปแช่งให้พบแต่สิ่งเลวร้ายตายไปก็ต้องตกนรกอเวจี เป็นต้น

และตอนท้ายของจาริก มักปรากฏชื่อพยานผู้มาร่วมรับรู้การทำกุศลกิจกรรม โดยมีพยานทั้งฝ่ายสงฆ์และฝ่ายฆราวาส ส่วนใหญ่เป็นคนที่มียศ มีตำแหน่งในสังคมล้านนา

ลำดับในการจาริกที่กล่าวมาข้างต้นนั้น จาริกล้านนาบางหลักจะมีการจาริกครบทั้ง ๓ ตอน แต่บางหลักอาจมีเฉพาะบทเริ่มต้น และเนื้อหาเพียงเท่านั้น

๒. วิถีชีวิตของชาวล้านนาจากจาริกล้านนา

การศึกษาวิเคราะห์วิถีชีวิตของชาวล้านนา จากจาริกล้านนาจำนวน ๑๘๖ หลัก เป็นการศึกษวิเคราะห์ข้อมูลจากจาริกล้านนาเพียงด้านเดียว จึงทำให้ได้ข้อมูลวิถีชีวิต ที่เกี่ยวข้องกับการทำกิจกรรมทางศาสนาในลักษณะของการทำบุญทำกุศล ทั้งนี้การทำบุญที่เกิดขึ้นนั้นนับเป็นภาพสะท้อนวิถีชีวิตการทำบุญของชาวล้านนาโดยมี ๒ กลุ่มคนที่มีบทบาทสำคัญในสังคมโดยต่างมีภารกิจ บทบาทหน้าที่แตกต่างกัน แต่มีพลังศรัทธาในพระพุทธศาสนาเหมือนกัน โดยมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันในการทำบุญ ๒ กลุ่มสังคมที่สะท้อนภาพวิถีชีวิตของชาวล้านนา คือ

๒.๑ วิถีชีวิตในสังคมอาณาจักร คือ วิถีชีวิตการทำบุญของฆราวาส เช่น กษัตริย์เมืองเชียงใหม่ พระราชมารดาของกษัตริย์เชียงใหม่ เจ้าเมือง ขุนนาง พระ และชาวบ้านที่มุ่งเน้นการทำบุญทำกุศลถวายวัดในรูปแบบต่าง ๆ ตามอำนาจและฐานะทางเศรษฐกิจของแต่ละบุคคล

๒.๑.๑ การทำบุญของกษัตริย์เชียงใหม่ หรือพระราชมารดาของกษัตริย์เชียงใหม่

กษัตริย์เชียงใหม่หรือพระราชมารดา นอกจากมีบทบาทหน้าที่ในการดูแลบ้านเมืองแล้ว ยังทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองด้วย โดยการทำบุญของพระองค์ เช่น การถวายที่ดินให้แก่วัด ถวายภาษีที่ดิน ถวายเงิน ถวายคนให้ดูแลวัด ดูแลและพระสงฆ์ ถวายสิ่งของเครื่องใช้ หรือเป็นผู้นำในการบูรณะปฏิสังขรณ์ วัดวาอารามให้มีความสวยงาม เป็นต้น

กษัตริย์เชียงใหม่ หรือพระราชมารดา มีบทบาทหน้าที่สำคัญในการพระราชทานอนุญาตให้ถวายที่ดินแก่วัด ทั้ง ๒ พระองค์มีพระราชอำนาจในการถวายที่ดินในอาณาจักรล้านนาให้แก่วัด ซึ่งเจ้าเมือง ขุนนาง พระ หรือชาวบ้าน ไม่มีสิทธิในการถวายที่ดินให้วัด หากต้องการจะถวายที่ดินต้องขอพระราชทานอนุญาตจากทั้ง ๒ พระองค์ก่อนทุกครั้ง

๒.๑.๒ การทำบุญของเจ้าเมือง พระ และชาวบ้าน

เจ้าเมือง พระ และชาวบ้านมีการทำบุญในหลายรูปแบบ ขึ้นอยู่กับอำนาจ บารมี และฐานะทางเศรษฐกิจ การทำบุญของคนกลุ่มนี้จะทำบุญเพื่อนำผลบุญถวายแด่กษัตริย์เชียงใหม่และพระราชมารดา และทำบุญเพื่อให้ผลบุญส่งผลต่อตนเอง เครือญาติ และผู้ร่วมทำบุญ

การทำบุญของคนกลุ่มนี้ มีทั้งการถวายคนให้เป็นข้าวัด หรือข้าพระ การอุทิศตนเป็นผู้อุปฐากพระ ถวายทรัพย์สินเงินทอง ตลอดจนการบูรณะปฏิสังขรณ์ ศาสนสถาน และศาสนวัตถุ เป็นต้น

๒.๑.๓ ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนในสังคม

การทำบุญทำกุศลก่อให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนในสังคมเพราะทั้งกษัตริย์เชียงใหม่ พระราชมารดา ขุนนาง ข้าราชการฝ่ายใน ข้าราชการในพื้นที่ พระสงฆ์และชาวบ้าน ต่างมีบทบาทหน้าที่แตกต่างกัน แต่ทั้งนี้ก็ต้องมีการทำงานร่วมกัน เช่น กษัตริย์มีพระราชโองการให้ถวายคน และที่ดินให้แก่วัด ข้าราชการรับสนองพระราชโองการนำไปปฏิบัติ โดยให้ข้าราชการในพื้นที่ที่วัดตั้งอยู่เป็นผู้หาที่ดิน จัดหาคนให้ดูแลวัด ทำคำสั่ง ทำจารึก และนำจารึกไปฝังไว้ที่วัด เพื่อประกาศให้ผู้คนได้รับรู้พระบรมราชโองการ ชาวบ้าน หรือคนที่ถูกถวายให้วัดก็ต้องปฏิบัติตาม เป็นต้น

๒.๑.๔ ภาพรวมของวิถีชีวิตในสังคมอาณาจักร

วิถีชีวิตการทำบุญของชาวล้านนายังคงมีอย่างต่อเนื่อง แม้ว่าสังคมการเมืองการปกครองจะเปลี่ยนแปลงไป กลุ่มชนราชายังคงมุ่งเน้นการบำรุงรักษาวัดทั้งการอุทิศกำลังกาย กำลังทรัพย์ การเป็นผู้นำในการทำบุญทั้งการสร้างและบูรณะปฏิสังขรณ์ ศาสนสถาน และศาสนวัตถุ ซึ่งในปัจจุบันยังคงมีชนราชร่วมกันทำบุญ มีการสร้างและซ่อมแซมวัด โบสถ์ วิหาร เป็นต้น

๒.๒ วิถีชีวิตในสังคมพุทธจักร คือ วิถีชีวิตของคนที่อยู่อาศัยในวัด และได้รับผลประโยชน์จากวัด หรือเกี่ยวเกี่ยวผลประโยชน์ในพื้นที่ที่เป็นอาณาเขตของวัด ได้แก่ พระเถระชั้นผู้ใหญ่ พระภิกษุสงฆ์ สามเณร เด็กวัด ข้าวัด หรือข้าพระ มีหน้าที่ดูแลรักษาผลประโยชน์ภายในวัด ซึ่งข้าวัดหรือข้าพระเหล่านี้ เป็นผลมาจากกลุ่มคนในสังคมอาณาจักรถวายให้เป็นคนดูแลวัด นอกจากนั้นวัดยังมีบทบาทหน้าที่ในการสืบทอดคำสอนของพระพุทธองค์ และถ่ายทอดวิชาความรู้

ในด้านต่าง ๆ ของสังคมล้านนาด้วย เช่น การเรียนภาษาบาลี การเขียนอักษรฝักขาม และอักษรธรรมล้านนา การเรียนด้านการประพันธ์ร้อยแก้ว และร้อยกรอง การเรียนด้านช่างฝีมือ และการเรียนวิธีการจารกัมภีร์ใบลาน รายละเอียดดังนี้

๒.๒.๑ วิถีชีวิตของพระภิกษุสงฆ์

พระภิกษุสงฆ์มีการกึ่งหน้าที่ในการถ่ายทอดคำสอนของพระพุทธองค์เป็นประธานฝ่ายสงฆ์ร่วมกับกษัตริย์หรือเจ้าเมืองในการทำบุญ การนำเอาวัดถวายเป็นพระราชกุศลแด่กษัตริย์เชิงใหม่ พระราชมารดา การถวายคนให้ดูแลวัด เป็นประธานในการสร้างอาราม หรือการปฏิบัติศาสนกิจของสงฆ์ ดังนั้นบทบาทของพระสงฆ์ในสังคมพุทธจักรมิได้จำกัดบทบาทเฉพาะแต่ในวัดเท่านั้น พระสงฆ์ยังเป็นผู้ดำเนินการทำบุญร่วมกับฆราวาสอีกด้วย

๒.๒.๒ วิถีชีวิตของข้าพระ หรือข้าวัด

ข้าพระหรือข้าวัดเป็นกลุ่มคนหนึ่งในวัดที่มีบทบาท ภารกิจหน้าที่หลักคือดูแลวัดและพระสงฆ์ การเป็นข้าวัดหรือข้าพระมีสาเหตุที่หลากหลาย เช่น การเป็นลูกเมีย แล้วถูกถวายให้เป็นคนของวัด การที่เจ้าเมืองหรือผู้มีอำนาจในสังคมอาณาจักรถวายให้เป็นคนของวัด การสมัครใจยินดีที่จะเป็นข้าวัดหรือข้าพระ การถูกไล่ตัว ถูกซื้อตัว แล้วนำมาถวายให้แก่วัด หรือการที่คนเหล่านั้นยืมเงินของวัดมาใช้แล้วไม่มีเงินไปใช้หนี้ให้แก่วัด คนเหล่านั้นจึงต้องมาเป็นข้าวัดหรือข้าพระ และเมื่อผู้คนได้มาเป็นข้าวัดหรือข้าพระแล้ว ก็มีหน้าที่ในการดูแลวัด และพระสงฆ์แตกต่างกันไป ในจารึกล้านนาจำนวนมากได้จารึกหน้าที่ของข้าวัด หรือข้าพระไว้อย่างชัดเจน เช่น มีหน้าที่ดูแลอุโบสถ พระมหาเจดีย์ และพระพุทธรูป ดูแลหอยปึก ดูแลพระสงฆ์ถวายอาหารพระสงฆ์ รวมถึงดูแลเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ของวัด เช่น ดูแลที่นา สวนหมาก สวนมะพร้าว ที่เป็นของวัด

ผลประโยชน์จากการเป็นข้าพระหรือข้าวัด คือไม่ถูกเกณฑ์แรงงานเพื่อทำงานให้แก่หลวง บางครั้งได้รับผลประโยชน์จากการดูแลที่ดิน และได้อาศัยกินอยู่ภายในวัด

ข้าวัดหรือข้าพระ สามารถใช้ชีวิตอยู่ในสังคมพุทธจักรได้ราบรื่นสันติ และถูกของพวกเขาก็ยังคงมีสถานภาพเป็นข้าวัดหรือข้าพระด้วย แต่หากข้าวัดหรือข้าพระคนใดไม่ปฏิบัติตามหน้าที่ หลบหนีหรือละเลยหน้าที่ก็จะถูกปลดแล้วกลับไปใช้แรงงานให้แก่หลวงเช่นเดิม

๒.๒.๓ ผลประโยชน์ที่ได้จากการถวายที่ดินให้แก่สังคมพุทธจักร

จากการที่มีการถวายที่ดินให้แก่วัด ทำให้สังคมพุทธจักรมีความเจริญรุ่งเรืองมั่งคั่งในด้านเศรษฐกิจเพราะผลประโยชน์จากที่ดินเหล่านั้นไม่ว่าจะเป็นข้าว ผลไม้หรือค่าภาษีที่ดินที่ต้องนำเข้าสู่ท้องพระคลังของหลวงก็ถ่ายโอนภาษีเหล่านั้นให้เข้ามาเป็นกองทุน

ภายในวัด ดังนั้นวัดจึงมีความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ มีกองทุนให้สำหรับชาวบ้านที่เดือดร้อนได้กู้ยืมเงิน และดอกเบี้ย ที่เกิดขึ้นก็สามารถนำมาใช้สอยบำรุงรักษาภายในวัดต่อไป

๒.๒.๔ การศึกษาเรียนรู้ของชาวล้านนาในสังคมพุทธจักร

สังคมพุทธจักรเป็นสถานศึกษาเรียนรู้ของชาวล้านนาได้เป็นอย่างดียิ่งเห็นได้จากการจารึกภาษาบาลี การประพันธ์ร้อยกรองและร้อยแก้วที่มีการใช้ถ้อยคำที่สละสลวย คล่องจอง การใช้ภาษาที่กระชับ และสื่อความหมายได้ตรงประเด็น และครบถ้วน ตลอดจนการเขียนอักษรฝักขาม และอักษรธรรมล้านนาที่ปรากฏในจารึก สะท้อนภาพการเรียนรู้ของชาวล้านนาได้อย่างเป็นรูปธรรม แสดงว่าสังคมพุทธจักรเป็นแหล่งถ่ายทอดวิชาความรู้ทางภาษา ไม่ว่าจะเป็นด้านอักษรวิธี การประพันธ์ การเรียงความ รวมถึงวิธีการจารึกม็กรลงบนใบลาน ความรู้เหล่านี้ล้วนมาจากสังคมพุทธจักร หรือแม้แต่ความรู้ด้านการช่างฝีมือก็มาจากการทำนุบำรุงบูรณะปฏิสังขรณ์ศาสนสถานและศาสนวัตถุ รวมถึงความรู้ด้านโหราศาสตร์

วิชาความรู้เหล่านี้ได้รับการสืบทอดต่อเนื่องกันมา แม้ในปัจจุบันจะมีความรู้ด้านต่าง ๆ เกิดขึ้นมากมาย แต่ศาสตร์ด้านภาษา ด้านตัวอักษร การช่างฝีมือ และโหราศาสตร์ก็ยังคงมีผู้สนใจศึกษาเล่าเรียนอยู่ในปัจจุบัน

๒.๓ ภาพรวมวิถีชีวิตของชาวล้านนา

จากที่กล่าวถึงวิถีชีวิตของ ๒ กลุ่มสังคม คือ สังคมอาณาจักรและสังคมพุทธจักรในเรื่องของการทำบุญในพระพุทธศาสนานั้นสะท้อนภาพวิถีชีวิตของคนล้านนาที่มีความผูกพันกับพุทธศาสนา มีการทำกุศลกิจกรรมร่วมกัน ทั้งที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันระหว่างกลุ่มคนภายในสังคมอาณาจักร และเฉพาะกลุ่มคนภายในสังคมพุทธจักร หรือความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่ม ๒ สังคม ส่งผลให้สังคมล้านนาเกิดความสงบสุข แม้จะเกิดภาวะคับขันทางการเมืองผู้คนในล้านนาใช้การทำบุญเป็นเครื่องมือในการผ่อนคลายความตึงเครียด ความสับสนวุ่นวายในสังคม ทั้งนี้ทั้งนั้นการทำบุญของชาวล้านนาเป็นผลมาจากความเชื่อในพระพุทธศาสนาเป็นหลักสำคัญ จึงทำให้เกิดการทำบุญในทุกกลุ่มชนของสังคมล้านนา

๓. ความเชื่อของชาวล้านนาจากจารึกล้านนา

จากการศึกษาวิเคราะห์จารึกล้านนาจำนวน ๑๘๖ หลัก พบว่าชาวล้านนา มีความเชื่อในคำสอนทางพระพุทธศาสนาเป็นสำคัญ โดยมีความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติ และความเชื่อทางโหราศาสตร์ผสมผสานอยู่ด้วย

๓.๑ ความเชื่อในคำสอนของศาสนาพุทธ ได้แก่

๓.๑.๑ ความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม ชาวล้านนาเชื่อว่าการทำดีย่อมได้รับผลดีตอบแทน เช่น การทำบุญเพื่อทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ก็จะทำให้ผู้ทำบุญพบแต่สิ่งดี คิดหวังสิ่งใดจะสมปรารถนา

๓.๑.๒ ความเชื่อเรื่องนิพพาน ชาวล้านนาเชื่อว่าหากคนได้บรรลุนิพพานก็จะทำให้หลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด ดังนั้นจึงมุ่งทำบุญเพื่อขอให้ตนหลุดพ้นจากการเกิด แก่ เจ็บ ตาย

๓.๑.๓ ความเชื่อเรื่องอายุของพระพุทธศาสนา ๕,๐๐๐ ปี ชาวล้านนาเชื่อว่าพระพุทธศาสนายุคพระสมณโคดมจะสิ้นสุดลงเมื่อมีอายุครบ ๕,๐๐๐ ปี ดังนั้นจึงทำให้ชาวล้านนามุ่งทำบุญเพื่อต่ออายุของพระพุทธศาสนาให้มีความเจริญรุ่งเรืองมีความมั่นคง

๓.๑.๔ ความเชื่อเรื่องพุทธศาสนายุคพระศรีอริยเมตไตรย สืบเนื่องจากความเชื่อเรื่องที่ว่าพระพุทธศาสนายุคพระสมณโคดมจะสิ้นสุดลงเมื่อมีอายุครบ ๕,๐๐๐ ปี แล้วต่อจากนั้นจะเกิดพุทธศาสนายุคพระศรีอริยเมตไตรยนั้น ดังนั้นจึงทำให้ชาวล้านนาเกิดความปรารถนาที่จะได้พบ ได้เกิดในยุคพระศรีอริยเมตไตรย จึงทำให้ชาวล้านนาทำบุญเพื่อขอให้ตนได้ไปเกิดได้เป็นพระหรือเป็นพระอรหันต์ในยุคนั้น

๓.๑.๕ ความเชื่อเรื่องพระธาตุ ชาวล้านนาเชื่อว่าพระธาตุได้ประดิษฐานไว้ยังสถานที่สำคัญในดินแดนล้านนา และการได้สักการะบูชาพระธาตุ ซึ่งเป็นกระดุกของพระพุทธเจ้าก็จะทำให้เกิดสิริมงคลแก่ตนเอง ดังนั้นชาวล้านนาจึงให้ความเคารพสักการะพระธาตุเป็นอย่างมาก

๓.๑.๖ ความเชื่อเรื่องเทวดาพุทธ ชาวล้านนาเชื่อว่าเทวดาเป็นสัญลักษณ์แห่งคุณงามความดี และอยู่ในภพภูมิที่สูงกว่ามนุษย์ เทวดาจะคอยปกป้องคุ้มครองคนทำดี ดังนั้นชาวล้านนาจึงให้ความเคารพสักการะเทวดา

๓.๑.๗ ความเชื่อเรื่องการอุทิศส่วนบุญส่วนกุศล ชาวล้านนาเชื่อว่าผลบุญที่มาจากการทำบุญทำกุศล จะสามารถอุทิศให้แก่บุคคลที่ล่วงลับไปแล้วและยังสามารถอุทิศส่วนบุญให้แก่บุคคลที่ยังมีชีวิตอยู่ให้พบแต่ความสุขสมหวังอีกด้วย จะเห็นได้จากข้อความในจารึก

ที่ปรากฏคำอธิษฐาน ขอให้ผลบุญที่ทำในครั้งนี้ส่งผลไปสู่ผู้คนที่ล่วงลับไปแล้ว และผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ ตลอดจนเทวดา และสรรพสัตว์ทั้งหลายด้วย

๓.๒ ความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติ

ชาวล้านนามีความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติโดยปรากฏข้อมูลจากจารึกล้านนา ๒ เรื่อง คือ

๓.๒.๑ เรือนยันต์ คือ คาถาที่ก่อให้เกิดความเป็นสิริมงคลในการทำกุศลกิจกรรม หรือคาถาที่ขับไล่สิ่งชั่วร้ายไม่ให้เกิดขึ้น โดยปรากฏเรือนยันต์อยู่ด้านบนควบคู่กับวงดวงแสดงให้เห็นว่าชาวล้านนามีความเชื่อในเรื่องของเวทมนต์คาถาสังคคีสิทธิ์ สิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ

๓.๒.๒ เลื้อเมือง คือ วิญญาณของบรรพบุรุษ หรือวีรบุรุษที่คอยให้ความคุ้มครองช่วยเหลือผู้คน ชาวล้านนามีความเชื่อและเคารพในวิญญาณเหล่านี้ และเชื่อว่าวิญญาณจะคอยให้ความช่วยเหลือ ในปัจจุบันชาวล้านนายังคงเคารพบูชาเลื้อบ้านเลื้อเมือง เช่นในบ้านของชาวล้านนาจะมีหิ้งบูชาวิญญาณบรรพบุรุษหรือหิ้งผีปู่ย่า ในหมู่บ้านจะมีสถานที่ตั้งของเลื้อบ้านหรือผีหมู่บ้าน โดยทุกปีจะมีการเซ่นไหว้ผีหมู่บ้าน ชาวบ้านจะร่วมกันจัดเตรียมของเซ่นไหว้ เช่น หมู เป็ด ไก่ ฯลฯ และเมื่อพิธีนั้นสิ้นสุดลงชาวบ้านก็จะนำของไหว้มาแจกจ่ายกัน หรือนำมากินร่วมกันถือได้ว่าเป็นการพบปะสังสรรค์ของคนในหมู่บ้านปีละครั้ง

๓.๓ ความเชื่อในโหราศาสตร์

ชาวล้านนามีความเชื่อในโหราศาสตร์เรื่องของฤกษ์ยามยามดี ประกอบกับการทำบุญทำกุศลซึ่งถือว่าเป็นสิ่งที่ดีงาม ดังนั้นเมื่อมีการทำสิ่งดีงาม จึงควรมีการดูฤกษ์ยามที่เป็นมงคลควบคู่กันไปด้วย ก็จะทำให้การทำบุญนั้นมีความเป็นสิริมงคลในทุกๆ เรื่องความเชื่อในโหราศาสตร์ปรากฏในวงดวงหรือดวงฤกษ์ที่จารึกไว้ตอนบนสุดและจารึกเป็นการบอกปี เดือน วัน คติ นาที ฤกษ์ ของการทำกิจกรรม จารึกล้านนาบางหลักปรากฏวงดวงชะตาของ โปสธ วิหาร หรือของวัดด้วย แสดงให้เห็นว่าความเชื่อในโหราศาสตร์สามารถผสมผสานกับความเชื่อ ในพุทธศาสนาได้อย่างลงตัว

๓.๔ ภาพรวมความเชื่อของชาวล้านนา

ชาวล้านนามีความเชื่อในคำสอนของพุทธศาสนาเป็นหลักสำคัญ เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต และเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของชาวล้านนา ส่งผลให้ชาวล้านนามุ่งเน้นที่จะทำความดีทำบุญทำกุศล นอกจากความเชื่อในพระพุทธรศาสนาแล้วยังเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติ เช่น เรือนยันต์ คือเวทย์มนต์คาถาที่คอยปิดเป่าสิ่งชั่วร้าย หรือขอให้เกิดความเป็นสิริมงคลแก่ตน ซึ่งปรากฏการจารึกเรือนยันต์ที่อยู่ข้างวงดวง แสดงให้เห็นว่าชาวล้านนาเชื่อเรื่องเวทย์มนต์คาถา และยังมีความเชื่อความเคารพต่อเสื้อบ้าน เสื้อเมือง เสื้อหรือผี คือวิญญาณของบรรพบุรุษหรือวีรบุรุษ ที่เชื่อว่ายังคงอยู่และคอยคุ้มครองให้ความช่วยเหลือ จะเห็นได้ว่าบ้านของชาวล้านนาบางหลังยังคงมีหิ้งบูชาผีปู่ย่า หรือบางหมู่บ้านคงมีศาลวิญญาณ วีรบุรุษประจำหมู่บ้านและทุกปีจะมีการ เช่นไหว้ดวงวิญญาณวีรบุรุษ พิธีกรรมนี้ถือว่าเป็นการแสดงออกซึ่งความเชื่อ ความเคารพวิญญาณที่คอยปกป้องดูแลชาวล้านนาให้มีชีวิตความเป็นอยู่ที่สงบสุข นอกจากนั้นแล้วชาวล้านนายังมีความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์ การทำกุศลกิจกรรมใด ๆ ต้องทำในวันดี วันที่เป็นสิริมงคล ดังนั้นการดูฤกษ์งามยามดีจึงเป็นสิ่งจำเป็นและสำคัญ ดังปรากฏวงดวงหรือดวงฤกษ์ในจารึกล้านนาเป็นจำนวนมาก ฤกษ์งามยามดีเหล่านั้นเป็นศาสตร์ในด้านโหราศาสตร์ ในเรื่องของการคำนวณปี เดือน วัน เวลาที่เป็นมงคล และในปัจจุบันชาวล้านนาก็ยังคงมีการดูฤกษ์งามยามดีในการทำบุญทำกุศลด้วย

ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาวิเคราะห์จารึกล้านนาจำนวน ๑๘๖ หลัก ส่วนใหญ่ปรากฏข้อมูลวิถีชีวิตของชาวล้านนาในเรื่องของการทำบุญ อันเป็นผลมาจากความเชื่อในคำสอนของศาสนาพุทธเป็นสำคัญ วิถีชีวิตของชาวล้านนาที่มุ่งเน้นการทำบุญเพื่อทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ส่งผลให้วัดมีความเจริญรุ่งเรือง บทบาทหน้าที่ของวัดที่เป็นสถานที่สืบทอด และเผยแพร่คำสอนของพระพุทธองค์และยังเป็นสถานที่ถ่ายทอดวิชาความรู้ในด้านต่าง ๆ ด้วย แสดงให้เห็นว่าสังคมล้านนามีความผูกพันกับวัด และหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

ข้อเสนอแนะสำหรับผู้สนใจจะศึกษาต่อไป มีดังนี้คือ

๑. ควรมีการศึกษาวิถีชีวิตและความเชื่อของชาวล้านช้างจากจารึกล้านช้าง เนื่องจากอาณาจักรล้านช้างมีวัฒนธรรม และนับถือศาสนาพุทธ เช่นเดียวกับอาณาจักรล้านนา และยังมีความสัมพันธ์กันทางสายเลือดระหว่าง ๒ อาณาจักรในสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชครองเมืองเชียงใหม่ พ.ศ.๒๐๘๕-๒๐๙๑ ซึ่งพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชเป็นโอรสของพระเจ้าโพธิสาลราชกษัตริย์ล้านช้างกับพระธิดาของพระเมืองเกษเกล้า (ครองเมืองเชียงใหม่ ครั้งที่ ๑ พ.ศ.๒๐๖๘-๒๐๘๑ ครั้งที่ ๒ พ.ศ.๒๐๘๖-๒๐๘๘) และเมื่อพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชเสด็จกลับไปปกครองอาณาจักรล้านช้างพระองค์ได้นิมนต์พระสงฆ์และให้บัณฑิตในอาณาจักรล้านนากลับไปยังอาณาจักรล้านช้าง จึงน่าจะมีการนำเอาความรู้ไปเผยแพร่ในอาณาจักรล้านช้าง ดังนั้นจึงควรจะศึกษาวิถีชีวิตและความเชื่อของชาวล้านช้าง จากจารึกล้านช้างแล้วนำข้อมูลมาค้นคว้าหาความเหมือนและความแตกต่างของวิถีชีวิตและความเชื่อของคนทั้ง ๒ อาณาจักรนี้ ซึ่งจะช่วยให้เห็นถึงความเหมือนและความแตกต่างของวิถีชีวิตและความเชื่อของคนทั้ง ๒ อาณาจักร

๒. ควรมีการศึกษาวิเคราะห์เฉพาะกลุ่มคน เช่น คนที่มีตำแหน่งหน้าที่ต่าง ๆ ที่ปรากฏในจารึก โดยวิเคราะห์ตำแหน่งกับบทบาทหน้าที่และความสัมพันธ์ของแต่ละตำแหน่งหน้าที่ในการปฏิบัติงาน เพื่อจะได้สะท้อนภาพการทำงานของเจ้าหน้าที่ของรัฐในอดีตว่ามีรูปแบบการทำงานเป็นเช่นไร เพื่อจะเข้าใจกระบวนการทำงานของเจ้าหน้าที่ของรัฐได้มากยิ่งขึ้น

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร. จารึกสมัยสุโขทัย. กรุงเทพฯ : ม.ป.ท., ๒๕๒๗.
- กรรมการ วิมลเกษม และคณะ. ภาษา-จารึก ฉบับที่ ๕. นครปฐม : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๖.
- กรรมการ วิมลเกษม. อักษรฝักขามที่พบในศิลาจารึกภาคเหนือ. พิมพ์ครั้งที่ ๒ นครปฐม : แผนกบริการกลาง สำนักงานอธิการบดี พระราชวังสนามจันทร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๗.
- กะเนียร มะปะโม. “การอนุรักษ์เอกสาร โบราณ.” เอกสารประกอบการฝึกอบรมผู้บริหารหอวัฒนธรรมนิทัศน์ รุ่นที่ ๖ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, ๒๖ มิถุนายน - ๒ กรกฎาคม ๒๕๔๔.
- ขนิษฐา จิตชินะกุล. คติชนวิทยา. กรุงเทพฯ : โอ.เอส.พรีนติ้ง เฮาส์, ๒๕๔๕.
- จิราภรณ์ ภักธรานุภทร. สถานภาพการศึกษาเรื่องคติตามเชื่อของไทย. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๘.
- ณัฐกานต์ ลิ้มสถาพร. เชียงใหม่หัวใจล้าน. กรุงเทพฯ : ภัทรรงค์, ๒๕๔๔.
- เทิม มีเต็ม และประสาร บุญประคอง. “คำอ่านศิลาจารึกอักษรไทยฝักขามและภาษาไทย จ.ศ.๘๕๘.” ศิลปากร. ๑๔,๔ (พฤศจิกายน ๒๕๑๓): ๕๕-๑๐๐.
- ธวัช ปุณโณทก. ศิลาจารึกอีสาน. กรุงเทพฯ : คุณพินอักษรกิจ, ม.ป.ป.
- นัยนา โปร่งธูระ. อักษรธรรมล้านนา. นครปฐม : แผนกบริการกลาง สำนักงานอธิการบดี พระราชวังสนามจันทร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๗.
- บำรุง คำเอก และคณะ. ดำรงวิชาการรวมบทความทางวิชาการคณะโบราณคดี ๒๕๔๕. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.
- ประเสริฐ ฦ นคร. สารนิพนธ์ ประเสริฐ ฦ นคร. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๑.
- ประเสริฐ ฦ นคร และคณะ. จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๔.
- _____. จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๒. กรุงเทพฯ : อัมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๔.
- พรรณเพ็ญ เครือไทย, ชาญ ปิ่นเงิน และศราวุธ ศรีทา. ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๗ : จารึกในจังหวัดลำปาง. เชียงใหม่ : โรงพิมพ์มิ่งเมืองนวัตน์, ๒๕๔๗.
- มณฑิร ผาทอง. “จารึกสุโขทัย : การศึกษาวิเคราะห์สารัตถะและสัมพันธภาพ” วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๗.

มณี พยอมยงค์. วัฒนธรรมล้านนาไทย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สหลินชัยวัฒนา, ๒๕๒๔.

มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์. สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ

เล่ม ๑๑. กรุงเทพฯ : สยามเพรส แมเนจเม้นท์, ๒๕๔๒.

มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์. สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคกลาง

เล่ม ๑๑. กรุงเทพฯ : สยามเพรส แมเนจเม้นท์, ๒๕๔๒.

บุพิน เข็มมุกด์. “สถาบันสงฆ์กับการเมืองและสังคมล้านนา พ.ศ. ๑๙๕๔-๒๑๐๑.” วิทยานิพนธ์

ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ บัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๑.

ระวีวรรณ ภาคพรต. “การกลั่นในล้านนาไทย.” วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต

ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖.

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒. กรุงเทพฯ :

นานมีบุ๊คพับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๒.

รจเรจ คลอวุฒิวัฒน์. “คำไวยากรณ์ในจารึก พ.ศ. ๑๙๕๔-๒๑๐๐.” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร

มหาบัณฑิต สาขาจารึกภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๕.

เรณู อรรถาเมศร์. “โลกทัศน์ชาวล้านนาไทยจากวรรณกรรม.” วิทยานิพนธ์ การศึกษามหาบัณฑิต

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๒๘.

ลัดดาวัลย์ แซ่เขียว. ๒๐๐ ปี พม่าในล้านนา. กรุงเทพฯ : TEN WAY PRODUCT, ๒๕๔๕.

ว.จินประดิษฐ์[นามแฝง]. กัมภีร์มนต์. กรุงเทพฯ : สำนักหอสมุดกลาง ๐๘, ม.ป.ป.

สำนักนายกรัฐมนตรี, คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี.

ประชุมจารึกภาคที่ ๓. กรุงเทพฯ : สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๐๘.

แสง มนวิทูร, ผู้แปล. ชินกาลมาลีปกรณ์. กรุงเทพฯ : ม.ป.ท., ๒๕๑๓.

สรสวดี อ่องสกุล. ประวัติศาสตร์ล้านนา. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป แอนด์ พับลิชชิ่ง

จำกัด, ๒๕๔๔.

สุจิตต์ วงษ์เทศ, บรรณาธิการ. ประชุมจารึกเมืองพะเยา. กรุงเทพฯ : พิจนเศส พริ้นท์ติ้ง

เซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๓๘.

สุเทพ สุนทรเกสซ์. มนุษยวิทยากับประวัติศาสตร์. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๔๘.

สุรพล คำรหัสกุล. แผ่นดินล้านนา. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๔๕.

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และคณะ. พจนานุกรมศัพท์ล้านนา เฉพาะคำที่ปรากฏในโบราณ. กรุงเทพฯ :

โอ.เอส.พริ้นท์ติ้งเฮาส์, ๒๕๓๕.

อุดม รุ่งเรืองศรี. เทวคาพุทธ. ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๒๓.

อันส เพนซ์. “ศิลาจารึกวัดศรีเกิด.” ศิลปากร ๑๕, ๖ (มีนาคม ๒๕๑๕) ๗๒-๗๖.

อันส เพนซ์ ,พรรณเพ็ญ เครือไทยและศรีเลา เกษพรหม. ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๑ : จารึกใน
พิพิธภัณฑสถานเชียงใหม่. เชียงใหม่ : โรงพิมพ์มิ่งเมืองนวัตน์, ๒๕๔๒.

_____. ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๒: จารึกพระเจ้ากาวิละ พ.ศ.๒๓๓๔-๒๓๕๗.
เชียงใหม่ : โรงพิมพ์มิ่งเมืองนวัตน์, ๒๕๔๑.

_____. ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๓ : จารึกในพิพิธภัณฑสถานลำพูน. เชียงใหม่ : โรงพิมพ์
มิ่งเมืองนวัตน์, ๒๕๔๒.

_____. ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๔ : จารึกในพิพิธภัณฑสถานเชียงใหม่. เชียงใหม่ : โรงพิมพ์
มิ่งเมืองนวัตน์, ๒๕๔๓.

_____. ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๕: จารึกในพิพิธภัณฑสถานน่าน. เชียงใหม่ : โรงพิมพ์
มิ่งเมืองนวัตน์, ๒๕๔๔.

อันส เพนซ์ และศรีเลา เกษพรหม. ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๖ : จารึกในพิพิธภัณฑสถาน
เชียงใหม่ : โรงพิมพ์มิ่งเมืองนวัตน์, ๒๕๔๒.

อันส เพนซ์ , ศรีเลา เกษพรหม และศราวุธ ศรีทา. ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๘ : จารึกในจังหวัด
เชียงใหม่. เชียงใหม่ : โรงพิมพ์มิ่งเมืองนวัตน์, ๒๕๔๗.

Benton, William. “Epigraphy”. Encyclopaedia Britannica (Chicago:Macropadica) 5 (1974) :
915-922.

Sircar, D.C. Indian Epigraphy. Delhi: University of Calcutta, 1965.

สื่ออิเล็กทรอนิกส์

ความรู้ในมรดกของชาวล้านนา [Online], accessed ๕ เมษายน ๒๕๔๕, Available from
<http://www.lannaworld.com/lannastory>

คำถาม [Online], accessed ๕ เมษายน ๒๕๔๕, Available from [http://LUKTUNGFM.COM](http://LUKTUNGFM.COM/webboard)
/webboard

ชวนกันเป็นชาวกตัญญู [Online], accessed ๕ เมษายน ๒๕๔๕. Available from [http://www.thai-](http://www.thai-folksy.com/FOLKDAT/GH/bu-ya.html)
folksy.com/FOLKDAT/GH/bu-ya.html

ประวัติศาสตร์ล้านนา [Online], accessed ๒๐ มิถุนายน ๒๕๔๘. Available from
<http://www.elanna.net/history>

ภาคผนวก ก

ภาคผนวก ก

สรุปเนื้อหาสาระของจารึกล้านนา จำนวน ๑๘๖ หลัก*

๑. จังหวัดพะเยา จำนวน ๕๕ หลัก

๑. จารึกกษัตริย์ราชวงศ์มังราย (๒๓/๒๕๔๑) พ.ศ.๑๕๕๔

กล่าวพระนามกษัตริย์ตั้งแต่พญามังรายถึงพญาแสนเมืองมารวม ๗ พระองค์ และกล่าวถึงการขึ้นครองราชสมบัติของพระเจ้าสามฝั่งแกน กษัตริย์องค์ที่ ๘ ของราชวงศ์มังราย ว่าได้รับการสนับสนุนจากผู้เป็นอาเลียงและอาภีได้รับบำเหน็จโดยได้รับการแต่งตั้งให้เป็นเจ้าสีหมื่น และได้ไปปกครองเมืองพะเยา เมื่อได้ไปครองเมืองพะเยาเจ้าสีหมื่นก็ได้สร้างวัดสุวรรณมหาวิหาร พญาสามพระยาฝั่งแกน กับพระราชชนนี จึงหยาดน้ำอุทิศที่นาแก้ววัดในปี พ.ศ.๑๕๕๔ ตรงกับปีที่สร้างเวียงเจ็ดลิน (ในเชียงใหม่)

๒. จารึกวัดเก้ายอด (ถพ.๒๓) พ.ศ.๑๕๕๕ (หรือสันนิษฐานว่าจารึกใน จ.ศ.๘๖๔ หรือ พ.ศ. ๒๐๕๕)

ผ้าขาวผู้หนึ่งสร้างวัดเก้ายอดถวายพระเจ้าสามฝั่งแกนและพระมารดา เจ้าสีหมื่นพะเยาฝั่งจารึกบอกเขตวัดเก้ายอด ผู้ที่อยู่ในบริเวณบ้านเก้ายอดให้เชื่อฟังผ้าขาว คนไม่ดีอย่าให้อยู่ในหมู่บ้าน พระเจ้าสามฝั่งแกนได้ถวายสวนหมาก และถวายนางจันทน์ให้แก่วัด ผู้ทำบุญกุศลนี้ตั้งเจตนาถวายพระพุทธเจ้าและหากผู้ใดละเมิดเจตนาขอให้พบแต่ความวิบัติตายไปเป็นเปรตตกนรก

๓. จารึกวัดคงคัมหม์ (พป.๔๑๓/๒๕๒๔) พ.ศ. ๒๐๐๕

มหาเถรสังฆกรรมไตรปิฎกจิตรปิฎกสารเพ็ญ โย บอกรับว่าบ้านเพื่อขออนุญาตทำกิจกรรมทางศาสนา

๔. จารึกเจ้าสีหมื่นเลียงมาเป็นเจ้าสีหมื่น (พย. ๔๓) พ.ศ.๒๐๑๔

เจ้าสีหมื่นทรงสร้างพระพุทธรูปให้แก่วัดนี้ มหาเทวีเจ้าได้ถวายนาข้าว ๘๕๗ ถวายบ้าน ๑๑ บ้าน ห้ามมิให้ผู้ใดนำนาและบ้านออกจากการดูแลของวัด หากไม่เชื่ออย่าได้เป็นขุนตายไปให้ตกนรก ถ้าเชื่อขอให้สมปรารถนา

๕. จารึกเจ้าสีหมื่นสร้างพระพุทธรูป (พย. ๕๒) พ.ศ.๒๐๑๔

หมื่นเลียงมาปกครองเมืองพะเยาและเปลี่ยนชื่อเป็นเจ้าสีหมื่นมีศรัทธาในศาสนา จึงมีบัญชาให้สร้างพระพุทธรูปและพระมหาราชาร่วมกับพระมหาเทวีได้ถวายบ้านให้กับพระพุทธรูปศาสนา และห้ามมิให้ผู้ปกครองคนใดละเมิดการทำกุศลนี้หากมิเชื่อฟังก็ขออย่าให้ได้เป็น

* ไรศถานที่ที่พบจารึกเป็นครั้งแรกเป็นเกณฑ์ในการจัดกลุ่มจารึกตามจังหวัดต่างๆ

เจ้าเป็นขุนให้ตกรอกเวจี หากผู้ปกครองคนใดมีใจยินดีอนุโมทนาในบุญกุศลนี้ขอให้ได้เป็นขุน และได้ขึ้นสวรรค์

๖. จารึกเจ้าสีหะมื่นสร้างพระพุทธรูปและเจ้ามหาราชอุทิศที่นา (พย.๔๔) พ.ศ.๒๐๑๔

เจ้าสีหะมื่นได้สร้างพระพุทธรูปและเจ้ามหาราชอุทิศที่นาหากผู้ใดไม่ละเมิดและร่วมมือใจอนุโมทนาศรัทธาในบุญกุศลนี้ขอให้ได้เป็นเจ้าเป็นขุนและสมดังใจปรารถนา

๗. จารึกฐานพระพุทธรูปพระเจ้ายุธิยจิระ (กท.๕๓) พ.ศ.๒๐๑๕

พระเจ้ายุธิยจิรราช เป็นพระราชผู้ครองเมืองอภินว (เมืองที่เพิ่งสร้างเสร็จใหม่) ประสูติในวงศ์ของนักรบผู้กล้าหาญเป็นเยี่ยม ทรงประกอบด้วยทศพิธราชธรรมแตกฉานพระไตรปิฎก ได้ทรงสร้างพระพุทธรูปทองสำริดองค์นี้มีน้ำหนักประมาณ ๑๔,๐๐๐ เพื่อดำรงพระศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าไว้

๘. จารึกสมเด็จพระราชาอโศกราชฟังธรรมเทศนา (พย. ๔๕) พ.ศ.๒๐๒๑

เจ้าพันหลวงสองขา สมเด็จพระราช...สังฆราช เจ้าเมืองพิธ...มหาสังฆราชา วัดหลวง มหาสังฆราชาวัดคำ มหาเถรธรรมจินดาและสมเด็จพระราชาอโศกราชเข้ามาฟังธรรมเทศนา ก็เกิดอนุโมทนาด้วยความศรัทธาในเจ้าพันหลวง และหลังจากนี้มี ๒ วันสมเด็จพระราชาอโศกราชได้ใช้ให้ข้าราชการบริพาร...

๙. จารึกปกเวียงพยาว (พย. ๒๓) พ.ศ.๒๐๒๕

ไม่ปรากฏชื่อผู้ทำบุญแต่มีชื่อพยานในการทำบุญในครั้งนี้ ซึ่งเป็นการปล่อยสัตว์ ๒ ตัว และผู้กระทำให้คำอธิษฐานขอให้การทำบุญครั้งนี้ให้ตนพ้นจากเวร ๕ ประการ สัตว์ทั้งหลายก็อย่าให้มีเวรขอให้ไม่มีใครต่อกัน

๑๐. จารึกวัดป่าเหียง (พย.๕) พ.ศ.๒๐๒๖

ไม่ปรากฏชื่อผู้ทำกิจกรรม มีการถวายข้าววัดให้ดูแล้ววัดและพระ โดยมีสักขีพยานที่มีตำแหน่งทางการปกครอง เช่น เจ้าเมือง ลำปางเพียร ประพญาหนังสือ

๑๑. จารึกวัดดอนคราม (พย.๒) พ.ศ.๒๐๓๑

พระมหาราชเทวีเจ้าแผ่นดินได้ให้ลำนบุญเด็กชาย พันคำ เจ้าหมื่นจำบ้านให้เอาสุพรรณบัตรแจ้งเรื่องให้คนไว้ ๒๐ ครั้วเรือนให้เจ้านางเมืองพะเยาได้ทราบโดยให้มาเป็นข้าพระวัดดอนคราม

๑๒. จารึกสมเด็จพระมหาสมณญาณเทพสร้างวิหารวัดกลาง (พย.๕๗) พ.ศ. ๒๐๓๒

สมเด็จพระมหาสมณญาณเทพ เจ้าวัดมหาพนชกชวนข้าราชการและชาวบ้านบริจาคเงินเพื่อนำไปสร้างวิหารวัดกลาง และเจ้าพันฉางอารีได้ถวายข้าววัดให้กับวัดกลางจำนวน ๕ คนและ

เครื่องใช้บูชาพระ และขอให้บุญกุศลที่ทํานี้ส่งผลต่อผู้ที่สืบทอดเจตนาและขอให้ถึง นิพพานให้
บุญกุศลนี้ส่งไปยังโลกทั้ง ๓ ตามด้วย

๑๓. จารึกเจ้าสีหมันผู้เป็นปู่เลี้ยง (พย. ๔๖) พ.ศ. ๒๐๓๓

เจ้าสีหมันผู้เป็นปู่เลี้ยงพระเป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่มารปกครองเมืองพะเยาและมหาเทวี
ได้ทำกุศลกิจกรรมโดยการถวายข้าววัดไว้รักษาพระพุทธศาสนาและถวายที่นาให้กับวัด
ประกาศเจตนาห้ามมิให้ผู้ปกครองคนใดทำลายล้างเจตนา หักทำลายก็อย่าให้อยู่ในตำแหน่ง
ผู้ปกครองยาวนาน

๑๔. จารึกเจ้าสีหมันทำสีมาใหม่ (พย. ๓) พ.ศ. ๒๐๓๓

เจ้าสีหมันและมหาเทวีได้ทำทานโดยการสร้างสีมาใหม่ถวายคน ที่นาไว้ให้กับวัด
หากขุนที่มารปกครองเมืองคนใดมาท้าวทักและเพิกถอนที่นาของวัดนี้ ขอให้ปกครองไม่ยาวนาน
แต่ถ้าใครเชื่อฟังไม่ยุ่งเกี่ยวกับขอให้ปกครองเมืองได้ยาวนาน

๑๕. จารึกวัดวิสุทธิาราม (พย. ๔) พ.ศ. ๒๐๓๕

ลุงพระเป็นเจ้าเมืองเชียงรายได้ให้ทำศิลาจารึกฝังไว้ในวัดวิสุทธิารามเพื่อบอกเขตวัด
และถวายคนให้เป็นข้าวัดโดยผู้ถวายประกาศอาญาไม่ให้บุคคลใดมายุ่งเกี่ยวกับหมู่ข้าวัดเหล่านั้น
โดยมีพยานเป็นทั้งฝ่ายฆราวาสและฝ่ายสงฆ์

๑๖. จารึกวัดนางหมื่น (พย. ๖) พ.ศ. ๒๐๓๖

เจ้าเมืองเชียงราย, เจ้าหมื่นจุลาพยาว เจ้าพันพ่อน้อยหนังสือให้ถวายข้าววัด นาไว้กับ
วัดนางหมื่น มีพยานมาร่วมรับรู้การทำกุศลกิจกรรม ทั้งผู้ที่มีตำแหน่งทางการเมืองและผู้เฒ่า
ในชุมชน

๑๗. จารึกวัดอารามป่าน้อย (พย. ๒๖) พ.ศ. ๒๐๓๗

เจ้าสีหมันพะเยาได้ถวายข้าววัดไว้เพื่อดูแลรักษาอารามวัดป่าน้อยโดยได้จารึกชื่อข้าววัด
และประกาศเจตนามิให้ผู้ปกครองคนใดมาใช้งานข้าววัดเหล่านี้ และขอให้บุญกุศลแผ่ไพศาลไปถึง
ผู้คน เทพดา อินทร์ พรหม ในจักรวาล รวมถึงส่งผลต่อผู้ที่ทำบุญในครั้งนี้

๑๘. จารึกวัดอารามป่าญะ (พย. ๗) พ.ศ. ๒๐๓๘

เจ้าเมืองฟิงและลูก และเจ้าเมืองพะเยาได้ร่วมกันถวายข้าววัดให้แก่วัดป่าญะเพื่อให้ดูแล
พระและวัด โดยประกาศเจตนาไม่ให้ไปใช้งานข้าววัดเหล่านี้ และอธิษฐานขอให้บุญกุศลส่งผลให้
ผู้ทำเจริญรุ่งเรือง รวมถึงแผ่ส่วนกุศลไปถึงเทพาคาต่าง ๆ ด้วย

๑๙. จารึกวัดจอยแซ (พย. ๓๕) พ.ศ. ๒๐๓๘

มหาพุกามเจ้าคนเชื้อศรีสังฆธรรมะพุทธิอำมระเถระได้มีสารมาแจ้งแก่เจ้าหมื่นน้อยใน
เจ้าร้อยคำและหอหน้าไม้ เจ้าต้องแค้นในการถวายวัดจอยแซ เพื่อเป็นบุญกุศลแก่พระมหาเทวีเจ้า

และประสงค์จะขอครอบครัว ๒๐ ครอบครัวดูแลวัดซึ่งพระมหาเทวีเจ้าก็ยินดีจึงขอให้จัดหา ครอบครัว ๒๐ ครอบครัวยังมีการบันทึกชื่อครอบครัวที่เป็นข้าวัดและห้ามมิให้ผู้ใดละเมิดพระราช อาณานี้

๒๐. จารึกเจ้าสีหิ้นพยาวฝั่งเสมาวัดลี (พย. ๒๗) พ.ศ. ๒๐๓๘

เจ้าสีหิ้นพะยาได้มีบัญชาให้ฝั่งเสมอเพื่อประกาศเขตอุโบสถของวัดลี โดยมีพระมหา เณรเข้ามาร่วมพิธีผูกพัทธสีมา และมีการถวายข้าวเปลือก ที่นาให้แก่วัด

๒๑. จารึกเจ้าศรีฯ (พย. ๑๖) พ.ศ. ๒๐๓๙

เจ้าศรีฯ มีจิตศรัทธาในพระศรีรัตนตรัย จึงได้ถวายข้าววัดให้กับวัดจำนวน ๑๒ ครอบครัว โดยได้จารึกชื่อครอบครัวที่เป็นข้าวัดไว้ในจารึก

๒๒. จารึกวัดพระคำ (ลพ. ๑๐) พ.ศ. ๒๐๓๙

พระมหาเทวีรัตนจักรวรรดิพระราชมาดาสั่งมาถึงเจ้าเมืองญีพะยาเรื่องการถวายที่ดิน คน แก้ววัดพระคำ ให้ถวายเท่าเดิม เหมือนกับสมัยพระเจ้าสามฝั่งแกน ได้หยาดน้ำอุทิศให้ไว้ราชการ ทุกคนเห็นด้วย จึงสลักจารึกพระราชโองการของพระมหาเทวีไว้ เพื่อเป็นการประกาศให้ทราบ ทุกคน ได้อภัยได้ประกาศเจตนาไม่ให้ผู้ใดใช้งานข้าวัดเหล่านี้ โดยมีการจารึกรายชื่อข้าวัดไว้ด้วย

๒๓. จารึกวัดบ้านป่าน (พย. ๘๕) พ.ศ. ๒๐๓๙

มหาสามีสิลวิสุทธเจ้าสร้างวัด อุโบสถ และปลูกเสร็จเรียบร้อยแล้ว และขอให้ส่วนบุญ ในการทำกุศลกิจกรรมนี้ถวายแด่มหาเทวีและทำบุญถวายพระพุทธรูปทองสำริดและข้าวัด ๑๐ ครอบครัวให้กับวัดบ้านป่าน และประกาศให้เป็นพระราชโองการห้ามมิให้ผู้ใดมาใช้งานข้าวัด ทั้ง ๑๐ ครอบครัวยนี้

๒๔. จารึกวัดหมื่นล่อ (พย. ๕๕) พ.ศ. ๒๐๔๐

วัดหมื่นล่อประกาศจำนวนและเขตพื้นที่ที่เป็นไร่นาของวัด โดยมีการบอกรายละเอียด ชื่อพื้นที่นาและจำนวนของนาข้าวรวมทั้งนาจ้งหัน

๒๕. จารึกวัดป่าใหม่ (พย. ๘) พ.ศ. ๒๐๔๐

เจ้าหมื่นล่อเทพศรีจุฬามีใจศรัทธาในพระพุทธศาสนาจึงได้ไปอาราธนามหาเถรธรรมุส มาสร้างวัดป่าใหม่และได้ถวายแด่พระมหาเทวี และพระมหาเทวีได้ถวายข้าวัด ที่นา นาจ้งหันให้ไว้ กับวัดและอธิษฐานขอให้มีความสุขโดยตอนท้ายก็จะมีชื่อพยานที่รู้เห็นการทำบุญในครั้งนี้

๒๖. จารึกวัดพระญาร่วง (พย. ๕) พ.ศ. ๒๐๔๑

มหาเถรรามาทิบดีติภะประญา (ปัญญา) เจ้าอาวาสวัดพระญาร่วงได้เชิญชวน คนทั้งหลายร่วมกันหล่อคนโทน้ำทองและถวายนาข้าว

๒๗. จารึกวัดพระมหาเถรนำพระพุทธศาสนาจากลังกามาหริญชัย (ขร.๔) พ.ศ.๒๐๔๑

ภายหลังจากพระพุทธเจ้านิพพานไป ๒,๐๔๑ พรรษา ก็มีมหาเถรเจ้าจำนวน ๒๕ รูป เช่น มหาสารคังคละและมหาศรีสัทธิธรรมคุณไปนำเอาศาสนาพุทธจากลังกามาสู่เมืองหริญชัย

๒๘. จารึกเจ้าหมื่นลอมมงคล (พย. ๒๘) พ.ศ.๒๐๔๔

เจ้าหมื่นลอมมงคลมีศรัทธาในพุทธศาสนาได้สร้างมหาเจดีย์ที่บรรจุพระธาตุ ได้ ๓๑๒,๐๒๕ องค์ บรรจุพระพุทธรูปได้ ๑,๗๓๐ องค์ และได้ถวายครอบครว ๖ ครอบครว ให้เป็นข้าวัดดูแลรักษาพระ วัด มีการจารึกชื่อครอบครวข้าวัด

๒๙. จารึกหัวแสนกัลยาภินเมืองพยาว (ลพ.๑๕) พ.ศ.๒๐๔๕

เจ้าหัวแสนกัลยาผู้ครองเมืองพะเยาจารึกรายชื่อข้าวัดและพยานรู้เห็นตามพระราชอาชญาของพระเมืองแก้วกษัตริย์เมืองเชียงใหม่หากผู้ใดใช้งานข้าวัดตามรายชื่อที่ปรากฏในจารึกนี้ขอให้ผู้นั้นพบแต่ความวิบัติตายไปให้ตกนรก

๓๐. จารึกมหาสามีเจ้าญาณเทพคุณวัดบ้านดอน (พย.๑๐) พ.ศ.๒๐๔๖

มหาสามีเจ้าญาณเทพคุณวัดบ้านดอน ได้ทำกุศลถวายข้าวัดไว้กับวัดเพื่อให้ดูแลรักษา วัดและหอปิฎก

๓๑. จารึกเจ้าหัวแสนญาณกัลยา (พย.๒๕) พ.ศ.๒๐๔๗

เจ้าหัวแสนญาณกัลยาให้ฝังจารึกที่มีข้อความประกาศเจตนาไม่ให้ผู้คนทะเลาะกัน ตีกัน ไม่ถูกกันเข้ามาในวัดนี้ หากเข้ามาในวัดก็อย่าให้ร้ายกัน และหากเกิดมีการทะเลาะกันก็ให้รายงานต่อหมื่นนาและให้จำเมืองพิจารณาตีความตามกฎหมายของบ้านเมือง หากผู้ใดไม่ปฏิบัติตามคำสั่งในจารึกแสดงว่าผู้นี้ไม่เชื่อฟังเจ้าผู้ครองเมือง

๓๒. จารึกวัดวิสุทธิาราม (ลพ.๒๒) พ.ศ.๒๐๔๘

สมเด็จพระมหาสมณเจ้าศรีวิมลโพธิญาณ เจ้าอาวาสวัดป่าแดง ขออนุญาตมหาธรรมราชาธิราชฝังจารึกไว้ในวัดวิสุทธิารามเมืองพะเยา พระเป็นเจ้าทั้งสองพระองค์(พระเมืองแก้วกับพระชนนี)อนุญาต และให้แสนญาณเจ้าเมืองพะเยาถวายคนเป็นข้าพระ มีรายชื่อข้าพระ รายชื่อพยานรู้เห็น ห้ามมิให้เอาข้าพระออกไปใช้งานเมือง

๓๓. จารึกวัดพูปอ (พย.๑๑) พ.ศ.๒๐๕๑

นายพรานสินมีศรัทธาในพระพุทธศาสนาจึงได้ถวายที่ดินบริเวณหัวห้วยคอยพูปอเพื่อสร้างวัดพูปอ

๓๔. จารึกเจ้าพันมหาดฯ (พย. ๔๕) พ.ศ. ๒๐๕๓

เจ้าพันมหาดฯ ได้รับพระราชโองการจากพระเป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่ มาฝังจารึกที่มีรายชื่อบรรพบุรุษที่เป็นข้าวัด

๓๕. จารึกมหาสามีญาณสุนทรเจ้าวัดพระเกิด (พย. ๑๒) พ.ศ. ๒๐๕๖

มหาสามีญาณสุนทร เจ้าอาวาสวัดพระเกิด เป็นประธานฝ่ายสงฆ์ ที่มาคราวนี้จำนวน ๘๐ รูปจาก ๑๕ วัด และเจ้าเมืองพะเยาชื่อจิด เป็นประธานฝ่ายฆราวาสเพื่อร่วมกันทำกุศลกิจกรรม

๓๖. จารึกวัดหนองกวาง (พย. ๑) พ.ศ. ๒๐๕๖

เจ้าหมื่นคำฉางได้มาปกครองเมืองฮ้อย มีจิตศรัทธาในศาสนาจึงได้ถวายที่นา บ้านและหมาก ๓๐ และเงิน ๕,๐๐๐ เบี้ยให้แก่วัดหนองกวาง พร้อมทั้งประกาศเขตแดนวัด

ทางตะวันออกจากเขตวัดหนองกวางยาวไปจนถึงบ้านส้อม

ทางเหนือไปถึงบ้านญาเทพ

ทางตะวันตกไปถึงทางหลวง

ทางใต้ไปจนถึงวัดหนองกวางท่าโดยทำพิธีหยาดน้ำ (กรวดน้ำ เป็นภาษาไทยกลาง)

ลงพื้นดิน มีพระสงฆ์และฆราวาสมาร่วมเป็นสักขีพยาน

๓๗. จารึกการสร้างเจดีย์ (พย. ๓๔) พ.ศ. ๒๐๕๘

ดูข้าทั้งหลายได้ร่วมกันสร้างเจดีย์นี้

๓๘. จารึกมหาเถรสถัทธิธรรมพิริยัมภีร์วัดสิบสองห้อง (พย. ๑๓) พ.ศ. ๒๐๕๘

พระมหาเถรสถัทธิธรรมพิริยัมภีร์สรปัญญาและมหาเถรเจ้าญาณกิตติได้ชักชวนพระสงฆ์และฆราวาสมาร่วมกันสร้างพระพุทธรูปทองและร่วมกันบริจาคเงินเพื่อซื้อคนมาเป็นข้าวัดให้ไว้อยู่ดูแลพระ และประกาศชื่อและกิจกรรมของผู้ที่มาร่วมทำบุญ

๓๙. จารึกวัดสุวรรณาราม (พย. ๕๑) พ.ศ. ๒๐๖๐

ออกเจ้ามี...บ้านป่าพร้าวมีศรัทธาในพระพุทธศาสนาจึงทำบุญโดยการถวายเงินและทองคำไว้ให้กับวัดสุวรรณาราม และวัดอื่นเมืองอื่น

๔๐. จารึกสถานที่ประดิษฐานพระธาตุ (พย. ๒๑) พ.ศ. ๒๐๖๖-๒๐๗๑

จารึกการนำเอาพระธาตุซึ่งเป็นกระดูกของพระพุทธเจ้าไปประดิษฐานในพระธาตุ เช่น พระธาตุที่เป็นชิ้นกระดูกฝ่ามือซ้ายนำไปไว้คอยทอ พระธาตุแขนขวานำไปไว้คอย.....พระธาตุแขนซ้ายนำไปไว้เมืองพะเยา พระธาตุคอด้านหน้านำไปไว้ลำปาง พระธาตุข้อมือซ้ายนำไปไว้ท่าสร้อย พระธาตุหน้าผากด้านซ้ายนำไปไว้คอยเก็ง พระธาตุคางด้านขวานำไปไว้ที่ทุ่งคำกุ่มกาม พระธาตุมือขวาไว้ได้มหาเจดีย์หลวงเชียงใหม่

๔๑. จารึกการสร้างมหายาน (ลพ. ๑๒) พ.ศ. ๒๐๗๘

พระเป็นเจ้าอยู่หัว (พระเมืองเกษเกล้า) มีพระราชโองการให้เจ้าขุนเมืองพยาว เชียงกง ให้สร้างมณฑป และถวายคนเป็นข้าวัด

๔๒. จารึกเจ้าเมืองเซริง (พย. ๑๕) พ.ศ. ๒๐๗๙

เจ้าเมืองเซริง ลูกเจ้าแสนคำ และภรรยาพร้อมทั้งมหาสามีเจ้าได้เชิญชวนพระสงฆ์และชาวเมืองร่วมกันสร้างพระพุทธรูปและประกาศให้บุคคลที่มาครองเมืองในภายหลังให้รับรู้และร่วมยินดีในบุญกุศลนี้ตราบ ๕,๐๐๐ ปี

๔๓. จารึกรอยบุญ (พย. ๓๓) พุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๒

รอยบุญปรารถนาที่จะเป็นพระเจ้าตนหนึ่ง

๔๔. จารึกคำสาปแช่ง (พย. ๑๕) พุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๒

ไม่ปรากฏชื่อผู้ทำบุญ ปรากฏคำประกาศเจตนาของผู้ทำว่ามีให้ผู้ใดมาทำลายล้างเจตนาในการทำบุญครั้งนี้ หากมาละเมิดก็ขอให้ผู้นั้นอย่าได้เป็นเจ้าเป็นขุน หากตายไปให้ตกนรก อเวจีแสนปี และหากผู้ใดที่ทำกุศลหากตายไปขอให้ได้ขึ้นสวรรค์และไปสูนิพพาน

๔๕. จารึกพุทธรักษา (พย. ๒๐) พุทธศตวรรษที่ ๒๑

ไม่ปรากฏชื่อผู้ทำกุศลแต่มีการถวายข้าวัด ปรากฏรายชื่อของครอบครัวที่เป็นข้าวัด

๔๖. จารึกคำอธิษฐาน (พย. ๑๗) พุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๒

ไม่ปรากฏชื่อผู้ทำบุญกุศลในจารึกจะใช้คำว่า ถู แทนผู้ทำกิจกรรม โดยกิจกรรมที่ทำคือการทำทานและขอให้ผลบุญนี้ส่งผลไปถึงทุกคน ให้มีความสุข มีลาภ หายจากบาป ให้ได้ขึ้นสวรรค์ เมื่อเสียชีวิต และขอให้คนทำจารึกนี้ได้ประสบผลสัมฤทธิ์ทุกประการที่ได้ขอไว้ และขอให้เป็นผู้ที่มีรูปงาม ผิวพรรณดี ไม่มีโรคภัยใด ๆ มาแผ้วพาน

๔๗. จารึกวัดพระเจ้า (พย. ๓๑) พุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๒

ไม่ปรากฏชื่อผู้ทำกุศลกิจกรรมและไม่ปรากฏกิจกรรมมีแต่เพียงคำอธิษฐานว่าผลบุญที่ข้านี้ขอให้ได้เป็นเจ้าและขอให้สมปรารถนาทุกประการ

๔๘. จารึกฐานพระพุทธรูปพุทธสรณัง (พย. ๗๗) พุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๒

แม่คำเชียงสร้างพระพุทธรูป

๔๙. จารึกวัดคนดง (พย. ๓๘) พุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๒

เจ้าสีหมื่นให้ฝังจารึกไว้ในวัดโดยประกาศมิให้เบียดเบียนข้าวัด ปรากฏรายชื่อของข้าวัดและพยาน

๕๐. จารึกวัดโลกดิลกสังฆาราม (พย.๔๐) พุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๒

เจ้าสีหมีนมีเจตนาให้ฝังหิน ๔ ก้อนไว้ที่ ๔ มุมของวัดโลกดิลกสังฆารามเพื่อประกาศไม่ให้เจ้าผู้ครองเมืองคนต่อไปมาทำลายล้างวัดและขอให้ดูแลรักษาวัดต่อไป ซึ่งขอให้บุญกุศลส่งผลตราบนานเท่า ๕,๐๐๐ ปี

๕๑. จารึกวัดควาง (พย.๔๘) พุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๒

มหาเถระถวายข้าพระคือ ไสหรวยและครอบครัวย้ายอยู่ดูแลวัดควาง มหาเถระลงกาถวายข้าพระให้กับวัดควาง

เจ้าพันหนั่งสือต่างเมืองได้สอบถามผู้ที่เป็นพยานว่าบุคคลใดบ้างที่เคยถูกถวายเป็นข้าพระ แล้วมาอยู่กินที่เมืองหากรู้ว่าเป็นข้าพระก็ให้กลับคืนไปรับใช้วัดดั้งเดิม

๕๒. จารึกวัดหนองสระ (พย.๕๐) พุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๒

รายชื่อบุคคลที่ถูกบริจาคและรายชื่อของผู้ที่เป็นพยานในการทำกุศลครั้งนี้ ซึ่งผู้ที่เป็นผู้ปกครองไม่บอกวัตถุประสงค์ของการระบุนามบุคคลเหล่านี้อย่างชัดเจน

๕๓. จารึกวัดเค้าราชสถาน (พย.๕๘) พุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๒

มหาเทวีเจ้ามีใจศรัทธาในพระพุทธศาสนาจึงได้ถวายข้าพระ ๑๐ ครอบครัว และห้ามมิให้ผู้ใดเรียกใช้งานข้าพระเหล่านี้ หากผู้ใดไม่เชื่อฟังขอให้ตกไปสู่อบายภูมิทั้งสี่ และขอให้ฉิบหายปรากฏรายชื่อพยาน

๕๔. จารึกมหาสุวัน (เทพมงคลเจ้า) (ไม่ปรากฏเลขทะเบียน) พุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๒

มหาสุวัน (เทพมงคลเจ้า) นำต้นไม้ (ต้นโพธิ์) มาปลูกที่วัดให้เป็นที่บูชาแก่พระสงฆ์บุคคลทั่วไป มีรายชื่อพยานรู้เห็น

๕๕. จารึกมหาธาตุเชียงแสน (๓๓๖/๑๘ หรือ ลพ.๑๓) พ.ศ.๒๑๕๔

พ.ศ. ๒๑๕๔ พระธาตุเสด็จออกมามีลักษณะคล้ายพระจันทร์เต็มดวง พระมหาสารมังคละ(ปัญโญ)และผู้อื่นบูรณะศาสนสถานและบอกบุญพญาขวาผู้ครองเมืองเชียงราย พญาขวาทถวายที่ดินใกล้กับเชียงแสนและนา ๒๐๐ ไร่แก่มหาธาตุพระพุทธรูปโคตมะเศด็จมาจากทางอากาศลงบนคอกนี้และตรัสกับพระอานนท์ว่า “พระพุทธเจ้าที่เกิดมาในภพนี้ทุกพระองค์ย่อมเสด็จมาคอกนี้และทำนวยพระธาตุของแต่ละพระองค์(ที่จะนำมาบรรจุไว้ในอนาคต)”

๒. จารึกจังหวัดเชียงราย จำนวน ๓๘ หลัก

๑. จารึกเชียงทอง (พ.บ.๔๒๑/๒๕๒๔) พ.ศ.๑๙๘๘

เจ้าหมื่นจัวเชียงทอง และหมื่นน้อยวัดขาวสร้างวิหาร รวมทั้งอุโบสถที่มหาเถรพุทธคำเพียรได้รับอนุญาตจากสมเด็จพระมหาเถรวิให้สร้างและประกาศเจตนาว่าผู้ใดต้องการถึงนิพพานก็ให้ดูแลรักษาพระพุทธเจ้า

๒. จารึกวิหารจันทอรารามเชียงแสน (ขร.๑) พ.ศ.๒๐๑๑

เจ้าหมื่นพลางเงินขาง เจ้าผู้ปกครอง เมืองวังเหนือ ตำแหน่งเจ้าหมื่นท้าวและลูกหมื่นพลางเงินขางได้มีความปรารถนาจะบรรจุพระโพธิสมภารจึงได้ประกาศกุศลเจตนาในการสร้างวิหารจันทอรารามและถวายครวเรือน ๒๐ ครวเรือนเป็นข้าวัดที่อยู่ดูแลวัดรวมทั้งถวายนา ๓๐๐

๓. จารึกวัดบ้านยางหมากม่วง (ขร. ๓๓) พ.ศ. ๒๐๒๒

หมื่นน้อยใสลูกหมื่นขางฝางเข้ามาปกครองบ้านอ้อย มีความศรัทธาในพระพุทธศาสนา จึงถวายนา ๒๐ ข้าว ภาษีหมาก ๕,๐๐๐ เบี้ย ให้แก่วัด ขอถวายบุญกุศลนี้แด่พระเจ้าแผ่นดินขอให้ มีอายุยืน ๑๒๐ ปี หากภายหน้ามีผู้ใดมาครองเมืองอ้อยขอให้ยินดีในบุญนี้อย่าให้ทำลายล้างคำสั่งนี้

๔. จารึกสร้างพระพุทธรูปวัดคอนยาง (ขร.๑๑) พ.ศ.๒๐๒๓

คำบอกเล่าว่าพระพุทธรูปวัดคอนยางนี้สร้างโดยพระสุมงคลเมธาวิ

๕. จารึกฐานพระพุทธรูปปางประทับรอยพระบาท (ขร.๑๕) พ.ศ.๒๐๒๔

เจ้าวิเชียรปัญญาสร้างพระพุทธรูปปางประทับรอยพระบาท และขอให้ตนได้เป็นพระในชาติหน้า

๖. จารึกดอยถ้ำพระ (๑๗/๒๕๔๑) พ.ศ.๒๐๒๗

พ.ศ.๒๐๒๗ ท้าวมุข เจ้าเมืองเชียงรายพร้อมด้วยเจ้าหมื่นขาวทอง เจ้าหมื่นซ้ายซ้าย มาร่วมสร้างพระพุทธรูปและท้าวมุขได้ถวายข้าวัด ๘ ครอบครัว ภาษีหินปูน และหมู่บ้านซื้อบ้านถ้ำแด่พระพุทธรูป เพื่อบูชาและดูแลรักษาพระพุทธรูปตราบ ๕,๐๐๐ ปี ผู้ใดมาบูชาสักการะพระพุทธรูปในถ้ำนี้ ก็ขออนุโมทนา และช่วยปรนนิบัติพระพุทธรูปด้วย

๗. จารึกวัดพุง (ขร.๖๑) พ.ศ.๒๐๓๐

เจ้าหมื่นผู้กินขงและหมื่นบงถวายนาจ้งหันและข้าวัดให้กับวัดพุงและวัดป่าตาลซึ่งทั้งสองวัดนี้เป็นวัดลูกของวัดบ้านราม เป็นวัดที่พระเจ้าแผ่นดินทรงอุปถัมภ์และประกาศเจตนาห้ามมิให้ผู้ใดมาใช้งานการบ้านการเมืองกับคนของวัด

๘. จารึกวัดพันตองแต้ม (๑๖/๒๕๔๑) พ.ศ.๒๐๓๑

พันตองแต้มเคยสร้างวัดแห่งหนึ่งในเมืองเชียงแสน ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๐๓๐ ลูกของท่าน คือ พันญากิตติ และแม่เจ้าสาวคำร้อบ ถวายวัดนี้แด่พระเจ้าแผ่นดินและพระราชมารดาสองพระองค์ ทรงสั่งให้ถวายนา มีภาษีรวม ๖๐๐,๐๐๐ เบี้ย และคน ๑๕ ครอบครัว แด่วัด พร้อมทั้งไม้สักเพื่อสร้างวิหาร และหอพระไตรปิฎก และสั่งให้หมื่นญาคาบเรือนเป็นผู้รับคำสั่ง

๙. จารึกวัดมหาวัน (๓๒๘/๒๕๑๖ หรือ พ.ศ.๔๐๘/๒๐๒๔) พ.ศ.๒๐๓๒

นายแกเด็กญอยถวายวัดมหาวันที่ตั้งอยู่ในเมืองฮ้อยแคว้นมหาเทวี และอาราธนามหาเถรบุญญสิทธิเป็นเจ้าอาวาส มหาเทวีรับสั่งให้จันดาและคน ๖ ครอบครัวถวายแด่วัด นอกจากนั้น เจ้าหมื่นทองผู้ครองเมืองฮ้อยยังถวายบ้านเกลือ และป่าแด่วัดมหาวัน ขอให้การทำกุศลในครั้งนี้ ส่งผลต่อผู้กระทำให้มีอายุยืน ๑๒๐ ปี และห้ามมิให้ผู้ปกครองเมืองฮ้อยต่อไปมารบกวนหรือละเมิดเจตนาในครั้งนี้

๑๐. จารึกพอกคำพระเจ้าตนหลวง (ขร.๒) พ.ศ.๒๐๓๕

พระมหาเทวีเจ้าประกาศกุศลกิจกรรมในการถวายทองคำเพื่อหุ้มพระเจ้าตนหลวงและถวายครอบครัว ๔ ครอบครัวไว้ให้กับวัดเพื่อดูแลวัด

๑๑. จารึกวัดปราสาท (ขร. ๓) พ.ศ.๒๐๓๕

เจ้าหมื่นเชียงแสนทำกุศล โดยถวายวัดปราสาทและมอบครัวเรือน ๑๐ ครัวให้แก่วัดเพื่อเป็นผู้ดูแลวัดและประกาศห้ามมิให้ผู้ใดให้งานการบ้านการเมืองแก่พวกเขา

๑๒. จารึกวัดคูสิดาอาราม (ขร.๖๓) พ.ศ.๒๐๓๕-๒๐๔๑

มหาเถรมงคลพะหญาเจ้าสร้างคูสิดาอาราม เจ้าแสนกัลยาณ เจ้าหัวแสนได้ถวายพระพุทธรูปไว้ในอาราม ถวายเงิน ข้าวัด และมีคำสั่งให้คนมาฝั่งจารึก

๑๓. จารึกวัดกลางพยาว (ลพ.๓๓) พ.ศ.๒๐๔๒

พระเถระและขุนนางชั้นผู้ใหญ่ชนผู้มีจิตศรัทธาทำบุญถวายคนไว้กับวัดกลางพยาว มีรายชื่อพยานรับรู้

๑๔. จารึกวัดมหาโพธิ (๑๘/๒๕๔๑) พ.ศ.๒๐๔๓

พ.ศ.๒๐๔๓ พระราชมารดาของพระเมืองแก้ว กษัตริย์เมืองเชียงใหม่ได้มีพระราชอาชญาให้จัดทำศิลาจารึกหลักนี้ขึ้น เพื่อประกาศพระราชโองการในการทำกุศลกิจกรรม คือ การถวายข้าววัด ๘๒ ครอบครัว พร้อมทั้งถวายภาษีนา ขี้ผึ้ง และน้ำมันแด่วัด

๑๕. จารึกพะเยา ราว พ.ศ.๒๐๔๓ (๒๖/๒๕๔๑)

จากชิ้นส่วนศิลาจารึกที่เหลืออยู่ประมาณ ๑/๓ พงจะสันนิษฐานได้ว่าผู้บริหารในท้องถิ่น ได้ทำการสืบสวน เพราะมีการร้องเรียนว่าหลังจากที่พยานตายไปแล้ว หรือย้ายไปที่อื่น ข้าวัดไม่ยอมปฏิบัติหน้าที่ตามที่ได้รับมอบหมาย ผลการสืบสวนคงจะเป็นเนื้อหาส่วนที่เหลืออยู่ในด้านที่ ๓ ของศิลาจารึกหลักนี้ ดังต่อไปนี้

เจ้าเมืองศรีพัต และคนอื่นให้การว่าพันศรีทาด และคนอื่น รวมทั้งสังฆราชมหาเถรธรรมทินนะ เคยรู้เรื่องเกี่ยวกับข้าวัด ทั้ง “คนทาน” และ “คนเงิน” ของพระประธานในวัดนี้ จากนั้นเป็นรายชื่อข้าวัดทั้ง ๒ กลุ่ม

๑๖. จารึกวัดทุ่งแล้ง (๒๒/๒๕๔๑) พ.ศ.๒๐๔๓

บรรดาข้าพระประธานวัดทุ่งแล้ง บุรณะวัดทุ่งแล้ง และถวายบุญแด่พระมหาเทวีมหาเทวีทรงสั่งให้จัดคนเพิ่มอีก ๑๘ ครอบครัวเพื่อเป็นข้าวัด ห้ามมิให้ผู้ปกครองในท้องถิ่นใช้ข้าวัดทำงานอื่นที่ไม่ใช่หน้าที่ของเขา หน้าที่ของข้าวัดเหล่านี้คือ ดูแลปฏิบัติพระประธาน และพระภิกษุ ขอให้ผลบุญส่งไปถึงพระมหากษัตริย์ (พระเมืองแก้ว) และพระราชมารดา เทวดา และสัตว์โลกทั้งหลาย ผู้ปกครองท้องถิ่นที่ไม่ปฏิบัติตามขอให้ได้รับความทุกข์จากโรคภัยต่างๆ จากนั้นเป็นรายชื่อพยาน

๑๗. จารึกวัดศรีสุทธาวาส (ขร.๕) พ.ศ.๒๐๔๕

เจ้าพินนาหลังญาณะได้สร้างมหาวิหารและถวายครอบครัวให้เป็นข้าพระ ถวายวัว ถวายเกวียน และรวบรวมเงินทำบุญจากคนในชุมชนไปถวายวัด

๑๘. จารึกวัดอุทุมพรอาราม (๔/๒๕๓๕) พ.ศ.๒๐๔๕

พ.ศ.๒๐๔๕ พระมหาเทวีเจ้าอยู่หัวมีรับสั่งให้ข้าราชการมาฝังศิลาจารึกหลักนี้ได้จารึกว่าพระมหาเทวีเจ้าอยู่หัวถวายคน ๑๐ ครอบครัว เพื่อให้อุปัฏฐากพระประธานที่วัดอุทุมพรอาราม และให้คนถวายน้ำมันเพื่อจุดประทีปทุกปี ปีละ ๑๑ กิโลกรัม

ขอให้กุศลที่ทำนี้ส่งผลแด่พระมหากษัตริย์และพระมารดา ห้ามมิให้ผู้ใดมาใช้งานข้าวัดเหล่านี้

๑๙. จารึกอุโบสถบ้านพระเนตร (ขม./๖) หรือ พบ.๔๐๖/๒๔ พ.ศ.๒๐๔๖

พ.ศ.๒๐๔๖ มหาสามีคัมภีร์ปัญญาชักชวนพระสงฆ์และฆราวาสสร้างอุโบสถหลังนี้ ขอให้ผลบุญจงบังเกิดแด่พระราช และขอเป็นปัจจัยให้ผู้สร้างทุกคนถึงพระนิพพาน

๒๐. จารึกวัดพญาร่วง (๒๔/๒๕๔๑) พ.ศ.๒๐๔๘

พ.ศ.๒๐๗๘ กษัตริย์เชียงใหม่ (พระเกษเกล้า ครั้งที่ ๑ พ.ศ.๒๐๖๕-๒๐๗๑) มีพระราชโองการให้เจ้าเมืองพะเยา ชื่อ เชียงคอง สร้างมหายมณฑลที่เมืองพะเยาและทรงให้จัดคนเป็นข้าเฝ้าดูแลรักษามณฑลหลังนี้ ห้ามใช้ข้าทาสในงานอื่น

๒๑. จารึกวัดวิสุทธิธาราม (๒๓/๒๕๔๑) พ.ศ.๒๐๔๕

พ.ศ. ๒๐๔๕ สมเด็จพระมหาสมณเจ้าศรีวิมลโพธิญาณเจ้าอาวาสวัดป่าแดงหลวง(พะเยา) สัมมาเถรชยบันรตนปัญญาให้ไปขอพระราชทานุญาตจากกษัตริย์เชียงใหม่ (พระเมืองแก้ว) เพื่อตั้ง ศิลาจารึกที่วัดวิสุทธิธารามเมืองพะเยา พระเจ้าแผ่นดินและพระราชมารดาทรงอนุญาต มีการถวาย ข้าววัดเพื่อดูแลหอพระไตรปิฎก ห้ามมิให้ผู้ใดใช้คนที่เฝ้าหอพระไตรปิฎก ปราบฏารายชื่อของข้าวัดและ พยาน

๒๒. จารึกพุทธอุทยานคาลา (ขร. ๖๒) พ.ศ.๒๐๕๗

ผู้สร้างได้จารึกธรรมะว่าเรื่องต่างๆย่อมเกิดจากเหตุ ถ้าศึกษาธรรมะทุกอย่างก็จะ กระจำแจ้งในข้อสงสัยทั้งปวง รวมทั้งได้ประกาศกิจกรรมทางศาสนาว่าได้สร้างพระพุทธรูปโลหะ ขอให้บุญกุศลส่งให้ตนได้ไปเกิดเป็นเทพดา

๒๓. จารึกวัดหลวง (พย.๑๔) พ.ศ.๒๐๖๕

เจ้าหมื่นเขมในแคว้นของเชียงรายขอถวายครอบครว ๑๐ ครอบครวให้อุปัฏฐาก พระพุทธรูปจากพระกษัตริย์ เชียงใหม่และพระมหาเทวีเจ้า ทั้ง ๒ พระองค์ทรงอนุญาต และทั้ง ๑๐ ครอบครวนี้ก็จะต้องถวายน้ำมันบูชาพระ ๑๐,๐๐๐ ต่อปี หรือประมาณ ๑๒๐ กิโลกรัม รวมทั้งได้ ถวายที่ดินให้แก่วัดเพื่อใช้ในการกิจกรรมของวัด และประกาศเจตนาไม่ให้ผู้ปกครองคนใดมาให้งานข้าววัด เหล่านี้

๒๔. จารึกชาว้ายคาบเรื่อน (ขร.๓๖) พ.ศ.๒๐๖๗

พ.ศ. ๒๐๖๗ กษัตริย์เชียงใหม่มีพระราชโองการแต่งตั้งให้เจ้าพวกคาบเรื่อน เป็นเจ้าพันสังฆการีเชียงรายมีอำนาจผูกพันธสีมาในวัด

๒๕. จารึกเวียงรุ่ง (ไม่ปรากฏเลขทะเบียน) พ.ศ.๒๐๕๕

การสร้างพระพุทธรูป

๒๖. จารึกวัดเชียงสา (๒๓๕/๒๔๕๖ หรือ ๖/๒๕๑๖ หรือ ขม./๗) พ.ศ.๒๐๕๗

พ.ศ.๒๐๕๗ สมเด็จพระบรมพิตรองค์เสวยราชทั้ง ๒ แผ่นดิน คือ แผ่นดินล้านช้าง และ ล้านนา ถวายภานีที่ดิน ข้าววัด แก้ววัดเชียงสา (ที่ตั้งอยู่ฝั่งตะวันตกของแม่น้ำโขง) และมีเจตนาไม่ ให้ผู้ใดมารบกวนข้าววัดที่ถวายไว้ให้ถือว่าคำจารึกนี้เป็นคำสั่งของพระมหากษัตริย์และให้ทุกคน รับทราบและร่วมเป็นพยาน

๒๗. จารึกวัดป่ากู่แก้ว (๓๔๓/๑๗ หรือ สพ.๒๔) พ.ศ.๒๐๑๒

พ.ศ.๒๐๑๒ พระสงฆ์ ๑๕ รูป ซึ่งมีพระมหาเถรหลวงวัดป่า พรญา ๔๔ พระมหาสามี วัดป่าแดง พรญา ๓๐ และมหาสวนคำ พรญา ๒๗ เป็นประธาน ผูกขันธสีมาและมหาสีมา (วัด) ป่ากู่แก้ว

๒๘. จารึกถวายเป็นที่ดินพระไศยาสน์ (ขร.๑๐) พุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๓

บอกเล่าถึงการถวายที่ดินให้แก่พระไศยาสน์

๒๙. จารึกวัดพระศรีมหาโพธิ์ (ขร.๑๒) พุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๓

เป็นเรื่องเล่าของคันศรมหาโพธิ์ว่าคันศรมหาโพธิ์ทุกคันนี้เป็นคันกล้าของคันมหาโพธิ์

จากทักษิณสาขา

๓๐. จารึกพระวชิรเถรสร้างพระพุทธรูป (ขร.๓๒) พุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๓

พระวชิรเถรสร้างพระพุทธรูปเพื่อมุ่งหวังให้คนจะได้ตรัสรู้พระโพธิญาณต่อไป

๓๑. จารึกอุปัฏฐากายเจริญ (ขร.๓๕) พุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๓

ผู้ปกครองเมืองได้สร้างศาสนสถานถวายแด่พระพุทธองค์ และขอให้บุญกุศลนี้ส่งผลให้ตนได้เกิดมาเป็นพระจักรพรรดิต่อไปอีก

๓๒. จารึกชื่อกัมภีร์ (ขร.๓๗) พุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๓

ชื่อกัมภีร์

๓๓. จารึกวัดบ้านขามเมืองปิ่น (พย.๕๕) พ.ศ.๒๑๑๓

พระราชอาญาของสมเด็จพระเป็นเจ้าซื้อพระญาแก้วผาบราชภูมินทกษัตริย์เชียงคอง ประกาศพระบรมราชโองการในเรื่องการทำสังฆกรรม (การบวช) ห้ามมิให้ผู้ใดแอบบวชเรียนจะถูกจับสึกให้บวชในวัดขางคองเท่านั้น หากผู้ใดละเมิดถือว่าการละเมิดอาญาสงฆ์และอาญาของพระเจ้าแผ่นดิน นับเป็นการประกาศพระบรมราชโองการเรื่องการประกอบพิธีกรรมในทางศาสนาที่ชัดเจน

๓๔. จารึกวัดบ้านยาง (พย.๕๓) พ.ศ.๒๑๓๘

เจ้าผู้ครองอยู่เชียงอิงยังน้อยและญาติได้สร้างวัดบ้านยาง ได้ถวายคนเป็นข้าพระดูแลวัด หากผู้ใดทำลายล้างเจตนาขอให้คนกรอเวจี และอย่าให้ได้พบกับพระพุทธเจ้า ๑๐๐,๐๐๐ ชาติ

๓๕. จารึกผ้าขาวป่าน (วัดสุนทราราม) (ขร.๓) พ.ศ.๒๑๕๘-๒๑๕๙

พระญาหลวงเมืองเชียงแสนเจ้า และนางพระญาหลวงเจ้าและลูกพระราชครูเจ้า ๓ กณะ สมเด็จพระเจ้ามหาสังฆราช พร้อมใจกันสร้างวิหารเพื่อให้เป็นที่ตั้งของพระไตรรัตนแก้วทั้ง ๓ และสร้างพระพุทธรูปองค์หลวงคู่กับวิหาร และอาราธนาสมเด็จพระราชาโมลีเจ้าเชื้อจิตสารสังคละมาเป็นเจ้าอาวาสก่อเจดีย์บรรจุพระธาตุและถวายคนเป็นข้าพระ

๓๖. จารึกคอดยตุง (ขร.๖) พ.ศ.๒๑๔๘

พ.ศ.๒๑๔๗ สมเด็จพระบรมพิตรพระเป็นเจ้า เมืองเชียงแสนพร้อมทั้งพระมหาสมเด็จราชครู วัดพระหลวง และพระสงฆ์โมลี สร้างรูปพระฤๅษีคนนี้มีกรจารึกคำไหว้พระธาตุนบคอดยตุง ดำเนินพระธาตุคอดยตุงโดยย่อและคำอธิบายรูปที่ฐานรูปพระฤๅษี

๓๗. จารึกฐานพระพุทธรูปพระเจ้าล้านทอง (ขร.๘) พ.ศ.๒๒๖๕

พระญาหลวงเจ้ามังคละสแพกและบุษบาสิริวธนเทพราชกัญญาเจ้าหล่อพระพุทธรูปทอง เพื่อให้อยู่ในวิหารที่ได้สร้างครอบสุสานของเจ้าราชบุตรพระยอดจำเมืองให้ไว้เป็นที่สักการะแก่คนและเทวดาตราบ ๕,๐๐๐ พรรษา

๓๘. จารึกเชียงแสน (๓/๒๕๔๐ หรือ ๕/๕๐.) พ.ศ.๒๒๖๕

พ.ศ.๒๒๖๕ หมื่นสรภิรมย์และนางหมื่น บ้านหน้าวัดผ้าขาวป่าน (ในตัวของเมืองเชียงแสน) เป็นประธานในการสร้างโลหะเชตะวันวิหารหลังนี้ ผู้ทำกุศลขอให้ผลบุญที่สร้างโลหะวิหารนี้ นำพาผู้ทำไปสู่นิพพาน

๓๙. จารึกฐานปราสาทโลหะ (ขร.๙) พ.ศ.๒๒๗๐

พระญาหลายเจ้ามังคละสแพก เจ้าบุษบาสิริวิวัฒนเทพราชกัญญา และพระยอดจำเมืองราชบุตร ได้สร้างปราสาทโลหะสำหรับเป็นที่สถิตของพระพุทธรูป พระธาตุ พระองค์อธิฐานขอให้บุญกุศลนี้ นำไปสู่นิพพาน และขอให้มียายุและวรรณะในชาตินี้

๓. จังหวัดเชียงใหม่ จำนวน ๓๐ หลัก

๑. จารึกบ้านหนองเต่า (๓๓๓/๑๘ หรือ อพ.๒๔) พ.ศ.๒๐๑๓

พ.ศ.๒๐๑๓ เจ้าเหนือหัวเดิมทรงเป็นเจ้าเมืองสองแคว (พญาบุทธิเสถียรจากพิษณุโลก) ซึ่งกษัตริย์เชียงใหม่ (พระเจ้าติโลกราช) ทรงรับเป็นลูก และให้ปกครองเมืองพะเยา ได้สร้างบ้านหนองเต่าเป็นที่ประทับ และเห็นว่าสวงามจึงเกิดศรัทธา จึงได้ถวายบ้านหนองเต่าให้เป็นสังฆาราม

๒. จารึกวัดพระพันตน (พบ.๔๑๓/๒๔) พ.ศ.๒๐๒๓

พ.ศ.๒๐๒๓ พระสุมังคลเมธาจารย์สร้างพระพุทธรูปถวายแด่วัดพระพันตน เมืองฝาง แล้วให้ญาณคำเพียร และศรีขัน ชาวเชียงรุ่ง ลงรักปิดทอง

๓. จารึกวัดกุสุมาลิน (ท่อนบน ๔๑๔/๒๔ ท่อนล่าง พบ ๔๕๐/๒๔) พ.ศ.๒๐๒๓

จารึกการทำบุญด้วยการถวายข้าววัด ถวายทีนา วัว ไถ่ คราด สะพานไม้ไผ่ สำหรับข้ามลำเหมืองขนาดเล็กและถวายข้าวให้แก่วัด ห้ามมิให้ผู้ใดมาทำลายเจดนาในครั้งนี้ หากละเมิดขอให้คนรกรและเป็นเปรต แต่หากผู้ปกครองคนใดส่งเสริมขอให้พบแต่ความสุข มีรายชื่อพยานในตอนท้าย

๔. จารึกวัดพวงซอด (๔๑๖/๒๔ หรือ ขม.๘ หรือ นน.๔๑๖/๒๔) พ.ศ.๒๐๓๔

พ.ศ. ๒๐๓๔ มหาเทวี(มารดาของพระเจ้าแผ่นดิน) มีดำริให้สร้างวัดพวงซอดขึ้นและขอให้นำภานีทีนาและภานีหมู่บ้านมาใช้บำรุงรักษาวัดนี้ โดยให้มีการออกหนังสือรับรองภานีนาและภานีหมู่บ้าน

๕. จารึกวัดศรีบุญเรือง (ไม่ปรากฏเลขทะเบียน) พ.ศ.๒๐๓๕

มหาสามีญาณวิลาสให้ถวายวัดศรีบุญเรืองเพื่อเป็นพระราชกุศลแด่กษัตริย์เชียงใหม่ (พระเมืองแก้ว พ.ศ. ๒๐๓๕-๒๐๖๕) พระองค์ทรงอนุโมทนาและได้ถวายพระพุทธรูป ๑ องค์ มีน้ำหนัก ๑๑๐ กิโลกรัม พร้อมทั้งถวายนาที่มีค่าภานีปีละ ๕๐๐.๐๐๐ เบี้ย เพื่ออุปัฏฐากพระพุทธรูปและพระสงฆ์

๖. จารึกวัดแก้วหลอด (ขม.๔ หรือ พบ.๔๐๓/๒๔) พ.ศ.๒๐๔๐

พ.ศ.๒๐๓๕ เจ้าพวกคำพลอยถวายข้าพระ ๑ คน แด่พระพุทธรูป และส่งข้าคนนั้นไปไว้อยู่วัด มีรายชื่อพยาน พ.ศ.๒๐๔๐ พระมหาเทวีถวายคน ๑ กรอบครัว แด่พระพุทธรูป และให้ชาวคาบเรือนมาจารึกและตั้งศิลาจารึกขึ้น ห้ามผู้ปกครองแคว้นนี้มารบกวนข้าวัด

๘. จารึกวัดกานโถม (๓๓๕/๑๘ หรือ ๓๓๖) พ.ศ. ๒๐๔๒

พ.ศ. ๒๐๓๒ เจ้าหมื่นจำบ้านได้เข้าเฝ้ากษัตริย์เชียงใหม่ทูลเรื่องที่ดินนางบุญยวงซึ่งเป็นน้องจะทำบุญแก่วัดกานโถม ให้ทรงทราบ และกษัตริย์ก็ได้รับสั่งให้จัดคน ๔ หมู่บ้านซึ่งเป็นข้าคนของอาจารย์กานโถมไว้เพื่อดูแลรักษาพระพุทธรูปที่วัดกานโถม พร้อมกันนี้นางบุญยวงได้ถวายข้าคน ๑๒ คน และหมู่บ้าน ๔ หมู่บ้านแด่พระพุทธรูปด้วย

พ.ศ. ๒๐๔๒ นางบุญยวงหล่อพระพุทธรูปทองสำริดน้ำหนักประมาณ ๑๕๐ กิโลกรัม ประดิษฐาน ณ วัดกานโถม และทำพิธีกรรมว่าหลังจากนางเสียชีวิตแล้ว สมบัติของนางมอบถวายแด่พระพุทธรูปองค์นี้

๘. จารึกวัดพระเกิด (พ.ศ. ๔๑๕/๒๔ และ นน. ๔๑๕/๒๕๒๔) พ.ศ. ๒๐๖๓

พ.ศ. ๒๐๖๓ พระภิกษุชั้นผู้ใหญ่จำนวน ๘ รูป มีสังฆราชเป็นประธานอนุญาตให้ภิกษุ ๒ รูป คือเถรสาคร และเถรสิทธผญา สวดกรรมวาจาผูกสีมาโดยมีฆราวาสเป็นผู้อุปถัมภ์เพื่อถวายส่วนบุญแด่พระเจ้าแผ่นดินและมีผู้ร่วมทำบุญคือมหาสารีบุตรเจ้าถวายข้าพระ ๑ ครอบครัว แสนข้าวทิศและแสนข้าวมงคลถวายนาที่ถอดถอนจากภรรยาของนายสิบขนข้าราชการ และชาวบ้านเป็นพยานรับรู้ แสนข้าวให้ตั้งศิวาจารึกไว้ในอุโบสถวัดพระเกิด

๘. จารึกวัดยางหนุ่ม (พ.ศ. ๔๑๘/๒๔) พ.ศ. ๒๐๖๖

พ.ศ. ๒๐๖๖ พระเมืองแก้ว (พ.ศ. ๒๐๓๕-๒๐๖๕) ถวายนา และข้าคนแด่วัดยางหนุ่ม นอกจากนั้นยังมีการก่อสร้างบูรณะวัด และประกาศเจตนาสาปแช่งผู้ที่ถอนนาและคนซึ่งเป็นสมบัติของวัดนี้ ให้ผู้ที่กระทำด้ายคณกรอเวจี

๑๐. จารึกวัดพระธาตุศรีจอมทอง (ขม. ๓๔ หรือ ขม./๑๘) พ.ศ. ๒๐๘๓

บัญชีรายชื่อขงกนาที่มีค่า ๑ ล้านเบี้ย นานางอันเป็นขององค์พระธาตุ นานางอันเป็นของพระไตรปิฎก หรือพระภิกษุ มีรายชื่อป่า ๕ ป่า สุดท้ายเป็นรายชื่อของครอบครัวที่เคยขมิเงินพระธาตุและครอบครัวที่เคยเป็นข้าพระธาตุมาก่อน

๑๑. จารึกวัดหลวง (๖๒/๒๔๕๕ หรือ ๗/๒๕๑๖ หรือ ขม./๕) พ.ศ. ๒๑๐๓

เจ้าแสนดาบเรือน และเจ้าพวกดาบเรือนเข้าเฝ้ากษัตริย์เชียงใหม่ (ท้าวแม่กุ) กราบทูลเรื่องแผ่นไม้กระดานที่ใช้จารึกการถวายที่ดินแก่วัดหลวงถูกทำลาย กษัตริย์สั่งให้จารึกใหม่ลงบนหิน

๑๒. จารึกวัดพระธาตุศรีจอมทอง (ฉ. ๓/๓ หรือ ๒๒/๒๕๓๖) พ.ศ. ๒๓๐๑

พ.ศ. ๒๓๐๑ แสนเมืองมา และครอบครัวได้ขอให้พระบัณฑิตสร้างสถูปจำลองแล้วนำไปถวายเป็นเครื่องบูชาพระมหาธาตุจอมทอง และขอให้ผลบุญที่ทำนี้ส่งผลให้ประสบสุข ๓ ประการ และขอให้ไปสู่นิพพาน

พ.ศ. ๒๔๔๕ ช่างคำซร่อยเชียงใหม่ได้มาหล่อโกศบรรจุพระธาตุถวายให้ครูบามหาวัน เป็นเครื่องบูชาพระธาตุ สำหรับคนและเทวดาทั้งหลายครบ ๕,๐๐๐ ปี และขอให้ผลบุญนี้นำไปสู่ นิพพาน

๑๓. จารึกวัดเชียงมั่น (สร้างบัลลังก์สำหรับพระศิลา) (ไม่ปรากฏเลขทะเบียน) พ.ศ.๒๓๓๔

สมเด็จพระญาณบรมมุนิหาราชเจ้าชื่อมั่งราวีเชยรปรากฏการเจ้า หรือพระเจ้ากาวิละ พร้อมทั้งอรรคชาบา พระขนิษฐา ๒ พระองค์ พระราชโอรสและประชาชนทั่วไป ร่วมกันสร้างฐานพระพร้อมซุ้ม ทำด้วยไม้ลงรักปิดทองด้วยผลบุญนี้ขอให้สุข ๓ ประการ คือ ๑. นิพพาน ๒. ขอให้ได้เกิดเป็นจักรพรรดิปราบชมพูทวีป ๓. ขอบุติศส่วนกุศลให้แก่บรรพบุรุษทั้งฝ่ายพ่อ และฝ่ายแม่ที่ล่วงลับไปแล้ว รวมทั้งสรรพสัตว์ทั้งปวงที่เคยใช้งานดีและฆ่า ด้วยกุศลที่ผู้เข้าทั้ง ๒ ผู้เป็นช่างทำฐาน และกรอบพระนี้ รวมทั้งเขียนจารึกขอให้ข้าชนะมาร ๕ ประการ ให้รู้วิชาทั้ง ๘ ให้มีจรรยา ๑๕

๑๔. จารึกวัดพระสิงห์ (บูรณะรอยพระพุทธรูปบาท) (๓๘/๒๕๑๖ หรือ cm ๔๓๗/๔๐ สีขาว)

พ.ศ.๒๓๓๗

พระกัมภีร์เจ้าอาวาสวัดพระสิงห์ และพระปัญญาวิริยะจากบ้านหนองคายได้นำรอยพระพุทธรูปที่ชำรุดไปให้พระเจ้ากาวิละทอดพระเนตรเพื่อขอให้ช่วยบูรณปฏิสังขรณ์ พระเจ้ากาวิละ พระขนิษฐา ๒ พระองค์และราชวงศ์ พร้อมทั้งประชาชนทั่วไปมานุชารอยพระบาทแล้วจึงโปรดให้ช่างมาซ่อม

๑๕. จารึกวัดเจติยหลวง (แกะสลักพระพุทธรูปบนงาช้าง) (ไม่ปรากฏเลขทะเบียน)

พ.ศ.๒๓๔๘

ช่างพลายสารซึก มหามาศราชได้ล้มลง พระเจ้ากาวิละจึงให้แกะสลักพระพุทธรูป ๒๘๘ องค์ลงบนงาช้างทั้งคู่ และให้ปิดทองประดับด้วยแก้วมณี ตั้งบนแท่นกันฉัตรให้เป็นที่สักการะแก่เทพยดาและบุคคล ช่างผู้แกะสลักเป็นพระภิกษุชื่อ พระมหาวงศ์

๑๖. จารึกเชียงใหม่ (อัญเชิญพระธาตุจอมทองมาเชียงใหม่ (๒๗๖ หรือ พบ. ๔๒๐/๒๔)

พ.ศ.๒๓๔๘

พระเจ้ากาวิละ พร้อมทั้งราชวงศ์สร้างปราสาทติดทองคำเปลว นอกจากนั้นยังสร้างพระพุทธรูปทองคำองค์ ๑ ประดิษฐานในผอบแก้ว ต่อจากนั้นได้นิมนต์องค์พระธาตุจอมทองมาประดิษฐานในปราสาท ซึ่งตั้งอยู่ในเวียงเชียงใหม่ และการทำกุศลครั้งนี้ขอให้ผู้ทำกุศลไปเกิดในชาติภพใด ๆ ก็ตาม ให้เกิดในชาติภพที่ดี เกิดในราชสกุล

๑๗. จารึกวัดศรีเกิด (อัญเชิญพระเจ้าแข่งคมเข้าเวียง) (ชม.๒๔) พ.ศ.๒๓๔๒

พระนันทวิชัยวังโสเจ้าอาวาสวัดพระเกิด และพระภิกษุรูปอื่นๆ เห็นว่าพระพุทธรูปพระนามพระเจ้าแข่งคม สร้างในสมัยพระเจ้าติโลกราช (พ.ศ.๑๙๘๔-๒๐๓๐) ที่วัดป่าตาลน้อย ดากแดดตากฝนจึงชักชวนพระเจ้ากาวิละ ราชวงศ์ ญาติพี่น้องและประชาชนทั่วไปย้ายพระพุทธรูปมาประดิษฐานที่วัดพระเกิด ซึ่งตั้งอยู่ในตัวเมืองเชียงใหม่ ต่อมา พ.ศ.๒๓๔๓ ได้อัญเชิญพระพุทธรูปเข้าเมือง พ.ศ.๒๓๔๘ ได้เริ่มสร้างพระวิหารสำหรับพระพุทธรูปและบอกบัญชาการใช้วัสดุและค่าใช้จ่ายในการก่อสร้าง พ.ศ.๒๓๕๒ จัดงานฉลองพระพุทธรูปและวิหาร

๑๘. จารึกวัดพวงหงส์ (ไม่ปรากฏเลขทะเบียน) พ.ศ.๒๓๕๕

พ.ศ.๒๓๕๕ พระเจ้ากาวิละและเจ้าหลวงเมืองลำพูน พร้อมทั้งพระญาติ พระวงศ์ และเจ้าอาวาส ชื่อพระพุทธารามาภิวงสราม พร้อมทั้งศิษยานุศิษย์ร่วมกับประชาชนที่อยู่ใกล้วัดร่วมกันสร้างวิหารนี้เพื่อยังประโยชน์แก่พระรัตนตรัยครบ ๕,๐๐๐ ปี

๑๙. จารึกวัดพระสิงห์ (ไม่ปรากฏเลขทะเบียน) พ.ศ.๒๓๕๕

พ.ศ.๒๓๕๕ พระเจ้ากาวิละอุปราชราชวงศ์และประชาชนทั่วไปพร้อมทั้งพระราชครู สังฆราช และศิษยานุศิษย์ร่วมกันสร้างอุโบสถ และปราสาทที่วัดพระสิงห์ แจ่งรายการวัสดุที่ใช้ในการก่อสร้างและค่าใช้จ่าย รวมทั้งได้สร้างหอไตรหีบธรรมและเตียงพระพุทธรูปไว้ด้วยพร้อมทั้งแจ่งค่าใช้จ่ายในการสร้างสิ่งเหล่านี้

๒๐. จารึกวัดพระสิงห์ (สร้างอุโบสถและหอไตร) (ไม่ปรากฏเลขทะเบียน) พ.ศ.๒๓๕๕

พระเจ้ากาวิละ อุปราช ราชวงศ์และประชาชนทั่วไปพร้อมทั้งพระราชครู สังฆราช และศิษยานุศิษย์ ร่วมกันสร้างอุโบสถและปราสาทที่วัดพระสิงห์และได้แจ่งรายการวัสดุที่ใช้ในการก่อสร้าง ได้จารึกการสร้างหอไตรและหีบธรรมด้วย

๒๑. จารึกเชียงใหม่ (สร้างพระแมง) (๑๖/๒๕๑๖) พ.ศ.๒๓๕๕

เดือนขีเป็งหรือวันเพ็ญเดือน ๒ ของชาวล้านนาหรือเดือน ๑๒ ของภาคกลาง พระเจ้า กาวิละพร้อมทั้งพระมารดา พระโอรสราชวงศ์ทุกพระองค์และคนรับใช้ทุกคนร่วมกันสร้างพระแมงและตั้งจิตปรารถนาขอให้ได้เกิดเป็นพระพุทธเจ้าหรือพระอรหันต์

๒๒. จารึกวัดคอยแท่นพระ (ปฏิสังขรณ์วัดคอยแท่นพระ) (ไม่ปรากฏเลขทะเบียน)

พ.ศ.๒๓๕๗

สมเด็จพระญาณเจ้าอาวาสวัดศรีเกิดเป็นประธานฝ่ายสงฆ์และพระเจ้ากาวิละเป็นประธานฝ่ายฆราวาสร่วมกันบูรณะวิหารและปลูกต้นไม้ที่วัดคอยแท่นพระ เพื่อเป็นที่สักการะของคนและเทวดา และผู้ทำกุศลนี้ให้เกิดในตระกูลที่สูง และขอให้ได้พบพระศาสดาเมื่อใดที่เข้าสู่ยุคพระศรีอริยเมตไตรย

๒๓. จารึกเชียงใหม่ (พ.บ.๔๑๘/๒๔) พ.ศ.๒๓๖๐

พ.ศ.๒๓๖๐ มีการทำบุญถวายแด่รอยพระพุทธรูปที่พระธาตุคอกน้อย และที่พระธาตุคอกทอง (จอมทอง) โดยมีประธานฝ่ายพระสงฆ์คือพระสิทธิ และฝ่ายฆราวาสมีเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่คือพระยาธรรมลังกา (พ.ศ.๒๓๕๙-๒๓๖๔) เป็นประธาน

ขอให้ผลบุญที่ทุกคนร่วมทำในครั้งนี้ทำให้ทุกคนสมปรารถนา ส่งผลบุญไปถึงกุรบาหมโสด และพญาหลวงรวมทั้งอำมาตย์ที่ล่วงลับไปแล้ว และท้ายที่สุดขอให้ผลบุญนำไปสู่นิพพาน

๒๔. จารึกวัดคอกยแทนพระ (ไม่ปรากฏเลขทะเบียน) พ.ศ.๒๓๖๑

พ.ศ.๒๓๖๑ น้อยอินและนางอุคพร้อมด้วยเครือญาติเป็นประธานสร้างแผงพระพิมพ์ ๒๘ องค์ รูปม้ายี่ผึ้ง และผ้าแพดานสำหรับรอยพระพุทธรูป

๒๕. จารึกวัดช้างเค็ง (ไม่ปรากฏเลขทะเบียน) พ.ศ.๒๓๘๐

พ.ศ.๒๓๘๐ เจ้าแก้วเมืองมามอบให้กุรบาสิลมณี และแสนศิริต้องแด่มเป็นประธานในการสร้างฉัตรไว้เหนือพระประธาน และในการสร้างวิหาร ๒ หลัง หลังหนึ่งประดิษฐานพระพุทธรูปอีกหลังหนึ่งไว้รูปพระมหากัจจายนะ

๒๖. จารึกวัดพระธาตุศรีจอมทอง (ไม่ปรากฏเลขทะเบียน) พ.ศ.๒๓๘๔

พ.ศ.๒๓๘๔ เจ้ารัตนเมืองแก้วราชบุตรพระเจ้าเชียงใหม่ “องค์เฒ่า” พร้อมด้วยชาวยุชชีเจ้านางอุสสาห์ บุตรและชาวยุชชีเป็นประธานสร้างระฆังใบนี้

๒๗. จารึกวัดป่าพร้าวใน (ไม่ปรากฏเลขทะเบียน) พ.ศ.๒๔๐๐

จารึกกล่าวถึงการก่อสร้างวิหารหลวงโดยเจ้าอาวาสอุปละและชาวบ้านที่อยู่ใกล้วัดร่วมกันสร้างวิหารหลวง วัดป่าพร้าวแห่งนี้ และขอให้บุญกุศลนำไปสู่นิพพานทุกคน รวมทั้งได้บันทึกค่าใช้จ่ายที่ใช้ทำบุญทำกุศลในวัดป่าพร้าว (ใน) ระหว่าง พ.ศ.๒๓๙๔-๒๔๐๐

๒๘. จารึกวัดพระธาตุศรีจอมทอง (๒๓๑ หรือ พ.บ.๔๒๓/๒๕๒๔ หรือ พ.บ.๔๒๓/๒๔) พ.ศ.๒๔๓๕

พ.ศ. ๒๓๘๘ และ ๒๓๘๙ พระเจ้ามโหตระประเทศ (เจ้ามหวงศ์) เจ้าหลวงเชียงใหม่ทรงทำบุญที่ “วัดจอมทอง” พ.ศ.๒๔๓๕ แม่นางกัลยารักษ์ และเจ้าคารารักษ์ ถวายพระพุทธรูปเงิน พระพุทธรูปทองคำ และฉัตรหุ้มผ้าใบบัวที่วัดจอมทอง

๒๙. จารึกวัดสันป่าตึง (ไม่ปรากฏเลขทะเบียน) พ.ศ.๒๔๔๕

พ.ศ.๒๔๔๕ กุรบานันไชยอยู่วัดหนองคาย เป็นประธานฝ่ายพระสงฆ์ นายแก้วน้อย ปัญญานวลเป็นประธานฝ่ายฆราวาสได้สร้างพระเจดีย์ ในปีเดียวกันกะก่าเงรเป็นประธานพร้อมด้วยภรรยาชื่อนางคำ บุญขวง ได้สร้างพระวิหารไม้และพระพุทธรูป

๓๐. จารึกวัดพระธาตุศรีจอมทอง (ไม่ปรากฏเลขทะเบียน) พ.ศ.๒๔๕๕

พ.ศ.๒๔๕๕ พระครูญาณรังสี อยู่วัดไชยมงคล(บ้าน)ปากกล้วย เป็นประธานสร้าง
สัคนีย์ถวายเป็นพระธาตุจอมทอง

๔. จังหวัดน่าน จำนวน ๓๐ หลัก

๑. จารึกคำปฐมนิธิ (นน.๑) พ.ศ.๑๕๓๕

เป็นคำสาบานว่าจะซื้อตรงต่อกันและคอยช่วยเหลือ หากมีภัยอันตรายใด ๆ ระหว่างกษัตริย์สุโขทัยกับเจ้าเมืองน่าน อาณาจักรสุโขทัยถึงเมืองแพร่ เมืองงาว เมืองน่าน เมืองพลว หัวเมืองล้านนาฝั่งตะวันออก

๒. จารึกฐานพระพุทธรูปวัดพญาภูองค์ที่ ๑ (นน.๑๓) พ.ศ.๑๕๖๕

สมเด็จพระเจ้าพระยาสุริยวงศมุนีศรีสุโขทัยผู้ปกครองเมืองนันทบุรีสร้างพระพุทธรูปเพื่อให้คงอยู่คู่ศาสนานาน ๕,๐๐๐ ปี ประสงค์ให้ผู้สร้างได้ไปเกิดในพระศรีอาริย์โมคคัลล

๓. จารึกฐานพระพุทธรูปวัดพญาภูองค์ที่ ๒ (นน.๑๔) พ.ศ.๑๕๖๕

สมเด็จพระเจ้าพระยาสุริยวงศมุนีศรีสุโขทัยผู้ปกครองเมืองนันทบุรีสร้างพระพุทธรูปเพื่อให้คงอยู่คู่ศาสนานาน ๕,๐๐๐ ปี ประสงค์ให้ผู้สร้างได้ไปเกิดในพระศรีอาริย์โมคคัลล

๔. จารึกฐานพระพุทธรูปวัดช้างค้ำ (นน. ๑๕) พ.ศ.๑๕๖๕

สมเด็จพระเจ้าพระยาสุริยวงศมุนีศรีสุโขทัยผู้ปกครองเมืองนันทบุรีสร้างพระพุทธรูปเพื่อให้คงอยู่คู่ศาสนานาน ๕,๐๐๐ ปี ประสงค์ให้ผู้สร้างได้ไปเกิดในพระศรีอาริย์โมคคัลล

๕. จารึกวัดเมืองพง (วัดพระเกิด) (นน.๒) พ.ศ.๒๐๔๓

พระมหากษัตริย์เจ้าเมืองให้ฝังสีกาพระเกิดและถวายข้าพระ นางจันทน์ และห้ามมิให้ผู้ใดใช้งานข้าพระเหล่านั้น

๖. จารึกวัดช้างค้ำ (นน. ๓) พ.ศ.๒๐๕๑

พระยาพลเทพภักดีเจ้าคนมีบุญปฏิสังขรณ์พระมหาวิหารวัดช้างค้ำให้สวยงามโดยบริจาคนิมนต์กับนักบุญ เจ้าขุนและชาวบ้านในการปฏิสังขรณ์พระมหาวิหารและได้ตั้งจิตอันเป็นกุศล ขอให้ผลบุญนี้ถวายแด่พระพุทธองค์ เทพยาคา ท้าวจุลโลกบาล ครุฑา คนธรรพ์ นาค อิศวรและวงศาอาณาเขตทั้งหลาย ฯลฯ

๗. จารึกวัดนิครักคธอาราม (นน.๔) พ.ศ.๒๐๐๘

เจ้าหัวแสนคนและหมื่นเชียงขวงกลางเมืองโสภารังได้ชวนนักบุญสร้างอารามไว้ให้เป็นกุศลทางศาสนาและเป็นที่อยู่ของพระสงฆ์

๘. จารึกวัดพระธาตุแช่แห้ง (๓๗/๒๕๓๑) พ.ศ.๒๕๒๘

หลังจากที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้แล้ว ๒๕ ปี และเสด็จจากเมืองวิเทหะมาถึงแช่แห้งภูเพียง (ปัจจุบันวัดพระธาตุแช่แห้ง) ทรงทำนายต่อมาว่าในอนาคตจะได้เป็นพญาท้าวขาก่าน (ผู้ปกครองเมืองน่าน) และจะเป็นผู้บรรจุพระธาตุของพระพุทธเจ้า ณ ที่นี้ (ประมาณ พ.ศ.๒๐๒๑ ท้าวขาก่านขุดพระธาตุขึ้นและบรรจุ)

๕. จารึกนางแสนพลวสร้างพระพุทธรูปไสยาสน์ (นน.๕) พ.ศ.๒๑๒๕

นางแสนพลวสร้างพระพุทธรูปให้คนได้กราบไหว้

๑๐. จารึกเจ้าอัครดวปญโญเสริมยอดพระธาตุแช่แห้ง (นน.๑๖) พ.ศ.๒๓๓๒

เจ้าเมืองน่านเจ้าอัครดวปญโญและบิดามารดา อัครราชชายา ราชบุตร ราชบุตริ ราชวงศ์ ขุนแสน ขุนหมื่น ท้าวหาญ ประชาชนในบ้านเมืองพระเจ้าอารามาศิขิ์ซื้อพระอริยวังโสครูบาเจ้า อรินทร์ และพระสงฆ์ สามเณรในเมืองน่าน เห็นยอดพระธาตุหัก จึงมีจิตศรัทธาร่วมกันเสริมยอด พระธาตุที่หักขึ้นมาใหม่ และเมื่อถึงวันทำพิธีเสริมยอดก็เกิดปาฏิหาริย์ คือ

๑. ได้ยินเสียงนกบิน

๒. เห็นงูเลื้อยตามหลังพระแล้วหายเข้าไปในพง

๓. เห็นควาบนฟ้าตอนกลางวัน

๔. เห็นเทวดาโปรยข้าวดอกคอกไม้มีเทียนทิพย์บูชาเป็นจำนวนมาก

๑๑. จารึกวัดน่าน้อย (ไม่ปรากฏเลขทะเบียน) พ.ศ.๒๓๓๖

พ.ศ.๒๓๓๖ พญาหลวงเมืองน่านเจ้าอัครดวปญโญพร้อมทั้งราชวงศ์สร้างพระพุทธรูป หมิ่นศรีสรรพช่างและอาจารย์อุ้นเป็นช่างออกแบบหล่อ ขอให้ผลบุญครั้งนี้ครั้งนี้ นำพาผู้กระทำกุศล ไปสู่นิพพาน

๑๒. จารึกวัดศรีบุญเรือง (ไม่ปรากฏเลขทะเบียน) พ.ศ.๒๓๓๖

พ.ศ.๒๓๓๖ พญาหลวงอัครดวปญโญเจ้าเมืองน่านพร้อมทั้งราชวงศ์และประชาชน รวบรวมทองสัมฤทธิ์เพื่อสร้างพระพุทธรูปโดยมีอาจารย์อุ้นช่างทองจากเมืองล้านช้างเป็นผู้ปั้น พระเศียร

๑๓. จารึกวัดหัวทุ่ง (ไม่ปรากฏเลขทะเบียน) พ.ศ.๒๓๓๖

พ.ศ. ๒๓๓๖ พระภิกษุโพธา และเจ้าหลวงอัครดวปญโญ เครือญาติ ข้าราชการ พร้อมทั้งชาวบ้านทุกคนที่อยู่บ้านหัวทุ่งพร้อมใจกันสร้างอุโมงค์ ไขง พระพุทธรูป ๒ องค์ ทำด้วยอิฐและทองสำริด และวิหารวัดหัวทุ่ง

๑๔. จารึกวัดศรีบุญเรือง (ไม่ปรากฏเลขทะเบียน) พ.ศ.๒๓๓๗

พ.ศ.๒๓๓๗ ท้าวคำปีพร้อมทั้งครอบครัว สร้างพระพุทธรูปเพื่อให้เป็นที่บูชาแก่คน และเทวดาขอให้บุญกุศลที่ทำนี้ นำไปสู่นิพพาน

๑๕. จารึกวัดบุญยืน (นน.๕๕ หรือ พช.น่าน ย.๖) พ.ศ.๒๓๓๘

พ.ศ.๒๓๓๘ สวาทเจ้าทิพพาลังการและมหาราชหลวง (สมเด็จพระเจ้าฟ้า อัครดวปญโญ เมืองน่าน) เป็นประธานในการสร้างหีบพระธรรมพร้อมด้วยอุบาสิกอุบาสิกาทั้งหลาย

ขอให้การทำกุศลกิจกรรมครั้งนี้ส่งผลให้ทุกคนพบความสุข ๓ ประการ คือ สุขในเมืองคน
สุขในเมืองฟ้า และพระนิพพาน

๑๖. **จารึกเจ้าอัครฉัตรราชสร้างปราสาท (นน.๓) พ.ศ.๒๓๔๐-๒๓๔๓**

เจ้าอัครฉัตร เจ้าเมืองชัยนันทบุรีเป็นประธานในการสร้างปราสาทร่วมกับราชวงศ์
ราชตระกูล ข้าราชการบริพาร และประชาชนทั้งมวลโดยตั้งจิตอธิษฐาน ขอให้บุญกุศลที่ร่วมกันสร้าง
ปราสาทนี้ทำให้เขาทั้งหลายพ้นจากวิญสสารและเข้าสู่นิพพาน และขอให้มิมีปัญญาเฉลี่ยวาลาด

๑๗. **จารึกอัครฉัตรราชสร้างวิหาร (นน.๖) พ.ศ.๒๓๔๑**

เจ้าอัครฉัตร เจ้าเมืองชัยนันทบุรีและราชสกุลร่วมกันสร้างวิหาร เจดีย์และพระพิมพ์
และขอให้พวกเขาทั้งหลายรอดพ้นจากอบายทั้ง ๔ และเปรต

๑๘. **จารึกวัดน่าน้อย (ไม่ปรากฏเลขทะเบียน) พ.ศ.๒๓๖๐**

พ.ศ.๒๓๖๐ ขนานสุบินพร้อมด้วยครอบครัว สร้างพระพุทธรูปเพื่อให้เป็นที่บูชาแก่คน
และเทวดา

๑๙. **จารึกพระมงคลเทโววิหารวัดพระธาตุแช่แห้ง (นน.๘) พ.ศ.๒๓๖๓**

เจ้าเมืองน่านพระสุนทรวรราชเป็นประธาน, เสนาอำมาตย์ และประชาชนผู้มีจิตศรัทธา
ได้ร่วมกันหล่อระฆังใหญ่ใช้ทองในการหล่อเพื่อบูชาพระมหาชินธาตุเจ้าให้ยืนนาน ๕,๐๐๐ พรรษา
โดยมีพระเมืองราชา ซึ่งเป็นหลานของเจ้าเมืองน่าน และขุนบุญสินธุ์ร่วมกันดำเนินงาน

๒๐. **จารึกพระมงคลเทโววิหารวัดพระธาตุแช่แห้ง (นน.๑๐) พ.ศ.๒๓๖๓**

เจ้าเมืองน่านพระสุนทรวรราชครูสังฆสงฆ์ เสนาอำมาตย์และประชาชนได้ร่วมกัน
หล่อระฆังไว้เพื่อบูชาพระมหาชินธาตุเจ้าให้ยืนนานครบ ๕,๐๐๐ พรรษา

๒๑. **จารึกพระกัญจนะมหาเถรสร้างพระโคตรปิฎก (นน.๘) พ.ศ.๒๓๘๐**

พระมหาเถรเจ้าชื่อพระกัญจนะ ฝ่ายอรัญวาสีเมืองแพร่เดินทางเข้ามาสู่เมืองน่าน และ
ได้ร่วมจิตศรัทธากับเจ้าเมืองน่านอุปราชราชวงศ์ช่วยกันสร้างกัมภีร์โคตรปิฎก

๒๒. **จารึกวัดธารศ (ไม่ปรากฏเลขทะเบียน) พ.ศ.๒๓๘๒**

พ.ศ.๒๓๘๒ นายควง พร้อมทั้งภรรยา ชื่อนางแพง และครอบครัวได้ซ่อมทึบใส่กัมภีร์
มีพระเทพสรเป็นช่างตกแต่ง

๒๓. **จารึกวัดบุปผาราม (ไม่ปรากฏเลขทะเบียน) พ.ศ.๒๓๘๓**

พ.ศ.๒๓๘๒ แสนรัมย์วิไชยอยู่บ้านเมืองเถิน เป็นประธานสร้างพระพุทธรูป ทำด้วย
เกสรดอกไม้ น้ำรัก และอื่น ๆ เพื่อให้เป็นที่สักการบูชาแก่คนและเทวดา

๒๔. จารึกเข้ามหาวงศ์ฯซ่อมพระธาตุแช่แห้ง (นน.๑๒) พ.ศ.๒๓๘๕

พระมหาวรราชวงศ์เจ้าเมืองชัยนันทบุรีเป็นประธานพร้อมด้วยราชวงศา พระยา เสนา
อำมาตย์ และประชาชนร่วมกันปฏิสังขรณ์พระธาตุ ๒ องค์ คือ พระธาตุหลังใหญ่และหลังเล็ก
รวมทั้งเจดีย์ ๔ องค์ พระมหาวรราชวงศ์มีบัญชาให้นำช่างก่อองค์พระธาตุ ช่างเหล็ก ช่างเค็ง ช่างเงิน
ช่างคำ ช่างไม้และคณะสงฆ์ในเขตจักรวรรดิเข้ามาร่วมกันซ่อมแซมพระธาตุและเจดีย์ ๔ หลัง
การบูรณะพระธาตุและเจดีย์ไว้เพื่อเป็นที่สักการะแก่ เทพ มนุษย์และอมมนุษย์ และขอให้บุญกุศล
ครั้งนี้เป็นปัจจัยให้บรรลุนิพพาน และหากยังอยู่ในวิภวสงสารก็ขอให้อย่าไปเกิดในอบายภูมิทั้ง ๔
หากอยู่ในเทวโลกหรือโลกมนุษย์ก็ขอให้ถึงประโยชน์สมบัติทั้ง ๔ ประการสมบูรณ์ด้วยอริยทรัพย์
ทั้ง ๗ และให้ได้เป็นพระโพธิสัตว์

๒๕. จารึกวัดพระธาตุช้างค้ำ (ไม่ปรากฏเลขทะเบียน) พ.ศ.๒๔๐๒

พ.ศ. ๒๔๐๒ พระมหากรุบาทหลวงอุปนันทะ วัดช้างค้ำเป็นประธานหล่อระฆังหลวง
หม่องจารจากเมืองเงินเป็นช่างหล่อ ขอให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายที่อัญเชิญนั้นช่วยปิดเป่าสิ่งอัปมงคล
และขอความเป็นมงคลจงเกิดมี

๒๖. จารึกวัดคอนไชย (ย.๑๐ เลขดำดับ ขน.๑๐) พ.ศ.๒๔๐๓

พ.ศ.๒๔๐๓ นางบัวทิพย์และบุคลลอีกคนหนึ่งสร้างกัมภีร์โบลานและทึบพระธรรม
ขอให้บุญกุศลที่ทำนี้นำไปถึงพระอรหันต์ และขอให้ปัจจัยถึงพระนิพพาน

๒๗. จารึกถดองพระวิหารหลวงเจ้าฟ้างุ้ม (นน.๑๑) พ.ศ.๒๔๔๘

เจ้าเมืองน่าน เจ้าสุริยพงศ์พิริยเดชเป็นประธานพร้อมด้วยอัครราชชายา ราชบุตร
ราชบุตรี และราชเสวก ไวยาวัจกร ทาสา ทาสี ซึ่งเป็นฝ่ายฆราวาส ร่วมกับฝ่ายสงฆ์ซึ่งมี
พระราชาคณะ พระชนานันทมุนี

๒๘. จารึกวัดพระธาตุแช่แห้ง (No ๕๒/๒๕๓๑) พ.ศ.๒๔๔๘

เดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๘๒ อดีตเจ้าเมืองเถิน(เถิน)และคณะสมณัน้อยอยู่เมืองน่าน
ผู้คนจากเมืองเถินถูกกวาดค้อนมาอยู่เมืองน่าน ได้สร้างวิหารมุงรอยพระพุทธรบาทในช่วง
การก่อสร้างได้ขุดพบไหบรรจุทองคำที่นอกกำแพงวัด เดือนมิถุนายน พ.ศ. ๒๓๘๒ ได้ถดอง
วิหารและรอยพระพุทธรบาท พ.ศ. ๒๔๔๘ เจ้าอุปราชเมืองน่านพร้อมทั้งครอบครัวร่วมกัน
ปฏิสังขรณ์วิหารรอยพระพุทธรบาท

๒๕. จารึกวัดพระธาตุเขาน้อย (นน.๒๐) พ.ศ.๒๔๔๕-๒๔๕๖

พระเจ้าสุริยพงษ์พระเจ้าผู้ครองนครเมืองน่านเป็นประธานพร้อมด้วยเจ้านางขอดหล้า และ บุตรสกุลวงศ์ เสนาอำมาตย์มีบัญชาให้รื้อเจดีย์เก่าที่อยู่บนภูเขาแก้วซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกของเมืองน่าน แล้วสร้างพระเจดีย์บรรจุพระสารีริกธาตุขึ้นใหม่โดยใช้ทรัพย์ส่วนพระองค์ โปรดให้เจ้าชัยสงครามเป็นผู้จัดการและให้จ้างม่าน (พม่า) ชื่อหม่องยี่ มาเป็นสถาสร้างพระเจดีย์และทองคำที่เป็นเครื่องไม้ รวมค่าใช้จ่ายทั้งหมด ๕,๘๗๐ บาท ๑๒ สตางค์ ใช้เวลานาน ๗ ปี

๓๐. จารึกวัดจริม (๑๗.๒๑/๒๕๑๓) พ.ศ.๒๔๗๘

พ.ศ.๒๔๗๘ พระอธิวงษ์บุญหลง ณ หงสา และเจ้าอธิการคันธสโรไชยพร้อมทั้ง กำนันพันธุสุกคำคง ผู้ใหญ่บ้าน ชาวบ้านต่างมีความศรัทธาและพร้อมใจกันปฏิสังขรณ์องค์พระเจดีย์ ที่บรรจุพระธาตุของวัดจริม และขอให้ทุกคนที่ทำกุศลครั้งนี้ตรัสรู้ในพระธรรม

๕. จังหวัดลำปาง จำนวน ๑๕ หลัก

๑. จารึกประตุมหา (๔๕/๒๕๔๓ หรือ LW.๑๓๘๖/๔๓)

เจ้าหมื่นดินเชียง เจ้าหมื่นพิง เจ้าพันคราว รับพระอาญาจากพระมหากษัตริย์เมืองเชียงใหม่ให้ดูแลพวกคราว โดยคราวมีหน้าที่ในการจัดเก็บและดูแลการขนส่งอากรไปยังเมืองหลวง และหากเจ้าหน้าทีคนใดใช้อำนาจหน้าที่ข่มขู่ หลอกลวงของชาวบ้านจะต้องถูกลงโทษและถูกจับส่งไปเชียงใหม่

๒. จารึกประตุมหา (๒) (๔๔/๒๕๔๓)

คำสั่งของเจ้าแสมที่ให้อำนาจกับคราว ทั้งหลายเกี่ยวกับหน้าที่ที่พวกเขาต้องรับผิดชอบ พวกคราวมีหน้าที่ในการส่งของมีน้ำหนักไม่เกิน ๒๔ กิโลกรัม อย่าทำหาบให้ใหญ่กว่าเดิม อย่าได้ใช้อำนาจข่มขู่ชาวบ้าน และเจ้าผู้ใดจะใช้คราวทำงานอย่าได้ทำร้ายทรมาน อย่าให้หาบของมีน้ำหนักเกิน ๒๔ กิโลกรัม รวมทั้งสั่งผู้ที่จะใช้คราวในภายหน้าว่าอย่าทำร้ายเขา เหมือนกับที่จำทองแสนลินได้กระทำเป็นเหตุให้พวกคราวมาร้องเรียนต่อกษัตริย์

๓. จารึกประตุมหา (๓) (๕๒/๒๕๔๓ หรือ LW.๑๓๘๓/๒๕๔๓)

เจ้าหมื่นฉู่ผิง เจ้าหมื่นฉู่สามล้าน เจ้าหมื่นคราวฉู่ผิง หมื่นเผ็กและสิบคาบเรือน รับคำสั่งกษัตริย์เชียงใหม่ ให้ดูแลและปฏิบัติต่อคราวทั้งหลายตามจารีตที่มีมาแต่รุ่นปู่ รุ่นพ่อ คือเจ้าเมืองลกหรือพระเจ้าดิโลกราช

๔. จารึกประตุมหา (๔) (๔๕/๒๕๔๓ หรือ LW.๑๓๘๖/๔๓)

กษัตริย์เมืองเชียงใหม่ทรงมีคำสั่งให้แสนดินเชียงคราวดูแลคราวทั้งหลายในแคว้นไม่ให้เจ้าแคว้นรบกวน ห้ามมิให้คราวใช้อำนาจข่มขู่หลอกลวงชาวบ้าน หากไม่เชื่อฟังให้จับส่งเมืองเชียงใหม่

๕. จารึกวัดบ้านแดง (๒/๑๕) พ.ศ.๒๐๑๒

พ.ศ.๒๐๑๒ พญาสุพรรณสร้างวัดบ้านแดง อันเป็นวัดที่อยู่ในความอุปถัมภ์ของพระเจ้าแผ่นดิน และถวายบ้านแดงแด่วัดและมีรายชื่อพยานในการฝังลูกนิมิตแล้ว

๖. จารึกวัดพระธาตุลำปางหลวง (๒๘) พ.ศ.๒๐๑๕

พ.ศ.๒๐๑๕ เจ้าหมื่นคำเพชร เจ้าเมืองนครลำปาง ทำนุบำรุงพระศาสนา สร้างศาสนวัตถุ ก่อกำแพง สร้างพระวิหาร หล่อพระพุทธรูป ถวายข้าววัดให้ข้าวัดสร้างศาลา บ่อน้ำ แล้วยางทางเดิน และถวายที่นา

๗. จารึกวัดป่าบง (ไม่ปรากฏเลขทะเบียน) พ.ศ.๒๐๓๕

พ.ศ.๒๐๓๕ เจ้าแสนกลขาณะได้เข้าเฝ้ากษัตริย์เชียงใหม่ในหอคำ แล้วถวายรายงานเพื่อขอพระราชทานุญาตจากกษัตริย์เชียงใหม่ คือพระเมืองแก้ว (พ.ศ.๒๐๓๕-๒๐๖๕)ว่าได้สร้างวัดป่าบงเสร็จเรียบร้อยแล้ว และจะขอถวายหมู่บ้าน ๓ หมู่บ้านที่อยู่ใน อ.แจ้ห่ม คือหมู่บ้านกอก หมู่บ้านทิง

๘. จารึกวัดบ้านค่าน (ฉป.๖) พ.ศ.๒๐๓๕

พญาแก้วทรงถวายที่นาและข้าพระแก้ววัดบ้านค่าน เจ้าแสนกลยาณะ เจ้าหมื่นลำนนา โหราธิบดี และเจ้าพันหนังสือต่างเมืองศรีมั่งคละ รับพระราชอาญาในการทำจารึกเพื่อประกาศพระราชโองการให้ทราบทั่วกัน ตอนท้ายเป็นชื่อของข้าพระ

๙. จารึกวัดพระธาตุลำปางหลวง (ไม่ปรากฏเลขทะเบียน) พ.ศ.๒๐๔๖

พ.ศ.๒๐๓๕ สิทถะมหาสุรมนตรีเจ้าเมืองนคร ได้ชักชวนพระสงฆ์ ข้าราชการ และชาวเมือง ก่อสร้างฐานพระมหาธาตุ กว้าง ๑๒ วา ค้อมมา พ.ศ.๒๐๔๑ ก่อสร้างเพิ่มเติม ส่วนเจดีย์ ก่อสร้างเจดีย์เสร็จในปี พ.ศ.๒๐๔๒ สร้างพระวิหารเสร็จในปีพ.ศ.๒๐๔๔ และ พ.ศ.๒๐๔๖ ได้หล่อพระพุทธรูปชื่อว่า พระเจ้าล้านทอง โดยบอกรายละเอียดค่าใช้จ่ายของการทำกิจกรรมไว้ ตอนท้ายของการทำกิจกรรมและแสดงเจตนาการทำกุศลนี้ขอให้ได้ไปเกิดในสวรรค์ และขอให้ได้เป็นพระอรหันต์ ในสำนักพระศรีอริยเมตไตรย

๑๐. จารึกวัดสบญาว (ไม่ปรากฏเลขทะเบียน) พ.ศ.๒๐๖๐

พ.ศ.๒๐๖๐ พระมหาเทวีเจ้าเป็นประธานอุทิศที่นา ข้าวัดแด่พระมหาสามีสุวัณณปิโย เจ้าอาวาสวัดสบญาว

๑๑. จารึกเมืองงาว (ฉป/๕) (ไม่ปรากฏปี พ.ศ.ที่จารึก)

การสร้างวัดที่เมืองงาว แล้วอุทิศส่วนบุญให้แก่กษัตริย์เมืองเชียงใหม่ สั่งให้ข้าพระถวายอาหารแด่พระสงฆ์ทุกวัน และถวายที่นาจ้งหัน

๑๒. จารึกวัดพระธาตุลำปางหลวง (ไม่ปรากฏเลขทะเบียน) พ.ศ.๒๑๕๔

พระมหานามพร้อมภริยาเป็นประธานสร้างพระพุทธรูป ๒๕องค์(พระแผง) รวมทั้งมีผู้ใจบุญบริจาคเพิ่ม ๓๑๐ เงิน การทำกุศลครั้งนี้ขอให้ได้เป็นสาวกของพระอริยเมตไตรย

๑๓. จารึกวัดไหล่หิน (ไม่ปรากฏเลขทะเบียน) พ.ศ.๒๒๒๖

พ.ศ.๒๒๒๖ วันเพ็ญเดือน ๔ พระมหาเกสรปิณฺโณเป็นประธานพร้อมด้วยสาธุศิษย์ และชาวบ้านผู้ศรัทธาในการทำบุญได้ร่วมกันก่อสร้างอารามเสถารคันปีพศาราม (วัดไหล่หิน)

๑๔. จารึกวัดพระธาตุลำปางหลวง (ฉป.๒๑๘) พ.ศ.๒๒๘๕

พ.ศ.๒๒๘๕ สาธุเจ้าสุรินทปิณฺโณ สาธุเจ้าอุตคม สาธุมณีนัน พร้อมทั้งลูกศิษย์ และผู้ที่ศรัทธาเอาใจใส่ดูแลพระภิกษุสามเณรทุกคน ได้ร่วมกันสร้างพระแผงไม้ เพื่อยังประโยชน์ให้แก่โลกุตรธรรม คือ ธรรมอันพ้นวิสัยของโลก หรือธรรมชั้นสูง

๑๕. จารึกวัดพระธาตุลำปางหลวง (สร้างรั้วเหล็กล้อมเจดีย์) (ไม่ปรากฏเลขทะเบียน) พ.ศ.

๒๓๓๕

พระเจ้ากาวิละทรงเป็นประธานพร้อมทั้งพระมารดาและวงศานุวงศ์ทุก ๆ พระองค์
ร่วมกันสร้างรั้วเหล็กรอบเจดีย์วัดพระธาตุลำปางหลวง ผู้สร้างรั้วปรารถนาให้บรรลุถึงนิพพาน
และอุทิศส่วนกุศลให้แก่ทวดา เสือบ้าน เสือเมือง เสือวัด ส่วนกุศลให้ทวดา อินทร์ พร้อมทั้งครูบา
อาจารย์ วงศาภณญาติ และสรรพสัตว์อย่าได้มีเวรแก่กันและกัน และขอให้บรรลุถึงนิพพานด้วย

๖. จังหวัดลำพูน จำนวน ๑๑ หลัก

๑. จารึกวัดตันผึ่ง (๓๕๔/๑๘ หรือ อพ.๘) พ.ศ.๑๕๘๗

นายคำสนได้ขอรับบริจาคเงินจำนวน ๑,๕๐๐ จากฆราวาสและพระภิกษุชั้นผู้ใหญ่ คือ มหาเถรธรรมาวาส วัดป่าขี้เหล็ก มหาเถรเจ้าญาณรังสีอยู่วัดดอนไชย มหาสามีเจ้าคุณญาณมังคละ อยู่วัดงาว มหาสามีญาณสาครอยู่วัดป่าลุ่มช้างไชยอาราม เพื่อถวายให้แก่วัดพร้อมทั้งได้ถวาย ภรรยา ลูกและข้าทาสให้เป็นข้าวัด

๒. จารึกวัดป่ารวก (๓๔๒/๑๘ หรือ อพ.๒๘) พ.ศ.๒๐๒๘

พ.ศ.๒๐๒๘ ผู้ให้สร้างจารึกได้ถวายภรรยา ลูกสาว เด็กผู้หญิง ๒ คน ข้าชาย ๒ คน ให้ดูแล พระพุทธรูป และเจดีย์ของวัดป่ารวก จ.เชียงราย โดยมีรายชื่อพยานฝ่ายสงฆ์ เช่น มหาสังฆราช ศรีติปิฎก อุดมญาณเทพา เจ้าอาวาสวัดป่ารวก และพยานฝ่ายฆราวาส เช่น ท้าวบุญ เจ้าเมืองเชียงราย เป็นต้น ด้วยกุศลแห่งการกระทำนี้ขอให้ได้เป็นอรหันต์ในสำนักพระอริยมัคโคตร ผู้ใดมาเป็น เจ้าเมืองเชียงรายจงมีใจชื่นชมในบุญที่ข้าพเจ้าได้ทำนี้ ขอให้คนและเทวดาทั้งหลายรับรู้และอนุโมทนา

๓. จารึกวัดเวฬุวันอาราม (๓๕๒/๑๘ หรือ อพ.๑๘) พ.ศ.๒๐๓๑

พ.ศ.๒๐๓๑ ขุนนางได้สร้างอารามนี้ชื่อ เวฬุวัน และนิมนต์พระครูจุฬาโพนมาเป็น เจ้าอาวาส พระครูอุทิสบุญกุศลที่สร้างวัดนี้ถวายแด่พระมหาเทวี ณ ที่ลานพระมหาธาตุ (ลำพูน) ค่อน้ำพระสงฆ์ เช่น มหาสามีญาณโพธิ เจ้าอาวาสวัดป่าแดง (เชียงใหม่) และมหาเถรธรรมศรี เจ้าอาวาสวัดมหาโพธิ (วัดเจ็ดยอด เชียงใหม่) พระครูให้จารึกเนื้อที่ของวัดและการถวายข้าวัด พระมหาเทวีสั่งให้ตั้งศิลาจารึกขึ้น เพื่อให้อารามมีความมั่นคง ครบ ๕,๐๐๐ ปี

๔. จารึกวัดช่วงชุมแก้ว (๓๔๘/๑๘ หรือ อพ.๒๓) พ.ศ.๒๐๓๒

พ.ศ.๒๐๓๒ พระมหाराชเทวีพระร เชนทานแผ่นทองจังโกที่ปิดด้วยทองคำเพื่อหุ้มยอด เจดีย์วัดช่วงชุมแก้วที่เมืองกวก มหาราชเทวีและประชาชนยังได้ถวายข้าคนให้อุปัฏฐาก พระประธาน มีพระภิกษุและข้าราชการร่วมเป็นพยานในการตั้งศิลาจารึกหลักนี้ หลังจากนั้น ๒ วัน มีการผูกพัทธสีมา

๕. จารึกวัดขุนบาน (๓๕๐/๑๘ หรือ อพ.๒๐) พ.ศ.๒๐๔๗

พ.ศ. ๒๐๔๗ พระมหาเถรสุวรรณรังสี มหาเถรยาสาธและเจ้าพันนาหลังยี ขอเอา นายอ้ายและครอบครัวที่อยู่ในความดูแลของพันลุ่มคำและพันน้อยลุ่ม ให้เป็นผู้อุปัฏฐาก พระพุทธรูปองค์ประธานที่วัดขุนบาน แต่ผู้ดูแลนายอ้ายส่งนายสิบคำไปแทน และมีพยานรับรู้ ทั้งฝ่ายสงฆ์และฆราวาส

๖. จารึกวัดเวฬุวันอาราม (๓๕๒/๑๘ หรือ อพ.๑๘) พ.ศ.๒๐๕๑

สมเด็จพระพุทธพระสวัสดิศรีธัมมจักกวัตติมาราชเจ้ากษัตริย์เชียงใหม่ พร้อมด้วยพระราชมารดาแม่พระราชโองการให้เจ้าหมื่นตึกผลญา จัดหาที่นามาแลกที่ดินที่ติดกับวัดเพื่อขยายบริเวณวัด

๗. จารึกวัดพระธาตุหริภุญไชย (๓๒๗/๑๘ หรือ อพ.๑๕) พ.ศ.๒๐๕๒

พ.ศ. ๒๐๕๓ กษัตริย์เชียงใหม่และพระราชมารดาทรงให้สร้างหอไตร พระไตรปิฎก และพระพุทธรูปทองคำ นามาประดิษฐานในหอไตร มีค่าใช้จ่าย ๒๐๐,๐๐๐ เงิน นอกจากนั้นพระราชทานภาชนะทองคำและภาชนะเงินเพื่อบูชาพระธรรม ถวายเงินทุนเพื่อนำดอกผลเป็นค่าใช้จ่ายซื้อหมากเมี่ยงและข้าวในวัด

๘. จารึกวัดสุวรรณอาราม (๓๕๑/๑๘ หรือ อพ.๓๔) พ.ศ.๒๐๕๕

พ.ศ.๒๐๓๒ พระมหาเทวีเจ้าคนข่า รับสั่งให้หมื่นหมอสุมธำนานำพระพุทธรูปองค์หนึ่ง มาประดิษฐานไว้ในวัดสุวรรณอาราม วัดนี้จำเป็นนาบุญตั้งแต่สมัยมหาเทวีเจ้าคนข่าจนถึงสมัยพระเจ้าแผ่นดินของพระเมืองแก้วและพระมารดา พ.ศ.๒๐๕๕ นายมหิน และผู้อื่นบูรณะวัดสุวรรณอารามโดยเฉพาะวิหารและองค์พระประธานได้ถวายบุญแด่พระมหาเทวี (พระมารดาของพระเมืองแก้ว) ทั้ง ๒ พระองค์ทรงชื่นชมและสั่งให้ถวายคน ๑๐ ครอบครัว มีนายมหิน เป็นต้น ให้เป็นผู้ปฏิญาณพระพุทธรูป นอกจากนั้นยังทรงพระราชทานที่นามีค่าเช่า ๕๐๐,๐๐๐ เบี้ยต่อปี ห้ามมิให้ถอนคน และนำออกจากพระพุทธรูปค่อจากนั้นมีรายชื่อพยาน พวกญาติวงศ์ค่อคั้งคั้งคั้ง ๑๗๑ ถวายที่นาค่าภาษี ๒๕,๐๐๐ เบี้ยต่อปี เพื่อซื้อน้ำมันจุดประทีปบูชาพระพุทธรูป

๙. จารึกวัดพระธาตุหริภุญไชย (๓๔๗/๑๘ หรือ อพ.๑๔) ราว พ.ศ.๒๐๖๖

เป็นการถวายคำสัตย์ปฏิญาณของกษัตริย์ต่างเมืองที่มีให้กับเมืองเชียงใหม่ว่าจะช่วยเชียงใหม่เมื่อมีภัยอันตรายและขอให้เทวดาอนุโมทนา และหากผิดคำปฏิญาณที่ไหว้ขอให้เทวดาลงโทษ

๑๐. จารึกวัดพระธาตุหริภุญไชย (๒) (๓๔๘/๑๘ หรือ อพ.๑๓) ราว พ.ศ.๒๐๖๖

เป็นราชสาสน์จากพระเจ้าเมืองหงสาวดี มาถึงกษัตริย์เมืองเชียงใหม่ คือ พระเมืองแก้ว (พ.ศ.๒๐๓๕-๒๐๖๕) เพื่อสร้างสัมพันธไมตรี และเพื่อถวายคำสัตย์ปฏิญาณว่าจะซื่อสัตย์ต่อเมืองเชียงใหม่

๑๑. จารึกวัดพระนอน (๕๔๕/๑๘ หรือ ๓๗.๓๕) พ.ศ.๒๓๓๕

เดือนมกราคม พ.ศ.๒๓๓๘ พระนันทวิสุทรวังโส เจ้าอาวาสวัดสะปึ่งเป็นประธาน
ฝ่ายสงฆ์ และพระเจ้ากาวิละกษัตริย์เชียงใหม่เป็นประธานฝ่ายฆราวาสเริ่มบูรณะวิหารพระนอน
เดือนเมษายน พ.ศ.๒๓๓๘ ลงมือบูรณะองค์พระนอน เดือนมีนาคม พ.ศ.๒๓๓๙ เริ่มสร้างอุโบสถ
เดือนเมษายน พ.ศ.๒๓๓๙ ในวันวิสาขบูชา ทำบุญฉลอง ในตอนท้ายปรากฏบัญชีวัสดุในการ
ก่อสร้าง

๗. จังหวัดแพร่ จำนวน ๕ หลัก

๑. จารึกวัดบางสนุก (พร.๑) พ.ศ.๑๘๘๒

ขุนอุ เจ้าเมืองตรอกสลอบและแซงนมีใจศรัทธาในศาสนาและเป็นผู้มีใจบุญได้ชวนชาวเมือง ร่วมกันสร้างพระพิมพ์ จำนวน ๑๑,๑๐๘ องค์ มีพิธีการถวายสิ่งของเพื่อเป็นพุทธบูชา ธรรมบูชา และสังฆบูชา ได้ถวายข้าววัดเพื่อคู่แ้วด้วย

๒. จารึกที่โรงเรียนแพร่พิริยาลัย (พร.๕) พ.ศ.๑๘๘๕

้างหมื่น และหมู่หม่อช่างและผ้าขาว พ่อยุ ร่วมกันสร้างวัด โดยมีค่าใช้จ่ายทั้งสิ้น ๒๐๕ บาท พรหมจินดา ได้สร้างพระพุทธรูปยืนด้านซ้าย ท่านเจ้าสมุทรมงคลจิได้สร้างพระพุทธรูปยืนด้านขวา ผู้ใดเข้ามา ณ ที่นี้ ขอให้อนุโมทนาด้วย

๓. จารึกวิหารวัดศรีบุญเรือง (พร.๖) พ.ศ.๒๐๔๐

ผู้ปกครองเมืองแพร่แม่และลูกหล่อพระพุทธรูปทองคำหนัก ๓๖๐ กิโลกรัมและได้สร้างวิหารขึ้นใหม่

๔. จารึกวัดบุญพาราม (พร.๘) พ.ศ.๒๐๗๒

เจ้าเมืองแพร่อุกับเจ้านางเมืองมีศรัทธาในพระพุทธศาสนาจึงสร้างวัดบุญพาราม ถวายแด่กษัตริย์เมืองเชียงใหม่ และกษัตริย์เมืองเชียงใหม่มีพระราชโองการให้คน ๕ ครอบครัว เป็นข้าวัดและถวายนา ให้เป็นสมบัติของวัดบุญพาราม

๕. จารึกวัดสมเด็จ (พร.๑๐) พ.ศ.๒๔๑๖

ประชาชนที่มีจิตศรัทธาในศาสนามาร่วมกันทำกุศลโดยแบ่งเป็น ๒ ฝ่ายคือ ฝ่ายภายใน มีกุบาหลวง ฝ่ายภายนอกมีเจ้ามหาเทพวังโส เป็นประธาน องค์สมเด็จมหาราชหลวงเป็นประธาน ในการสร้างอุโบสถ

๘. จังหวัดแม่ฮ่องสอน จำนวน ๑ หลัก

๑. จารึกวัดศรีเกิด (ไม่ปรากฏเลขทะเบียน) พ.ศ. ๒๐๓๒

มหาสามีสัตถกรรมราชรัตนเจ้า สร้างมหาเจดีย์มหาวิหาร ในอารามวัดศรีเกิดขอให้บุญนี้ ไปสู่พระแม่ลูก และขออนุญาตผูกสีมาจากมหาเทวีเจ้า มหาเทวีเจ้าทรงอนุญาต และถวายข้าววัด ให้คู่แ้วพระมหาเจดีย์ พระพุทธรูป

ภาคผนวก ข

ตารางที่ ๗ รายละเอียดจารึกล้านนา จำนวน ๑๘๖ หลัก

จังหวัดพะเยา จารึกจำนวน ๕๕ หลัก

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๑	จารึกกษัตริย์ ราชวงศ์มังราย	ฝักขาม	ไทยวน	พ.ศ. ๑๕๕๖	ช่วงที่ ๑ อาณาจักร ล้านนาปกครองโดย ราชวงศ์มังราย (พ.ศ. ๑๘๓๕-๒๑๐๑) สมัยอาณาจักรล้านนา รุ่งเรือง ในสมัย พระเจ้าสามฝั่งแกน (พ.ศ.๑๕๔๕-๑๕๘๕)	ถ.เมือง จ.พะเยา	พิพิธภัณฑสถาน หริภุญไชย จ.ลำพูน	๒๗/๒๕๔๑	ประชุมจารึก เมืองพะเยา หน้า ๔๕-๕๖
๒	จารึก วัดแก้อยอด	ฝักขาม	ไทยวน	พ.ศ. ๑๕๕๖	ช่วงที่ ๑ อาณาจักร ล้านนาปกครองโดย ราชวงศ์มังราย (พ.ศ. ๑๘๓๕-๒๑๐๑) สมัยอาณาจักรล้านนา รุ่งเรือง ในสมัย พระเจ้าสามฝั่งแกน (พ.ศ.๑๕๔๕-๑๕๘๕)	ถ.เมือง จ.พะเยา	พิพิธภัณฑสถาน หริภุญไชย จ.ลำพูน	ลพ.๒๗	ประชุมจารึก เมืองพะเยา หน้า ๖๒-๖๔

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๓	จารึก วัดคงตุ้มหลุ่ม	ฝักขาม	ไทยวน	พ.ศ. ๒๐๐๕	ช่วงที่ ๑ อาณาจักร ล้านนาปกครอง โดยราชวงศ์มังราย (พ.ศ.๑๘๓๕-๒๑๐๑) สมัยอาณาจักรล้านนา รุ่งเรืองในสมัย พระเจ้าติโลกราช (พ.ศ.๑๘๘๕- ๒๐๓๑)	วัดคงตุ้มหลุ่ม ต.ป่าแฝก อ.แม่ใจ จ.พะเยา	พิพิธภัณฑ สถาน แห่งชาติ เชียงใหม่	พป.๔๑๗/ ๒๕๒๔	ประชุมจารึก เมืองพะเยา หน้า ๗๕-๗๖
๔	จารึกเจ้าสี่หมื่น เลี้ยงมาเป็น เจ้าสี่หมื่น	ฝักขาม	ไทยวน	พ.ศ. ๒๐๑๔	ช่วงที่ ๑ อาณาจักร ล้านนาปกครองโดย ราชวงศ์มังราย (พ.ศ. ๑๘๓๕-๒๑๐๑)สมัย อาณาจักรล้านนา รุ่งเรืองในสมัย พระเจ้าติโลกราช (พ.ศ.๑๘๘๕-๒๐๓๑)	บริเวณ โรงเรียน บุญสิทธิ ต.ในเวียง อ.เมือง จ.พะเยา	วัดศรีโคมคำ ต.ในเวียง อ.เมือง จ.พะเยา	พย.๔๗	จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๑๘๕

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๕	จารึกเจ้าสิริหมื่นสร้างพระพุทธรูป	ฝักขาม	ไทยวน	พ.ศ. ๒๐๑๔	ช่วงที่ ๑ อาณาจักรล้านนาปกครองโดยราชวงศ์มังราย (พ.ศ. ๑๘๓๕-๒๑๑๑) สมัยอาณาจักรล้านนารุ่งเรืองในสมัยพระเจ้าติโลกราช (พ.ศ. ๑๘๘๕-๒๐๓๑)	วัดลี ต.ในเวียง อ.เมือง จ.พะเยา	วัดศรีโคมคำ ต.ในเวียง อ.เมือง จ.พะเยา	พย.๕๒	จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๑๕๗
๖	จารึกเจ้าสิริหมื่นสร้างพระพุทธรูปและเจ้ามหาราชอุทิศที่นา	ฝักขาม	ไทยวน	พ.ศ. ๒๐๑๕	ช่วงที่ ๑ อาณาจักรล้านนาปกครองโดยราชวงศ์มังราย (พ.ศ. ๑๘๓๕-๒๑๑๑) สมัยอาณาจักรล้านนารุ่งเรืองในสมัยพระเจ้าติโลกราช (พ.ศ. ๑๘๘๕-๒๐๓๑)	วัดสวนดอก บ้านห้วยลึก ต.บ้านตूं อ.เมือง จ.พะเยา	วัดศรีโคมคำ ต.ในเวียง อ.เมือง จ.พะเยา	พย.๔๔	จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๑๘๓-๑๘๔

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๗	จารึกฐานพระพุทธรูปพระเจ้าอุทัยดิฐระ	ธรรมล้านนา	บาลี-สันสกฤต	พ.ศ. ๒๐๑๕	ช่วงที่ ๑ อาณาจักรล้านนาปกครองโดยราชวงศ์มังราย (พ.ศ. ๑๘๓๕-๒๑๑๑) สมัยอาณาจักรล้านนา รุ่งเรือง ในสมัยพระเจ้าติโลกราช (พ.ศ. ๑๙๘๕-๒๐๓๑)	วัดขุนาค ต.ดงเจน อ.เมือง จ.พะเยา	พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพระนคร กรุงเทพฯ	กท.๕๓	ประชุมจารึกเมืองพะเยา หน้า ๘๖-๘๗
๘	จารึกสมเด็จพระราชาธิบดีราชพังธรรมเทศนา	ฝักราบ	ไทยวน	พ.ศ. ๒๐๒๑	ช่วงที่ ๑ อาณาจักรล้านนาปกครองโดยราชวงศ์มังราย (พ.ศ. ๑๘๓๕-๒๑๑๑) สมัยอาณาจักรล้านนา รุ่งเรือง ในสมัยพระเจ้าติโลกราช (พ.ศ. ๑๙๘๕-๒๐๓๑)	วัดรับ ต.ใหม่ อ.เมือง จ.พะเยา	วัดศรีโคมคำ ต.ในเวียง อ.เมือง จ.พะเยา	พย.๔๕	จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๑๘๕-๑๘๖

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๕	จารึก ปกเวียงพาว	ฝักขาม	ไทยวน	พ.ศ. ๒๐๒๕	ช่วงที่ ๑ อาณาจักร ล้านนาปกครองโดย ราชวงศ์มังราย (พ.ศ.๑๘๓๕-๒๑๐๑) สมัยอาณาจักรล้านนา รุ่งเรืองในสมัย พระเจ้าติโลกราช (พ.ศ.๑๙๘๕-๒๐๓๑)		วัดศรีโคมคำ ต.ในเวียง อ.เมือง จ.พะเยา	พย.๒๓	จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๑๕๒-๑๕๓
๑๐	จารึก วัดป่าเกี๊ยะ	ฝักขาม	ไทยวน	พ.ศ. ๒๐๒๖	ช่วงที่ ๑ อาณาจักร ล้านนาปกครองโดย ราชวงศ์มังราย (พ.ศ.๑๘๓๕-๒๑๐๑) สมัยอาณาจักรล้านนา รุ่งเรืองในสมัย พระเจ้าติโลกราช (พ.ศ.๑๙๘๕-๒๐๓๑)	วัดป่าเกี๊ยะ ต.คงเจน อ.เมือง จ.พะเยา	วัดศรีโคมคำ ต.ในเวียง อ.เมือง จ.พะเยา	พย.๕	จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๑๐๕-๑๑๐

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๑๑	จารึกวัดคอนคราม	ฝักขาม	ไทยวน	พ.ศ. ๒๐๓๑	ช่วงที่ ๑ อาณาจักรล้านนาปกครองโดยราชวงศ์มังราย (พ.ศ. ๑๘๓๕-๒๑๐๑) สมัยอาณาจักรล้านนารุ่งเรือง ในสมัยพระยอดเชียงราย (พ.ศ. ๒๐๓๑-๒๐๔๐)	วัดสันพระเจ้าน้ำคำ (วัดร้าง) ต.ศรีถ้อย ก.แม่ใจ จ.พะเยา	วัดศรีโคมคำ ต.ในเวียง อ.เมือง จ.พะเยา	พย.๒	จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๑๐๒-๑๐๓
๑๒	จารึกสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ มหาสมณูปถัมภ์ พุทธมณฑล พินิจวัดกลาง	ธรรม ล้านนา	ไทยวน	พ.ศ. ๒๐๓๒	ช่วงที่ ๑ อาณาจักรล้านนาปกครองโดยราชวงศ์มังราย (พ.ศ. ๑๘๓๕-๒๑๐๑) สมัยอาณาจักรล้านนารุ่งเรือง ในสมัยพระยอดเชียงราย (พ.ศ. ๒๐๓๑-๒๐๔๐)	วัดร้าง (วัดกลาง) ต.ในเวียง อ.เมือง จ.พะเยา	วัดศรีโคมคำ ต.ในเวียง อ.เมือง จ.พะเยา	พย.๕๖	จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๒๐๖-๒๐๗

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๑๓	จารึก เจ้าสีหมัน ผู้เป็นปู่เดียว	ฝักขาม	ไทยวน	พ.ศ. ๒๐๓๓	ช่วงที่ ๑ อาณาจักร ล้านนาปกครองโดย ราชวงศ์มังราย (พ.ศ.๑๘๓๕-๒๑๑๑) สมัยอาณาจักรล้านนา รุ่งเรืองในสมัย พระยอละเชียงราย (พ.ศ.๒๐๓๑-๒๑๔๐)	วัดร้าง ต.ใหม่ อ.เมือง จ.พะเยา	วัดศรีโคมคำ ต.ในเวียง อ.เมือง จ.พะเยา	พย.๔๖	จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๑๘๗-๑๘๘
๑๔	จารึก เจ้าสีหมัน ทำสีมาใหม่	ฝักขาม	ไทยวน	พ.ศ. ๒๐๓๓	ช่วงที่ ๑ อาณาจักร ล้านนาปกครองโดย ราชวงศ์มังราย (พ.ศ.๑๘๓๕-๒๑๑๑) สมัยอาณาจักรล้านนา รุ่งเรืองในสมัย พระยอละเชียงราย (พ.ศ.๒๐๓๑-๒๑๔๐)	วัดร้าง ต.ใหม่ อ.เมือง จ.พะเยา	วัดศรีโคมคำ ต.ในเวียง อ.เมือง จ.พะเยา	พย.๓	จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๑๐๔-๑๐๕

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๑๕	จารึก วัดวิสุทธาราม	ฝักขาม ธรรม ล้านนา	ไทยวน	พ.ศ. ๒๐๓๕	ช่วงที่ ๑ อาณาจักร ล้านนาปกครองโดย ราชวงศ์มังราย (พ.ศ.๑๘๓๕-๒๑๐๑) สมัยอาณาจักรล้านนา รุ่งเรือง ในสมัย พระยอคเชียงราย (พ.ศ.๒๐๓๑-๒๐๔๐)	วัดร้าง ภายในบริเวณ โรงเรียน ท่าก้ำซ่ง	วัดศรีโคมคำ ต.ในเวียง อ.เมือง จ.พะเยา	พย.๔	จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๑๐๖-๑๐๘
๑๖	จารึก วัดนางหมื่น	ฝักขาม	ไทยวน	พ.ศ. ๒๐๓๖	ช่วงที่ ๑ อาณาจักร ล้านนาปกครองโดย ราชวงศ์มังราย (พ.ศ.๑๘๓๕-๒๑๐๑) สมัยอาณาจักรล้านนา รุ่งเรืองในสมัย พระยอคเชียงราย (พ.ศ.๒๐๓๑-๒๐๔๐)	วัดร้าง ต.แม่่นาเรือง อ.เมือง จ.พะเยา	วัดศรีโคมคำ ต.ในเวียง อ.เมือง จ.พะเยา	พย.๖	จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๑๑๑-๑๑๓

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๑๗	จารึกวัด อารามป่าน้อย	ฝักขาม	ไทยขวน	พ.ศ. ๒๐๓๗	ช่วงที่ ๑ อาณาจักร ล้านนาปกครอง โดยราชวงศ์มังราย (พ.ศ.๑๘๗๕-๒๑๑๑) สมัยอาณาจักรล้านนา รุ่งเรือง ในสมัย พระยอดเชียงราย (พ.ศ.๒๐๓๑-๒๑๔๐)	-	วัดอาราม ป่าน้อย ต.ดงเจน อ.เมือง จ.พะเยา	พย.๒๖	จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๑๕๔-๑๕๖
๑๘	จารึกวัด อารามป่าญะ	ฝักขาม	ไทยขวน	พ.ศ. ๒๐๓๘	ช่วงที่ ๑ อาณาจักร ล้านนาปกครอง โดยราชวงศ์มังราย (พ.ศ.๑๘๗๕-๒๑๑๑) สมัยอาณาจักรล้านนา รุ่งเรืองในสมัย พระยอดเชียงราย (พ.ศ.๒๐๓๑-๒๑๔๐)	วัดป่าญะ (อารามป่าญะ) ต.ในเวียง อ.เมือง จ.พะเยา	วัดศรีโคมคำ ต.ในเวียง อ.เมือง จ.พะเยา	พย.๗	จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๑๑๔-๑๑๗

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๑๕	จารึกวัดจอยแซ	ฝักขาม	ไทยวน	พ.ศ. ๒๐๓๘	ช่วงที่ ๑ อาณาจักรล้านนาปกครองโดยราชวงศ์มังราย (พ.ศ. ๑๘๓๕-๒๑๐๑) สมัยอาณาจักรล้านนา รุ่งเรือง ในสมัยพระยอดเชียงราย (พ.ศ. ๒๐๓๑-๒๐๔๐)	-	พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพระนคร กรุงเทพฯ	พย.๓๕	จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๑๗๗-๑๘๐
๒๐	จารึกเจ้าสี่หมื่นพยาวฝั่งเสมาวัดลี	ฝักขาม	ไทยวน	พ.ศ. ๒๐๓๘	ช่วงที่ ๑ อาณาจักรล้านนาปกครองโดยราชวงศ์มังราย (พ.ศ. ๑๘๓๕-๒๑๐๑) สมัยอาณาจักรล้านนา รุ่งเรืองในสมัยพระยอดเชียงราย (พ.ศ. ๒๐๓๑-๒๐๔๐)	วัดลี ต.ในเวียง อ.เมือง จ.พะเยา	วิหารวัดลี ต.ในเวียง อ.เมือง จ.พะเยา	พย.๒๗	จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๑๕๗-๑๖๑

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๒๑	จารึกเจ้าศรีฯ	ฝักขาม	ไทยวน	พ.ศ. ๒๐๓๕	ช่วงที่ ๑ อาณาจักร ล้านนาปกครองโดย ราชวงศ์มังราย (พ.ศ.๑๘๗๕-๒๑๐๑) สมัยอาณาจักรล้านนา รุ่งเรือง ในสมัย พระเมืองแก้ว (พ.ศ.๒๐๓๕-๒๐๖๕)	-	วัดศรีโคมคำ ต.ในเวียง อ.เมือง จ.พะเยา	พย.๑๖	จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๑๓๕-๑๔๐
๒๒	จารึก วัดพระคำ	ฝักขาม	ไทยวน	พ.ศ. ๒๐๓๕	ช่วงที่ ๑ อาณาจักร ล้านนาปกครองโดย ราชวงศ์มังราย (พ.ศ.๑๘๗๕-๒๑๐๑) สมัยอาณาจักรล้านนา รุ่งเรือง ในสมัย พระเมืองแก้ว (พ.ศ.๒๐๓๕-๒๐๖๕)	จ.พะเยา	พิพิธภัณฑ สถาน แห่งชาติหริ ภญไชย จ.ลำพูน	ลพ.๑๐	ประชุมจารึก เมืองพะเยา หน้า ๑๘๗-๑๘๘

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๒๓	จารึกวัดบ้านพาน	ฝักขาม	ไทยวน	พ.ศ. ๒๐๓๕	ช่วงที่ ๑ อาณาจักรล้านนาปกครองโดยราชวงศ์มังราย (พ.ศ.๑๘๓๕-๒๑๐๑) สมัยอาณาจักรล้านนารุ่งเรือง ในสมัยพระเมืองแก้ว (พ.ศ.๒๐๓๕-๒๑๖๕)	บ้านของเอกชน ต.ท่าวังทอง อ.เมือง จ.พะเยา	สำนักปฏิบัติธรรมวังทองวังธรรม ต.ท่าวังทอง อ.เมือง จ.พะเยา	พย.๘๕	จารึกล้านนาภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๒๔๓-๒๔๕
๒๔	จารึกวัดหมื่นล่อ	ฝักขาม	ไทยวน	พ.ศ. ๒๐๔๐	ช่วงที่ ๑ อาณาจักรล้านนาปกครองโดยราชวงศ์มังราย (พ.ศ.๑๘๓๕-๒๑๐๑) สมัยอาณาจักรล้านนารุ่งเรือง ในสมัยพระเมืองแก้ว (พ.ศ.๒๐๓๕-๒๑๖๕)	วัดหมื่นล่อ ต.ท่ารอง อ.เมือง จ.พะเยา	วัดลี ต.โนนเวียง อ.เมือง จ.พะเยา	พย.๕๕	จารึกล้านนาภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๒๑๒-๒๑๔

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๒๕	จารึกวัดป่าใหม่	ฝักขาม	ไทยวน	พ.ศ. ๒๐๔๐	ช่วงที่ ๑ อาณาจักรล้านนาปกครองโดยราชวงศ์มังราย (พ.ศ.๑๙๙๕-๒๑๐๑) สมัยอาณาจักรล้านนารุ่งเรือง ในสมัยพระเมืองแก้ว (พ.ศ.๒๐๓๕-๒๐๖๕)	-	วัดศรีโคมคำ ต.ในเวียง อ.เมือง จ.พะเยา	พย.๘	จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๑๑๘-๑๒๑
๒๖	จารึกวัดพระญาร่วง	ฝักขาม ธรรม ล้านนา	ไทยวน และ บาลี	พ.ศ. ๒๐๔๑	ช่วงที่ ๑ อาณาจักรล้านนาปกครองโดยราชวงศ์มังราย (พ.ศ.๑๙๙๕-๒๑๐๑) สมัยอาณาจักรล้านนารุ่งเรือง ในสมัยพระเมืองแก้ว (พ.ศ.๒๐๓๕-๒๐๖๕)	วัดขุนนาค ต.คงเจน อ.เมือง จ.พะเยา	วัดศรีโคมคำ ต.ในเวียง อ.เมือง จ.พะเยา	พย.๙	จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๑๒๒-๑๒๓

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๒๑	จารึก พระมหาเถร นำพระพุทธร ศาสนาจาก ลังกามา หรืออุษยชัย	ฝักขาม	ไทยวน	พ.ศ. ๒๐๔๑	ช่วงที่ ๑ อาณาจักร ล้านนาปกครองโดย ราชวงศ์มังราย (พ.ศ.๑๘๗๕-๒๑๑๑) สมัยอาณาจักรล้านนา รุ่งเรือง ในสมัย พระเมืองแก้ว (พ.ศ.๒๐๓๕-๒๐๖๕)	อ.เมือง จ.พะเยา	พิพิธภัณฑ สถาน แห่งชาติเชียง แสน จ.เชียงราย	ชร. ๔	จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๕
๒๒	จารึก เจ้าหมื่นลอ มงคล	ฝักขาม	ไทยวน	พ.ศ. ๒๐๔๔	ช่วงที่ ๑ อาณาจักร ล้านนาปกครองโดย ราชวงศ์มังราย (พ.ศ.๑๘๗๕-๒๑๑๑) สมัยอาณาจักรล้านนา รุ่งเรือง ในสมัย พระเมืองแก้ว (พ.ศ.๒๐๓๕-๒๐๖๕)	บริเวณเมือง โบราณ (เมืองลอ) อ.จุน จ.พะเยา	วัดลี ต.ในเวียง อ.เมือง จ.พะเยา	พย.๒๘	จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๑๖๒-๑๖๔

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๒๕	จารึก หัวแสนกลียา กินเมือง พยาว	ฝักขาม	ไทยวน	พ.ศ. ๒๐๔๕	ช่วงที่ ๑ อาณาจักร ล้านนาปกครองโดย ราชวงศ์มังราย (พ.ศ.๑๘๗๕-๒๑๑๑) สมัยอาณาจักรล้านนา รุ่งเรือง ในสมัย พระเมืองแก้ว (พ.ศ.๒๐๓๕-๒๐๖๕)	วัดบุญนาค ต.คงเจน อ.เมือง จ.พะเยา	พิพิธภัณฑสถาน แห่งชาติหริ ภุญไชย จ.ลำพูน	ลพ.๑๕	ประชุมจารึก เมืองพะเยา หน้า ๒๔๗- ๒๕๓
๓๐	จารึก มหาสามีเจ้า ญาณเทพคุณ วัดบ้านคอน	ฝักขาม	ไทยวน	พ.ศ. ๒๐๔๖	ช่วงที่ ๑ อาณาจักร ล้านนาปกครองโดย ราชวงศ์มังราย (พ.ศ.๑๘๗๕-๒๑๑๑) สมัยอาณาจักรล้านนา รุ่งเรือง ในสมัย พระเมืองแก้ว (พ.ศ.๒๐๓๕-๒๐๖๕)	ที่ทำการ อำเภอเมือง จ.พะเยา	วัดศรีโคมคำ ต.ในเวียง อ.เมือง จ.พะเยา	พย.๑๐	จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๑๒๔-๑๒๖

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๓๑	จารึก เจ้าหัวแสน ญาณกลุสา	ฝักขาม	ไทยวน	พ.ศ. ๒๐๔๗	ช่วงที่ ๑ อาณาจักร ล้านนาปกครอง โดยราชวงศ์มังราย (พ.ศ.๑๘๓๕-๒๑๐๑) สมัยอาณาจักรล้านนา รุ่งเรือง ในสมัย พระเมืองแก้ว (พ.ศ.๒๐๓๕-๒๐๖๕)	วัดร้าง (เขตติดต่อกับ วัดเมืองชุม) ต.แม่ต้า อ.เมือง จ.พะเยา	วัดลี ต.ในเวียง อ.เมือง จ.พะเยา	พย.๒๕	จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๑๖๕-๑๖๖
๓๒	จารึกวัด วิสุทธิธาราม	ฝักขาม	ไทยวน	พ.ศ. ๒๐๔๕	ช่วงที่ ๑ อาณาจักร ล้านนาปกครอง โดยราชวงศ์มังราย (พ.ศ.๑๘๓๕-๒๑๐๑) สมัยอาณาจักรล้านนา รุ่งเรืองในสมัย พระเมืองแก้ว (พ.ศ.๒๐๓๕-๒๐๖๕)	วัดวิสุทธิธาราม อ.เมือง จ.พะเยา	พิพิธภัณฑ สถาน แห่งชาติหริ ภุญไชย จ.ลำพูน	ลพ.๒๒	ประชุมจารึก เมืองพะเยา หน้า ๒๖๕- ๒๖๖

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๓๓	จารึกวัดพุทโธ	ฝักขาม	ไทยวน	พ.ศ. ๒๐๕๑	ช่วงที่ ๑ อาณาจักรล้านนาปกครองโดยราชวงศ์มังราย (พ.ศ.๑๘๓๕-๒๑๑๑) สมัยอาณาจักรล้านนา รุ่งเรืองในสมัยพระเมืองแก้ว (พ.ศ.๒๐๓๕-๒๐๖๕)	วัดพุทโธ หรือ วัดวิเวการาม ต.ดงเจน อ.เมือง จ.พะเยา	วัดศรีโคมคำ ต.ในเวียง อ.เมือง จ.พะเยา	พย.๑๑	จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๑๒๗-๑๒๘
๓๔	จารึกเจ้าหันมหาศฯ	ฝักขาม	ไทยวน	พ.ศ. ๒๐๕๓	ช่วงที่ ๑ อาณาจักรล้านนาปกครองโดยราชวงศ์มังราย (พ.ศ.๑๘๓๕-๒๑๑๑) สมัยอาณาจักรล้านนา รุ่งเรืองในสมัยพระเมืองแก้ว (พ.ศ.๒๐๓๕-๒๐๖๕)	วัดประดู่โง ต.วังทอง อ.เมือง จ.พะเยา	วัดศรีโคมคำ ต.ในเวียง อ.เมือง จ.พะเยา	พย.๔๕	จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๑๕๒-๑๕๓

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๓๕	จารึกมหา สามัญญา สุนทรเจ้า วัดพระเกิด	ฝักขาม	ไทยวน	พ.ศ. ๒๐๕๖	ช่วงที่ ๑ อาณาจักร ล้านนาปกครอง โดยราชวงศ์มังราย สมัยอาณาจักรล้านนา รุ่งเรือง ในสมัย พระเมืองแก้ว (พ.ศ.๒๐๓๕-๒๐๖๕)	วัดร้างบริเวณ โรงเรียน พะเยาพิทยาศ คม อ.เมือง จ.พะเยา	วัดศรีโคมคำ ต.ในเวียง อ.เมือง จ.พะเยา	พย.๑๒	จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๑๒๕-๑๓๐
๓๖	จารึกวัด หนองกวาง	ฝักขาม	ไทยวน	พ.ศ. ๒๐๕๖	ช่วงที่ ๑ อาณาจักร ล้านนาปกครองโดย ราชวงศ์มังราย สมัยอาณาจักรล้านนา รุ่งเรือง ในสมัย พระเมืองแก้ว (พ.ศ.๒๐๓๕-๒๐๖๕)	วัดหนองกวาง (วัดร้าง)	วัดศรีโคมคำ ต.ในเวียง อ.เมือง จ.พะเยา	พย.๑	จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๕๕-๑๐๑

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ ปัจจุบัน	เลขทะเบียน จารึก	ข้อมูลจาก
๓๗	จารึก การสร้างเจดีย์	สิงหล	ไทยวน	พ.ศ. ๒๐๕๘	ช่วงที่ ๑ อาณาจักร ล้านนาปกครอง โดยราชวงศ์มังราย (พ.ศ.๑๘๓๕-๒๑๑๑) สมัยอาณาจักรล้านนา รุ่งเรืองในสมัย พระเมืองแก้ว (พ.ศ.๒๐๓๕-๒๐๖๕)	-	วัดศรีโคมคำ ต.ในเวียง อ.เมือง จ.พะเยา	พย.๓๔	จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๑๗๓
๓๘	จารึก มหาเถร สังฆกรรม พิธีกรรม วัดสิบสอง ห้อง	ฝักขาม	ไทยวน	พ.ศ. ๒๐๕๘	ช่วงที่ ๑ อาณาจักร ล้านนาปกครอง โดยราชวงศ์มังราย สมัยอาณาจักรล้านนา รุ่งเรือง ในสมัย พระเมืองแก้ว (พ.ศ.๒๐๓๕-๒๐๖๕)	อำเภอเมือง จ.พะเยา	วัดศรีโคมคำ ต.ในเวียง อ.เมือง จ.พะเยา	พย.๑๓	จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๑๓๑-๑๓๓

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๓๕	จารึกวัดสุวัฒนาราม	ฝักขาม	ไทยวน	พ.ศ. ๒๐๖๐	ช่วงที่ ๑ อาณาจักรล้านนาปกครองโดยราชวงศ์มังราย (พ.ศ. ๑๘๘๕-๒๑๐๑) สมัยอาณาจักรล้านนารุ่งเรือง ในสมัยพระเมืองแก้ว (พ.ศ. ๒๐๓๕-๒๐๖๕)	วัดร้างหน้าวัดลือ อ.เมือง จ.พะเยา	วัดลือ ต.ในเวียง อ.เมือง จ.พะเยา	พย.๕๑	จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๑๕๕-๑๕๖
๔๐	จารึกสถานที่ประดิษฐานพระธาตุ	ฝักขาม และธรรมล้านนา	ไทยวน	พ.ศ. ๒๐๖๖-๒๐๗๑	ช่วงที่ ๑ อาณาจักรล้านนาปกครองโดยราชวงศ์มังราย (พ.ศ. ๑๘๘๕-๒๑๐๑) สมัยอาณาจักรล้านนารุ่งเรือง ในสมัยพระเมืองแก้ว (พ.ศ. ๒๐๓๕-๒๐๖๕) พระเกษเกล้า ครั้งที่ ๑ (พ.ศ. ๒๐๖๕-๒๐๘๑)	-	วัดศรีโคมคำ ต.ในเวียง อ.เมือง จ.พะเยา	พย.๒๑	จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๑๔๗-๑๔๘

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๔๑	จารึกการสร้างมหายาน	ฝักขาม	ไทยวน	พ.ศ. ๒๐๘๘	ช่วงที่ ๑ อาณาจักรล้านนาปกครองโดยราชวงศ์มังราย (พ.ศ. ๑๘๓๕-๒๑๐๑) ในสมัยพระเกษเกล้าครั้งที่ ๑ (พ.ศ. ๒๐๖๕-๒๐๘๑)	จ.พะเยา	พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญชัย จ.ลำพูน	ถพ.๑๒	ประชุมจารึกเมืองพะเยา หน้า ๓๕๕-๓๕๘
๔๒	จารึกเจ้าเมืองเซียง	ฝักขาม	ไทยวน	พ.ศ. ๒๐๘๕	ช่วงที่ ๑ อาณาจักรล้านนาปกครองโดยราชวงศ์มังราย (พ.ศ. ๑๘๓๕-๒๑๐๑) ในสมัยพระเกษเกล้าครั้งที่ ๑ (พ.ศ. ๒๐๖๕-๒๐๘๑)	-	วัดศรีโคมคำ ต.ในเวียง อ.เมือง จ.พะเยา	ถพ.๑๕	จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๑๓๗-๑๓๘

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ ปัจจุบัน	เลขทะเบียน จารึก	ข้อมูลจาก
๔๓	จารึกกรอญญ	ฝักขาม	ไทยวน	พุทธ ศตวรรษ ที่ ๒๑- ๒๒	ช่วงที่ ๑ อาณาจักร ล้านนา ปกครอง โดยราชวงศ์มังราย (พ.ศ.๑๘๗๕-๒๑๐๑) และช่วงที่ ๒ อาณาจักร ล้านนาตกอยู่ภายใต้ การปกครองของพม่า (พ.ศ.๒๑๐๑-๒๓๑๗)	วัดศรีโคมคำ ต.โนนเวียง อ.เมือง จ.พะเยา	วัดศรีโคมคำ ต.โนนเวียง อ.เมือง จ.พะเยา	พย.๓๓	จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๑๗๒
๔๔	จารึก คำสาปแช่ง	ฝักขาม	ไทยวน	พุทธ ศตวรรษ ที่ ๒๑- ๒๒	ช่วงที่ ๑ อาณาจักร ล้านนา ปกครอง โดยราชวงศ์มังราย (พ.ศ.๑๘๗๕-๒๑๐๑) และช่วงที่ ๒ อาณาจักร ล้านนาตกอยู่ภายใต้ การปกครองของพม่า (พ.ศ.๒๑๐๑-๒๓๑๗)	-	วัดศรีโคมคำ ต.โนนเวียง อ.เมือง จ.พะเยา	พย.๑๕	จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๑๔๕

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๔๕	จารึก พุทธธรรมา	ฝักขาม และ ธรรม ล้านนา	ไทยวน	พุทธ ศตวรรษ ที่ ๒๑	ช่วงที่ ๑ อาณาจักร ล้านนาปกครอง โดยราชวงศ์มังราย (พ.ศ.๑๘๗๕-๒๑๑๑)	-	วัดศรีโคมคำ ต.ในเวียง อ.เมือง จ.พะเยา	พย.๒๐	จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๑๔๖
๔๖	จารึก คำอธิษฐาน	ฝักขาม	ไทยวน	พุทธ ศตวรรษ ที่ ๒๑- ๒๒	ช่วงที่ ๑ อาณาจักร ล้านนาปกครอง โดยราชวงศ์มังราย และช่วงที่ ๒ อาณาจักรล้านนาตกอยู่ ภายใต้การปกครอง ของพม่า (พ.ศ.๒๑๑๑- ๒๓๑๗)	-	วัดศรีโคมคำ ต.ในเวียง อ.เมือง จ.พะเยา	พย.๑๗	จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๑๔๑-๑๔๓

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๔๗	จารึกวัดพระเจ้า	ฝักขาม	ไทยวน	พุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๒	ช่วงที่ ๑ อาณาจักรล้านนาปกครองโดยราชวงศ์มังรายและช่วงที่ ๒ อาณาจักรล้านนาตกอยู่ภายใต้การปกครองของพม่า (พ.ศ.๒๑๐๑-๒๓๑๗)	วัดศรีโคมคำ ต.ในเวียง อ.เมือง จ.พะเยา	วัดศรีโคมคำ ต.ในเวียง อ.เมือง จ.พะเยา	พย.๓๑	จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๑๖๘
๔๘	จารึกฐานพระพุทธรูปพุทธสรณัง	ฝักขาม	ไทยวน	พุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๒	ช่วงที่ ๑ อาณาจักรล้านนาปกครองโดยราชวงศ์มังรายและช่วงที่ ๒ อาณาจักรล้านนาตกอยู่ภายใต้การปกครองของพม่า (พ.ศ.๒๑๐๑-๒๓๑๗)	-	วัดลี ต.ในเวียง อ.เมือง จ.พะเยา	พย.๖๗	จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๒๓๒

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๔๕	จารึกวัดदनสูง	ฝักขาม	ไทยวน	พุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๒	ช่วงที่ ๑ อาณาจักรล้านนาปกครองโดยราชวงศ์มังรายและช่วงที่ ๒ อาณาจักรล้านนาตกอยู่ภายใต้การปกครองของพม่า (พ.ศ. ๒๑๐๑-๒๓๑๗)	วัดพระแก้ว ต.ในเวียง อ.เชียงคำ จ.พะเยา	วัดพระแก้ว ต.ในเวียง อ.เมือง จ.พะเยา	พย.๓๘	จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๑๗๖
๕๐	จารึกวัดโลกติลกสังฆาราม	ฝักขาม	ไทยวน	พุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๒	ช่วงที่ ๑ อาณาจักรล้านนาปกครองโดยราชวงศ์มังราย และช่วงที่ ๒ อาณาจักรล้านนาตกอยู่ภายใต้การปกครองของพม่า (พ.ศ. ๒๑๐๑-๒๓๑๗)	-	พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร กรุงเทพฯ	พย.๔๐	จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๑๘๑

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๕๑	จารึกวัดควาง	ฝักขาม	ไทยวน	พุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๒	ช่วงที่ ๑ อาณาจักรล้านนาปกครองโดยราชวงศ์มังรายและช่วงที่ ๒ อาณาจักรล้านนาตกอยู่ภายใต้การปกครองของพม่า (พ.ศ. ๒๑๐๑-๒๓๑๗)	วัดคงเล บ้านเหียน ต.ใหม่ อ.เมือง จ.พะเยา	วัดศรีโคมคำ ต.ในเวียง อ.เมือง จ.พะเยา	พย.๔๘	จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๑๕๐-๑๕๑
๕๒	จารึกวัดหนองสระ	ฝักขาม	ไทยวน	พุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๒	ช่วงที่ ๑ อาณาจักรล้านนาปกครองโดยราชวงศ์มังรายและช่วงที่ ๒ อาณาจักรล้านนาตกอยู่ภายใต้การปกครองของพม่า (พ.ศ. ๒๑๐๑-๒๓๑๗)	วัดหนองสระ ต.ป่าแฝก อ.แม่ใจ จ.พะเยา	วัดศรีโคมคำ ต.ในเวียง อ.เมือง จ.พะเยา	พย.๕๐	จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๑๕๔

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๕๓	จารึกวัด เขาราชสถาน	ฝักราม	ไทยวน	พุทธ ศตวรรษ ที่ ๒๑- ๒๒	ช่วงที่ ๑ อาณาจักร ล้านนาปกครองโดย ราชวงศ์มังราย และ ช่วงที่ ๒ อาณาจักร ล้านนาคงอยู่ภายใต้ การปกครองของพม่า (พ.ศ.๒๑๐๑-๒๓๑๙)	บ้านสบขาม ต.ควน อ.ปง จ.พะเยา	วัดศรีโคมคำ ต.ในเวียง อ.เมือง จ.พะเยา	พย.๕๕	จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๒๑๐-๒๑๑
๕๔	จารึก มหาสุวัน (เทพมงคลเจ้า)	ฝักราม	ไทยวน	พุทธ ศตวรรษ ที่ ๒๑	ช่วงที่ ๑ อาณาจักร ล้านนาปกครอง โดยราชวงศ์มังราย และช่วงที่ ๒ อาณาจักรล้านนาคงอยู่ ภายใต้การปกครอง ของพม่า (พ.ศ. ๒๑๐๑-๒๓๑๙)	วัดแม่สุก พระธาตุ บ้านแม่สุก อ.แม่ใจ จ.พะเยา	-	-	ประชุมจารึก เมืองพะเยา หน้า ๕๖๑-๕๖๖
๕๕	จารึกมหาธาตุ เขียงแล	ฝักราม	ไทยวน	พ.ศ. ๒๑๕๕	ช่วงที่ ๒ อาณาจักร ล้านนาคงอยู่ภายใต้ การปกครองของพม่า (พ.ศ.๒๑๐๑-๒๓๑๙) ในสมัยพระชัย (ครั้งที่ ๒) (พ.ศ.๒๑๕๐-๒๑๕๙)	วัดมุนาค อ.เมือง จ.พะเยา	พิพิธภัณฑ สถานแห่ง ชาติหริ ภุญชัย จ.ลำพูน	๓๓๖/๑๘ หรือ ลพ.๑๘	ประชุมจารึก ล้านนา เล่ม ๓ : จารึกใน พิพิธภัณฑสถาน หน้า ๒๓๓-๒๔๖

จังหวัดเชียงราย จารึกจำนวน ๓๕ หลัก

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๑	จารึก เชียงของ	ฝักขาม	ไทยวน	พ.ศ. ๑๙๘๘	ช่วงที่ ๑ อาณาจักร ล้านนาปกครอง โดยราชวงศ์มังราย (พ.ศ.๑๘๓๕-๒๑๐๑) สมัยอาณาจักรรุ่งเรือง ในสมัย พระเจ้าติโลกราช (พ.ศ.๑๙๘๕-๒๐๓๑)	เมืองเชียงของ สาธารณรัฐ ประชาชนลาว	พิพิธภัณฑ์ สถานแห่งชาติ เชียงแสน จ.เชียงราย	พ.๔๒๑/ ๒๕๒๔	ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๑ : จารึกใน พิพิธภัณฑ์เชียงใหม่ หน้า ๑๓-๒๔
๒	จารึกวิหาร จันทร์อาราม	ฝักขาม	ไทยวน	พ.ศ. ๒๐๑๑	ช่วงที่ ๑ อาณาจักร ล้านนาปกครอง โดยราชวงศ์มังราย (พ.ศ.๑๘๓๕-๒๑๐๑) สมัยอาณาจักรรุ่งเรือง ในสมัย พระเจ้าติโลกราช (พ.ศ.๑๙๘๕-๒๐๓๑)	วัดศรีสุทธา วาส อ.เวียงป่าเป้า จ.เชียงราย	พิพิธภัณฑ์ สถาน แห่งชาติ เชียงแสน จ.เชียงราย	ชร.๑	จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๑-๒

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๓	จารึก วัดบ้านยาง หมากม่วง	ฝักขาม	ไทยวน	พ.ศ. ๒๐๒๒	ช่วงที่ ๑ อาณาจักร ล้านนาปกครอง โดยราชวงศ์มังราย (พ.ศ.๑๘๓๕-๒๑๐๑) สมัยอาณาจักรรุ่งเรือง ในสมัย พระเจ้าติโลกราช (พ.ศ.๑๘๘๕-๒๐๓๑)	วัดร้าง ต.แม่เย็น อ.พาน จ.เชียงราย	พิพิธภัณฑ สถานแห่งชาติ เชียงใหม่ จ.เชียงใหม่	ชร.๓๓	จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๔๐-๔๑
๔	จารึก สร้าง พระพุทธรูป วัดคอนยาง	ฝักขาม	ไทยวน บาลี	พ.ศ. ๒๐๒๓	ช่วงที่ ๑ อาณาจักรล้านนา ปกครอง โดยราชวงศ์มังราย (พ.ศ.๑๘๓๕-๒๑๐๑) สมัยอาณาจักรรุ่งเรือง ในสมัย พระเจ้าติโลกราช (พ.ศ.๑๘๘๕-๒๐๓๑)	วัดศรีสุทธา วาส อ.เวียงป่าเป้า จ.เชียงราย	หอสมุด แห่งชาติ	ชร.๑๑	จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๒๖-๒๗

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ ปัจจุบัน	เลขทะเบียน จารึก	ข้อมูลจาก
๕	จารึกฐาน พระพุทธรูป ปางประทับ รอยพระบาท	ฝักขาม และ ธรรม ล้านนา	ไทยวน และบาลี	พ.ศ. ๒๐๒๔	ช่วงที่ ๑ อาณาจักร ล้านนาปกครอง โดยราชวงศ์มังราย (พ.ศ.๑๘๘๕-๒๑๐๑) สมัยอาณาจักรรุ่งเรือง ในสมัย พระเจ้าติโลกราช (พ.ศ.๑๘๘๕-๒๐๓๑)	-	พิพิธภัณฑ์ สถานแห่งชาติ พระนคร กรุงเทพ	ชร.๑๕	จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๓๐-๓๑
๖	จารึก คอยถ้ำพระ	ฝักขาม	ไทยวน	พ.ศ. ๒๐๒๑	ช่วงที่ ๑ อาณาจักร ล้านนาปกครอง โดยราชวงศ์มังราย (พ.ศ.๑๘๘๕-๒๑๐๑) ช่วงอาณาจักรล้านนา รุ่งเรืองในสมัย พระเจ้าติโลกราช (พ.ศ.๑๘๘๕-๒๐๓๑)	ถ้ำที่คอย ถ้ำพระ จ.เชียงราย	พิพิธภัณฑ์ สถานแห่งชาติ เชียงใหม่ จ.เชียงราย	๑๗/๒๕๔๑	ประชุมจารึก ล้านนา เล่ม ๖ : จารึกในพิพิธภัณฑ์ เชียงใหม่ หน้า ๑๗-๓๑

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๘	จารึกวัดพุทึง	ฝักขาม	ไทยวน	พ.ศ. ๒๐๓๐	ช่วงที่ ๑ อาณาจักร ล้านนาปกครอง โดยราชวงศ์มังราย (พ.ศ.๑๘๓๕-๒๑๐๑) ช่วงอาณาจักรล้านนา รุ่งเรืองในสมัย พระเจ้าติโลกราช (พ.ศ.๑๘๘๕-๒๑๓๑)	วัดพุทึง (วัดสันทราย) บ้านดงชัย อ.เวียงชัย จ.เชียงราย	พิพิธภัณฑ์ สถานแห่งชาติ เชียงใหม่ จ.เชียงราย	ชร.๖๑	จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๔๖-๔๗
๘	จารึกวัด พันตองแต้ม	ฝักขาม และ ธรรม ล้านนา	ไทยวน และบาลี	พ.ศ. ๒๐๓๑	ช่วงที่ ๑ อาณาจักร ล้านนาปกครอง โดยราชวงศ์มังราย (พ.ศ.๑๘๓๕-๒๑๐๑) ช่วงอาณาจักรล้านนา รุ่งเรืองในสมัย พระยอดเชียงราย (พ.ศ.๒๐๓๑-๒๑๔๐)	วัดพัน ตองแต้ม อ.เชียงแสน จ.เชียงราย	พิพิธภัณฑ์ สถานแห่งชาติ เชียงใหม่ จ.เชียงราย	๑๖/๒๕๔๑	ประชุมจารึก ล้านนา เล่ม ๖ : จารึกในพิพิธภัณฑ์ เชียงใหม่ หน้า ๓๓-๕๒

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๕	จารึกวัดมหาวัน	ฝักขาม	ไทยขวน	พ.ศ. ๒๐๓๒	ช่วงที่ ๑ อาณาจักรล้านนาปกครองโดยราชวงศ์มังราย (พ.ศ. ๑๘๓๕-๒๑๐๑) ช่วงอาณาจักรล้านนารุ่งเรืองในสมัยพระยอดเชียงราย (พ.ศ. ๒๐๓๑-๒๑๔๐)	วัดสันโป่ง ต.แม่เย็น อ.พาน จ.เชียงราย	พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เชียงแสน จ.เชียงราย	๓๒๘/ ๒๕๑๖ หรือ พป ๔๐๘/ ๒๐๒๔	ประชุมจารึก ล้านนา เล่ม ๑: จารึกในพิพิธภัณฑสถาน เชียงใหม่ หน้า ๖๑-๖๖
๑๐	จารึกพอกคำ พระเจ้า ตนหลวง	ฝักขาม	ไทยขวน	พ.ศ. ๒๐๓๕	ช่วงที่ ๑ อาณาจักรล้านนาปกครองโดยราชวงศ์มังราย (พ.ศ. ๑๘๓๕-๒๑๐๑) ช่วงอาณาจักรล้านนารุ่งเรืองในสมัยพระยอดเชียงราย (พ.ศ. ๒๐๓๑-๒๑๔๐)	วัดศรีสุทธาวาส อ.เวียงป่าเป้า จ.เชียงราย	-	ขร. ๒	จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๓-๕

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๑๑	จารึกวัดปราสาท	ฝักขาม	ไทยขวน	พ.ศ. ๒๐๓๕	ช่วงที่ ๑ อาณาจักร ล้านนาปกครอง โดยราชวงศ์มังราย (พ.ศ.๑๘๓๕-๒๑๑๑) ช่วงอาณาจักรล้านนา รุ่งเรืองในสมัย พระยอดเชียงราย (พ.ศ.๒๐๓๑-๒๑๔๐)	วัดปราสาท อ.เชียงแสน จ.เชียงราย	พิพิธภัณฑ สถาน แห่งชาติ พระนคร กรุงเทพ	ชร.๓	จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๖-๘
๑๒	จารึก วัดคูสิดา อาราม	ฝักขาม	ไทยขวน	พ.ศ. ๒๐๓๕- ๒๐๔๑	ช่วงที่ ๑ อาณาจักร ล้านนาปกครอง โดยราชวงศ์มังราย (พ.ศ.๑๘๓๕-๒๑๑๑) ช่วงอาณาจักรล้านนา รุ่งเรืองในสมัย พระยอดเชียงราย (พ.ศ.๒๐๓๑-๒๑๔๐)	-	ศูนย์ศิลป วัฒนธรรม มหาวิทยาลัย ราชภัฏ เชียงราย อ.เมือง จ.เชียงราย	ชร.๖๓	จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๕๐-๕๑

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๑๓	จารึกวัดกลางพยาว	ฝักขาม	ไทยวน	พ.ศ. ๒๐๔๒	ช่วงที่ ๑ อาณาจักรล้านนาปกครองโดยราชวงศ์มังราย (พ.ศ. ๑๘๗๕-๒๑๐๑) ช่วงอาณาจักรล้านนารุ่งเรืองในสมัยพระเมืองแก้ว (พ.ศ. ๒๐๓๕-๒๐๖๕)	จ.เชียงราย	พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญชัย จ.ลำพูน	ลพ.๓๓	ประชุมจารึกเมืองพะเยา หน้า ๒๓๔-๒๓๕
๑๔	จารึกวัดมหาโพธิ์	ฝักขาม	ไทยวน	พ.ศ. ๒๐๔๓	ช่วงที่ ๑ อาณาจักรล้านนาปกครองโดยราชวงศ์มังราย (พ.ศ. ๑๘๗๕-๒๑๐๑) ช่วงอาณาจักรล้านนารุ่งเรืองในสมัยพระเมืองแก้ว (พ.ศ. ๒๐๓๕-๒๐๖๕)	วัดเจ็ดยอด อ.เมือง จ.เชียงราย	พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เชียงแสน จ.เชียงราย	๑๘/๒๕๔๑	ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๖ : จารึกในพิพิธภัณฑสถาน หน้า ๕๓-๖๘

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๑๕	จารึกพะเยา ราว พ.ศ. ๒๐๔๓	ฝักขาม	ไทยวน	พ.ศ. ๒๐๔๓	ช่วงที่ ๑ อาณาจักร ล้านนาปกครอง โดยราชวงศ์มังราย (พ.ศ.๑๘๓๕-๒๑๐๑) ช่วงอาณาจักรล้านนา รุ่งเรืองในสมัย พระเมืองแก้ว (พ.ศ.๒๐๓๕-๒๐๖๕)	-	พิพิธภัณฑ สถาน แห่งชาติ เชียงใหม่ จ.เชียงใหม่	๒๖/๒๕๔๑	ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๖ : จารึกใน พิพิธภัณฑฯเชียงใหม่ หน้า ๑๒๖-๑๓๖
๑๖	จารึก วัดทุ่งเล้ง ราว พ.ศ. ๒๐๔๓	ฝักขาม	ไทยวน	พ.ศ. ๒๐๔๓	ช่วงที่ ๑ อาณาจักร ล้านนาปกครอง โดยราชวงศ์มังราย (พ.ศ.๑๘๓๕-๒๑๐๑) ช่วงอาณาจักรล้านนา รุ่งเรืองในสมัย พระเมืองแก้ว (พ.ศ.๒๐๓๕-๒๐๖๕)	-	พิพิธภัณฑ สถาน แห่งชาติ เชียงใหม่ จ.เชียงใหม่	๒๒/ ๒๕๔๑	ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๖ : จารึกใน พิพิธภัณฑฯเชียงใหม่ หน้า ๑๓๗-๑๕๒

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๑๗	จารึกวัดศรีสุทราวาส	ฝักขาม	ไทยวน	พ.ศ. ๒๐๔๕	ช่วงที่ ๑ อาณาจักรล้านนาปกครองโดยราชวงศ์มังราย (พ.ศ.๑๙๙๕-๒๐๑๑) ช่วงอาณาจักรล้านนารุ่งเรืองในสมัยพระเมืองแก้ว (พ.ศ.๒๐๓๕-๒๐๖๕)	วัดศรีสุทราวาส อ.เวียงป่าเป้า จ.เชียงราย	-	ชร.๕	จารึกล้านนาภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๑๐-๑๓
๑๘	จารึกวัดอุทุมพรอาราม	ฝักขาม	ไทยวน	พ.ศ. ๒๐๔๕	ช่วงที่ ๑ อาณาจักรล้านนาปกครองโดยราชวงศ์มังราย (พ.ศ.๑๙๙๕-๒๐๑๑) ช่วงอาณาจักรล้านนารุ่งเรืองในสมัยพระเมืองแก้ว (พ.ศ.๒๐๓๕-๒๐๖๕)	บริเวณเหมืองแร่คันทน์บ้านโป่งแก้ว อ.เวียงป่าเป้า จ.เชียงราย	พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ เชียงใหม่ จ.เชียงใหม่	๔/๒๕๓๕	ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๔ : จารึกในพิพิธภัณฑ์เชียงใหม่ หน้า ๑๕๕-๒๑๔

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๑๕	จารึกอุโบสถ บ้านพระ นคร	ฝักขาม	ไทยวน	พ.ศ. ๒๐๔๖	ช่วงที่ ๑ อาณาจักร ล้านนาปกครอง โดยราชวงศ์มังราย (พ.ศ.๑๘๙๕-๒๑๐๑) สมัยอาณาจักรล้านนา รุ่งเรืองในสมัย พระเมืองแก้ว (พ.ศ.๒๐๓๕-๒๐๖๕)	อุโบสถร้าง บ้านพระนคร เหนือ อ.เทิง จ.เชียงราย	พิพิธภัณฑ สถาน แห่งชาติ เชียงใหม่ จ.เชียงใหม่	ชม/๖ หรือ พป.๔๐๖/ ๒๔	ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๑ : จารึกใน พิพิธภัณฑเชียงใหม่ หน้า ๕๑-๑๐๔
๒๐	จารึกวัด พญาร่วง	ฝักขาม	ไทยวน	พ.ศ. ๒๐๔๕	ช่วงที่ ๑ อาณาจักร ล้านนาปกครอง โดยราชวงศ์มังราย (พ.ศ.๑๘๙๕-๒๑๐๑) สมัยอาณาจักรล้านนา รุ่งเรืองในสมัย พระเมืองแก้ว (พ.ศ.๒๐๓๕-๒๐๖๕)	-	พิพิธภัณฑ สถาน แห่งชาติ เชียงใหม่ จ.เชียงใหม่	๒๔/๒๕๔๑	ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๖ : จารึกใน พิพิธภัณฑเชียงใหม่ หน้า ๑๖๗-๑๘๖

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๒๑	จารึกวัดวิสุทธิอาราม	ฝักขาม	ไทยวน	พ.ศ. ๒๐๔๕	ช่วงที่ ๑ อาณาจักรล้านนาปกครองโดยราชวงศ์มังราย (พ.ศ.๑๘๓๕-๒๑๐๑) สมัยอาณาจักรล้านนารุ่งเรืองในสมัยพระเมือ่งแก้ว (พ.ศ.๒๐๓๕-๒๐๖๕)	-	พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เชียงแสน จ.เชียงราย	๒๓/๒๕๔๑	ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๖ : จารึกในพิพิธภัณฑฯ เชียงแสน หน้า ๑๘๖-๒๐๔
๒๒	จารึกพุทธอุทยานถา	ธรรมล้านนา	บาลี	พ.ศ. ๒๐๕๑	ช่วงที่ ๑ อาณาจักรล้านนาปกครองโดยราชวงศ์มังราย (พ.ศ.๑๘๓๕-๒๑๐๑) สมัยอาณาจักรล้านนารุ่งเรืองในสมัยพระเมือ่งแก้ว (พ.ศ.๒๐๓๕-๒๐๖๕)	-	วัดพระเกิด กงคาราม ต.เวียง อ.เมือง จ.เชียงราย	ชร.๖๒	จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๔๘-๔๙

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๒๓	จารึกวัดหลวง	ฝักขาม	ไทยวน	พ.ศ. ๒๐๖๕	ช่วงที่ ๑ อาณาจักรล้านนาปกครองโดยราชวงศ์มังราย (พ.ศ. ๑๘๗๕-๒๑๑๑) สมัยอาณาจักรล้านนารุ่งเรืองในสมัยพระเมืองแก้ว (พ.ศ. ๒๐๓๕-๒๐๖๕)	วัดคันหนูน อ.เมือง จ.เชียงราย	วัดศรีโคมคำ ต.ในเวียง อ.เมือง จ.พะเยา	พย.๑๔	จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๑๓๔-๑๓๖
๒๔	จารึกชาว้ายคาบเรือน	ฝักขาม	ไทยวน	พ.ศ. ๒๐๖๗	ช่วงที่ ๑ อาณาจักรล้านนาปกครองโดยราชวงศ์มังราย (พ.ศ. ๑๘๗๕-๒๑๑๑) สมัยอาณาจักรล้านนารุ่งเรืองในสมัยพระเมืองแก้ว (พ.ศ. ๒๐๓๕-๒๐๖๕)	-	พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เชียงแสน จ.เชียงราย	ชร.๓๖	จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๔๔

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๒๕	จารึกเวียงรุ่ง	ฝักขาม	ไทยวน	พ.ศ. ๒๐๕๓	ช่วงที่ ๑ อาณาจักร ล้านนาปกครอง โดยราชวงศ์มังราย (พ.ศ.๑๘๘๕-๒๑๑๑) สมัยอาณาจักรล้านนา รุ่งเรืองในสมัย พระเมืองแก้ว (พ.ศ.๒๐๓๕-๒๐๖๕)	อเวียงชัย จ.เชียงราย	พิพิธภัณฑ สถาน แห่งชาติ เชียงใหม่ จ.เชียงราย	-	ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๑ : จารึกใน พิพิธภัณฑเชียงใหม่ หน้า ๑๗๕-๑๗๘
๒๖	จารึก วัดเชียงสา	ฝักขาม	ไทยวน	พ.ศ. ๒๐๕๗	ช่วงที่ ๑ อาณาจักร ล้านนาปกครอง โดยราชวงศ์มังราย (พ.ศ.๑๘๘๕-๒๑๑๑) ในสมัยท้าวแม่กุ (พ.ศ.๒๐๕๔-๒๑๐๗)	อ.เชียงของ จ.เชียงราย	พิพิธภัณฑ สถาน แห่งชาติ จ.เชียงใหม่	๒๓๕/ ๒๔๕๖ หรือ ๖/๒๕๑๖ หรือ ชม./๗	ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๔ : จารึกใน พิพิธภัณฑเชียงใหม่ หน้า ๒๑๕-๒๓๖

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๒๗	จารึกวัดป่า กุ่มแก้ว	ฝักขามและ ธรรมล้านนา	ไทยวน	พ.ศ. ๒๑๑๒	ช่วงที่ ๑ อาณาจักร ล้านนาปกครอง โดยราชวงศ์มังราย (พ.ศ.๑๘๓๕-๒๑๑๑) ในสมัยท้าวแม่กุ (พ.ศ.๒๐๕๔- ๒๑๑๑)	พระราชคูแก้ว ด.จันจว้า อ.แม่จัน จ.เชียงราย	พิพิธภัณฑ์ สถาน แห่งชาติ หริภุญไชย จ.ลำพูน	๓๔๓/๑๘ หรือ ลพ.๒๕	ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๓ : จารึกใน พิพิธภัณฑ์ลำพูน หน้า ๒๑๗-๒๓๒
๒๘	จารึก ถวายเป็น พระโสมภพ	ฝักขาม	ไทยวน	พุทธ ศตวรรษ ที่ ๒๑- ๒๓	ช่วงที่ ๑ อาณาจักร ล้านนาปกครอง โดยราชวงศ์มังราย และช่วงที่ ๒ อาณาจักรล้านนาตก อยู่ภายใต้การ ปกครองของพม่า (พ.ศ.๒๑๑๑- ๒๓๑๑)	-	-	ชร. ๑๐	จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๒๕

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ ปัจจุบัน	เลขทะเบียน จารึก	ข้อมูลจาก
๒๙	จารึกพระศรี มหาโพธิ์	ฝักขาม	ไทยวน และบาลี	พุทธ ศตวรรษ ที่ ๒๑- ๒๓	ช่วงที่ ๑ อาณาจักร ล้านนาปกครอง โดยราชวงศ์มังราย และช่วงที่ ๒ อาณาจักรล้านนาตก อยู่ภายใต้การ ปกครองของพม่า (พ.ศ.๒๑๐๑-๒๓๑๗)	อ.เทิง จ.เชียงราย	พิพิธภัณฑ สถาน แห่งชาติ เชียงใหม่ จ.เชียงใหม่	ชร.๑๒	จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๒๘
๓๐	จารึก พระวชิรเด สร้าง พระพุทธรูป	ธรรม ล้านนา	บาลี	พุทธ ศตวรรษ ที่ ๒๑- ๒๓	ช่วงที่ ๑ อาณาจักร ล้านนาปกครอง โดยราชวงศ์มังราย และช่วงที่ ๒ อาณาจักรล้านนาตก อยู่ภายใต้การ ปกครองของพม่า (พ.ศ.๒๑๐๑-๒๓๑๗)	-	วัดพระ โบราณ เวียงเดิม ต.เวียงเหนือ อ.เวียงไชย จ.เชียงราย	ชร. ๓๒	จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๓๙

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๓๑	จารึกถู่บ้านคำยเจริญ	ไทยสุโขทัย	ไทยวน	พุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๓	ช่วงที่ ๑ อาณาจักรล้านนาปกครองโดยราชวงศ์มังราย และช่วงที่ ๒ อาณาจักรล้านนาคอยู่ภายใต้การปกครองของพม่า (พ.ศ. ๒๑๐๑-๒๓๑๙)	-	วัดมิ่งเมือง ต.เวียง อ.เมือง จ.เชียงราย	ชร. ๓๕	จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๔๒-๔๓
๓๒	จารึกชื่อคุ้มภัก	ฝักขามและธรรมล้านนา	ไทยวน	พุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๓	ช่วงที่ ๑ อาณาจักรล้านนาปกครองโดยราชวงศ์มังราย และช่วงที่ ๒ อาณาจักรล้านนาคอยู่ภายใต้การปกครองของพม่า (พ.ศ. ๒๑๐๑-๒๓๑๙)	-	พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเชียงใหม่ จ.เชียงใหม่	ชร. ๓๖	จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๔๕

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียน จารึก	ข้อมูลจาก
๓๓	จารึกวัด บ้านขาม เมืองป็น	ฝักขาม	ไทยขวน	พ.ศ. ๒๑๑๓	ช่วงที่ ๒ อาณาจักร ล้านนาตกอยู่ภายใต้ การปกครองของพม่า ในสมัยพระนาง วิสุทธิเทวี (พ.ศ. ๒๑๐๘-๒๑๒๑)	หมู่บ้าน เหมืองแดง อ.แม่สาย จ.เชียงราย	วัดติ ต.ในเวียง อ.เมือง จ.พะเยา	พย.๕๕	จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๒๐๓-๒๐๕
๓๔	จารึกวัด บ้านยาง	ฝักขาม และ ธรรม ล้านนา	ไทยขวน	พ.ศ. ๒๑๓๘	ช่วงที่ ๒ อาณาจักร ล้านนาตกอยู่ภายใต้ การปกครองของพม่า ในสมัยสาวดิน (พ.ศ. ๒๑๒๒- ๒๑๕๐)	หมู่บ้าน เหมืองแดง อ.แม่สาย จ.เชียงราย	วัดติ ต.ในเวียง อ.เมือง จ.พะเยา	พย.๕๓	จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๑๕๘-๒๐๑

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๓๕	จารึก ผ้าขาวป่าน (วัดสุนทราราม)	ฝักขาม	ไทยขวน	พ.ศ. ๒๑๕๘- ๒๑๕๙	ช่วงที่ ๒ อาณาจักร ล้านนาตกอยู่ภายใต้ การปกครองของพม่า ในสมัยเจ้าเมืองน่าน (พ.ศ.๒๑๕๘- ๒๑๖๔)	วัดผ้าขาว ป่าน (วัด สุนทราราม) ต.เวียง อ.เชียงแสน จ.เชียงราย	พิพิธภัณฑ์ สถานแห่ง ชาติพระนคร กรุงเทพฯ	ชร.๘	จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๑๗-๑๘
๓๖	จารึกคดยตุง	ธรรม ล้านนาและ ฝักขามรุ่น หลัง “ไทย นิเทศ” ผสมกับ อักษร ไทยใหญ่- เงี้ยว	ไทยขวน และบาลี	พ.ศ. ๒๑๔๘	ช่วงที่ ๒ อาณาจักร ล้านนาตกอยู่ภายใต้ การปกครองของพม่า ในสมัยสาวกสินศต รามังชอศรี มังนรธา ข่อ (พ.ศ.๒๑๒๒- ๒๑๕๐)	คดยตุง อ.แม่สาย จ.เชียงราย	พิพิธภัณฑ์ สถานแห่ง ชาติ เชียงแสน จ.เชียงราย	ชร.๖	ประชุมจารึก ล้านนาเล่ม ๑ : จารึกใน พิพิธภัณฑ์ฯ เชียงแสน หน้า ๑๘๙-๒๑๐

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๓๗	จารึกฐานพระพุทธรูปพระเจ้าล้านทอง	ธรรม ล้านนา	ไทยวน	พ.ศ. ๒๒๖๕	ช่วงที่ ๒ อาณาจักร ล้านนาตกอยู่ภายใต้ การปกครองของพม่า ในสมัยมังเร็นรา (พ.ศ.๒๒๕๐- ๒๒๗๐)	วัดพระเจ้า ล้านทอง ต.เวียง อ.เชียงแสน จ.เชียงราย	วัดพระเจ้า ล้านทอง ต.เวียง อ.เชียงแสน จ.เชียงราย	ชร.๘	จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๒๐-๒๑
๓๘	จารึก เชียงแสน	ธรรม ล้านนา	ไทยวน	พ.ศ. ๒๒๖๕	ช่วงที่ ๒ อาณาจักร ล้านนาตกอยู่ภายใต้ การปกครองของพม่า ในสมัยมังเร็นรา (พ.ศ.๒๒๕๐-๒๒๗๐)	อ.เชียงแสน จ.เชียงราย	พิพิธภัณฑ สถาน แห่งชาติ จ.เชียงใหม่	๓/๒๕๔๐ หรือ ๘/๕๖.	ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๘ : จารึกใน จังหวัดเชียงใหม่ หน้า ๒๕๑-๓๐๔

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๓๕	จารึกฐานปราสาทโทะพะ	ธรรม ล้านนา	ไทยวน และบาลี	พ.ศ. ๒๒๗๐	ช่วงที่ ๒ อาณาจักร ล้านนาตกอยู่ภายใต้ การปกครองของพม่า ในสมัยมังเร้นร่า (พ.ศ.๒๒๕๐-๒๒๗๐)	-	พิพิธภัณฑ์ สถานแห่งชาติ พระนคร กรุงเทพฯ	ชร.๕	จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๒๒-๒๔

จังหวัดเชียงใหม่ จารึกจำนวน ๓๐ หลัก

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๑	จารึกบ้านหนองเต่า	ฝักขาม	ไทยวน	พ.ศ. ๒๐๑๗	ช่วงที่ ๑ อาณาจักรล้านนาปกครองโดยราชวงศ์มังราย (พ.ศ. ๑๘๗๕-๒๑๐๑) สมัยอาณาจักรล้านนารุ่งเรืองในสมัยพระเจ้าติโลกราช (พ.ศ. ๑๙๘๕-๒๐๓๑)	อ.แมริม จ.เชียงใหม่	พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญชัย จ.ลำพูน	๓๓๓/๑๘ หรือ ลพ.๒๔	ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๓ : จารึกในพิพิธภัณฑฯ ลำพูน หน้า ๒๔๗-๒๖๐
๒	จารึกวัดพระพันตน	ฝักขาม	ไทยวน	พ.ศ. ๒๐๒๓	ช่วงที่ ๑ อาณาจักรล้านนาปกครองโดยราชวงศ์มังราย (พ.ศ. ๑๘๗๕-๒๑๐๑) ช่วงอาณาจักรล้านนารุ่งเรืองในสมัยพระเจ้าติโลกราช(พ.ศ. ๑๙๘๕-๒๐๓๑)	วัดแม่ช้างหลวง (วัดศรีบุญเรือง) ต.แม่สาว อ.ฝาง จ.เชียงใหม่	พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ	พป.๔๑๓/๒๔	ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๔ : จารึกในพิพิธภัณฑฯ เชียงใหม่ หน้า ๒๓-๓๔

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๓	จารึก วัดกุสุมาลิน	ฝักขาม	ไทยวน	พ.ศ. ๒๐๒๓	ช่วงที่ ๑ อาณาจักร ล้านนาปกครอง โดยราชวงศ์มังราย (พ.ศ.๑๘๗๕-๒๑๐๑) ช่วงอาณาจักรล้านนา รุ่งเรืองในสมัย พระเจ้าติโลกราช (พ.ศ.๑๘๘๕-๒๐๓๑)	ต.หนองหอย อ.เมือง จ.เชียงใหม่	พิพิธภัณฑ สถาน แห่งชาติ เชียงใหม่ จ.เชียงใหม่	ก่อนบน พ.บ.๔๑๔/ ๒๔ หรือ ชม./๑๐ ก่อนล่าง พ.บ.๔๑๐/ ๒๔	ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๔ : จารึกใน พิพิธภัณฑฯ เชียงใหม่ หน้า ๔๗-๖๔
๔	จารึก วัดพวง ชอด	ฝักขาม	ไทยวน	พ.ศ. ๒๐๓๔	ช่วงที่ ๑ อาณาจักร ล้านนาปกครอง โดยราชวงศ์มังราย (พ.ศ.๑๘๗๕-๒๑๐๑) ช่วงอาณาจักรล้านนา รุ่งเรืองในสมัย พระยอดเชียงราย (พ.ศ.๒๐๓๑-๒๐๔๐)	อ.สารภี จ.เชียงใหม่	พิพิธภัณฑ สถาน แห่งชาติ เชียงใหม่ จ.เชียงใหม่	๔๑๖/ ๒๔ หรือ ชม.๘ หรือ น.น. ๔๑๖/ ๒๔	ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๔ : จารึกใน พิพิธภัณฑฯ เชียงใหม่ หน้า ๖๕-๗๖

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๕	จารึก วัดศรีบุญเรือง	ฝักขาม	ไทยวน	พ.ศ. ๒๐๓๕	ช่วงที่ ๑ อาณาจักร ล้านนาปกครอง โดยราชวงศ์มังราย ช่วงอาณาจักรล้านนา รุ่งเรืองในสมัย พระยอดเชียงราย (พ.ศ.๒๐๓๑-๒๐๔๐)	-	-	-	ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๔ : จารึกใน พิพิธภัณฑฯ เชียงใหม่ หน้า ๒๕-๓๘
๖	จารึก วัดแก้วหาด	ฝักขาม	ไทยวน	พ.ศ. ๒๐๔๐	ช่วงที่ ๑ อาณาจักร ล้านนา ปกครอง โดยราชวงศ์มังราย ช่วงอาณาจักรล้านนา รุ่งเรืองในสมัย พระยอดเชียงราย (พ.ศ.๒๐๓๑-๒๐๔๐)	วัดควรมิตร ต.มะขาม หลวง อ.สันป่าตอง จ.เชียงใหม่	พิพิธภัณฑฯ สถาน แห่งชาติ เชียงใหม่ จ.เชียงใหม่	ชม.๔ หรือ พป.๔๐๗/ ๒๔	ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๔ : จารึกใน พิพิธภัณฑฯ เชียงใหม่ หน้า ๓๖-๕๔

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๗	จารึก วัดกานโถม	ฝักขาม	ไทยวน	พ.ศ. ๒๐๔๒	ช่วงที่ ๑ อาณาจักร ล้านนาปกครอง โดยราชวงศ์มังราย (พ.ศ.๑๙๙๕-๒๑๐๑) ช่วงอาณาจักร ล้านนารุ่งเรือง ในสมัย พระเมืองแก้ว (พ.ศ.๒๐๓๕-๒๐๖๕)	วัดกานโถม ต.ท่าวังตาล อ.สารภี จ.เชียงใหม่	พิพิธภัณฑ์ สถาน แห่งชาติ จ.ลำปาง	๓๓๕/๑๙ หรือ ลพ.๓๑	ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๓ : จารึกใน พิพิธภัณฑ์ฯ ลำพูน หน้า ๑๙-๓๔
๘	จารึก วัดพระเกิด	ฝักขาม	ไทยวน	พ.ศ. ๒๐๖๓	ช่วงที่ ๑ อาณาจักร ล้านนาปกครอง โดยราชวงศ์มังราย (พ.ศ.๑๙๙๕-๒๑๐๑) ช่วงอาณาจักร ล้านนารุ่งเรือง ในสมัย พระเมืองแก้ว (พ.ศ.๒๐๓๕-๒๐๖๕)	วัดร้างชื่อว่า วัดลินทอง เชิงคอยสัน ม่อนธาตุ ต.ช่อแล อ.แม่แตง จ.เชียงใหม่	พิพิธภัณฑ์ สถาน แห่งชาติ เชียงใหม่ จ.เชียงใหม่	พ.๔๑๕/ ๒๔ หรือ นน.๔๑๕/ ๒๕๒๔	ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๔ : จารึกใน พิพิธภัณฑ์ฯ เชียงใหม่ หน้า ๕๕-๑๑๐

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๕	จารึกวัดยางหม่ม	ฝักขาม	ไทยวน	พ.ศ. ๒๐๖๖	ช่วงที่ ๑ อาณาจักรล้านนาปกครอง โดยราชวงศ์มังราย (พ.ศ. ๑๘๓๕-๒๑๑๑) ช่วงอาณาจักรล้านนารุ่งเรืองในสมัย พระเมือ่งแก้ว (พ.ศ. ๒๐๓๕-๒๐๖๕)	วัดกองทรายหรือบริเวณใกล้เคียง ต.หนองบึง อ.สารภี จ.เชียงใหม่	พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเชียงใหม่ จ.เชียงใหม่	พ.๔๑๘// ๒๔	ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๔ : จารึกในพิพิธภัณฑฯ เชียงใหม่ หน้า ๑๑๑-๑๒๖
๑๐	จารึกวัดพระธาตุศรีจอมทอง	ฝักขาม	ไทยวน	พ.ศ. ๒๐๘๓	ช่วงที่ ๑ อาณาจักรล้านนาปกครอง โดยราชวงศ์มังราย (พ.ศ. ๑๘๓๕-๒๑๑๑) ในสมัยพระเจ้าทราข่า (พ.ศ. ๒๐๘๑-๒๐๘๖)	-	วัดพระธาตุศรีจอมทอง จ.เชียงใหม่	ชม.๓๔ หรือ ชม./๑๘	ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๘ : จารึกในพิพิธภัณฑฯ เชียงใหม่ หน้า ๓๕-๕๖

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๑๑	จารึกวัดหลวง	ฝักขาม	ไทยวน	พ.ศ. ๒๑๐๓	ช่วงที่ ๒ อาณาจักรล้านนาตกอยู่ภายใต้การปกครองของพม่าในสมัยท้าวแม่กุ (พ.ศ. ๒๐๙๔-๒๑๐๗)	ถูปูเงิน ค.หนองผึ่ง อ.สารภี จ.เชียงใหม่	พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเชียงใหม่ จ.เชียงใหม่	๖๒/๒๔๙๕ หรือ ๗/๒๕๑๖ หรือ ชม./๕	ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๔ : จารึกในพิพิธภัณฑฯฯ เชียงใหม่ หน้า ๑๒๖-๑๕๐
๑๒	จารึกวัดพระธาตุศรีจอมทอง	ธรรม ล้านนา	ไทยวน	พ.ศ. ๒๑๐๑	ช่วงที่ ๒ อาณาจักรล้านนาตกอยู่ภายใต้การปกครองของพม่าในสมัยยอingkคำ (พ.ศ. ๒๑๐๐-๒๑๐๒)	-	พิพิธภัณฑสถานของวัดพระธาตุศรีจอมทอง จ.เชียงใหม่	ล.๓/๓ หรือ ๒๒/๒๕๓๖	ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๘ : จารึกในพิพิธภัณฑฯฯ เชียงใหม่ หน้า ๗๕-๘๔

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ ปัจจุบัน	เลขทะเบียน จารึก	ข้อมูลจาก
๑๓	จารึกวัด เขียงมัน (สร้าง บัลลังก์ สำหรับ พระศิวะ)	ธรรม ล้านนา	ไทยวน	พ.ศ. ๒๓๓๔	ช่วงที่ ๓ สมัยเป็น เมืองประเทศราช แห่งราชอาณาจักร สยาม เขียงใหม่เป็น เมืองร้าง (ไม่มีกษัตริย์ ปกครอง) พ.ศ.๒๓๑๕- ๒๓๓๕)	วัดเขียงมัน ต.ศรีภูมิ อ.เมือง จ.เขียงใหม่	วัดเขียงมัน ต.ศรีภูมิ อ.เมือง จ.เขียงใหม่	-	ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๒: จารึกพระเจ้า กาวิละ พ.ศ. ๒๓๓๔-๒๓๕๖ หน้า ๑๕-๓๔
๑๔	จารึกวัด พระสิงห์ (บูรณะรอย พระพุทธร บาท)	ธรรม ล้านนา	ไทย, บาลี	พ.ศ. ๒๓๓๖	ช่วงที่ ๓ สมัยเป็น เมืองประเทศราช แห่งราชอาณาจักร สยาม เขียงใหม่เป็น เมืองร้าง (ไม่มีกษัตริย์ ปกครอง) พ.ศ.๒๓๑๕- ๒๓๓๕)	วัดพระสิงห์ จ.เขียง ใหม่	พิพิธภัณฑ สถาน แห่งชาติ เขียงใหม่ จ.เขียงใหม่	๓๘/ ๒๕๑๖ หรือ cm. ๔๓๖ /๔๐ สีขาว	ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๒: จารึกพระเจ้า กาวิละ พ.ศ. ๒๓๓๔-๒๓๕๖ หน้า ๓๕-๕๒

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๑๕	จารึกวัดเจดีย์หลวง (แกะสลักพระพุทธรูปบนงาช้าง)	ฝักขาม ธรรม ล้านนา	ไทยวน และบาลี	พ.ศ. ๒๓๔๘	ช่วงที่ ๓ สมัยเป็นเมืองประเทศราช แห่งราชอาณาจักรสยาม สมัยพระเจ้ากาวิละ (พ.ศ. ๒๓๓๕-๒๓๕๖)	วัดเจดีย์หลวง อ.เมือง จ.เชียงใหม่	วัดเจดีย์หลวง อ.เมือง จ.เชียงใหม่	-	ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๒: จารึกพระเจ้ากาวิละ พ.ศ. ๒๓๓๕-๒๓๕๖ หน้า ๑๑๕-๑๓๘
๑๖	จารึกเชียงใหม่ (อัญเชิญพระธาตุจอมทองมาเชียงใหม่)	ฝักขาม และ ธรรม ล้านนา	ไทยวน และบาลี	พ.ศ. ๒๓๔๘	ช่วงที่ ๓ สมัยเป็นเมืองประเทศราช แห่งราชอาณาจักรสยามสมัยพระเจ้ากาวิละ (พ.ศ. ๒๓๓๕-๒๓๕๖)	-	พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเชียงใหม่ จ.เชียงใหม่	๒๗๖ หรือ พ.บ. ๔๒๐/๒๔	ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๒: จารึกพระเจ้ากาวิละ พ.ศ. ๒๓๓๕-๒๓๕๖ หน้า ๑๓๕-๑๖๐

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๑๗	จารึกวัดศรีเกิด (อัญเชิญพระเจ้าแห่งนครจำปาศักดิ์)	ฝักขาม	ไทยวน	พ.ศ. ๒๓๕๒	ช่วงที่ ๓ สมัยเป็นเมืองประเทศราชแห่งราชอาณาจักรสยาม ในสมัยพระเจ้ากาวิละ (พ.ศ.๒๓๓๕-๒๓๕๕)	วัดศรีเกิด ต.พระสิงห์ อ.เมือง จ.เชียงใหม่	วัดศรีเกิด ต.พระสิงห์ อ.เมือง จ.เชียงใหม่	ขม.๒๔	ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๒: จารึกพระเจ้ากาวิละ พ.ศ.๒๓๓๕-๒๓๕๕ หน้า ๑๖๑-๑๖๖
๑๘	จารึกวัดพุกหงส์	ธรรม ล้านนา	ไทยวน	พ.ศ. ๒๓๕๕	ช่วงที่ ๓ สมัยเป็นเมืองประเทศราชแห่งราชอาณาจักรสยาม ในสมัยพระเจ้ากาวิละ (พ.ศ.๒๓๓๕-๒๓๕๖)	วัดพุกหงส์ ต.พระสิงห์ อ.เมือง จ.เชียงใหม่	วัดพุกหงส์ ต.พระสิงห์ อ.เมือง จ.เชียงใหม่	-	ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๘ : จารึกในพิธีรัชกาลต่างๆ เชียงใหม่ หน้า ๘๕-๑๐๘

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๑๕	จารึกวัดพระสิงห์	ฝักขาม	ไทยวนและบาลี	พ.ศ. ๒๑๕๕	ช่วงที่ ๓ สมัยเป็นเมืองประเทศราชแห่งราชอาณาจักรสยาม ในสมัยพระเจ้ากวิละ (พ.ศ. ๒๑๓๕-๒๑๕๖)	วัดพระสิงห์ จ.เชียงใหม่	พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เชียงใหม่ จ.เชียงใหม่	-	ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๔ : จารึกในพิพิธภัณฑฯ เชียงใหม่ หน้า ๑๕๑-๑๖๘
๒๐	จารึกวัดพระสิงห์ (สร้างอุโบสถและหอไตร)	ฝักขาม	ไทยวนและบาลี	พ.ศ. ๒๑๕๕	ช่วงที่ ๓ สมัยเป็นเมืองประเทศราชแห่งราชอาณาจักรสยาม ในสมัยพระเจ้ากวิละ (พ.ศ. ๒๑๓๕-๒๑๕๖)	วัดพระสิงห์ ต.พระสิงห์ อ.เมือง จ.เชียงใหม่	พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เชียงใหม่ จ.เชียงใหม่	-	ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๒ : จารึกพระเจ้ากวิละ พ.ศ. ๒๑๓๕-๒๑๕๖ หน้า ๑๖๗-๑๙๔

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๒๑	จารึก เชียงใหม่ (สร้าง พระแสง)	ธรรม ล้านนา	ไทยวน และบาลี	พ.ศ. ๒๓๕๕	ช่วงที่ ๓ สมัยเป็น เมืองประเทศราช แห่งราชอาณาจักร สยาม ในสมัยพระ เจ้ากาวิละ (พ.ศ.๒๓๓๕- ๒๓๕๖)	-	พิพิธภัณฑ สถาน แห่งชาติ เชียงใหม่ จ.เชียงใหม่	๑๖/๒๕๑๖	ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๒: จารึกพระเจ้า กาวิละ พ.ศ.๒๓๓๕ -๒๓๕๖ หน้า ๑๕๕-๒๑๐
๒๒	จารึก วัดดอย แท่นพระ (ปฏิสังขรณ์ วัดดอย แท่นพระ)	ธรรม ล้านนา	ไทยวน และบาลี	พ.ศ. ๒๓๕๗	ช่วงที่ ๓ สมัยเป็น เมืองประเทศราช แห่งราชอาณาจักร สยาม ในสมัยพระ เจ้ากาวิละ (พ.ศ.๒๓๓๕- ๒๓๕๖)	-	วัดดอย แท่นพระ อ.เมือง จ.เชียงใหม่	-	ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๒: จารึกพระเจ้า กาวิละ พ.ศ.๒๓๓๕ -๒๓๕๖ หน้า ๒๑๑-๒๓๒

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๒๓	จารึก เขียนใหม่	ธรรมล้านนา	ไทยวน และบาลี	พ.ศ. ๒๓๖๐	ช่วงที่ ๓ สมัยเป็น เมืองประเทศราช แห่งราชอาณาจักร สยาม ในสมัย พระยาธรรมลังกา (พ.ศ. ๒๓๕๘- ๒๓๖๔)	-	พิพิธภัณฑ สถาน แห่งชาติ เชียงใหม่ จ.เชียงใหม่	พ.บ.๔๑๕/ ๒๔	ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๘ : จารึกใน พิพิธภัณฑฯ เชียงใหม่ หน้า ๑๐๕-๑๒๔
๒๔	จารึก วัดดอย แท่นพระ	ธรรมล้านนา	ไทยวน และบาลี	พ.ศ. ๒๓๖๑	ช่วงที่ ๓ สมัยเป็น เมืองประเทศราช แห่งราชอาณาจักร สยาม ในสมัย พระยาธรรมลังกา (พ.ศ. ๒๓๕๘- ๒๓๖๔)	-	วัดดอย แท่นพระ ต.ป่าไผ่ อ.สันทราย จ.เชียงใหม่	-	ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๘ : จารึกใน พิพิธภัณฑฯ เชียงใหม่ หน้า ๑๒๕-๑๓๖

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๒๕	จารึกวัดช้างเค่ง	ฝักขาม	ไทยวน	พ.ศ. ๒๓๕๑	ช่วงที่ ๓ สมัยเป็นเมืองประเทศราชแห่งราชอาณาจักรสยามในสมัยพระเจ้ามโหตรประเทศ (พระยามหาวงศ์) (พ.ศ.๒๓๕๐-๒๓๕๗)	-	วัดช้างเค่ง ต.ช้างเค่ง อ.แม่แจ่ม จ.เชียงใหม่	-	ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๘ : จารึกในพิพิธภัณฑฯ เชียงใหม่ หน้า ๑๓๗-๑๔๘
๒๖	จารึกวัดพระธาตุศรีจอมทอง	ธรรมล้านนา	ไทยวน	พ.ศ. ๒๓๕๔	ช่วงที่ ๓ สมัยเป็นเมืองประเทศราชแห่งราชอาณาจักรสยามในสมัยพระเจ้ามโหตรประเทศ (พระยามหาวงศ์) (พ.ศ.๒๓๕๐-๒๓๕๗)	-	วัดพระธาตุศรีจอมทอง ต.บ้านหลวง อ.จอมทอง จ.เชียงใหม่	-	ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๘ : จารึกในพิพิธภัณฑฯ เชียงใหม่ หน้า ๒๑๕-๒๒๔

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๒๗	จารึกวัดป่าพร้าวใน	ธรรม ล้านนา	ไทยวน	พ.ศ. ๒๔๐๐	ช่วงที่ ๓ สมัยเป็น เมืองประเทศราช แห่งราชอาณาจักร สยาม ในสมัยพระเจ้า กาวิโลรสสุริยวงศ์ (พ.ศ.๒๓๙๕-๒๔๑๓)	-	วัดป่า พร้าวใน ต.พระสิงห์ อ.เมือง จ.เชียงใหม่	-	ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๘ : จารึกใน พิพิธภัณฑฯ เชียงใหม่ หน้า ๑๔๕-๑๖๔
๒๘	จารึกวัดพระธาตุศรีจอมทอง	ธรรม ล้านนา	ไทยวน	พ.ศ. ๒๔๓๕	ช่วงที่ ๓ สมัยเป็น เมืองประเทศราช แห่งราชอาณาจักร สยาม ในสมัยพระเจ้า อินทวิชยานนท์(พ.ศ. ๒๔๑๖-๒๔๓๕)	-	พิพิธภัณฑ สถาน แห่งชาติ เชียงใหม่ จ.เชียงใหม่	๒๓๑ หรือ พ.บ.๔๒๓ /๒๕๒๔ หรือ พ.บ.๔๒๓ /๒๔	ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๘ : จารึกใน พิพิธภัณฑฯ เชียงใหม่ หน้า ๑๖๕-๑๘๐

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๒๕	จารึกวัดสันป่าตอง	ธรรม ล้านนา และ ไทยใหญ่	ไทยวน และบาลี	พ.ศ. ๒๔๔๕	ช่วงที่ ๔ สมัยจัดการ ปกครองแบบมณฑล เทศาภิบาล (พ.ศ.๒๔๔๒-๒๔๗๖) ในสมัย พลตรีเจ้าแก้วขวัญ (พ.ศ.๒๔๔๕-๒๔๗๒)	-	พิพิธภัณฑ ของวัดพระ ธาตุศรี จอมทอง ต.บ้านหลวง อ.จอมทอง จ.เชียงใหม่	-	ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๘ : จารึกใน พิพิธภัณฑฯ เชียงใหม่ หน้า ๑๕๑-๒๐๒
๓๐	จารึกวัด พระธาตุ ศรีจอม ทอง	ธรรม ล้านนา	ไทยวน	พ.ศ. ๒๔๕๕	ช่วงที่ ๔ สมัยจัดการ ปกครองแบบมณฑล เทศาภิบาล (พ.ศ.๒๔๔๒-๒๔๗๖) ในสมัยเจ้าอินทวโรส สุริยวงษ์(พ.ศ.๒๔๔๔- ๒๔๕๒)	-	วัดสันป่าตอง ต.สันป่าตอง อ.แม่แตง จ.เชียงใหม่	-	ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๘ : จารึกใน พิพิธภัณฑฯ เชียงใหม่ หน้า ๒๐๓-๒๑๔

จังหวัดน่าน จารึกจำนวน ๓๐ หลัก

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๑	จารึกคำปู่สวด	ไทย สุโขทัย	ไทยยวน	พ.ศ. ๑๙๓๕	ช่วงที่ ๑ อาณาจักรล้านนา ปกครองโดยราชวงศ์มังราย (พ.ศ.๑๘๗๕-๒๑๐๑) ช่วงอาณาจักรล้านนา รุ่งเรืองในสมัยพระเจ้าแสนเมืองมา (พ.ศ.๑๙๒๕-๑๙๔๕)	วัดช้างค้ำวรวิหาร อ.เมือง จ.น่าน	พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติจังหวัดน่าน	นน.๑	จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๕๒-๕๔
๒	จารึกฐานพระพุทธรูปวัดพญาภูองค์ที่ ๑	ไทย สุโขทัย	ไทยยวน	พ.ศ. ๑๙๖๕	ช่วงที่ ๑ อาณาจักรล้านนา ปกครองโดยราชวงศ์มังราย (พ.ศ.๑๘๗๕-๒๑๐๑) ช่วงอาณาจักรล้านนา รุ่งเรืองในสมัยพระเจ้าสามฝั่งแกน (พ.ศ.๑๙๔๕-๑๙๘๕)	-	วิหารวัดพญาภู ต.ในเวียง อ.เมือง จ.น่าน	นน.๑๓	จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๘๖

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๓	จารึกฐานพระพุทธรูปวัดพญานงค์ที่ ๒	ไทย สุโขทัย	ไทยยวน	พ.ศ. ๑๙๖๕	ช่วงที่ ๑ อาณาจักรล้านนาปกครองโดยราชวงศ์มังราย (พ.ศ.๑๘๘๕-๒๑๐๑) ช่วงอาณาจักรล้านนารุ่งเรืองในสมัยพระเจ้าสามฝั่งแกน (พ.ศ.๑๙๔๕-๑๙๘๕)	-	วิหารวัดพญานงค์ในเวียงอ.เมืองจ.น่าน	นน.๑๔	จารึกล้านนาภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๘๘
๔	จารึกฐานพระพุทธรูปวัดช้างค้ำ	ไทย สุโขทัย	ไทยยวน	พ.ศ. ๑๙๖๕	ช่วงที่ ๑ อาณาจักรล้านนาปกครองโดยราชวงศ์มังราย (พ.ศ.๑๘๘๕-๒๑๐๑) ช่วงอาณาจักรล้านนารุ่งเรืองในสมัยพระเจ้าสามฝั่งแกน (พ.ศ.๑๙๔๕-๑๙๘๕)	วิหารวัดช้างค้ำในเวียงอ.เมืองจ.น่าน	วิหารวัดช้างค้ำในเวียงอ.เมืองจ.น่าน	นน.๑๕	จารึกล้านนาภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๘๕

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๕	จารึกวัดเมืองพง (วัดพระเกิด)	ฝักขาม	ไทยวน	พ.ศ. ๒๐๔๓	ช่วงที่ ๑ อาณาจักรล้านนาปกครองโดยราชวงศ์มังราย (พ.ศ.๑๘๓๕-๒๑๑๑) ช่วงอาณาจักรล้านนารุ่งเรือง ในสมัยพระเมืองแก้ว (พ.ศ.๒๐๓๕-๒๐๖๕)	วัดเมืองพง จ.น่าน	พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ จังหวัดน่าน	นน.๒	จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๕๕-๕๖
๖	จารึกวัดช้างค้ำ	ธรรมล้านนา	ไทยวน	พ.ศ. ๒๐๕๑	ช่วงที่ ๑ อาณาจักรล้านนาปกครองโดยราชวงศ์มังราย (พ.ศ.๑๘๓๕-๒๑๑๑) ในสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช (พ.ศ.๒๐๘๕-๒๑๕๑)	-	-	นน.๓	จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๕๗-๖๐

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๗	จารึก วัดนิรโรค คัทรธาราม	ฝักขาม	ไทยวน	พ.ศ. ๒๑๐๘	ช่วงที่ ๒ อาณาจักร ล้านนาตกอยู่ภายใต้ การปกครองของพม่า (พ.ศ.๒๑๐๑-๒๓๑๗) ในสมัยพระนางวิสุทธิ เทวี (พ.ศ.๒๑๐๗- ๒๑๒๑)	วัดร้างใกล้ บ้านอ้อ หลวงบ่อ เกลือใต้ อ.ปัว จ.น่าน	-	น.๔	จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๖๑
๘	จารึกวัด พระธาตุ แช่แห้ง	ฝักขาม	ไทยวน	พ.ศ. ๒๑๒๘	ช่วงที่ ๒ อาณาจักร ล้านนาตกอยู่ภายใต้ การปกครองของพม่า ในสมัยสาวกนันทรา มังขศรีมังนันทราช่อ (พ.ศ.๒๑๒๒-๒๑๕๐)	วัดพระธาตุ แช่แห้ง ต.ม่วงตึ๊ด อ.เมือง จ.น่าน	พิพิธภัณฑ์ สถาน แห่งชาติ จังหวัด เชียงใหม่	๓๗/๒๕๓๑	ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๔: จารึกใน พิพิธภัณฑ์เชียงใหม่ หน้า ๒๔๗-๒๔๘

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๕	จารึกนางแสนพลัวสร้างพระพุทธรูปไสยาสน์	ฝักขาม	ไทยวน	พ.ศ. ๒๑๒๕	ช่วงที่ ๒ อาณาจักรล้านนาตกอยู่ภายใต้การปกครองของพม่า (สาวดินรตรมังซ่อ ศรีมังนรธาซ่อ (พ.ศ. ๒๑๒๒ - ๒๑๕๐)	วัดพระธาตุแช่แห้ง ต.ม่วงติ๊ด อ.เมือง จ.น่าน	-	นน. ๕	จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๖๒-๖๓
๑๐	จารึกเจ้าอัครวรปัญญาเสริมยอดพระธาตุแช่แห้ง	ธรรมล้านนา	ไทยวนและบาลี	พ.ศ. ๒๓๓๒	ช่วงที่ ๓ สมัยเป็นเมืองประเทศราชแห่งราชอาณาจักรสยาม (พ.ศ. ๒๓๑๙ - ๒๔๔๒) สมัยเชียงใหม่ไม่มีกษัตริย์ปกครอง	-	วัดพระธาตุแช่แห้ง ต.ม่วงติ๊ด อ.เมือง จ.น่าน	นน. ๑๖	จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๕๐-๕๓

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๑๑	จารึกวัดน่าน้อย	ธรรมล้านนา	ไทยวน	พ.ศ. ๒๓๓๖	ช่วงที่ ๓ สมัยเป็นเมืองประเทศราชแห่งราชอาณาจักรสยาม (พ.ศ. ๒๓๑๗-๒๔๔๒) สมัยเชิงใหม่ไม่มีกษัตริย์ปกครอง	-	วัดน่าน้อย ต.น่าน้อย อ.น่าน จ.น่าน	-	ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๕: จารึกในพิพิธภัณฑสถาน หน้า ๑๕๕-๑๖๖
๑๒	จารึกวัดศรีบุญเรือง	ฝักราม	ไทยวน	พ.ศ. ๒๓๓๖	ช่วงที่ ๓ สมัยเป็นเมืองประเทศราชแห่งราชอาณาจักรสยาม (พ.ศ. ๒๓๑๗-๒๔๔๒) สมัยเชิงใหม่ไม่มีกษัตริย์ปกครอง	-	วัดศรีบุญเรือง อ.เมือง จ.น่าน	นน.๒๑	ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๕: จารึกในพิพิธภัณฑสถาน หน้า ๑๖๗-๑๗๘

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๑๓	จารึกวัดหัวทุ่ง	ฝักขาม ธรรม ล้านนา	ไทยวน	พ.ศ. ๒๓๓๖	ช่วงที่ ๓ สมัยเป็น เมืองประเทศราชแห่ง ราชอาณาจักรสยาม (พ.ศ.๒๓๑๗- ๒๔๔๒) สมัยเชียงใหม่ กษัตริย์ปกครอง	-	วัดหัวทุ่ง ต.บ้านน้อย อ.บ้านน้อย จ.น่าน	-	ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๕: จารึกใน พิพิธภัณฑ์ฯ น่าน หน้า ๑๗-๓๔
๑๔	จารึกวัดศรีบุญเรือง	ธรรม ล้านนา	ไทยวน และบาลี	พ.ศ. ๒๓๓๗	ช่วงที่ ๓ สมัยเป็น เมืองประเทศราชแห่ง ราชอาณาจักรสยาม (พ.ศ.๒๓๑๗- ๒๔๔๒) สมัยเชียงใหม่ กษัตริย์ปกครอง	-	วัดศรีบุญเรือง อ.เมือง จ.น่าน	-	ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๕: จารึกใน พิพิธภัณฑ์ฯ น่าน หน้า ๑๖๗-๑๗๘

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๑๕	จารึกวัดบุญยืน	ธรรมล้านนา	ไทยวน	พ.ศ. ๒๓๓๘	ช่วงที่ ๓ สมัยเป็นเมืองประเทศราชแห่งราชอาณาจักรสยาม (พ.ศ. ๒๓๑๙-๒๔๔๒) สมัยเชียงใหม่ไม่มีกษัตริย์ปกครอง	วัดบุญยืน ต.เวียง อ.เวียงสา จ.น่าน	พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ จังหวัดน่าน	นน.๕๕ หรือ พช.น่าน ข.๖	ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๕: จารึกในพิพิธภัณฑสถาน หน้า ๖๕-๘๐
๑๖	จารึกเจ้าอัครวรราชสร้างปราสาท	ธรรมล้านนา	ไทยวน	พ.ศ. ๒๓๔๐-๒๓๔๓	ช่วงที่ ๓ สมัยเป็นเมืองประเทศราชแห่งราชอาณาจักรสยาม	-	วัดบุญยืน อ.สา จ.น่าน	นน.๗	จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๖๖

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๑๗	จารึกอัคร- วรราช สร้างวิหาร	ฝักขาม	ไทยขวน	พ.ศ. ๒๓๔๑	ช่วงที่ ๓ สมัยเป็นเมือง ประเทศราชแห่งราช อาณาจักรสยาม ในสมัยพระเจ้ากาวิละ (พ.ศ.๒๓๓๕-๒๓๕๖)	วัดบุญยืน ต.เวียง อ.เวียงสา จ.น่าน	-	นน.๖	จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๖๕
๑๘	จารึกวัด น่าน้อย	ธรรม ล้านนา	ไทยขวน	พ.ศ. ๒๓๖๐	ช่วงที่ ๓ สมัยเป็นเมือง ประเทศราชแห่ง ราชอาณาจักรสยาม (พ.ศ.๒๓๑๗- ๒๔๔๒) ในสมัยพระยา ธรรมลังกา (พ.ศ.๒๓๕๘-๒๓๖๔)	-	วัดน่าน้อย ต.น่าน้อย อ.น่าน้อย จ.น่าน	-	ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๕: จารึกใน พิพิธภัณฑ์ฯ น่าน หน้า ๑๑๕-๑๖๖

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๑๕	จารึกระฆัง ทิศเหนือ วิหารวัด พระธาตุ แช่แห้ง	ฝักขาม	ไทยวน	พ.ศ. ๒๓๖๓	ช่วงที่ ๓ สมัยเป็นเมือง ประเทศราชแห่งราช อาณาจักรสยาม (พ.ศ.๒๓๑๗- ๒๔๔๒) ในสมัยพระยา ธรรมลังกา (พ.ศ.๒๓๕๘-๒๓๖๔)	-	วัดพระธาตุ แช่แห้ง อ.เมือง จ.น่าน	นน.๕	จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๗๑
๒๐	จารึกระฆัง ทิศใต้ วิหารวัด พระธาตุ แช่แห้ง	ฝักขาม	ไทยวน	พ.ศ. ๒๓๖๓	ช่วงที่ ๓ สมัยเป็นเมือง ประเทศราชแห่งราช อาณาจักรสยาม (พ.ศ.๒๓๑๗- ๒๔๔๒) ในสมัยพระยา ธรรมลังกา (พ.ศ.๒๓๕๘-๒๓๖๔)	-	วัดพระธาตุ แช่แห้ง อ.เมือง จ.น่าน	นน.๑๐	จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๗๒

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๒๑	จารึกพระกัญจนะมหาเถรสร้างพระไตรปิฎก	ธรรมล้านนา	ไทยวน	พ.ศ. ๒๓๖๖-๒๓๘๐	ช่วงที่ ๓ สมัยเป็นเมืองประเทศราชแห่งราชอาณาจักรสยาม (พ.ศ. ๒๓๑๖-๒๔๔๒) ในสมัยพระยาพุทธวงศ์ (พ.ศ. ๒๓๖๕-๒๓๘๕)	-	ฝ่ายทะเบียนและคลังพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร	นน.๘	จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๖๕-๖๐
๒๒	จารึกวัดสภารศ	ธรรมล้านนา	บาลีและไทยวน	พ.ศ. ๒๓๘๒	ช่วงที่ ๓ สมัยเป็นเมืองประเทศราชแห่งราชอาณาจักรสยาม (พ.ศ. ๒๓๑๖-๒๔๔๒) ในสมัยพระยาพุทธวงศ์ (พ.ศ. ๒๓๖๕-๒๔๓๑)	วัดสภารศ ต.เวียงเหนือ อ.เมือง จ.น่าน	ฝ่ายทะเบียนและคลังพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร	-	ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๕: จารึกในพิพิธภัณฑสถาน หน้า ๘๑-๘๒

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๒๓	จารึกวัดบุปผาราม	ธรรม ล้านนา	ไทยวน	พ.ศ. ๒๓๘๓	ช่วงที่ ๓ สมัยเป็นเมือง ประเทศราชแห่งราช อาณาจักรสยาม (พ.ศ.๒๓๑๖)– ๒๔๔๒) ในสมัย พระยาพุทธวงศ์ (พ.ศ.๒๓๖๕–๒๔๓๑)	-	วัดบุปผาราม ต.ผดุงแก้ว อ.เมือง จ.น่าน	-	ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๕: จารึกใน พิพิธภัณฑ์ฯ น่าน หน้า ๕๓–๑๖๖
๒๔	จารึก เจ้าแก้ววงศ์ฯ ซ่อนพระ ธาตุแช่แห้ง	ธรรม ล้านนา	ไทยวน	พ.ศ. ๒๓๘๕	ช่วงที่ ๓ สมัยเป็นเมือง ประเทศราชแห่ง ราชอาณาจักรสยาม (พ.ศ.๒๓๑๖)– ๒๔๔๒) ในสมัย พระยาพุทธวงศ์ (พ.ศ.๒๓๖๕–๒๔๓๕)	-	วัดพระธาตุ แช่แห้ง อ.เมือง จ.น่าน	นน.๑๒	จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๖๕

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๒๕	จารึกวัดพระธาตุช้างค้ำ	ธรรมล้านนา	ไทยวนและบาลี	พ.ศ. ๒๔๐๒	ช่วงที่ ๓ สมัยเป็นเมืองประเทศราชแห่งราชอาณาจักรสยามในสมัยพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงศ์ (พ.ศ. ๒๓๕๕-๒๔๑๓)	วัดพระธาตุช้างค้ำ อ.เมือง จ.น่าน	ฝ่ายทะเบียนและคลังพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ กรมศิลปากร	-	ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๕: จารึกในพิพิธภัณฑ์ชำน่าน หน้า ๑๘๕-๒๐๒
๒๖	จารึกวัดดอนไชย	ธรรมล้านนา	ไทยวนและบาลี	พ.ศ. ๒๔๐๓	ช่วงที่ ๓ สมัยเป็นเมืองประเทศราชแห่งราชอาณาจักรสยามในสมัยพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงศ์ (พ.ศ. ๒๓๕๕-๒๔๑๓)	วัดดอนไชย ต.กลางเวียง อ.สา จ.น่าน	-	บ.๑๐ เล่มลำดับ ยน.๑๐	ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๕: จารึกในพิพิธภัณฑ์ชำน่าน หน้า ๑๐๗-๑๔๐

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๒๗	จารึกถลออง พระวิหาร หลวง เจ้าพู่เพียง	ธรรม ล้านนา	ไทยขวน	พ.ศ. ๒๔๔๘	ช่วงที่ ๔ สมัยจัดการ ปกครองแบบมณฑล เทศาภิบาล (พ.ศ. ๒๔๔๒-๒๔๗๖) ในสมัยเจ้าอินทวโรรส สุริยวงษ์ (พ.ศ.๒๔๔๔- ๒๔๕๒)	-	วัดพระธาตุ แช่แห้ง อ.เมือง จ.น่าน	นน.๑๑	จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๗๓-๗๔
๒๘	จารึก วัดพระธาตุ แช่แห้ง	ธรรม ล้านนา	ไทยขวน	พ.ศ. ๒๔๔๘	ช่วงที่ ๔ สมัยจัดการ ปกครองแบบมณฑล เทศาภิบาล (พ.ศ. ๒๔๔๒-๒๔๗๖) ในสมัยเจ้าอินทวโรรส สุริยวงษ์ (พ.ศ.๒๔๔๔- ๒๔๕๒)	วัดพระธาตุ แช่แห้ง อ.เมือง จ.น่าน	พิพิธภัณฑ์ สถาน แห่งชาติ จังหวัดน่าน	No.๕๒/ ๒๕๓๑ หรือ ๕๒/๒๘๓	ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๕: จารึกใน พิพิธภัณฑ์น่าน หน้า ๑๔๑-๑๔๘

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๒๕	จารึกวัดพระธาตุเขาน้อย	ธรรมล้านนา	ไทยวน	พ.ศ. ๒๔๔๕-๒๔๕๖	ช่วงที่ ๔ สมัยจัดการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล ในสมัยเจ้าอินทวโรธสุริยวงศ์ (พ.ศ. ๒๔๔๔-๒๔๕๒) และในสมัยพลตรีเจ้าแก้ว นวรัฐ (พ.ศ. ๒๔๕๕-๒๔๘๒)	-	วัดพระธาตุเขาน้อย อ.เมือง จ.น่าน	นน.๒๐	จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๕๔-๕๘
๓๐	จารึกวัดจริม	ธรรมล้านนา	ไทยวน	พ.ศ. ๒๔๘๘	ช่วงที่ ๔ สมัยจัดการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. ๒๔๔๒-๒๔๘๖)	วัดจริม อ.ท่าปลา จ.อุตรดิตถ์ (เดิมอยู่ในเขตของ จ.น่าน)	พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ จังหวัดน่าน	๑๗.๒๑/๒๕๑๓	ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๕: จารึกในพิพิธภัณฑ์น่าน หน้า ๒๕๓-๒๖๐

จังหวัดลำปาง จารึกจำนวน ๑๕ หลัก

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๑	จารึก ประตุมหา	ฝักขาม	ไทยยวน	-	-	ในถ้ำบ้าน ประตุมหา อ.งาว จ.ลำปาง	พิพิธภัณฑสถาน แห่งชาติ จังหวัด เชียงใหม่	๔๕/๒๕๔๓ หรือ LW.๑๓๘๖/ ๔๓	ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๗ : จารึกใน จังหวัดลำปาง หน้า ๑๐๕-๑๑๔
๒	จารึก ประตุมหา (๒)	ฝักขาม	ไทยยวน	-	-	ในถ้ำบ้าน ประตุมหา อ.งาว จ.ลำปาง	พิพิธภัณฑสถาน แห่งชาติ จังหวัด เชียงใหม่	๔๔/ ๒๕๔๓	ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๗ : จารึกใน จังหวัดลำปาง หน้า ๑๑๕-๑๒๔
๓	จารึก ประตุมหา (๓)	ฝักขาม	ไทยยวน	ราว พ.ศ. ๑๕๕๘	ช่วงที่ ๑ อาณาจักร ล้านนาปกครองโดย ราชวงศ์มังราย สมัยอาณาจักร ล้านนารุ่งเรืองในสมัย พระเจ้าติโลกราช (พ.ศ. ๑๕๘๕-๑๖๐๑)	ในถ้ำบ้าน ประตุมหา อ.งาว จ.ลำปาง	พิพิธภัณฑสถาน แห่งชาติ จังหวัด เชียงใหม่	๕๒/๒๕๔๓ หรือ LW.๑๓๘๓/ ๒๕๔๓	ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๗ : จารึกใน จังหวัดลำปาง หน้า ๑๒๕-๑๓๔

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๔	จารึก ประตู่ผา (๔)	ฝักขาม	ไทยวน	-	-	ในถ้ำบ้าน ประตู่ผา อ.งาว จ.ลำปาง	พิพิธภัณฑ สถาน แห่งชาติ จังหวัด เชียงใหม่	๔๕/๒๕๔๓ หรือ LW.๑๓๘๖/ ๔๓	ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๘ : จารึกใน จังหวัดลำปาง หน้า ๑๓๕-๑๔๔
๕	จารึกวัด บ้านแดง	ฝักขาม	ไทยวน	พ.ศ. ๒๐๑๒	ช่วงที่ ๑ อาณาจักรล้านนา ปกครองโดยราชวงศ์ มังราย สมัยอาณาจักร ล้านนารุ่งเรือง ในสมัย พระเจ้าติโลกราช (พ.ศ. ๑๙๘๕-๒๐๓๑)	วัดคุ้มเลง ร้าง บ้าน แดง ต.วังใต้ อ.วังเหนือ จ.ลำปาง	พิพิธภัณฑ สถาน แห่งชาติเชียง แสนจังหวัด เชียงราย	๒/๑๕	ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๑ : จารึกใน พิพิธภัณฑฯ เชียงแสน หน้า ๒๑๑-๒๑๘
๖	จารึกวัด พระธาตุ ลำปาง หลวง	ฝักขาม	ไทยวน	พ.ศ. ๒๐๑๕	ช่วงที่ ๑ อาณาจักรล้านนา ปกครองโดยราชวงศ์ มังราย(พ.ศ. ๑๙๘๕- ๒๐๑๑) สมัยอาณาจักร ล้านนารุ่งเรือง ในสมัย พระเจ้าติโลกราช (พ.ศ. ๑๙๘๕-๒๐๓๑)	โรงเรียน วัฒนา วิทยาลัย กรุงเทพฯ	พิพิธภัณฑ สถาน แห่งชาติ พระนคร กรุงเทพฯ	๒๘	ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๘ : จารึกใน จังหวัดลำปาง หน้า ๑๓-๒๐

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๗	จารึกวัดป่าบาง	ฝักกาม	ไทยวน	พ.ศ. ๒๐๓๕	ช่วงที่ ๑ อาณาจักรล้านนาปกครองโดยราชวงศ์มังราย (พ.ศ. ๑๘๗๕-๒๑๐๑) สมัยอาณาจักรล้านนารุ่งเรือง ในสมัยพระยอลูตเชียงราย (พ.ศ. ๒๐๓๑-๒๐๔๐)	อ.เมือง จ.ลำปาง	ที่ว่าการ อ.วังเหนือ จ.ลำปาง	-	ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๗ : จารึกในจังหวัดลำปาง หน้า ๒๑-๒๒
๘	จารึกวัดบ้านดำน	ฝักกาม และ ธรรมล้านนา	ไทยวน	พ.ศ. ๒๐๓๕	ช่วงที่ ๑ อาณาจักรล้านนาปกครองโดยราชวงศ์มังราย (พ.ศ. ๑๘๗๕-๒๑๐๑) สมัยอาณาจักรล้านนารุ่งเรือง ในสมัยพระยอลูตเชียงราย (พ.ศ. ๒๐๓๑-๒๐๔๐)	-	วัดเชียงราย ต.สวนดอก อ.เมือง จ.ลำปาง	ลบ.๖	ประชุมจารึกเมืองพะเยา หน้า ๑๕๐-๑๕๕

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๕	จารึกวัดพระธาตุลำปางหลวง	ฝักขาม	ไทยวน	พ.ศ. ๒๐๔๖	ช่วงที่ ๑ อาณาจักรล้านนาปกครองโดยราชวงศ์มังราย (พ.ศ.๑๘๓๕-๒๑๐๑) สมัยอาณาจักรล้านนารุ่งเรือง ในสมัยพระเมือองแก้ว (พ.ศ.๒๐๓๕-๒๐๖๕)	-	วัดพระธาตุลำปางหลวง อ.เกาะคา จ.ลำปาง	-	ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๗ : จารึกในจังหวัดลำปาง หน้า ๓๓-๔๖
๑๐	จารึกวัดสบญาว	ฝักขาม	ไทยวน	พ.ศ. ๒๐๖๐	ช่วงที่ ๑ อาณาจักรล้านนาปกครองโดยราชวงศ์มังราย (พ.ศ.๑๘๓๕-๒๑๐๑) สมัยอาณาจักรล้านนารุ่งเรือง ในสมัยพระเมือองแก้ว (พ.ศ.๒๐๓๕-๒๐๖๕)	บ้านเกาะคา อ.เกาะคา จ.ลำปาง	วัดเกาะคา บ้านเกาะคา ต.เกาะคา อ.เกาะคา จ.ลำปาง	-	ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๗ : จารึกในจังหวัดลำปาง หน้า ๔๗-๕๘

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๑๑	จารึกเมืองงาว	ฝักขาม	ไทยวน	-	-	อ.งาว จ.ลำปาง	พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระแก้ว ดอนแก้ว	ลป./๕	ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๘ : จารึกใน จังหวัดลำปาง หน้า ๕๕-๖๘
๑๒	จารึกวัดพระธาตุลำปางหลวง	ฝักขาม	ไทยวน	พ.ศ. ๒๔๕๔	ช่วงที่ ๒ ล้านนาตกอยู่ ภายใต้การปกครองของ พม่า (พ.ศ.๒๔๐๑-๒๔๑๘) ในสมัยพระแสนเมือง (พ.ศ.๒๔๑๘-๒๔๖๖)	วัดพระ ธาตุลำปาง หลวง ต.ลำปาง หลวง อ.เกาะคา จ.ลำปาง	วัดพระธาตุ ลำปางหลวง ต.ลำปาง หลวง อ.เกาะคา จ.ลำปาง	-	ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๘ : จารึกใน จังหวัดลำปาง หน้า ๖๕-๘๐
๑๓	จารึกวัดไหล่หิน	ธรรม ล้านนา	ไทยวน	พ.ศ. ๒๔๒๖	ช่วงที่ ๒ อาณาจักร ล้านนาตกอยู่ภายใต้ การปกครองของพม่า(พ.ศ. ๒๔๐๑-๒๔๑๘) ในสมัยอุปราชอิงทะ (กรุงเทพฯ) (พ.ศ.๒๔๑๕-๒๔๒๘)	วัดไหล่หิน ต.ไหล่หิน อ.เกาะคา จ.ลำปาง	วัดไหล่หิน ต.ไหล่หิน อ.เกาะคา จ.ลำปาง	-	ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๘ : จารึกใน จังหวัดลำปาง หน้า ๘๑-๙๒

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๑๔	จารึกวัดพระธาตุลำปางหลวง	ธรรมล้านนา	ไทยวนและบาลี	พ.ศ. ๒๒๘๕	ช่วงที่ ๒ อาณาจักรล้านนาตกอยู่ภายใต้การปกครองของพม่า (พ.ศ. ๒๑๐๑-๒๓๑๗) ในสมัยองค์เจ้า (พ.ศ. ๒๒๗๐-๒๓๐๒)	วัดพระธาตุลำปางหลวง อ.เกาะคา จ.ลำปาง	วัดพระธาตุลำปางหลวง อ.เกาะคา จ.ลำปาง	ลป.๒๑๘	ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๗ : จารึกในจังหวัดลำปาง หน้า ๕๓-๑๐๔
๑๕	จารึกวัดพระธาตุลำปางหลวง (สร้างรั้วเหล็กล้อมเจดีย์)	ฝักราชและธรรมล้านนา	ไทยวน	พ.ศ. ๒๓๓๕	ช่วงที่ ๓ สมัยเป็นเมืองประเทศราชแห่งราชอาณาจักรสยาม (พ.ศ. ๒๓๑๗-๒๔๔๒)	วัดพระธาตุลำปางหลวง ต.ลำปาง หลวง อ.เกาะคา จ.ลำปาง	วัดพระธาตุลำปางหลวง ต.ลำปาง หลวง อ.เกาะคา จ.ลำปาง	-	ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๒ : จารึกพระเจ้ากาวิละ พ.ศ. ๒๓๓๕-๒๓๕๗ หน้า ๕๓-๗๖

จังหวัดลำพูน จารึกจำนวน ๑๑ หลัก

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๑	จารึกวัดต้นฝิ่ง	ฝักขาม	ไทยวน	พ.ศ. ๑๙๘๖	ช่วงที่ ๑ อาณาจักรล้านนาปกครองโดยราชวงศ์มังราย (พ.ศ. ๑๘๓๕-๒๑๐๑) สมัยอาณาจักรล้านนารุ่งเรือง ในสมัยพระเจ้าติโลกราช (พ.ศ. ๑๙๘๕-๒๐๓๑)	วัดต้นฝิ่ง อ.เมือง จ.ลำพูน	พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญชัย จ.ลำพูน	๓๕๔/๑๘ หรือ ลพ. ๘	ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๓ : จารึกในพิพิธภัณฑฯ ลำพูน หน้า ๓๕-๔๘
๒	จารึกวัดป่ารวก	ฝักขาม	ไทยวน	พ.ศ. ๒๐๒๘	ช่วงที่ ๑ อาณาจักรล้านนาปกครองโดยราชวงศ์มังราย (พ.ศ. ๑๘๓๕-๒๑๐๑) สมัยอาณาจักรล้านนารุ่งเรือง ในสมัยพระเจ้าติโลกราช(พ.ศ. ๑๙๘๕-๒๐๓๑)	-	พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญชัย จ.ลำพูน	๓๕๒/๑๘ หรือ ลพ. ๒๘	ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๓ : จารึกในพิพิธภัณฑฯลำพูน หน้า ๒๐๓-๒๑๐

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๓	จารึกวัดเวฬุวันอาราม	ฝักขาม	ไทยยวน	พ.ศ. ๒๐๓๑	ช่วงที่ ๑ อาณาจักรล้านนาปกครองโดยราชวงศ์มังราย (พ.ศ.๑๘๗๕-๒๑๐๑) สมัยอาณาจักรล้านนารุ่งเรือง ในสมัยพระยาคอเคียงราย (พ.ศ.๒๐๓๑-๒๐๔๐)	วัดสันตันคำ อ.เมือง จ.ลำพูน	พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญชัย จ.ลำพูน	๓๕๒/๑๘ หรือ ลพ.๑๘	ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๓ : จารึกในพิพิธภัณฑฯลำพูน หน้า ๔๕-๖๒
๔	จารึกวัดช่วงชุมแก้ว	ฝักขาม	ไทยยวน	พ.ศ. ๒๐๓๒	ช่วงที่ ๑ อาณาจักรล้านนาปกครองโดยราชวงศ์มังราย (พ.ศ.๑๘๗๕-๒๑๐๑) สมัยอาณาจักรล้านนารุ่งเรือง ในสมัยพระยาคอเคียงราย (พ.ศ.๒๐๓๑-๒๐๔๐)	วัดหนองนาม อ.เมือง จ.ลำพูน	พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญชัย จ.ลำพูน	๓๕๕/๑๘ หรือ ลพ.๒๓	ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๓ : จารึกในพิพิธภัณฑฯลำพูน หน้า ๖๓-๘๒

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๕	จารึกวัด บุญบาน	ฝักขาม	ไทยวน	พ.ศ. ๒๐๔๗	ช่วงที่ ๑ อาณาจักร ล้านนาปกครองโดย ราชวงศ์มังราย (พ.ศ.๑๘๓๕-๒๑๑๑) สมัยอาณาจักรล้านนา รุ่งเรือง ในสมัย พระเมืองแก้ว (พ.ศ.๒๐๓๕-๒๑๖๕)	วัดทุ่งเรือ อ.เมือง จ.ลำพูน	พิพิธภัณฑ์ สถาน แห่งชาติ หริภุญชัย จ.ลำพูน	๓๕๐/๑๘ หรือ ลพ.๒๐	ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๓ : จารึกใน พิพิธภัณฑ์ลำพูน หน้า ๘๓-๘๖
๖	จารึกวัด เวฬุวัน อาราม	ฝักขาม	ไทยวน	พ.ศ. ๒๐๕๑	ช่วงที่ ๑ อาณาจักร ล้านนาปกครองโดย ราชวงศ์มังราย (พ.ศ.๑๘๓๕-๒๑๑๑) สมัยอาณาจักรล้านนา รุ่งเรือง ในสมัย พระเมืองแก้ว (พ.ศ.๒๐๓๕-๒๑๖๕)	วัดสันมะค่า อ.เมือง จ.ลำพูน	พิพิธภัณฑ์ สถาน แห่งชาติ หริภุญชัย จ.ลำพูน	๓๕๒/๑๘ หรือ ลพ.๑๘	ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๓ : จารึกใน พิพิธภัณฑ์ลำพูน หน้า ๘๗-๑๑๐

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๓	จารึกวัดพระธาตุหริภุญไชย	ฝักราบ	ไทยวน เขียนเป็น บาทล่านำ คล้าย กัพย์ยานี	พ.ศ. ๒๐๕๒	ช่วงที่ ๑ อาณาจักร ล้านนาปกครองโดย ราชวงศ์มังราย (พ.ศ.๑๘๓๕-๒๑๑๑) สมัยอาณาจักรล้านนา รุ่งเรือง ในสมัย พระเมืองแก้ว (พ.ศ.๒๐๓๕-๒๐๖๕)	วัดพระธาตุ หริภุญไชย จ.ลำพูน	พิพิธภัณฑ สถาน แห่งชาติ หริภุญชัย จ.ลำพูน	๓๒๗/๑๘ หรือ สพ.๑๕	ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๓ : จารึกใน พิพิธภัณฑฯลำพูน หน้า ๑๑๑-๑๓๔
๔	จารึกวัดสุวรรณาราม	ฝักราบ	ไทยวน	พ.ศ. ๒๐๕๕	ช่วงที่ ๑ อาณาจักร ล้านนาปกครองโดย ราชวงศ์มังราย (พ.ศ.๑๘๓๕-๒๑๑๑) สมัยอาณาจักรล้านนา รุ่งเรือง ในสมัย พระเมืองแก้ว (พ.ศ.๒๐๓๕-๒๐๖๕)	วัดพระเจ้า คำดิน ต.มะเขือแจ้ อ.เมือง จ.ลำพูน	พิพิธภัณฑ สถาน แห่งชาติ หริภุญชัย จ.ลำพูน	๓๕๑/๑๘ หรือ สพ.๓๔	ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๓ : จารึกใน พิพิธภัณฑฯลำพูน หน้า ๑๓๕-๑๕๒

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๙	จารึกวัดพระธาตุหริภุญไชย	ฝักขาม	ไทยยวน	ราว พ.ศ. ๒๐๖๖	ช่วงที่ ๑ อาณาจักรล้านนาปกครองโดยราชวงศ์มังราย (พ.ศ. ๑๘๓๙-๒๑๐๑) สมัยอาณาจักรล้านนา รุ่งเรือง ในสมัยพระเมืองแก้ว (พ.ศ. ๒๐๓๙-๒๐๖๕)	เจดีย์ พระธาตุหริภุญไชย จ.ลำพูน	พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญชัย จ.ลำพูน	๓๔๘/๑๘ หรือ ลพ.๑๔	ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๓ : จารึกในพิพิธภัณฑฯลำพูน หน้า ๑๕๓-๑๖๘
๑๐	จารึกวัดพระธาตุหริภุญไชย (๒)	ฝักขาม	ไทยยวน	ราว พ.ศ. ๒๐๖๖	ช่วงที่ ๑ อาณาจักรล้านนาปกครองโดยราชวงศ์มังราย (พ.ศ. ๑๘๓๙-๒๑๐๑) สมัยอาณาจักรล้านนา รุ่งเรือง ในสมัยพระเมืองแก้ว (พ.ศ. ๒๐๓๙-๒๐๖๕)	เจดีย์ พระธาตุหริภุญไชย จ.ลำพูน	พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญชัย จ.ลำพูน	๓๔๘/๑๘ หรือ ลพ.๑๓	ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๓ : จารึกในพิพิธภัณฑฯลำพูน หน้า ๑๖๕-๑๘๔
๑๑	จารึกวัดพระนอน	ฝักขาม	ไทยยวน	พ.ศ. ๒๑๓๙	ช่วงที่ ๓ สมัยเป็นเมืองประเทศราชแห่งราชอาณาจักรสยามในสมัยพระเจ้ากาวิละ (พ.ศ. ๒๑๓๙-๒๑๕๘)	วัดพระนอน จ.ลำพูน	พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญชัย จ.ลำพูน	๕๔๙/๑๘ หรือ ลพ.๓๙	ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๓ : จารึกในพิพิธภัณฑฯลำพูน หน้า ๑๘๕-๒๐๒

จังหวัดแพร่ จารึกจำนวน ๕ หลัก

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๑	จารึกวัดบางสนุก	ไทย สุโขทัย	ไทยวน และบาลี	พ.ศ. ๑๘๘๒	ช่วงที่ ๑ อาณาจักรล้านนา ปกครองโดยราชวงศ์ มังราย (พ.ศ.๑๘๓๕- ๒๑๑๑) สมัยอาณาจักร ล้านนารุ่งเรือง ในสมัย พระเจ้าผายู (พ.ศ.๑๘๘๐- ๑๘๘๕)	วัดบางสนุก กิ่งอำเภอ วังชิ้น จ.แพร่	หอสมุด แห่งชาติ	พร.๑	จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๒๔๖-๒๔๗
๒	จารึกที่ โรงเรียน แพร่ พิทยาลัย	ฝักขาม	ไทยวน	พ.ศ. ๑๘๘๕	ช่วงที่ ๑ อาณาจักรล้านนา ปกครองโดยราชวงศ์ มังราย (พ.ศ.๑๘๓๕- ๒๑๑๑) สมัยอาณาจักร ล้านนารุ่งเรือง ในสมัย พระเจ้าติโลกราช (พ.ศ.๑๘๘๕-๒๑๓๑)	-	-	พร.๕	จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๒๕๑

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๓	จารึก วิหารวัด ศรีบุญเรือง	ฝักขาม	ไทยวน	พ.ศ. ๒๐๔๐	ช่วงที่ ๑ อาณาจักรล้านนา ปกครองโดยราชวงศ์ มังราย (พ.ศ.๑๘๓๕- ๒๑๑๑) สมัยอาณาจักร ล้านนารุ่งเรือง ในสมัยพระ ยอดเชียงราย (พ.ศ. ๒๐๓๑-๒๐๔๐)	-	ศาลหลัก เมืองแพร่	พร.๖	จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๒๕๒-๒๕๔
๔	จารึกวัด บุพพาราม	ฝักขาม	ไทยวน	พ.ศ. ๒๐๗๒	ช่วงที่ ๑ อาณาจักรล้านนา ปกครองโดยราชวงศ์ มังราย (พ.ศ.๑๘๓๕- ๒๑๑๑) ในสมัย พระเกษเกล้า (พ.ศ.๒๐๖๕-๒๐๘๑)	วัดร้างนอก กำแพงเมือง แพร่ด้าน เหนือ	พิพิธภัณฑ สถานแพร่ (วัดหลวง) อ.เมือง จ.แพร่	พร.๕	จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๒๕๕-๒๕๗

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๕	จารึกวัดสมเด็จ	ธรรม ล้านนา	ไทยวน	พ.ศ. ๒๔๑๖	ช่วงที่ ๓ สมัยเป็นเมือง ประเทศราชแห่ง ราชอาณาจักรสยาม (พ.ศ. ๒๓๑๘-๒๔๔๒) ในสมัย พระเจ้าอินทวิชยานนท์ (พ.ศ.๒๔๑๖-๒๔๓๕)	-	วัดหลวง ต.ในเวียง อ.เมือง จ.แพร่	พร.๑๐	จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ หน้า ๒๕๘-๒๕๙

จังหวัดแม่ฮ่องสอน จารึกจำนวน ๑ หลัก

ลำดับ	ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	ปี พ.ศ.	ช่วงสมัย	สถานที่พบ	ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขทะเบียนจารึก	ข้อมูลจาก
๑	จารึกวัดศรีเกิด	ฝักขาม	ไทยวน	พ.ศ. ๒๐๓๓	ช่วงที่ ๑ อาณาจักรล้านนาปกครองโดยราชวงศ์มังราย (พ.ศ. ๑๘๗๕-๒๑๐๑) สมัยอาณาจักรล้านนารุ่งเรือง ในสมัยพระยาคีรีเขียงราย (พ.ศ. ๒๐๓๑-๒๐๔๐)	อ.ปาย จ.แม่ฮ่องสอน	วัดหนองบัว จ.แม่ฮ่องสอน	-	นิตยสารศิลปากร ปีที่ ๑๕ ฉบับที่ ๖ มีนาคม ๒๕๑๕ หน้า ๗๒-๗๖

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ-สกุล	นางสาวชนพร แดงขาว
ที่อยู่	๗๘ หมู่ ๑๖ ซอยหทัยราษฎร์ ๓ ถนนหทัยราษฎร์ มีนบุรี กรุงเทพฯ ๑๐๕๑๐
ที่ทำงาน	สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ถนนรัชดาภิเษก ห้วยขวาง กรุงเทพฯ โทร.๐ ๒๒๔๗ ๐๐๒๘ ต่อ ๑๒๑๖
ประวัติการศึกษา	
พ.ศ. ๒๕๓๘	สำเร็จการศึกษาปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต เอกประวัติศาสตร์ วิชาโทรัฐศาสตร์ (เกียรตินิยมอันดับ ๒) จาก มหาวิทยาลัย ศรีนครินทรวิโรฒ วิทยาเขต ประสานมิตร กรุงเทพฯ
พ.ศ. ๒๕๔๐	สำเร็จการศึกษาพัฒนาบริหารศาสตรมหาบัณฑิต ทางพัฒนาสังคม จากสถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ (นิด้า) กรุงเทพฯ
พ.ศ. ๒๕๔๔	ศึกษาระดับปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร
ประวัติการทำงาน	
พ.ศ. ๒๕๔๑	เจ้าหน้าที่บริหารงานทั่วไป ๓ ฝ่ายประสานราชการ สำนักงาน เลขานุการกรม กรมคุมประพฤติ กระทรวงยุติธรรม
พ.ศ. ๒๕๔๓	นักวิชาการวัฒนธรรม ๓ ส่วนไทยนิทัศน์ สถาบันวัฒนธรรมศึกษา สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กรุงเทพฯ